

CICERO

ÖSSZES LEVELEI

IDŐRENDES SZOROZATBAN.

FORDÍTOTTA

S MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKEL, MUTATÓKKAL ELLÁTVA

KIADTA

FÁBLIÁN GÁBOR,

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA RENDES TAGJA.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG PÁRTOLÁSA MELLETT.

NEGYEDIK KÖTET.

PESTEN.

EMICH GUSZTÁV M. AKADEMIAI NYOMDÁSNÁL.

1862.

CICERO ÉS KORA.

CICERO ÉS KORA.

CHRONOLOGIAI VÁZLAT

RÓMA ÉPÜLTÉNEK 704-ik ÉVÉTŐL A 707-ig.

704.

Consulok: C. Claudius Marcellus, L. Cornelius Lentulus Crus.

Cicero január 4-kén Ciliciából Rómába visszaérkezvén, az üdvözlésére elébe ment sokaságtól szép kitüntetéssel fogadtatott ugyan, de e fölötti örömét nagy mértékben lehangolta az, hogy már ekkor a köztársaságot a bel villongások kigyúlt tüze között ¹⁾ s a készülő polgárháborúnak előestéjén találta. Ugyanis miután január 1-én Q. Metellus Scipio indítványa folytán, tanácsvégzés által kimondatott, hogy Caesar bizonyos kitűzött határidőig hadát elbocsátni tartozék s ha nem tenné, a köztársaság ellen törőnek tekintessék s e tanácsvégzésnek M. Antonius és C. Casius néptribunok ellenszegrültek: a tanács ennek következtében consuloknak, praetoroknak s a városban jelen volt proconsuloknak meghagyta: *gondoskodjanak, hogy a köztársaságot sérelem ne érje.* Erre

¹⁾ Incidimus in ipsam flammam civilis discordiae. Epist. ad Famil. XVI. 10.

Antonius és Cassius, Curióval együtt Rómát ott-hagyván, azonnal Caesarhoz futottak ²⁾).

Cicero, megérkeztének legelső perczétől fogva, folyvást a viszályok kiegyenlítésén s a pártok kibékítésén működött mind szóval, mind tettel. Semmi eszközt s módot, mi hatalmában volt, e célra megkísérteni s teljes erejéből felhasználni el nem mulasztott. Nem csak Pompeiussal benső, hanem Caesarral is baráti viszonyban állván, amazt személyesen, emezt levelei által egyre ostromolta úgy óvakodásra intő bölcs előterjesztései, mint bizalmas kérései s esdek-lései által is. De sikertelenül. Egykor olly hatalmas szózata, melylyel most a polgárháború irtózatait lát-noki ihletettséggel előre hirdette, a jelen köz hangu-latban, főbb és alsóbb helyen, mindenütt süket fülekre talált; mert a pártok egymás ellen már úgy fel vol-tak bőszerűlve, hogy nem csak a gonosz, hanem a jó polgárok nagyobb része is, egymás vérét szomjúhozva csak harczot és háborút kiabált ³⁾).

A harczhoz az előkészületek nyilván és ko-molyan megkezdettek. Egész Italia *hadí kerületekre* osztatott s mindegyik megvédésére külön hadpa-rancsnok rendeltetett. Cicero a *Capuai kerületet* kapta. Mindez Pompeius dolga volt s egyenesen Caesar ellen intéztetett. Mit is Caesar látván, ügyének igazságában bízva, a harczra, mellyet polgári téren mindig kerülni óhajtott, ő is magát kénytelenségből elszánta s hadá-val a Rubicon határfolyamán átkelvén, Róma felé indult s mikor ez útjában Ariminum, Pisaurum, An-cona s Aretium városát rendre egy kardcsapás nél-kül ímmár elfoglalta, ennek hírére Pompeius és az ő

²⁾ Lásd : Caesar: *de Bello Civ. lib. I. cap. 5.*

³⁾ *Epist. ad Fam. lib. XVI. 11.*

meghagyásából a vele tartott consulok s főbbek, a tanácscsal együtt, Rómát *panicus* ijedtség közt ott hagyták. Cicero is ekkor, január 19-kén a fővárosból távozott, de neje s leánya nélkül, kik helyben maradtak. Ettől fogva majd Minturnaeben, Calesben s Capuában, majd többnyire Formiacben látjuk őt időzni, a levelek szerint. Idő közben Pompeiustól levél által Apuliába hívatott, hova el is indúlt, de midőn Theanum-Sidicinumba érkeztén, ott C. Messius-tól s többektől hallotta, hogy Caesar hadával azon a vidéken tanyáz s így e miatt Pompeiushoz biztosan nem mehet, útját csak Calesig folytatta s miután onnét ez iránt Pompeiust egy Lepta által küldött levélben tudósította, azzal Formiaebe ismét visszatért.

Február 22-ik napján Pompeius Canusiumból Brundisiumba húzódott s most viszont ide hívta meg egy levelében Cicerót. Caesar martius 9-kén hat legióval Brundisiumnál tennett, ott a bástyák mellett táborot ütött; de ekkor már a consulok Pompeius hadának nagyobb részével Dyrrhachium felé indúltak s Pompeius Brundisiumban csak 20 cohortossal maradt ott. Pompeius maga is e körüle volt hadtesttel martius 17-ik napján Brundisiumból a tengeren ált Görögországba hajózott; Caesar pedig reá következett napon a városba vonúlt s miután ott a lakókhöz egy beszédet tartott, Róma felé menetét folytatta. Útja Formiaen menvén keresztül, ott Cicerót villájában meglátogatta és vele a teendőkről négy szem közt értekezletet tartott, mellynek célja különösen az volt, hogy őt a Rómába menetelre s ügyének teendő szolgálatra bírja; mit azonban Cicero ez úttal meg nem ajánlott, hanem a mint tőle Caesar megvált, legott Arpinumba indúlt, hogy ott, a szokott szer-

tartás szerint, fíjára *fehér tógát* adasson s tovább is künn a vidéken maradt és egész májushónap végéig idejét hol egyik, hol másik villáján töltötte.

Sok tünődés után végre neki szánta magát, hogy Pompeiust Görögországba kövesse s oda juniushó 7-kén hajón el is indúlt ⁴⁾. Érkeztekor az ott levők mindnyájan örömmel fogadták, csak Cato nem; a ki őt meglátva, szemtől szembe keményen megróvta ezen lépéseért, mondván, „hogyan neki magának nem lehetett a kezdetben választott pártot becsülettel elhagyni, hanem hogy Cicero, ki honának és barátainak többet használhatott volna, ha Rómában marad, rosszúl cselekedett, midőn azzal, hogy ide a veszélyekben osztozni jött, magát ok és szükség nélkül Caesarral ellenséges viszonyba hozta.“ Meg is bánta ezt Cicero, nem csak azért, mert rá Cato szavai hatottak, de azért is, mert Pompeius semmiben sem tanácsát követni, sem szolgálatát használni nem akarta, s Cicerót e mellőztetés érzékenyen és méltán bántotta.

Caesar még ez évben Hispaniát is megszállta s hatalma alá hajtotta. Mire M. Lepidus praetortól diktatorrá ki levén kiáltva, mint ilyen választógyűlést hirdetett és tartott, mellyen maga első, P. Servilius második consullá lőn választva ⁵⁾.

⁴⁾ Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, iudicio meo ac voluntate, ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te — mondja maga *Orat. pro Ligario, cap. 3.*

⁵⁾ Mint maga írja: de Bello Civ. lib. III. cap. 1.

705.

Consulok : C. Julius Caesar II. P. Servilius Vatia Isauricus.

Caesar januárhó 4-én Brundisiumból Pompeius ellen Epirusba indul és őt Dyrrhachiumnál körülkeríti.

Cicero június 5-kén a Pompeius táborából írja Atticusnak (lásd a 391-ik s követk. lev.) hogy a nagy bű s aggodalom miatt testében is egészen elgyengült. Azért is midőn Pompeius az ütközet helyét Dyrrhachiumból Thessaliába tette ált és ott nyár derekán, a pharsaliai mezőn Caesar által megveretett, Cicero ezen csatában jelen sem volt, hanem a dyrrhachiumi táborban maradt M. Varro- és M. Catóval együtt; kik közül emezt Pompeius a hadszertár fedezése végett hagyta ottan hátra 15 cohortal. Pompeius megveretése után, Cato a kezénél levő jelentékeny szárazföldi és tengeri hadak vezérletét Ciceróra, mint ki ott consularis rangjánál fogva legelső személy volt, akarta általruházni s minthogy azt Cicero el nem fogadta s a hadakozást kerülte, ezért reá az ifjú Pompeius s ennek barátai úgyannyira felbőszültek, hogy őt honárulónak nevezték, sőt ellene kardot rántván, talán meg is ölték volna, ha csak Cato védelmére nem kél és őt nagynehezen a rá mért haláltól megmentvén, tüstént szép módjával a táborból tova nem segíti és ezzel láb alól el nem teszi. Ezt Plutarchus beszéli így. Q. Cicero ellenben *de Divinat. lib. I. cap. 32.* úgy adja elő a dolgot, hogy a midőn Labienus a pharsaliai vereségről a hírt Dyrrhachiumba meghozta, Cicero s mindazok, kik ott vele voltak, nagy ijedtségökben még akkor nap éjjel

Dyrrhachiumot hajón otthagyták. Dio azt írja, hogy Cicero onnét azonnal a vett hír után, több senatorokkal együtt sietett haza Rómába. Az bizonyos, hogy többé a háborúban részt nem venni magát el-tökélte : de mi őt a levelek szerint még december-hó végén is, sőt egész a következő évi szeptember-hó 1-jéig folyvást Brundisiumban találjuk ; hol olly soká azért késett, hogy ott bevárja, míg Caesar keleten folytatott hadjáratából Italiába visszajön. Mert Caesar a pharsaliai csatából Egyiptomba futott Pompei-usnak egypár legióval s néhány fegyveres hajó-val tüstént nyomába eredett; de azt már életben utól nem érhetette, miután Pompeiust partraszállása-kor Ptolemaeus király emberei orozva megölték. Azért Caesar Egyiptomból mindjárt vissza is tért volna, ha ellenkező szelek nem tartóztatják. Hanem ezenközben a király elűzött nővére Cleopatra által, kit atyai végrendelet szerint az országlás testvérével közösen illetett, jogainak védelmére fölkérte, hogy ez alkalommal a királyon Pompeius megöle-téséért is elégtételt vegyen, Cleopatra pártfogását an-nál inkább elvállalta, minthogy az országlást szabá-lyozó végrendelet érvényesítését a vizsálkodó test-vérek atyja a római tanácsra bízta volt. Azonban Caesart e beavatkozása, Ptolemaeussal egy kemény és makacs háborúba keverte, mi neki, hadai csekély volta és az ellen nyakassága miatt, nem kis dolgot adott és annál több idejébe került, mivel az *alexan-driai háborún* kívül, még az idő közben föllázadt s Cappadociában betört Mithridates fija Pharnaces el-len is hadat viselnie kellett; mígnem végre mind a két háborún csakugyan, szokása szerint, győzelme-sen általesett.

Míg Cicero Brundisiumban időzött, M. Antonius szinte megjelent ott a győzelem után legióival, de magát Cicero iránt kíméletesen viselte; mit Cicero (*Philipp. II. cap. 3. 24.*) maga is elismer. Ekkor történt, hogy Antoniushoz Caesar azt a meghagyást küldötte, miszerint Italiában az ő híre nélkül senkit a pompeianusok közül tartózkodni ne engedjen. És ezt Antonius Ciceróval közölvén, midőn ez neki L. Lamia által tudtára adatta, hogy az ő részére Caesar, Dolabella útján az Italiába jöhetést nem csak megengedte, hanem őt még arra föl is szólíttatta: Antonius ennek folytán, midőn a Caesar említett rendeletét kihirdette, edictumában Cicero személyére nézve e részben névszerint kivételt tett.

706.

C. Julius Caesar dictator II. M. Antonius lovagnagy,
az év három utolsó havában :

Consulok: Q. Fufius Calenus és P. Vatinius.

Caesar valamint az első, úgy e második alkalommal is távollétében kiáltatott ki *dictatorrá*, sőt ez úttal még Italiában sem volt, hanem folyvást azonkívül, kelet messze vidékein táborozott s mellé híre tudta nélkül neveztetett *lovagnagygyá* M. Antonius ⁶⁾. Ezalatt Rómában Cicero veje Dolabella néptribun új betáblázásokat rendelő törvényt hozatván, ezzel s több hasonló féktelen tettével, melyekre mint Caesar elbizakodott kegyencze magának szabadságot vón, nagy izgatottságot, sőt lázongásokat is okozott.

⁶⁾ Accessit, ut Caesare ignaro, cum esset ille Alexandriae, beneficium amicorum eius magister equitum constitueretur. *Philipp II. ap. [25.]*

Cicerónak sextilishó 12-kén Egyiptomból Caesartól egy levele érkezik, mellyben Caesar megkéri őt, *hogy maradjon az, a ki volt*; C. Pansa által küldött szóbeli izenetében pedig megengedi Cicerónak, hogy lictoraít mint imperator tovább is szabadon használhassa ⁷⁾).

Caesar septemberhó első napjaiban, mikor fölöle azt hitték, még Athenaeben van, egyszerre Italiában termett. A hírre, hogy már Tarentumban kiszállott, s útját a szárazon Brundisium felé veszi. Cicero innen azonnal gyalog elébe sietett. Caesar mihelyt őt távolról többek élén előlről jönni meglátta, legott kocsijából kiszált, Cicero felé közelgett. őt ölelve üdvözölte és azután a jelen volt tisztelgő tömeg láttára útját vele csak magával nyájas beszélgetés között néhány stadiumnyi távolságra gyalog folytatta.

Octóber 1-jén Cicero, nejének Terentiának Venusiumból írt levelében meghagyja, hogy Tusculanumban az oda magával viendő számosb vendégei elfogadására mindenről a mi szükséges, gondoskodjék.

Caesar, miután Rómában a Dolabella által okozott zavarokat rendbehozta és a megtágúlt fegyelmet a tőle Italiában hátrahagyott legióknál helyreállította s végre magát jövő évre M. Aemilius Lepidussal consullá választatni engedte, octóberhó 6-kán Lilybaeumban hajóra szállván Afrikába indúlt, hogy ott az ellene fegyverben állt P. Scipio- s Catóval, úgy a velök szövetekezett mauritaniai királylyal Jubával kar és kard által végezzen s ez az az *afrikai háború*, mellyet e cím alatt Hirtiustól írva bírunk.

⁷⁾ *Orat. pro Ligario, cap. 3.*

707.

Consulok: C. Julius Caesar III. M. Aemilius Lepidus.

Mikor Caesar múlt év végén az afrikai háborúra ment, a haruspexek főnöke komoly jóslat által intette őt, hogy oda, míg a tél be nem következik, meg ne induljon ^{*)}. Caesar a jóslat daczára e nevezetes háborút jó szerencsével folytatta és hamar be is végezte. Scipiót és Jubát aprilis elején legyőzván, miután reá néhány nap múlva Cato magát Uticában meggyilkolta, Caesar Afrikából június 12-kén már hajón visszaindult s három nap alatt Sardiniába, innét pedig június 29-kén útját a tengeren folytatva 18-ad napra Rómába érkezett.

Az afrikai háború alatt Siciliában Allienus propraetor ^{*)}, Gallia Cisalpinában M. Brutus, Görögországban Ser. Sulpicius voltak Caesar teljhatalmú hadparancsnokai, kikkel mint olyanokkal Cicero egyenként levelezésben állott; mert maga, míg e háború tartott, folyvást Rómában volt s hogy a részvét minden gyanúját kerülje, ki sem is igen ment, hanem mindig otthon, részint a városban, részint tusculanumi villáján egészen elvonúlva élt s majd minden idejét az irodalomra s több, ma is meglevő rhetorikai, kritikai s philosophiai műveinek kidolgozására szentelte. Ekkor írta *Partitiones Oratoriae* című munkáját, úgy *Cato*-ját e magasztos jellemű férjfiú dicsőítésétől; melly utóbbi munkájára Caesar ellenkritikakép egy *Anticato* nevet viselt művet adott ki két, vagy Quintilián szerint szinte három könyvben.

^{*)} De Divinat. lib. II. cap. 24.

^{*)} *Hirtius de bello africano, cap. 2.*

E művében Caesar a Cato hibáit fejtegette, de olly kíméléssel, hogy mellette Cicerót s *Catóját* a legnagyobb dicséretekkel halmozta. Kár, hogy e Cato fölötti, kétségkívül fölötte érdekes vitatkozó iratából illy két nagy elmének egyik sem maradt fenn számunkra. A mint Catójával Cicero elkészült, azon munkájához fogott, mellyet *Orator* név alatt Brutushoz intézett. Azonban bár ez időben a curiát s forumot kerülte, az Aelius Tuberótól bínpörbe vont Q. Ligarius védését mégis elvállalta. Mire Caesar, ki előtt ez feltűnt, mint Plutarchus mondja, illy szavakra fakadt: *miként van az, hogy Cicero, ki olly sokáig hallgatott, most egyszerre szót emel ez egyjén mellett, kiről rég tudja mindenki, hogy rossz ember s nekem ellenségem?* Mondja továbbá Plutarchus, hogy midőn ekkor Cicero gyönyörű szónoklatával bámulandó hatást idézett elő, Caesar színében változni s bensőleg megilletődni kezdett, — a midőn pedig a szónok a pharsaliai csatát is felhozta, egész teste megrázkódott, úgy, hogy a kezében tartott iratokat is földre hüllatta volna. Az egésznek vége az lön, hogy Caesar Cicero szónoklatától legyőzve Ligariust fölmenteni kénytelen volt.

Egy más alkalommal a tanácsban is csakugyan fogadása ellenére megszólalt Cicero. És ez akkor történt, mikor ott L. Piso, Caesar nyílt ellenségének, a most Mitylenaeben száműzetve élt M. Marcellusnak amnestiát kérvén, ennek testvére C. Marcellus Caesar előtt térdre hüllva s az egész tanács felállva esdett az amnestiáért s midőn erre Caesar, mindenek köz meglepetésével akként nyilatkozott, *hogy ő a tanács kérelmét még olly embernél is, a millyen Marcellus meg nem tagadhatja.* Caesar e nagylelkűsége úgy

meghatotta Cicerót, hogy a szavazás reá kerülvén, Caesar iránt köszönetét egy hosszú szép beszéd által, melly *pro Marcello* czím alatt ma is megvan, fejezte ki a tanácsban.

Caesar a rövid fegyverszünetet, melly még ez év végéig tartott volt, a köz ügy körüli hasznos intézkedések közt töltötte, mikkel fényes tanúbizonyosságát adta annak, hogy ő magát valamint hadi tettei, úgy, ha végzete engedi, a béke művei által is nagygyá és dicsővé tudta volna tenni. Ő volt, ki ez évben a római fölötté hibás naptárt is, melly a rendes astronomiai időszámításnál már ekkor 67 nappal járt később, Sosigenes görög csillagász segítségével igazította s azt a legújabb időkig használt, sőt a keleti egyháznál maig használatban levő *Julianum kalendarium*-mal pótolta. E körül akképen járt el, hogy az addig divatban volt holdév helyett 365 napból álló *napévet* állapított meg, és az első évből, melly innen *annus confusionis*-nak lőn nevezve, 15 hónapot csinált, úgy hogy az év rendes 12 hónapját, a minden két évben beszúrtni szokott és épen ez évre esett *Merkedonius* hónapon kívül, még november és december hó közé iktatott két *Intercalaris* hónappal toldta meg; melly rendezés szerint a 708-ik évben: januarius 1-je esett 707-ki octóber 11-kére
 februarius 1-je „ „ november 9-kére
 merkedonius 1-je „ „ december 4-kére
 martius 1-je „ „ január 1-jére ó szerint
 aprilis 1-je „ „ február 1-jére „ „
 maius 1-je „ „ martius 2-ra „ „
 junius 1-je „ „ aprilis 2-ra „ „
 quintilis 1-je „ „ majus 1-re „ „
 sextilis 1-je „ „ junius 1-re „ „

september 1-je	esett	706-ki	junius 30-ra	ó	szerint
october 1-je	„	„	quintilis 29-re	„	„
november 1-je	„	„	sextilis 29-re	„	„
I. intercalaris 1-je	„	„	septemb. 27-re	„	„
II. intercalaris 1-je	„	„	october 31-re	„	„
december 1-je	„	„	novemb. 30-ra	„	„ ¹⁰⁾ .

Caesar, ki ez évben mint hadvezér egy hónap alatt négyszer triumphált, a polgári pályán s államkormányzás körüli sok és nagy érdemeiért is a tanácstól egymástérő megtiszteltetésekben részesítette, mellyek között talán legfőbb, mindenesetre legjellemzőbb az, hogy tanácsvégzésnél fogva az erkölcsök fölötti bíraskodás is három évig ő reá magára lőn ruházva ¹¹⁾.

Az év végén Caesar Hispaniába vitte hadait, hol ellene Pompeius fiai háborút kezdettek s hova elindúlta után 27 nap múlva meg is érkezett.

Cicero és neje Terentia között már egy idő óta viszálykodások támadtak, mellyeknek valódi oka tudva nincs előttünk, de mellyek azon végződtek, hogy Cicero még ez évben Terentiájától elvált és ez másod ízben Vibius Rufushoz ment férjhez.

¹⁰⁾ E rendezés szerint volnának Cicero leveleiben ez évig a datumok rectificálandók.

¹¹⁾ *Praefectus moribus* és nem Censor czímmel. V. ö. a 473-ik lev. úgy *Diót, lib. XLIII.*

CICERO LEVELEI.

R. É. 704—707.

HETEDIK KÖNYV.

A polgárháború kezdetétől Cicerónak a pharsaliai ütközetből haza tértéig írt levelek.

F. XVI. 11.

I.

301.

M. T. és Cicero, Terentia és Tullia, Quintus testvér
Q. f. Tirónak sok üdvét!

Ámbár jó szolgálatodnak mindenütt hiát érezem, mégsem annyira magamért, mint inkább végetted sajnálom, hogy egészséged nincs. Azonban, miután a nyavalya mérge negyednapos lázra fordúlt (mivel így írja Curius), remélem, ha ügyelsz magadra, még erősebb is fogsz lenni. Csak azt tedd, mi emberi kötelességed, hogy jelenleg semmi egyébbe ne gondolj, mint : mikép gyógyúlj fel legkönnyebben. Jól tudom, mennyi epekedést állasz ki, hanem minden jól lesz, csak te gyógyúlj fel. Siettetni nem akarlak, nehogy magadat betegen a tengeri láznak kitedd s télvész idején a hajózással veszélyeztesd.

Én a főváros alá ¹⁾ érkeztem január 4-ik napján. Úgy jöttek előmbe, hogy nagyobb díszszel nem is lehetett. Hanem a polgári villongásnak, vagyis in-

¹⁾ Mert be a városba triumphussal akart menni.

kább háborúnak kig yúlt lángjába bukkantam, mely-lyet midőn eloltni akarnék s mint hiszem, tudtam volna is, némelly emberek szenvedélyei (mert vannak mindenik félen a kik harczolni kívánnak) merőben akadályomra voltak. Maga barátunk Caesar is egy fenyegetődző s keserű levelet küldött a tanácshoz és még olly szerénytelen volt, hogy a hadsereget és a provinciát a tanács daczára megtartá, az én Curióm pedig még lovalá őt ²⁾. Antoniusunk és Q. Cassius ³⁾ meg, a nélkül, hogy valami erőszak által ütettek volna ki ⁴⁾, Curióval együtt elmentek Caesarhoz, miután a tanács a consulok-, praetorok- s néptribunoknak, úgy nekünk, kik proconsulok vagyunk, meghagyta : gondoskodjunk, hogy az állam veszélyt ne szenvedjen. Soha a köztársaság még nagyobb veszélyben nem forgott; soha gonosz polgároknak készültebb vezérok nem volt. Igaz, hogy emezen a részen is derekasan készülnek. És ez Pompeiusunk vezetése s buzgalma által történik, ki Caesartól későn kezdett félni.

Számomra, e zavarok között is, a tanács nagy része követelte a triumphust; de Lentulus consul, hogy szívességét tetézzé, akkép nyilatkozott, miszerint majd ha a köz ügy körül a szükségeseket végezte, maga fog tenni előterjesztést ⁵⁾.

Részemről semmit szenvedélylyel nem teszek s tekintélyem annál nagyobb. Italia vidékei ki vannak

²⁾ *Velleius (lib. II.)* azt mondja, hogy azon béke-föltételeket, mellyeket Caesar őszintén ajánlott s Pompeius is szívesen elfogadott volna, Curio döntötte dugába.

³⁾ Antonius és Cassius néptribunok.

⁴⁾ Sőt igenis kiütettek egy igazságtalan tanácsvégezés által, mellyért maga Caesar panaszt emel *de Bell. Civ. lib. I.* s mit Svetonius is ekként ad elő.

⁵⁾ Triumphusom iránt.

jelelve, mellyik részt ki védje. Én Capuát vállaltam el. Mindezt veled tudatni kívántam. Most már kétszere-
sen rajta légy, hogy felgyógyulj és nekem leveleket
küldj, valahányszor csak lesz kitől. Sok jó egészséget.

Rómában, január 12-kén 704.

F. V. 20.

II.

302.

Cicero Rufusnak üdvet!

Bármint módját ejtém vala, hogy veled össze-
jöhessek, ha ott, a hova kitűzted, megjelenned tet-
szett volna. És ha te engem a magad kényelméért
fárasztani nem akartál is: bízvást meg lehetsz győ-
ződve, hogy ha engem tudósítasz, én a te óhajtásodat
saját kényelmemnek elejébe tettem volna.

Azokra, a miket írtál könnyebben meg tudnék
pontonként felelni, ha írnom M. Tullius ¹⁾ itt volna;
ki felől bizonyos vagyok, hogy ő — legalább a szá-
madás-szerkeztés ²⁾ körül (mert más tárgyakra nézve
nem állíthatom) semmit tudva nem tett, mi vagy
érdekednek, vagy becsületednek ellenére lenne.
Azután elhihetd, ha a számadások beadásánál a régi
törvény és szokás ³⁾ állana, én a számadást, a nélkül,
hogy veled egymásközti viszonyunkhoz képest érte-
kezsem és végezzek, be nem adtam volna. De miu-
tán a *Julia-törvény* szerint számadásaimat a provin-
ciában hagynom és ugyanazokat szórúl-szóra a kincs-

¹⁾ Talán Cicerónak az a M. Tullius *Laurea* nevű szabadosa, kinek Cic. egykori villájára s az ott fakadt meleg forrásra írt gyönyörű verseit Pliniusnál (*Hist. Natur. lib. XXXI. c. 2.*) megírva találjuk.

²⁾ Azon számadás értendő, melyet Cic. mint ciliciai volt hely-
tartó, quaestorával együtt tartozott a római kincstárnak beadni.

³⁾ Melly szerint a *Julia-törvény* hozatala előtt, a számadások
nem hagytak a provinciákban, hanem a kormányzók s quaestoraik
által a fővárosban ogyetértve készítették el. V. ö. a 271-ik lev. 3-ik
jegyz.

tárba is beadnom kellett : azt, mit ha a régi szokás állna, a főváros alatt ⁴⁾ tettem volna — a provinciában tettem meg. És ebben nem úgy jártam el, hogy téged önkényem alá vesselek, hanem neked annyi részt ⁵⁾ engedtem, mennyit hogy engedtem, soha meg nem bánom. Mivel írnokomat, a kit most általad gyanúsítva látok; egészen kezedre hagytam. Te részedről testvéredet M. Mendiust adtad ő mellé. A számadások távollétemben előtted készültek; én azokhoz, az áltolvasáson kívül legkisebbel sem járultam. A példányt szolgáló írnokom ⁶⁾ kezéből úgy vettem, mint azt testvéredtől vettem volna ⁷⁾. Ha ez becsület volt : nagyobb becsületet nem mutathattam; ha bizalom : nagyobbbal valék irántad, mintsem majdnem magam iránt. Ha a felől kellett gondoskodnom, hogy valami másként ne legyen beírva, mintsem becsületed s érdeked kívánja : nem volt, kire a dolgot inkább bízhattam. Annyi bizonyos, hogy az történt, mit a törvény ⁸⁾ parancsolt, midőn két városban, Laodiceában és Apameában, mellyeket legnagyobbaknak tarték, — mivel úgy volt szükség ⁹⁾ — az elkészült és tisztára hozott számadásokat letettem. Epontra nézve hát különösen azt felelem, hogy ámbár helyes okoknál fogva a számadás benyújtásával

⁴⁾ Minthogy triumphusa kérdésének eldölése előtt, a városba bemennie szabad nem volt.

⁵⁾ Annyi beleszólást.

⁶⁾ Hihető Mescinius Ciceróhoz írott levelében, így nevezte gúnyolódva Laureát. Igaz, hogy ő eredetileg szolgáló volt, de miután felszabadult s Cicerónak nem csak titkára lett, hanem még családi nevét is fölvette, ez a gúnyolódás Mescinius szájába korántsem illett.

⁷⁾ Kinek tudta s beleegyezése nélkül Tullius e számadások körül semmit sem tehetett.

⁸⁾ Ú. m. a *Lex Julia*.

⁹⁾ A *Julia* törvény szerint.

siettem, mégis megvártalak volna ¹⁰⁾, ha a provinciában hagyott számadásokat már beadottakúl nem tekintém vala ¹¹⁾.

Mit Volusius ¹²⁾ iránt írsz, az számadásunkhoz nem tartozik. Mert fölvilágosítottak szakértő emberek s köztök az effélékben mindennél jártasb s irántam legjobb érzelmű C. Camillus ¹³⁾ a felől, miszerint az adósságot Valeriusról Volusiusra álrüházni nem lehetett, hanem ezzel Valerius jótállói tartoznak. És az nem is három millió sestertz ¹⁴⁾ volt, mint írod, hanem 1,900,000 ¹⁵⁾. Mert nekem Valerius bérlő nevében már volt pénz fizetve s csak mi abból hátramaradt ¹⁶⁾, azt tettem a számadásba. Hanem te így engem a jószivűségnek s pontosságnak, sőt (mit legkevésbé

¹⁰⁾ Az esett hát nehezen Mesciniusnak, hogy előbb mintsem ő a város alá érkezett volna, Cic. már beküldötte a kincstárba a számadásokat.

¹¹⁾ Mert a Laodiceában és Apameában letett számadásnak szóról szóra meg kellvén egyezni a Rómában beadandó párral, ha mindjárt Cic. Mesciniust bevárja is, többé a számadásokon változtatni nem lehetett volna.

¹²⁾ Cicerónak proconsuli kíséretében két Volusius volt; egy Cneius, kit a 198-ik levélben említ, és Quintus a Tiberius veje, s Atticus barátja, kiről a 250-ik levélben van szó. Egyik közölök (mellyik? nem tudni) a kincstárnak talán bérlét fejében nagy összeggel tartozott; melly tartozást töle, hihető a bérlett tárggyal együtt, egy bizonyos Valerius vett ált, Cic. legatusának és praefectusának jótállása mellett. Cic. számadásában e tartozás terhe alól nem csak Volusius, hanem a Valerius jótállóit is föl szerette volna menteni. Ellenben Rufus azt Valerius s a jótállók személyéről Volusius nyakára akarta visszatolni. Cic. ezt több jó barátinak, főkép Camillusnak kikért véleménye után, meg nem engedhetőnek lenni állítja s azt mondja: vagy Valeriusnak s jótállóinak kell a pénzt fizetni, vagy ha a jótállók fölmentetnek, föl kell menteni Volusius, és s hogy ő e szerint is járt el e dolognál.

¹³⁾ Az, ki Cic. ügyeit több ízben vitte és a birtokjogban (*jus praedictorium*) különös jártassággal bírt. V. ö. a 283-ik lev.

¹⁴⁾ Mintegy 300,000 f.

¹⁵⁾ 1,900,000 f.

¹⁶⁾ T. i. az említett 1,900,000. És így a többi 1,100,000-et vagy kifizette már Valerius, vagy elengedte Cic. a jótállóknak.

bánok) még a középszerű okosságnak érdemétől is megfosztasz ¹⁷⁾. Meg a *jószivűségétől*, miután legatusomat és praefectusomat inkább csak írnom jóvoltából, mintsem az enyimből akarod a legnagyobb csapástól ¹⁸⁾ megmentve látni, főkép midőn kötelezeteknek nem kellett lenniük ¹⁹⁾; és meg a *pontoságétól*, ha azt hiszed, hogy én olly nagy s akkora felelősséggel járó kötelességemről sem nem tudtam, sem nem gondolkodtam semmit és írnom, nekem nem is szólva, a mit akart, azt írta be; meg az *okosságétól* is, miután azt véled, hogy én ez általam nem oktanul kigondolt tárgyról nem is eszmélkedtem; holott nem csak Volusius fölmentése volt czélom, hanem egyszersmind az iránt, miszerint illy súlyos bírság ²⁰⁾ a Valerius jótállóiról s magáról T. Mariusról ²¹⁾ is elhárítva legyen, akkép intézkedtem, hogy azt minden nem csak javolja, de dicséri is. S ha az igazat tudni akarod, én úgy vettem észre, hogy ez épen

¹⁷⁾ Az által, mert azt hiszed hogy a Volusius és jótállók fölmentésének terve, melly tőlem eredt, csupán Tullius írnom fejéből került.

¹⁸⁾ Melly őket érhető vala, ha olly roppant összeg rajtok véttetett volna meg.

¹⁹⁾ Mi oknál fogva? nem tudjuk. Mert törvény szerint minden jótálló köteles azért eleget tenni, a kiért jótállt, ha emez eleget nem tesz. Meglehet, hogy itt Cic. az *aequitasból* indul ki, melly szerint méltányosnak lenni látszik az, hogy kik másokért emberségből magokat lekötözték, azokat, kivált ha polgárok s barátaink, a végpusztulástól, ha lehet megmentsük.

²⁰⁾ *Multa tam gravis*. Miből eredt ez a bírság s mennyiből állt: nem tudjuk s tudnunk sem szükség. Elég hogy Cic. a 3,000,000 tartozásból csak 1,900,000-et vett a kincstár részére fel a számadásba, a többi 1,100,000-et pedig, hogy annak terhétől praefectusát s legatusát mint jótállókat megmentse, egészen kihagyta; talán e kihagyott summa tette a bírságot.

²¹⁾ Hihető római lovag s kincstári bérlő Ciliciában, ki viszont a két jótállóért állott jót.

írnokomnak nincsen csak ínyére, ²²⁾ de részemről azt tartottam egy jó emberhez illőnek, hogy miután a nép az övét megkapta, annyi jóbarátainak és polgártársainak is érdekéről gondoskodjék. Luceiusra nézve ²³⁾ pedig az lőn végezve, hogy ez a pénz, Pompeius utasítása szerint ²⁴⁾ kápolnába tetessék le. És én elismertem, hogy ez az én rendeletemből történt így. E pénzzel Pompeius úgy bánt, mint Sextius azazal, mellyet te tettél le ²⁵⁾. Hanem ez, úgy hiszem, reád semmit sem tartozik ²⁶⁾. Azt röstelném, hogy eszembe nem jutott beírni, miszerint a pénzt a kápolnába az én meghagyásomból tetted le : ha legfontosb s leghitelesb adatokkal bebizonyítva nem volna, hogy a pénz kinek volt adva, minő tanácsvégzés, részed- és részemről milly levelek mellett adatott az Sextiusnak által. Miután ezeknek annyi

²²⁾ Ki talán valami nyereséget várt abból, ha Cic. a bírságot az adósoknak el nem engedi.

²³⁾ Bizonyos Luceius a kincstárnak valami összeggel tartozott, melly mivel egy részben pörös volt, a bírói elítélésig szokás szerint egy kápolnában deponáltatott. V. ö. a 250-ik lev. 37-ik jegyz. Egyébiránt itt több a *varians*; *Luceio* helyett némelyek *locello*-t, mások *lucello*-t, mások ismét *logello*-t írnak s ahoz képest commentálja kiki e helyet.

²⁴⁾ Úgy látszik Pompeius azért akarta ezt, hogy majd a pénz magá használhassa — a mint csakugyan használta is.

²⁵⁾ E szerint két depositált pénzről van szó. Egyik, melylyel Luceius tartozott, a kincstárt illette, a másik magáé Mesciniusé volt. Amazt Mescinius Cicerónak proconsuli meghagyása után, emezt ön szántából tette le a kápolnába. P. Sextius ekkor Cilicia propraetora lévén s a Pompeius pártjához tartozván, könnyen rá hagyta bíratni magát Pompeiustól arra, hogy ennek, kinek a tanács hadiköltségekre a kincstárból pénzeket adatni rendelt, (*Jul. Caes. de Bell. Civ. I. c. 6.*) a Mesciniustól letett összeget is kiadja.

²⁶⁾ Nem a Mescinius depositált pénzét, hanem a másikat, melly a kincstáré volt, kell érteni. Meglehet Mescinius aggódott azon, hogy majd ezért is őt veszik számadás alá, miután Cic. a maga számadásában nem említette meg, hogy ez a pénz az ő hivatalos meghagyása után adatott ki Pompeiusnak.

világos nyomait láttam, hogy e részben tévedés nem volt lehető : nem írtam be, a mi neked a nélkül sem használt. Mindemellett jobb szeretném, ha beírtam volna, látván, hogy hiát érezed. Azt, hogy erről, a mint írod, neked számolnod kell, magam is úgy hiszem : hanem ebben számadásod az enyimtől nem fog különbözni semmit ²⁷⁾). Mert te oda fogod tenni, hogy *az én rendeletemből* — mit én nem tettem volt oda. Nincs okom miért tagadni s még ha volna s te nem akarnád is : akkor sem tagadnám. Már a 90,000 sestertzről ²⁸⁾ bizonyosan úgy számoltam, a mint magad vagy testvéred akartatok számoltatni ²⁹⁾). Egyébiránt — minthogy Luceciusnál nem igen kedvesnek látszik az eljárás ³⁰⁾, ha valamit a számadás-szerkezésnél még kiigazítanom lehet : e részben, miután nem tanácsvégzés szerint jártam el ³¹⁾, szükség megfontolnom, mit szabad a törvény értelmében tennem. Az bizonyos, hogy neked a behajtott pénzekről az én elkészített számadásom után, akkép számolnod nem illett, hacsak én részemről valamiben nem hibáztam — mert hisz ezt mások jobban érthetik. Abban ugyan ne legyen kétséged, hogy én mindent meg ne tegyek, a mit rád nézve hasznosnak, vagy csak kívánatosnak is látok, ha valahogy megtehetem.

Arra nézve, mit az *ajánlásokról* ³²⁾ írsz : tudd

²⁷⁾ Innét kitetszik, hogy a proconsul számadásán kívül, még a proquaestorok is tartoztak külön számadással, mellynek amazzal mindenben egyeznie kellett.

²⁸⁾ Ez egy új pont Rufus levelében, melyre itt Cic. felel.

²⁹⁾ V. ö. a 23-ik s 24-ik jegyzetet.

³⁰⁾ Úgy látszik, ez a pénz még nem volt behajtvva, hanem vagy az adós kezénél maradt, vagy deponáltatott.

³¹⁾ E szavak arra mutatnak, hogy a számadásra nézve tanácsvégzés is létezett.

³²⁾ A proconsulok, propraetorok s mint e hely mutatja, quaestorok is, mikor provinciájokból a fővárosba megtértek, s számadásu-

meg, hogy részemről ³³⁾ hadtribunok, praefectusok és apródok ³⁴⁾ mind csak az enyimek vannak bejelentve. Ennél ugyan számításom megcsalt; mert azt hittem, nekem bejelentésökre szabad idő van hagyva s később tudám csak meg, hogy ezen bejelentésnek számadásom beadása után harmincz nap alatt meg kell történnie. Valóban sajnálom, hogy ez ajánlások nem inkább a te *ambitió*d számára lőnek

kat beadták, ugyanazon alkalommal az alattok szolgált többi tisztviselők közül az érdemeseket névszerint följelentették. Ez a följelentés, melly az illetőnek bizonyítvány gyanánt szolgált, *beneficium*-nak hivatott, mert a ki abban részesült, az vagy a kincstárból jutalmat kapott, vagy hivatalosztásoknál különös tekintetbe jött. Másfelől ez eljárással magok a provinciai kormányzók is nyertek, mert ez úton magoknak, könnyű szerrel sokakat leköteleztek. Cic., ki illy kegyvadászatra nem szorult s kinek ekkor egészen más dolgok forogtak eszében, alig várván, hogy számadásait benyújthassa, a sietés közben az *ajánló névjegyzéket* mellékelni elfeledte. Azok, kik ezt tőle várták, e miatt quaestoránál Rufusnál panaszt emeltek, Rufus pedig levelében előadott több nehézségei között, ezt sem feledte el Cicerónak szemére lobbantni.

³³⁾ Kik Cic. alatt tizenketten szolgáltak; mert minden legiónál hat szokott lenni, a Cic. hadserege pedig két legióból állt. Idővel a hadtribunok száma legiónként 16-ra, végre 24-re lőn emelve. Kezdetben a hadparancsnok nevezte ki őket, később a nép által választottak; utóbbi időkben pedig nehányak kinevezése az imperatort illette és ezek, mert a hadtribunok jogait *Rutilius Rufus* adta ki, ő róla majd *Rufuli*, majd *Rutuli* néven neveztettek, a néptől választott s *Comitatus*oknak hivottaktól megkülönböztetés végett.

³⁴⁾ *Contubernales*. A contubernalisok olyan nemes ifjak voltak, kik a consulok, proconsulok, praetorok és hadtribunok körül magok katonai és polgári kiképzése végett önkénytes szolgálatot tettek és mint előkelő családokból valók, a táborozás alkalmával velek egy sátor alatt tanyáztak, máskor is folyvást oldaluk körül s szemök előtt forgottak. Hogy a consulok otthon Rómában is tartottak contubernalisokat, kitetszik Cic. im e szavaiból: „L. ille Torquatus, quum esset meus contubernalis in consulatu.“ *Orat. pro Sulla c. 12.* Másutt ugyanő ezt mondja: *familiaris noster L. Gellius, qui se illi (Carboni) contubernalem in consulatu fuisse narrabat. Brut. cap. 27.* Hogy a *contubernalis* szó értelmének az általunk használt *apród* teljesen megfelelően, nem merjük állítani, de míg jobbat nem lelünk, addig szükségből ez is megjárhatja.

fennhagyva ⁵⁵⁾, mintsem az enyimre, kinek az *ambitióra* semmi szükségem nincs. Különben még a centuriókra s hadtribunok apródaira nézve nyitva áll az út; mert az illy ajánlásoknál a törvény nem szabott határt.

Hátra van még a 100,000 sertertz ⁵⁶⁾, melly végett, úgy emlékezem, Myrinából hoztak tőled egy levelet hozzám, nem az én hibám, hanem a magadé iránt; mert itt, úgy látszik, ha történt hiba, testvéredé és Tulliusé az. De miután ezen segítni már nem lehetett — minthogy számadásomat letévén, a provinciából kifelé indultam — úgy hiszem, hogy szívem érzelméhez s akkori dús kilátásaimhoz képest lehető legszebben válaszoltam ugyan: de azért ne gondold, hogy vagy akkor emberséges válaszommal magamat lekötélteztem, vagy most leveledet a száz-ezer sestertz iránt úgy fogadtam volna, mint szokták

⁵⁵⁾ *Non tuae potius ambitioni reservata esse.* Itt az *ambitio* kegyosztás általi kegyvadászást jelent.

⁵⁶⁾ Cic. számadásában ez összeg hibából úgy volt kitéve, mint-ha a pénz Rufus kezébe ment volna, és így érte ő tartoznék felelni. A mint Rufus észrevette a hibát, azonnal írt Cicerónak Myrinából (vagy Smyrnából) e végett; de Cic. számadását ekkor már beadván, a dolgon nem segíthetett, hanem, a mint látszik Rufust azzal nyugtatta meg, hogy majd ez összeget abból a 2,200,000 sestertzből, mellyet mint megtakarított költséget, Ephesusban a publicanusok pénztárába letett, meg fogja neki téríteni. Azonban a körülmények idő közben megváltoztak. Pompeius a Cicerótól depositált pénzt is, a nélkül hogy őt az iránt megkérdezte volna, a publicanusoktól az állam szükségére fölvette; más részről meg a küszöbön álló polgárháború, mint sok másoknál, úgy Cicerónál is pénzbeli zavarokat okozott; mellynél fogva később Cic. Rufusnak tett ígéretét beváltani nem nagy kedvet mutatott. Rufus e miatt Cicerót érzékenyen ostromolta levelei által. Cic. pedig ez ellen, majd komoly, majd tréfás hangon ollyformán mentegetőzik, hogy Rufust egészen el nem utasítja, hanem neki némi reményt nyújt a felől, miszerint ha Rufus magát Tulliusal értekezésbe teendi, talán lelnek módot a hibát helyrehozhatni.

fogadni azok, kiknek a mai világban illy levelek roszúl esnek ³⁷⁾. Gondolóra kell vened egyszersmind azt is, hogy én mindazon pénzt, mi törvényes úton kezemhez jutott, Ephesusban a publicanusoknál letettem; hogy az kétmillió kétszázezer sestertze ³⁸⁾ ment és hogy ezt a pénzt mind elvitte Pompeius ³⁹⁾; a mit én akár jó, akár rosz kedvvel veszek is, neked a 100,000 sertertzet békével kell túrnöd s úgy vened, mintha ennyivel vagy fizetésedből, vagy az én adományomból ⁴⁰⁾ kevesebb jutott volna részedre. Ha nekem e százezer sestertzet még kölcsön adtad volna is, akkor sem kívánnád, a milly gyöngédséggel s szeretettel vagy irántam, ez özveget rajtam jelenleg megvenni; mert ha lefizetni akarnám, sem volna miből. De ezt tőlem tréfának vedd, mint én is annak veszem tőled a dolgot ⁴¹⁾. Mindemellett, mihelyt Tullius vidékről megjön, hozzád fogom őt küldeni, ha jónak találod. Annak, hogy e leveletem el ne tépetni kívánjam ⁴²⁾, legkisebb okát sem látom.

Róma alatt, január 19-ke előtt, 704.

³⁷⁾ Millyenek a fizetni nem akaró adósok.

³⁸⁾ 220,000 forintra.

³⁹⁾ Nem az egész kitett összeget; mert annak felét Egnatius bankárnál tette le; mint ezt a 386-ik 387-ik és 391-ik levelekben mondja. Meglehet ezen felerész erejéig saját zsebéből kölcsönzött Pompeiusnak akkor, mikor haza jövé, vele a 295-ik levél szerint legelőször találkozott. Mert Pompeiusnak Cic. a magáéból nevezetes összegeket adott kölcsön. V. ö. a 391-ik s 408-ik lev.

⁴⁰⁾ *De mea liberalitate*. Mellynél fogva t. i. Cic. quaestora részére sok olyan jövedelmeket által engedett, miket más szűkmarkú proconsul magának tartott volna meg.

⁴¹⁾ Ennél szebben egy kedvetlen követelés elől nehéz volna kitérni.

⁴²⁾ Hogy Rufus Cic. ebbeli óhajtságának nem engedett, mutatja az, mert e levél fenmaradt; de utólagosan meg kell felőle jegyeznünk, hogy ez Cicerónak minden levelei között talán a legmegromlottabb s annál fogva a leghomályosabb, s érthetlenebb is. Talán ha

A. VII. 10.

III.

303.

Cicero Atticusnak üdvet!

Egyszerre eltökélttem, hogy mielőtt virrad, távozom; ne legyek bámulás, vagy fecsegés tárgya ezekkel a borostyános lictorokkal ¹⁾. Különben, megvallom, sem hogy mit teszek, sem hogy mit leszek teendő, nem tudom, úgy meg vagyok zavarodva legesztelenebb lépésünk ²⁾ meg nem fontolása miatt. Mit tudjak hát javasolni neked, kitől magam várom a tanácsot? Cnaeusunk, nem tudom, mire határozta, vagy határozhatja magát, ki még künn a városokban tolong s báméskodik ³⁾. Ha Italiában marad: mind körülte leszünk; hogyha kimegy, a dolog megfontolást igényel. Eddig ugyan, hacsak én bolond nem vagyok, minden ostobául s meggondolatlanul történik. Kérlek, gyakorta írj nekem, akár mi jut is eszedbe.

Róma alatt, január 19-kén 704.

A. VII. 11.

IV.

304.

Cicero Atticusnak üdvet!

Kérlek, mi ez? vagy mi készül? mert előttem sötétség van. Mondod: *Cingulumot bírjuk; Anconát*

Rufusé, melyre válaszul íratott, megvolna, az egész világgá válnék előttünk. Most csak a commentatorok hozzávető okoskodásai adnak neki némi értelmet.

¹⁾ Minthogy Cic. a triumphusra még mindig számolt, lictorai borostyánágakkal felbokrétázva hordották előtte a vesszőcsomagokat: (*fascēs*).

²⁾ Minélfogva a consulok Caesar jöttének hírére, a várost ott-hagyni elhatározták. Először is Lentulus szökött meg; utána mindjárt tisztjárja Marcellus a tisztviselők nagyobb részével. Lásd: *Jul. Caes. de Bello Civ. l. I. c. 14.*

³⁾ *Tolong*: a Rómából hozzá csődült sok nép között; *báméskodik*: Caesar merészségén s nem tudva mit tevő legyen.

meg elvesztettük s hogy Labienus Caesart otthagya. Római nép hadvezéréről-e, vagy egy Hannibalról van szó? Óh balgatag és szánandó ember! ki soha a *To καλον*-nak ¹⁾ árnyékát sem látta; s még azt mondja, méltósága végett teszi mindezt. De hát van-e ott méltóság, hol becsület nincsen? S avagy becsületes tett-e hadsereget tartani köz határozat nélkül? elfoglalni polgártársak városait, hogy a honhozférés annál könnyebb legyen? az-e új betáblázásokat, száműzöttek visszahívását s száz más gonoszságokat tervezni?

hogy mint tyrannus első isten ő legyen ²⁾.

Tartsa magának e szerencsáját. Istenemre, én egy pirítkozást a te verőfényes Lucretinumodban ³⁾ minden illy uralomért nem adnék s készebb lennék ezerszer meghalni, mintsem egyszer illyesmit gondolni. Hát te nem kívánnád? fogod mondani. No's ki az, a kinek kívánni nem szabad? De én már magát e kívánságot keservesebbnek tekintem, mintsem a keresztrefeszítetést. Ennél csak az keservesebb, ha az illyen kívánságát az ember eléri. Hanem elég erről, noha jelen bajaink között örömet csevegek veled.

Térjünk a mienkre. Az ég szerelméért! mint tetszik neked a Pompeius lépése? értem, hogy a fővárost otthagya. Mert nekem az eszem eláll. Hisz annál képtelenebb nem lehet. A fővárost odahagynod! Hát te ezt tennéd akkor is, ha a gallusok jönének? *Nem a fulak között van a köztársaság* — úgy-

¹⁾ Annak mit a socraticus s stoicus philosophusok *erkölcsileg szép*-nek tartottak és a mi Caesarnál terveinek ellenében, bizonyos, hogy nem sokat nyomott volt.

²⁾ Vagyis mindenhatóképp uralkodhassék. Az itt használt görög vers Euripides *φοινισσαι* című tragoediájának 509-ik verse.

³⁾ Így hívták Atticusnak egy szép mezei birtokát a Horatius-tól megénekelt *Lucretilis* hegyhez közel a Sabinus földön.

mond. De igen az oltárok s tűzhelyek körül. *Themistocles is ezt tette, mivel maga a főváros az egész barbárság úrját ki nem állta volna.* De nem tette ám Pericles utána mintegy ötven év múlva, midőn a falakon kívül semmit nem bírt. És a mieink is hajdan, mikor a főváros bevétetett, a várat mégis megtarták:

illy szép tetteiket hallók mi vitéz eleinknek ⁴⁾.

De más felől a municipiumok elkeseredéséből és azok beszédeiből kikkel összejövök, úgy látszik, hogy van mégis e lépésnek sikere. Szörnyű az emberek zúgolódása (így van-e nálatok is, nem tudom, de te majd értesíteni fogsz), hogy a főváros tisztviselők s tanács nélkül van. Szóval, a megfutamlott Pompeius rendkívüli hatást tesz a népre. Mondjak-e többet? Az ügy egészen megfordult. Már azt hiszik, nem kell Caesarnak semmit engedni. Fejtsd meg nekem, mi lesz ebből.

Részemről egy nem viharos dolog élén állok. Pompeius akaratja az, hogy én legyek Capuában s ez egész tengervidéken felügyelő, kit a katonaszedés s minden intézkedés illessen. Most hát kóborolni fogok.

Hiszem, te már látod, mi a törekvése Caesarnak, mint érez a nép, millyen általában a dolgok állása. Ezekről, kérlek, írd nekem s pedig mivel változhatók, minél gyakrabban ízben; mert valamint mikor hozzád írok, úgy mikor leveledet olvasom, nyúgottabb vagyok.

A. VII. 12.

V.

305.

Cicero Atticusnak üdvet!

Eddig tőled egy levelet vettem, a 21-kén írottat, mellyben említve van, hogy már előbb másikat kül-

⁴⁾ *Iliás IX. v. 520.*

döttél, de azt meg nem kaptam. Ugyan kérlek, írj minél gyakrabban, nem csak ha tudsz, vagy hallasz, hanem ha csak sejtess is valamit és jelesen arról, mit vélsz teendőnek részemről. Mi azon kérésedet illeti, *tudassam veled, mit csinál Pompeius* : azt, úgy hiszem, ő maga sem tudja — közölünk legalább senki. Lentulust a *consult* láttam Formiaeben 23-kán; láttam Libót is ¹⁾ : félelem és zavar mindenütt. Maga Larinumnak váltott, mivel a *cohorsok* ott s Luceriában, Theanumban s Apulia többi részeiben fekszenek. Itt valahol állást venni, vagy a tengeren átkelni akar-e, nem tudni. Ha marad : félek, seregében nem fog bízhatni; ha pedig elmegy : sem hová és merre, sem hogy mit tegyünk, nem tudom. Mert hogy amaz, kinek *phalarismusától* rettegsz, a legirtóztatóbbakat fogja elkövetni, én hiszem ²⁾. És őt sem az ügyek elakadása ³⁾, sem a tanács s tisztviselők távozása, sem a kincstár elzárása nem fogja visszatartani ⁴⁾. Hanem mindezt, a mint írod, hamar megtudjuk. Különben, kérlek, megbocsáss, hogy hozzád olly sokat és annyiszor írok. Mert magamat nyugtatom ezzel meg s egyszersmind leveleidet s főkép tanácsodat akarom kicsalni az iránt, mit tegyek, vagy mikép viseljem magamat; bebocsátkozzam-e végkép a dologba? A veszélytől nem rettegek, hanem a méreg

¹⁾ L. Scribonius Libo, Pompeius második fijának apósa.

²⁾ Cic. e hiedelmét nem igazolta a következés; miután a győztes Caesar legkisebbé sem kegyetlenkedett.

³⁾ A törvénykezésben s közigazgatásban beállt szünet.

⁴⁾ Azaz: a mint Caesar Rómába jön, azonnal azt teszi a mi neki tetszik; nem várja míg a tisztviselőség helyét elfoglalja, nem néz a régi szokásra, hanem tanács s tisztviselők nélkül maga intézkedik mindentről s nem kíméli még a köz kincstárt is; annyit fordít abból céljára a mennyit akar.

majd megesz. Annyira ész nélkül s annyira tanácsom ellen vitetni mindennek! Nemde időzzek és késedelmeskedjem s magamat azoknak adjam, kiknél van az erő és hatalom? ⁵⁾ *Félek a troiáiktól* ⁶⁾ s nem csak honfiúi, de baráti kötelességem is visszatartóztat, noha gyakran megesik a szívem a fiúkon ⁷⁾. Miután hát illy zavarban vagyok, bár téged szintazok aggasztanak, írj nekem valamit s jelesen, hogy ha Pompeius Italiát elhagyja, mit gondolsz, hogy tegyek. M. Lepidus ugyan (mert valánk együtt) ezt tűzte volt ki határul ⁸⁾, ezt L. Torquatus is. Engem, sok egyében kívül, lictoraim is nyugóznak; kevésbé megfejthető tárgyat soha nem láttam. Azért tőled is most semmi határozottat nem várok, csak puszta véleményt. Szóval kétkedésedet is óhajtom ismerni. Hogy Labienus amattól elvált, majdcsaknem bizonyos. Ha úgy esik, hogy ő Rómába értekor a tisztviselőket s tanácsot Rómában találja: ez ügyünknek nagy hasznára fog vala válhatni; mert akkor úgy látszott volna, hogy ő egy jó emberének, a köztársaság kedvéért mondja ki fejére a bűnt, — mi most is úgy jön ki ugyan, de kevésbé használ; mert nincs kinek használjon és gondolom már bánja is, ha csak talán az sem való, hogy tőle elpártolt — mí legalább bizonyosnak hisszük ⁹⁾. Kérlek ezenkívül, hogy (ámbar mint írod, házad falai közt tartózkodol) nekem a főváros egész ábrázatát terjeszd előmbe, hogy valjon

⁵⁾ T. i. a Caesarpártiakhoz.

⁶⁾ Homer Iliásából vett szavak, melyeket a 31-ik levélben már egyszer az egész verssel együtt, hova tartoznak, felhozott.

⁷⁾ A maga és öcsce fiján.

⁸⁾ Azaz: csak addig tart Pompeiussal, míg ez Italiát el nem hagyja.

⁹⁾ Valóban úgy is volt.

Pompeius után valami vágyódás, Caesar irányában valami ellenszenv mutatkozik-e? úgy szintén, hogy Terentia s Tullia felől is mi a nézeted; Rómában legyenek-e vagy velem, vagy valami biztos helyen? Ezekről s másról is, ha lesz, kérlek írj, vagy inkább irogass nekem.

Formiaebe, január 23-kán, 704.

F. XIV. 4.

VI.

306.

Tullius Terentiának, apa Tulcsának, lelke két felének és Cicero a legjobb anyának, legkedvesb nénének százszoros üdvét!

Ha ti jól vagytok : mí jól vagyunk. Most már a ti gondotok is, nem csak az enyim, mit kelljen tennetek. Ha ő ¹⁾ tiszteségesen megy be Rómába : jelenléte alatt bizvást otthon maradhattok; de ha a balgatag ember a fővárost rablásnak tenné ki : akkor, félek, még Dolabella sem sokat használhat részünkre. Tartok attól is még, nem leszünk-e majd úgy elvágyva egymástól, hogy ha akarnátok is kijönni, nem lehetne. Különbén magatok legjobban fogjátok tudni, vannak-e hozzátok hasonló nők Rómában. Mert ha nincsenek : azt kell néznetek, lehet-e nektek ott becsülettel maradnotok. A mint még most a dolog áll, ha ide eljuthatnátok, vagy nálam, vagy tanyáinkon igen szépen ellehetek. Mert attól is félhetni ám, hogy maholnap a városban még éhség talál kiütni. Kérlek, ezek iránt Pomponiussal és Camillussal, vagy a kikkel gondoljátok, értekezzetek. Általában erős lélekkel legyetek. Labienus a dolgon javított ²⁾; segít

¹⁾ Caesar.

²⁾ Az által, hogy Caesartól, kinek majdnem jobb keze volt, elállván, Pompeiushoz szegődött.

Piso is az által, hogy a fővárost ott hagyja s ezzel vejét ³⁾ bűnösnek itéli. Ti, kedves lelkeim, engem minél gyakrabban tudósítsatok, mint vagytok és mi történik nálatok. Quintus, az apa és fija, úgy Rufus ⁴⁾ is köszöntenek benneteket. Isten veletek.

Minturnaeben, január 25-kén, 704.

A. VII. 13.

VII.

307.

Cicero Atticusnak üdvet!

Vennoniusék dolgában ¹⁾ veled egyetérték. Labienust egy hősnek tekintem ²⁾; rég nem történt derekabb honfi-tett; vele habár semmi mást nem, annyit mégis elért, hogy neki keserűséget szerzett; de hiszem, az egésze nézve is használt az valamit. Becsülöm Pisót is ³⁾, kinek ítélete veje ⁴⁾ felől, úgy gondolom, nagyba fog vétetni. Ámbár látod, hogy ez mi-féle háború. *Polgári*: de olyan, melly nem a polgárok meg hasonlításából, hanem csak egy gonosz polgár

³⁾ Caesart; mert Piso Caesarnak ipa volt.

⁴⁾ Quaestora Mescinius Rufus, kit a 202-ik levélből már ismerünk, és ki Ciceróval Minturnaeben személyesen találkozott.

¹⁾ Előttünk tudva nem levő magán ügy.

²⁾ Azért, hogy Caesartól, kinek első legmeghittebb tábornoka ő volt, Pompeius pártjához áttért.

³⁾ Érti L. Calpurnius Pisót, Caesar apósát, ki 695-ben Gabinius-sal együtt consul, jelenleg pedig censor volt. Ő lévén Cic. száműzetésének egyik legfőbb elősegítője, Cic. őt ezért rendkívül gyűlölte és mint több előbbi levelekből láttuk, főleg az iránta szelídebben lőn hangolva, főleg mióta a viszony Caesar s Pompeius között tágult; mivel ettől fogva Piso folyvást a senator-párttal tartott. Mikor azon híre, hogy már Caesar Picenumig nyomult elő, Pompeius a consulokkal, egész tisztikarral s senatorok nagy részével Rómából kitakarodott, Piso nem követte ugyan, de azért Caesarhoz sem ment, hanem a mint Caesar Rómába belépendő volt, azonnal elhagyta a fővárost s e lépésében Cic. nem ok nélkül a Caesar tettét roszaló hatalmas tüntetést szeret látni.

⁴⁾ Caesar.

vakmerőségből eredt. És ez hadseregben erős; sokakat reménynyel, ígéretekkel tart s mindenkinek mindenére vágyik. Ennek adatott ált a főváros, megfosztva a védelemtől s tele segédforrásokkal. Mitől nem félhetsz annak részéről, ki templomainkat s hajlékainkat nem hona, hanem zsákmánya gyanánt tekint? De hogy mit s miként fog tenni tanács és tisztikar nélkül, én nem tudom. Még csak színből sem tehet semmit is alkotmányszerűleg.

Nekünk pedig hol és mikor lehet előlépnünk? kiknek vezérünk, mint magad is megjegyzed, olly *strategiátlan* ⁵⁾, ki a picenumi állásokat sem ismerte ⁶⁾ és ki minő tanácstalan, a tény bizonyítja. Mert ha többi tíz évi vétkei ⁷⁾ mellőzöm is: melly föltétel ⁸⁾ nem ért volna többet ennél a futásnál? És most sem tudom, mit gondol, pedig nem szűnöm meg tudakolni leveleim által. Bizonyos, hogy nagyobb félénkséget nem is képzelhetni. Azért sem védelmet, mellynek megszerzése végett lón ő a fővárosban letartva, sem a védelemre alkalmas helyet nem látok. Minden remény a kajánúl magánál megtartott ⁹⁾, majdnem idegen ¹⁰⁾ két legióban fekszik. Mert eddig csak kény-

⁵⁾ Hadvezetésben járatlan.

⁶⁾ Noha Picenumot, mint a fővároshoz elég közel fekvőt, ismerhette volna s tudnia kell vala, hogy ha azt idejében megszállja, Caesart Rómától könnyen elzárhatja.

⁷⁾ Miket azon tíz év alatt, mióta Caesarral szövetkezett, elkövet vala.

⁸⁾ Vagy békeajánlat Caesar részéről.

⁹⁾ Mert Pompeius ezt a két legiót a parthus háború ürügye alatt tartotta vissza Caesartól magának. *Pompeius infamia duarum legionum per motus quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat. Jul. Caes. de Bello. Civ. l. I. c. 4.*

¹⁰⁾ Minthogy e legiók Pompeiustól idegenkedtek s előbbi fővezérökhöz Caesarhoz szitván, ez ellen nem bizton használtathattak.

szerített és harcztól irtózó újonczaink ¹¹⁾ vannak. Az egyezkedések ideje pedig elveszett. Mi fog következni, nem látom. Már az bizonyos, hogy tőlünk, vagy vezérünktől hiba volt, a révből kormány nélkül indulva bocsátkoznunk a viharba.

A honnét tünődöm, Ciceróinkkal mit tegyek. Néha jónak látnám őket Görögországba küldeni. Tullia és Terentia végett pedig, ha a bar bárók jöveteléről ¹²⁾ van szó, mindentől rettegek; ha meg Dolabellára gondolok, kissé könnyebbülök. Azonban, kérek, fontold meg, mit vélsz teendőnek, először a biztosság tekintetében [mert rólok másképp kell intézkedni, mint magamról], aztán a közvéleményre nézve; nem róvnak-e meg bennünket, ha őket a jólérezők általános futásakor Rómában hagyjuk. Sőt magadnak s Peducaeusnak is [ki írt hozzám] meg kell fontolnotok, mit tegyetek. Mert olly fényben álltok, hogy tőletek szintazok váratnak, mik a legfőbb polgároktól. Hanem ezt te tudni fogod, hisz enmagam és az enyimek iránt is a te gondoskodásodat veszem igénybe.

Kell még, hogy a mi történik, lehetőségig kitanuld és velem közöld; úgy azt is, mit hozzávetésből kivehetsz és emezt még inkább várom tőled, mert a történeteket minden ember el tudja mondani: tőled a történendőket akarom hallani.

Legjobb jós az, ki jól okoskodik ¹³⁾.

Fecsegésemért megbocsáss; az engem, mikor te

¹¹⁾ Kik a Caesartól nyert campaniai földeket hálás emlétkben tartották s nem is örömet hagyták ott, kivált a Caesar elleni harczolás okáért. V. ö. a 380-ik lev.

¹²⁾ Érti a gallusokat, kik Caesar hadseregében számosan voltak.

¹³⁾ Vers, Euripidesnek egy elveszett tragoediájából, mint Plutarchus állítja.

hozzád írok, enyhít és egyszersmind töled leveleket csal ki.

Rejtélyedet ¹⁴⁾ szinte nem értettem. Mert homályosb a *Plato számánál* ¹⁵⁾. De már értem. A veliabeli Oppiusokat ¹⁶⁾ hívod *Succok*-nak. Sokáig izzadtam ezen; de miután reájöttem, a többi már világos előttem s egyez Terentia öszvegével.

Minturnaeben 24-kén reggel L. Caesart ¹⁷⁾, ezt a nemembert, hanem foszlott seprűt ¹⁸⁾, láttam; ki olly képtelen megbízatásokkal jött ¹⁹⁾, hogy ne-

¹⁴⁾ Atticus, azon levelében, mellyre itt Cic. felel, valami pénzbeli ügyről szólván a *Veliabeli Oppiusokat* nem nevükön nevezte, hanem *Succo*-knak írta, minthogy a görög *ὄπιος* latinúl *succus*.

¹⁵⁾ Kétségkívül Platónak ama közmondássá vált s még eddig senkitől meg nem magyarázott rejtélyes számáról van a szó, mellyet *Republicája* 8-ik könyvében az isteni s emberi nemzések különböző theoriájának kimutatásánál használ. Ezt a számot Plato Pythagorástól vette ált, kinek fő tana volt, hogy úgy a látható mint a láthatatlan természetben száma, súlya, terjedelme meg van szabva mindennek. A honnét az egész *physiologia*, *physica*, *metaphysica*, zene és mértan is bizonyos alapszámokon épül, azokon t. i. mellyek a tárgyak és eszmék valódi ősalakjaib an léteznek.

¹⁶⁾ Két uzsorás vagy tőkepénzes testvér, kik Rómában a *Palatium Veliæ*-nak hívtott városrészben s alkalmasint Atticus tözsomszédságában laktak, miután a 330-ik levélben az ő *contubernalisainak* mondatnak. Úgy látszik Terentia, férjének Ciliciában léte alatt ezektől a testvérektől pénzt vett föl; kik aztán mikor Cic. hazajött, Atticushoz fordúltak a végett, tudná ki Cicerótól szép móddal, számolhatnának-e rá, hogy az a pénzt nekik ki fogja fizetni. Atticus ki a szójátékot s rejtélyes tréfákat épen úgy kedvelte mint Cic., yele ezt a követelést szintén rejtélyes modorban akarta közleni, s a hitelezők nevéből elgörögösítés útján *Succones* nevet faragott s hogy Cic. könnyebben rájok jöhessen, mellé, a helyről hol laktak, *de Veliæ praedicatumot* is adott.

¹⁷⁾ A Caesar legatusának, L. Caesarnak fiját. Lásd: a *Tört. mut.*

¹⁸⁾ A ki semmire sem való.

¹⁹⁾ E megbízásokat olvashatni Caesarnál *de Bello Civ. l. I. c. 8.* s valóban azokat épen nem lehet *képtelneknek* mondani, mert belőlök a milly becsületes szándék tűnik ki, benne szintolly becsülettel lehetett L. Caesarnak eljárni. Itt hát Ciceróból csak a Pompeius személyéhez részrehajlás s Caesar elleni szenvedély szól ki.

kem úgy tetszik, amaz ²⁰⁾ csakis csúfságból tette azt, midőn ennek olly fontos tárgyakban megbízatásokat adott — kivévén, ha talán nem is adott, hanem csak ez maga akart valami felkapott beszédével megbízás-kép visszaélni.

Labienus, a ki előttem nagy ember, 24-kén Theanumba jött. Ott Pompeiust és a consulokat meglátogatta. Mi beszéd volt köztök és mi lőn végezve, majd megírom neked, mihelyt bizonyosat tudok. Pompeius Larinum felé indult Theanumból 25-kén. Az nap Venafruban maradt. Úgy látszik, hogy Labienus egy kis lelket öntött belénk. De nekem még eddig nincs mit írnom e vidékről hozzád. Inkább arra várok, mi hírek fognak amonnét ²¹⁾ jönni; miként érzi magát Labienus miatt; mit csinál a Marsusoknál ²²⁾ Domitius, Iguviumban ²³⁾ Thermus, Cingulumban P. Attius ²⁴⁾; millyen a fővárosi nép érzülete; mi a te sejtelled a jövődek felől. Mindezekről, úgy arról is, hogy asszonyainkra nézve mit gon-

²⁰⁾ T. i. Julius Caesar.

²¹⁾ Caesartól.

²²⁾ A *Fucinus*-tó (Lago di Marso) mellett lakott új latiumi népesség, melly még harmincz s néhány év előtt, az italiai szövetséges vagy marsus háború alkalmával a rómaiaknak sok gondot s bajt okozott volt.

²³⁾ Város Umbriában a Flaminia úton — ma *Gubio* — melyet Thermus praetor öt cohorszal szállott meg; de a mint megtudta, hogy a Caesartól ellene hárommal kiküldöit Curio közelget, előle a városból seregestül együtt megszökött s helyére Iguviumba Curio vonult be. Lásd : *Caes. de B. C. I. c. 12.*

²⁴⁾ Attius Varus : de ki ekkor nem Cingulumot, hanem *Auzinum* városát foglalta el Pompeius részére, honnét azonban, mert a városiak Caesar mellé nyilatkoztak, csakhamar hadastúl kivonulni kénytelen volt, melly alkalommal Caesar seregéből egy csapattól üzöbe vétetvén, midőn ezzel harcra kelne, katonái mind elhagyták; egy rész haza, más rész a Caesar pártjához térvén. Maga innét egyenesen Afrikába futott, és a provinciát, hol már előbb praetorkodott, Caesartól elcsábította. Lásd : *Caes. de B. C. I. c. 13. et 31.* Elveszett a hispaniai háborúban Mundánál.

dolsz jónak és magad is mit fogsz tenni, írj kérlek nekem sűrűen. Ha magam kezével írnék, hosszabb lenne e levelem: de szemgyulladásom miatt diktálnom kellett.

Calesben, január 26-kán 704.

A. VII. 14.

VIII.

308.

Cicero Atticusnak üdvet!

Január 27-ik napján, Calesből Capuába mentemkor, még egy kissé fájós szemmel írom e levelet. L. Caesar megvitte a Caesar izeneteit Pompeiusnak 25-kén, ki ekkor a consulokkal Theanumban volt. Az ajánlat tetszett; hanem úgy, hogy amaz azon városokból, a mellyeket provinciáján kívül elfoglalt, az őrségeket vigye ki. Válaszúl adatott, hogy ha ezt megteszi, mí a fővárosba visszamegyünk s a dolgot a tanács útján rendbe hozzuk. Remélem, egyelőre békénk lesz. Mert mind amaz bősziúltségét ¹⁾, mind ez a mienk, hatalmát kezdi bánni. Éntőlem Pompeius azt kívánja, menjek Capuába és segítsem elő a katonaszedést, mellynél a campaniai gyarmatosok kevés készséget mutatnak ²⁾.

Caesar gladiatorait, a kik Capuában vannak s kikről előbb neked A. Torquatus levele után nem valót írtam ³⁾, Pompeius igen helyesen osztotta szét,

¹⁾ Már t. i. Caesar, ki felől való véleményében, hogy Cic. minden éles belátása mellett, még mindig ennyire tévedt, csak csodálni lehet.

²⁾ Mínek oka az lehetett, hogy harcolni Caesar ellen, mint kinek jóllétöket köszönték, kedvök nem volt. Mert itt kétségkívül azon szegény római polgárokról van a szó, kik ezelőtt tíz évvel Caesar *agraria* törvényénél fogva a termékeny Campania földén telepítettek meg s ott az állam részökre kiosztott telkeiből bőven ellátottak.

³⁾ E levele Cicerónak nincs meg.

kettenként egyegy házi gazdához. Ötszáz *Secutor* ⁴⁾ vala a vívőiskolában együtt; beszéltek, hogy ki akartak törni. Ezzel a köz ügynek valóban nagy szolgálat tétetett.

Asszonyaink végett, kik között van húgod is, kérlek, gondold meg, illő-e csakugyan nekünk őket Rómában ott hagynunk, mikor a többiek, kiknek csak némi rangjuk van, onnét mind elmentek. Megírtam ezt nekik s magadnak is már a múltkor. Biztasd kérlek, őket, hogy költözzenek ki, főleg midőn a tengermelléken, mellynek élén állok, olly mezei birtokaink vannak, hol a körülményhez képest nem kényelmetlenül ellehetnek. Mert ha már vőmnél fogva is megakadnak bennem ⁵⁾, noha ezért felelős nem vagyok: ez még nagyobb szemet szúrhat, hogy asszonyaink, a többieken kívül, Rómában maradtak. Szeretném tudni, hát magad Sextussal ⁶⁾ mit gondolsz az elmenetel felől és hogy általában mi a véleményed. Én részemről nem szűnöm meg sürgetni a békét, melly, még hogyha igazságtalan is, üdvösb

⁴⁾ A *secutorok* afféle gladiatorok voltak, kik sisakkal, paizszsal, karddal fegyverkezve, rendszeren az úgy nevezett *retiariusok* ellen szoktak küzdeni. Ez utóbbiak a támadáshoz egy nagy hálóval s éles három ágú villával voltak ellátva, de védelmüknél csak fürgeség s gyorsaság által menekülhettek az őket üldöző *secutor* elől, ha elég ügyesek nem voltak azt a fejére dobott hálóba úgy beburkolni, hogy három ágú vasvillájukat belé szúrhassák.

⁵⁾ Annálfogva, mivel veje Dolabella *caesarianus* volt. Ezenkívül abba a gyanúba is jöhetett Cicero, mintha talán alattomban Caesarral tartana, miután mind neje, mind leánya Rómában maradtak, midőn más jóra való nők már a fővárosból mind eltávoztak.

⁶⁾ Érti Peducaest.

mintsem a legigazságosabb háború ⁷⁾. Egyébiránt mindezeket majd a sors elintézendí.

Calesben, január 27-kén 704.

A. VII. 15.

IX.

309.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mióta a fővárosból eljöttem, még nem múlaszték el egy napot, hogy hozzád valami levelet ne küldjek; nem mintha nagyon sok írni valóm volna, hanem hogy veled távollétemben beszélgethessek, mi rám nézve most, midőn azt személyesen nem tehetem, a legkellemesebb. A mint e hó 27-kén (egy nappal előbb, hogysen e leveletem írom) Capuába értem, ott a consulokkal és sok rendünkbeliekkel találkoztam. Mind azt óhajtották, hogy Caesar őrségeit kivonván, maradna a föltételek mellett, mellyeket ajánlott. Az egy Favoniusnak ¹⁾ nem tetszett, hogy ő szabjon nekünk törvényeket, de rá a tanácskozásnál nem hallgattak. Mert immár maga Cato is inkább akar szolga lenni, mintsem harczolni ²⁾. Azonban mégis azt mondja, jelen kíván lenni a tanácsülésben, midőn majd a föltételekről lesz a szó, ha Caesar rá bírathatik, hogy őrségeit kivonja. És így, a mire legnagyobb szükség volna, Siciliába ³⁾ menni nincs ked-

⁷⁾ Igen, ha csak arra nézünk, hogy a háborúban gyönyörű szép villáinkat (*ocellos Italiae villulas meas*, mint a 759-ik levélben mondatik) el találónok veszteni; de ez aztán Ciceróban sem stoicismusra, sem a *καλον*-hozi nagy ragaszkodásra nem mutat ám!

¹⁾ Ez az a Catót majmoló Favonius, kiről a 211-ik s 267-ik levélben volt szó, és kit utóbb Octavianus kivégeztetett. *Svet. Octavian. c. 13.*

²⁾ Hogy Cato ennyire csakugyan még nem jutott, annak később Uticában fényes bizonyosságát adta.

³⁾ Mellynek megvédése az italiai hadparancsnokságok kiosztásakor ő reá bízott.

ve ⁴⁾); a tanácsban akar lenni s én félek, az ártani fog ⁵⁾). Postumius ⁶⁾ pedig, a kire nézve a tanács egyenesen elrendelte, hogy legott Siciliába menjen és Furfaniust ⁷⁾ váltsa fel, azt mondja, ő Cato nélkül el nem megy s működését, szavát a tanácsban valami nagynak képzei. A sors tehát Fanniusra ⁸⁾ esett. Ő küldetik előlegesen Siciliába parancsnokul. Vitatkozásainknál a szerteágazás igen nagy. Legtöbben azt erősítik, Caesar az ajánlat mellett nem fog megmaradni és ő e kívánatokat csak azért vetette közbe, hogy mi a háborúhoz kell, részünkről be ne szerezzük. Én viszont azt hiszem, meg fogja tenni, hogy az őrségeket kivonja ⁹⁾. Mert hiszen győzni fog, ha consullá választatik s pedig győzni kisebb bűnnel, mintsem a minővel betört. E csapást el kell szívelnünk, miután olly gyalázatos készületlenségben vagyunk úgy katona, mint pénz dolgában is, mellyet általában, nem csak mi a fővárosban magánosoknál van, hanem azt is, mi mint álladalmi a kincstárban fekszik, neki ott hagytuk. Pompeius az Attiusi ¹⁰⁾ legiók elébe indult; Labienus mellette van. Nézeteidet

⁴⁾ De mégis elment; hanem Curio jövetelét megértvén, onnan azonnal kitakarodott. *Caes. de B. C. lib. I. c. 13.*

⁵⁾ Túlságig vivén ott követeléseit Caesar ellenében.

⁶⁾ Nem *Postumus*, mint közönségesen íratik; mivel minden arra mutat, hogy ez az a *T. Postumius*, kit Cic. Brutusában (cap. 77.) féltelen, kemény embernek, de nagy jogtudósnak s szintolly tüzes harczolóznak, mint heves szónoknak nevez.

⁷⁾ Ki 703-ban Siciliában propraetoroskodott.

⁸⁾ Caesar és Bibulus consulok alatt néptribun volt.

⁹⁾ Ismét csalatkozik Cic. Caesarban, kinek sem őrségeit a hátszélbeli városokból visszavonni, sem ezen városok bevételét vétekek tartani eszébe sem jutott.

¹⁰⁾ Valószínűleg ugyanaz az Attius, ki csak nemrég Picenumban Cingulumnál vett állást, de vagy mivel magát Caesar ellenében gyengének érzette, vagy mivel Pompeius úgy rendelte, hogy ő hozzá csatlakozzék, onnan el vonult.

e tárgyáról elvárom. Gondolom, maholnap ismét Formiaebe vonúlok én.

Capuában, január 28-kán, 704.

F. XVI. 12.

X.

310.

M. T. Cicero Tirójának szives üdvözlését!

Milly veszélyben forog nem csak az én sorsom, hanem minden jólérzőké s egész köztársaságé is, láthatd abból, hogy házainkat s még a hazát is a rablók és gyújtogatók számára otthagytuk. A dolog arra a pontra jutott, hogy ha csak valami isten, vagy valami véletlen segítségünkre nem jön, megmaradnunk lehetetlen. Részemről, mióta a város alá érkeztem, meg nem szüntettem mindent kigondolni, mondani és tenni, mi az egyetértést érdekli; de szörnyű bosszúltság szállta meg nem csak a roszulérzőket, hanem azokat is, kik jóknak tartatnak és csak harcztot szomjúhoztak, bár váltig kiabáltam is, hogy a polgárháborúnál szomorúbb dolog nem lehet. /Miután hát Caesar, mintha örúltság ragadná, nevét s czímeit feledve, Ariminumot, Pisaurumot, Anconát, Arretiumot rendre elfoglalta volna, mí a fővárost otthagytuk, — okosan-e vagy hősileg, nem szükség vitatni; elég látnod, milly helyzetben vagyunk. Föltételek vannak mégis ajánlva részéről: „hogy Pompeius menjen el Hispaniába ¹⁾, a katonák, kik szedettek és örsegeink is oszlattassanak szét; hogy ő mind a túlsó Galliát Domitiusnak ²⁾, mind az inuensőt Considius

¹⁾ Mint a számára kijelelt provinciába. Ezt Cic. főkép azért óhajtotta, mert hitte, ez úton a polgárháború kikerülhető lesz. V. ö. a 470-ik levelet, hol ezt mondja: *eundem in Hispaniam censei, quod si fecisset* (t. i. Pompeius), *civile bellum nullum omnino fuisset*.

²⁾ Érti L. Domitius Ahenobarbust, ki Appius Claudiussal

Nonianusnak ³⁾ — kiknek azok sors szerint jutot-
tak — általengedi; consulságért pályázni haza jön,
a távollétében tekintetbe vételt többé nem kívánja
a három vásárnapon ált ⁴⁾ személyesen fog fellép-
ni.“ E föltételeket elfogadtuk; de úgy, hogy ő is
azon helyekről, mellyeket lefoglalt, őrségeit mozdítsa
el; miszerint a mondott föltételek iránt félelem nél-
kül tarthassunk Rómában tanácsot. Ha ezt teljesíti,
reményünk van a békéhez, habár nem díszeshez,
miután törvények szabatnak előnkbe. De mégis bár-
mi jobb, mintsem így maradnunk, a hogy vagyunk.
Ha ellenben föltételeinél megállni nem akar: kész a
háború; hanem olyan, a mellynek ő megfelelni
nem bír, főleg ha ön föltételeitől maga szökik meg.
Csak egyszer útját zárhassuk, hogy a fővároshoz ne
férjen s ezt lehetőnek reméljük. Mert nagyban
folytattuk a toborzást s azt hisszük, félni fog, hogy
ha a főváros ellen indul, a két Galliát elveszti, melly
[a transpadanusokon ⁵⁾ kívül] mindenik legnagyobb
ellensége; s Hispaniából is hat legio és nagy segéd-
hadak vannak Afranius s Petreius ⁶⁾ vezérek alatt,

együtt viselt consulságot. Svetonius szerint a zajongó tanács ezt ne-
vezte ki Caesar utódául, noha Caesarnak nagy ellensége volt.

³⁾ Az az öreg Q. Considius Nonianus, a kit az 50-ik levélben
is említett. *Nonianus* melléknevét onnét vette, mert a Nonius család-
ból adoptio útján jutott a Considiusokéba. Ő még eddig consul nem
volt s így innenső Galliába csak *propraetor* volt szánya.

⁴⁾ Értetik a *trinundinum*, mellyről más helyen fölvilágosítást
adtunk. Úgy látszik nem csak a törvényjavaslatok, hanem a hivatal-
ért pályázók nevei is három vásári napokon közszemlélet végett ki-
függesztve lenni szoktak.

⁵⁾ Kiknek Caesar mind *aedilis*, mind *consul* korában polgárjo-
got ígért — mellyet később mint *dictator* nekik meg is adott. Azért
ezek hozzá különösen ragaszkodtak. V. ö. a 185-ik és 298-ik lev.

⁶⁾ Pompeius két *legatusa*, mindenik jeles hadvezér; de a kiket
Caesar szinte legyőzött.

háta megett. Úgy látszik, ha eszelősködni fog, elnyomathatik, csak a főváros legyen megmentve. Nagy csapást szenvedett már az által, hogy az, a ki seregénél legfőbb tekintélyben állott, T. Labienus ⁷⁾ bűntársa lenni nem akart, hanem elhagyta őt s most nálunk van; mit is, mondják, számosan fognak még tenni. Én még a tengermelléken öröködöm Formiae felől. Nagyobb vállalatot elfogadni nem akartam, hogy nála leveeimnek s békejavaslataimnak annál több sikere legyen. De ha háború fog lenni, tudom, hogy egyik hadtestnek és bizonyos legióknak élére leszek állítva. Még az a boszúság is ért, hogy Dolabellánk Caesar mellett van./

Mindezt veled tudatni kívántam, mi azonban, vigyázz, meg ne háborítson s gyógyulásodat ne hátráltassa. A. Varrónál, kit mind hozzám legszivesbnek, mind irántad igen résztvevőnek tapasztaltam, hathatósan ajánltalak, hogy felgyógyulásod s hajózásod felől gondoskodjék s vegyen egészen keze és pártfogása alá. Hiszem, hogy ő megtesz mindent; mert ígérte és előttem a legszebben nyilatkozott. Ha már akkor nálam nem lehettél, a midőn szolgálatodra s hűségedre oly nagy szükségem volt, vigyázz, most ne siess és azt ne tedd, hogy betegen, vagy télen ált hajóra ülj. Soha sem tartom későnek megjöveteledet, csak egészségesen jöjj meg. Még nem találkoztam ollyannal, ki téged azóta, hogy M. Volusiustól levelet küldöttél, látott volna és ezen nem csodálkozom; mert nem hiszem, hogy illy kemény télben leveleim hozzád juthatnának. Csak légy rajta, hogy meggyógyulj és ha már egészséges léssz, mikor biztos a ha-

⁷⁾ Lásd: a *Tört. mut.*

józás, akkor ülj hajóra. Ciceróm Formianumban van, Terentia s Tullia Rómában. Egészségedet ajánlom. Capuából, január 29-kén, 704.

A. VII. 16.

XI.

311.

Cicero Atticusnak üdvet!

Gondolom, minden leveled kezemhez érkezett; de az első rendetlenül; a többiek azon renddel, a mint Terentiától küldettek. A Caesar izenetei, Labienus megérkezte és a consulok s Pompeius válaszai felől tudósítottalak azon levelemben, mellyet e hó 28-kán Capuából írtam ¹⁾ s a mellybe ezeken kívül többeket is belehánytam. Most két várakozás foglal el bennünket: egyik, hogy mihez fog Caesar, ha majd veendi azokat, miknek hozzá megvitele L. Caesarra van bízva; másik, hogy Pompeius miben jár; ki nekem azt írja, kevés napok múlva erős hadsereggel bírand s reményt nyújt, hogy ha ő a picenumi földre ér, mi ²⁾ Rómába visszamehetünk. Vele Labienus, ki nem kételkedik Caesar hadainak gyengesége felől ³⁾. Az ő ide jövele óta Cnaeusunk sokkal több bátorságot mutat. Nekem a consulok meghagyták, hogy február 5-kén ismét Capuában legyek; mivel Capuából ma indúltam Formiaebe, január 30-kán, melly nap leveledet délután három órakor Calesben vevén, reá mindjárt ezt a választ írtam. Terentia és Tullia végett veled egyetértek; írtam nekik, hogy te hozzád

¹⁾ Ez a 309-ik levél.

²⁾ T. i. a senatorok és consulok.

³⁾ Labienus e tárgyban így szól Caesarnál: (*de Bello Civ. III. c. 87.*) *noli existimare Pompeii hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfuit proeliis; neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus superest.*

fordúljanak. Ha még el nem mentek : nincs miért kimozdúlniok, míg nem látjuk, mint állnak a dolgok.

Calesben, január 30-kán 704.

F. XIV. 18.

XII.

312.

Tullius Terentiáját, apa legkedvesb leányát Tullcsát, Cicero anyját és nénjét szivből üdvözli!

Azt hiszem, lelkeim, ugyancsak jól meg kell fontolnotok, mit cselekedjete : valljon Rómában, vagy körülöttem valami biztos helyen legyetek. Nekem ezek ötlenek eszembe : Rómában bizton lehettek Dolabella végett ¹⁾ s e viszony segíthet rajtunk, ha erőszakoskodások, vagy rablások kezdenének lenni. De viszont az nyugtalanít, mert látom, minden jólérzők odahagyták Rómát és velek asszonyaik is. S nekünk e vidéken, a hol vagyok, városaink s majorjaink vannak ²⁾ s így itt velem sokat együtt lehetnétek ³⁾ és hogyha távoznátok is, igen kényelmesen és a magunkéban ⁴⁾ lakhatnátok. Elöttem még nem épen bizonyos, hogy melyik lenne jobb. Nézzétek, mit tesznek ottan más nők; nehogy ha majd akarjátok, ki ne jöhessenek. Ezt, kérlek, magatok között s barátainkkal is jól megfontoljátok. Philotimusnak megmondjátok, hogy a ház el legyen erősítéssel s őrséggel látva ⁵⁾. Szeretném, ha különös futárokat is rendelnétek, hogy én töletek naponként valami tudó-

¹⁾ Ez iránt a 306-ik levélben még kétkedett.

²⁾ Érti Campaniát, melly felett a parancsnokság ő rá ruházta-tott és hol több városok cliensei voltak, s nevezetes mezei jószágokat bírt, mint pl. Cumanumot.

³⁾ A városokban.

⁴⁾ T. i. majorjainkban.

⁵⁾ A netalán rabolni kiinduló katonaság ellen.

sítást vehessek. Leginkább pedig azon igyekezettetek, hogy jó egészségtek legyen, ha akarjátok, hogy nekem is az legyen.

Formiaeből, január 30-kán 704.

F. XVI. 8.

XIII.

313.

Q. Cicero Tirónak üdvet!

Nagy aggodalmunkra szolgál betegeskedésed. Mert ámbár kik onnét jönnek, nem veszedelmesnek, csak tartósnak mondják, mégis e tetemes vigasz is végtelen aggodalommal jár együtt, ha tőlünk még soká távol kell lennie annak, kinek hasznos és kellemes voltát a nélkülözésnél érezzük igazán. Minde mellett, noha látni egész lelkemből óhajtlak, kérve kérlek, olly hosszás tengeri útra, e téli időben, míg jól meg nem erősödtél, magadat el ne szánd s hogy csak biztosan vitorlázz. Gyengélkedő egészséggel a házban és városban is alig óvjuk meg magunkat az áthűlés ellen, nem hogy még tengeren, vagy úton lehetne az idő viszontagságait elkerülnünk.

árt gyenge bőrnek a hideg nagyon ¹⁾,

azt mondja Euripides; kinek te mennyi hitelt adsz, nem tudom; én legalább minden sorát egy-egy bizonyítékúl ²⁾ tekintem. Eszközöld, ha engem szeretsz, hogy felgyógyúlj s hozzánk minél előbb erőben egészségben megjöhess. Szeress bennünket s élj szerencsésen. Quintus fiam köszönt.

Formiaeben, január végén 704.

¹⁾ Euripides iambicus verse egy elveszett tragoediájából.

²⁾ Mintha mondaná: szentírás gyanánt tekintem.

A. VII. 17.

XIV.

314.

Cicero Atticusnak üdvet !

Leveled kedves és örvendetes nekem. A fiúk ¹⁾ Görögországba átszállításáról akkor gondolkodtam, midőn az Italiából megszökés láttatott szóban forogni. Mert úgy én Hispaniába megyek ²⁾ és ott nekik nem lett volna olly jó dolguk. Magad Sextussal ³⁾, úgy látom, most is bízvást maradhatsz Rómában. Mert Pompeiusunkat ugyan nincsen miért szeretnetek; senki még a fővárosból annyi őréséget ki nem vont ⁴⁾. Látod-e, hogy még most is enyelgek. Eddig tudnod kell, L. Caesar Pompeiustól milly választ s ugyanattól milly levelet visz vissza Caesarhoz. Mert a levél úgy van írva és kiadva, hogy nyilvánossá tétessék; azért a dolognál kárhoztattam magamban Pompeiust, hogy csinos író létére, illy fontos tárgyakat s mellyek minden ember kezébe kerülnék, Sestiusunknak ⁵⁾ adott szerkeztés végett. Én annál *sestiusosabb* ⁶⁾ írást soha nem láttam még. Azt azonban a Pompeius leveléből kivehetni, hogy Caesartól semmi meg nem tagadtatik; sőt neki minden, mit kíván, még bőven is megadatik, miket ugyan bolond volna, ha el nem

¹⁾ A maga és öcsese fíjáról van szó; kiket a polgárháború elől, hogy tanulásukat folytathassák, Görögországba akart küldeni.

²⁾ Azért oda, mert Pompeius hadai ott voltak.

³⁾ Sext. Peducaeuussal.

⁴⁾ Miután a consulokat, consularisokat, az összes tisztikart s majdnem az egész tanácsot, kik a fővárosnak őrei lenni tartoztak, magával Rómából elvitte.

⁵⁾ Alkalmasint az a Sestius, ki C. Antoniusnak Macedoniában proquaestora, néhány évvel később pedig néptribun volt s kinek több izetlen elmés mondatai Cicerónak tulajdoníttatván, Cic. az ellen a 229-ik levélben Volumnius előtt panaszt emel.

⁶⁾ Sestiushoz illőbb: azaz hitványabb.

fogadna, kivált midőn követelésében olyan szemtelen volt. Mert hát ki is vagy te, hogy még így beszélsz: *ha Hispaniába elmegy; ha az örhadakat elbocsátja?* ⁷⁾ És mégis engednek (s pedig most, midőn ő már a köztársaságon sérelmet ejtett s háborút indított) kevésbé becsületesen, mintsem ha előbb a tekintetbevétetést ⁸⁾ kinyer is mindemellett félek, hogy ezekkel sem éri be. Mert miután L. Caesarnak olly megbízásokat adott, kissé meghunyászkodóbbnak kell vala lennie ⁹⁾, míg a válasz elérkezik; pedig, a mint mondják, most még legdélcegebb. Trebatius ¹⁰⁾ ugyan azt írja, miszerint ő januárhó 24-kén megvala kérve általa, írna nekem, hogy maradjak a főváros körül, ennél neki kedvesebbet nem fognék tehetni. Sokat beszél erről. A napok összeszámításából észrevettem, miszerint távozásunkat Caesar meghallván, aggódni kezdett, hogy mind távol leszünk. Azért, nem kétlem, írt Pisónak és Serviusnak is. Azt csodálom csak, hogy nekem nem maga írt, — hogy velem nem Dolabella, nem Coelius által közlekedett. Noha nem vetem meg Trebatius levelét is, ki tudom engem rendkívül szeret. Feleltem Trebatiusnak (mert magának Caesarnak, mint ki hozzám nem írt, írni nem akartam), hogy az most fölötte bajos, hanem hogy én mezei birtokaimon vagyok és sem a katonaszedést sem semmi más szolgálatot el nem vállaltam. S ennél is fogok maradni, míg a békéhez lesz remény; ha

⁷⁾ Mert ezeket követelte Caesar Pompeiustól.

⁸⁾ Mikor t. i. követelte, hogy a consulválasztásnál, bár távol van, azért ő is tekintetbe vétessék s neki is pályázni lehessen.

⁹⁾ Igen ám, de Caesar úgy gondolkodott, hogy ajánlt föltételei annál több sikert aratnak, minél jobban szorítja az ellenfelet és, mint látjuk, e számításában nem is csalatkozott.

¹⁰⁾ Kit már az előbbi levelekből eléggé ismerünk.

pedig háborút kezdnek, sem kötelességem- sem méltóságomról meg nem feledkezem, a fiúkat Görögországba csempészvén. Mert tudom, hogy a háború egész Italiát lángba borítandja. Ím ennyi baj okoztatott részint a roszt, részint az irigy polgárok által. Azonban hogy mindez hova fog eldőlni, az ő levelelünkre adandó feleletéből kevés nap múlva ki fog tetszeni. Hogyha háború lesz: többet írok hozzád; ha pedig csak fegyverszünet is, akkor remélem, személyesen meglátlak. Február 2-ik napján, mellyen e levelet írom, Formianumba, hova Capuából visszajöttem, várom nőinket; noha nekik, leveled által figyelmeztetve, megírtam, hogy Rómában maradjanak. De hallom, valami nagyobb félelem fogta el a fővárost. Február 5-ik napján Capuában lenni akarok, mert a consulok úgy parancsolták. A mi hír oda Pompeiusról jönni fog, neked azonnal megírom; tőled pedig az ottani dolgok felől várok tudósítást.

Formiaebe, február 2-kán 704.

A. VII. 18.

XV.

315.

Cicero Atticusnak üdvet!

Asszonyaink február 2-ik napján Formiaebe jöttek s beszéltek irántok való részvétteljes s igen kedves szolgálataidat. Akartam, hogy ők addig, míg megtudhatjuk, rút békében, vagy szomorú háborúban lesz-e részünk, Formianumban legyenek és velek Ciceróink is. Én öcsémmel 3-kán, mikor e levelet írom, indulok a consulokhoz Capuába, hol a parancs szerint, 5-kén ott kell lennünk.

Mondják, Pompeius feleletei tetszettek a népnek s a közgyűléstől helyeslést nyertek. Gondoltam én

azt. Ha már most azokat elveti: bukni fog ¹⁾); hogyha pedig elfogadja ²⁾) Mellyiket szeretnéd hát inkább? fogod kérdeni. Felelnék, ha tudnám, mikép vagyunk elkészülve. Itt azt halljuk, Cassiust ³⁾) Anconából kiűzték s hogy e város a mieink birtokában volna. Ha háború lesz: jó szerzemény. Mondják, Caesar, mindamellet, hogy L. Caesart békejavaslatokkal küldte ki, legtüzesebben újonczoz; a helyeket foglalgatja s őrségekkel erősíti. Óh átkozott rabló! óh ez a köztársaságról bármi béke által alig lemosható szégyen! De szűnjünk meg boszonzkodni; engedjünk a körülménynek s menjünk Pompeiussal Hispaniába. E választásunk van a két rosz közt, ha már az ő másodszori consulságát, mikor rá alkalom nyílt is ⁴⁾), a köztársaságról el nem hártottuk. Ne többet ezekről.

Dionysiusról elfelejték múltkor írni neked. Most abban állapotam meg: *bevárni Caesar válaszát*; hogy, ha a városba visszamennénk, várakozzék ott rám; ha pedig ez későbbre maradna, akkor ide hívatom őt. Különben mit kelle vala megfutasunkkor ⁵⁾) tennie; mi lett volna egy tanult emberhez s jó baráthoz illő, kivált midőn meg volt kérve ⁶⁾) — — — de ezt én a görögöknél nem igen keresem. Azonban te majd meglátod, hogy ha (mit én nem akarnék) ide kellene hívnom őt, nem lenne-e terhére az.

¹⁾ T. i. Caesar, mert a nép kegyét akkor elveszti.

²⁾ A hézag, melly következik, nem történetes, hanem *aposiopesis*. Az elharapott szók ezek lehetnek: *akkor rút béke fog lenni*.

³⁾ Quintust; mert Caius *pompeianus* volt. V. ö. a 424-ik lev.

⁴⁾ Mikor t. i. tíz néptribun indítványozta, hogy Caesar a consulválasztásnál, távollétében is tekintetbe jöjjön.

⁵⁾ Mikor a várost Caesar jötte miatt, Pompeiussal el kellett hagynunk.

⁶⁾ Dionysium, mint a két Cic. fiú házi tanítóját fölkérte volt

Quintus öcsém iparkodik, hogy a mivel neked adós, Egnatius útján megfizethesse és Egnatiusnál ⁷⁾ az akarat nem is hiányzanék, értéke sem csekély: hanem mivel olly időben élünk, hogy Titinius ⁸⁾ is (ki gyakran van nálam) azt erősíti, neki útra való költsége sincs s hogy adósainak kijelenté, csak használják pénzét az eddigi kamat mellett s Ligus ⁹⁾ is, mint mondják, ugyanazt cselekvé s jelenleg Quintusnak sem otthon pénze nincs, sem Egnatiustól nem kaphat, sem kölcsön sehol nem talál: csodálja, hogy te ez általános szorultságot tekintetbe nem vetted. Részemről, bár azt az *ál-hesiodusi* mondást (mert az övének gondolják)

ne ítélj, míg nem szólott mindenik ¹⁰⁾

szabályúl tartom is, különösen nálad, kitől soha semmit vaktában tétetni nem láttam: mégis az ő panaszán megilletődtem. Ezt veled mindenesetre tudatni kívántam.

Formiaeben, február 3-kán 704.

A. VII. 19.

XVI.

316.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nincs mit írnom hozzád. Sőt azon leveletem is, melyet gyertyavilág mellett írtam, nem küldtem el neked. Mert tele volt jó reménnyel; miután mind

arra Cic. hogy őt, mikor Rómából távozott, követné a gyermekekkel, de Dionysius rá nem állt, hanem jobbszeretett magában otthon maradni.

⁷⁾ Pénzváltó — bankár.

⁸⁾ Római gazdag tőkepénzes lovag.

⁹⁾ Alkalmasint ez is valami nevezetes capitalista az Aeliusok családjából.

¹⁰⁾ Csonka vers egy ismeretlen görög költőtől. Vannak kik Hesiodusnak tulajdonítják.

a népgyűlés hajlandóságát hallottam, mind felőle ¹⁾ is gondoltam, hogy kap a feltételeken, kivált midőn azok tőle valók. S ím február 4-kén reggel veszem leveledet, úgy Philotimusét, Furniusét s Curioét Furniushoz ²⁾, mellyek szerint ő a L. Caesar követségéből ³⁾ játékot üz. Úgy látszik, egészen el vagyunk mí nyomva s mi tanácsot adjak magamnak, nem tudom. És, isten látja lelkemet, hogy nem magamért aggódom, hanem a fiúkkal nem bírok mit tenni. Capuába mégis most, midőn ezt írom, indulni akarok, hogy Pompeius dolgairól jobban értesüljek.

Formiaeben, február 4-kén 704.

A. VII. 20.

XVII.

317.

Cicero Atticusnak üdvet!

Már maga a körülmény kívánja, hogy röviden szóljak. Mert a béke felől kétségbe estem; a háborút a mieink sehogy sem viszik. Korántse véld, mintha ennél lehetne bármi csekélyebb e mí consulaink előtt ¹⁾. Én azon reménnyel, hogy majd meghallom és látom készületeinket, 4-kén legnagyobb záporban Capuába jövök, mint parancsolva volt. És ők még nem érkeztek meg; de majd megérkeznek — üresen, készületlenül. Cnaeus pedig, mondják, Luceriában van és az *attiusi* nem legbiztosabb legiók zászlóaljaihoz készül. Amarról ²⁾ ellenben az a hír, hogy száguldva jön, s maholnap itt terem; nem hogy megütözzék, (mert kivel?), hanem hogy a menekülhetést

¹⁾ Caesar felől.

²⁾ E levelek mind csekély reményt nyújtottak a békéhez.

³⁾ V. ö. a 307-ik lev. 18-ik jegyz.

⁴⁾ Olly könnyen veszik a dolgot.

⁵⁾ T. i. Caesarról.

elzárja. Részemről vele Italiában együtt halni kész vagyok s ebben tőled nem kérek tanácsot; hanem ha kimegy, mit tegyek? A tél, a lictorok ⁵⁾ az előre nem látó gondatlan vezérek maradásra: Cnaeus barátsága, a jólérzők ügye, a rút szövetség egy zsarnokkal, kiről még nem tudni, Phalarist, vagy Pisztratust fog-e majd játszani, futásra késztetnek. Ebben szeretném, ha fölvilágosítnál s tanácscsal segítnél; ámbár gondolom, neked is megeded van már ott. De hát mégis, a mi tőled telik. Ha itt ma valami újat tapasztalok: meg fogod tudni azt. Mert már a consulok az ő *nonájokon* ¹⁾ tán csak megjelennek. Leveledet várni fogom mindennap. Erre pedig, mihelyt teheted, válaszolj. Az asszonyokat és Cicerókat otthagytam Formianumban.

Capuában, február 5-kén 704.

A. VII. 21.

XVIII.

318.

Cicero Atticusnak üdvet!

Bajaink felől te előbb hallasz nálamnál. Mert onnét erednek. Eminnen semmi jót ne várj. Február 5-ik napján megjelentem Capuában, a mint consulaink parancsolák. Lentulus az nap későn érkezett; a másik consul még 7-kén sem vala ott; én meg Capuából ez nap eljöttem és Calesben háltam. Innét másnap virradta előtt írom e leveletem. Capuában létem alatt meggyőződtem, hogy a consulokban nincs mit bízni: sehol semmi újonczozás. Az összeírók ¹⁾

⁵⁾ Ezeket könnyű lett volna elboesátania; de még mindig a triumphus járt eszében.

¹⁾ Mint a Capuába érkezésre kitűzve volt napon.

¹⁾ *Conquisitores*. Kik katona összeírás és szállítás végett különböző helyekre kiküldve voltak, hasonlóké a ma divatban levő újonczozó bizottmányhoz.

képöket mutatni sem merik, miután ő²⁾ már a nyakunkon van; a mí vezérünk ellenben sehol sincs³⁾; semmit nem tesz és magát senki be nem íratja⁴⁾. Mert hiányzik, nem az akarat, hanem a remény. Óh de hát Cnaeusunk (nyomorúság s hihetetlen dolog!) mint le van verve egészen! Nála sem bátorság, sem határozottság, sem tehetség, sem tevékenység nincs. Elhallgatom rút megszökését Rómából, — legfélénekbb szónoklatait a városokban, ismeretlenségét nem csupán ellenfelének, de önmagának erejével is: hanem mit szólsz ehhez? Február 7-ik napján C. Cassius néptribun Capuába jön s a consuloknak azt a parancsot hozza⁵⁾, *menjenek Rómába; a pénzt a titkos kincstárból*⁶⁾ *vegyék ki s azonnal a fővárost otthagyván, jöjjenek meg ismét.* Visszamenjenek? mi fedezet mellett? Aztán megjöjjenek! ki fogja engedni? A consul neki azt írta vissza: *menjen maga előbb Picenumba.* Igen: de azt egészen elvesztők — mit csak én tudok még Dolabella leveléből. Előttem kétséget nem szenved, hogy ő minden perczben Apuliában lesz, Cnaeu-

2) Caesar.

3) Azaz: sehol bizonyos helye nincs; most Luceriában, majd Lavinumban, most Capuában, majd Teanumban kell őt keresni.

4) Katonának az összeíróknál.

5) Pompeiustól.

6) *De sanctiore aerario.* A római államkincstár Saturnus templomában három kamrában volt elhelyezve. Az elsőben az állam évenkénti jövedelmei tartattak, melyekből a rendes kiadások történtek. Másodikba az az úgynevezett *huszad* folyt be, mely a köztársaság részére minden meghalt szabadosnak vagyonából, s minden örökségből jární szokott. Harmadikban az államot illető vert s veretlen arany őriztetett melyet a Gallusok betörése után leginkább a triumfáló hadvezérek szoktak hadi zsákmányaikból gyarapítani. A két utóbbi kamara volt az *aerarium sanctius*, melynek kincseihez felette ritkán s csupán rendkívüli szükség esetében nyúltak.

sunk pedig a hajón ⁷⁾. Mit tegyek részemről, nagy kérdés; pedig bizony épen nem lenne az, ha mindent olly czudarúl nem tesznek és én csak egy tanácskozásban is résztvehettem volna. Egyébiránt tudni fogom, mi lesz illő hozzám. Maga Caesar sürgeti nálam a békét. Csak hogy levele előbből való, mintsem a mikor fölkerekedni kezdett. Dolabella és Coelius szerint nagyon megelégszik velem. Kimondhatatlan habozás gyötör. Segíts tanácsosal hogyha tudsz s egyszersmind a tudvalevőkről ⁸⁾ is lehetőleg gondoskodjál. Illy felfordúlt állapotban semmit nem írhatok — leveledet várom.

Calesben, február 8-kán 704.

A. VII. 22.

XIX.

319.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nem látok Italiában egy talpalatnyi földet is, melly neki hatalmában ne volna. Pompeiusról semmit sem tudok s gondolom, ha csak hajóra nem szállt, elesípték. Milly hihetlen gyorsaság ez! Ezé a mienké pedig ¹⁾ — — —! De nem bírom fájdalom nélkül kárhozatni azt, ki miatt aggódom s gyötrődöm. Te az öldökléstől nem ok nélkül tartasz; nem mintha ez a győzelem s uralom tartósságára nézve Caesarnak használna; hanem mivel látom, kiknek kénye szerint ²⁾ fog működni. Helyesen gondolod, hogy e vá-

⁷⁾ Caesar kikergeti Apuliából Pompeiust; ez pedig előle hajón fog megszökni Görögországba.

⁸⁾ Mik lehettek ezek: tudni fogta Atticus. Alkalmasint némely fizetendő adósságok, miknek Cic. nem volt szükében. Úgy lát-szik, ez hozta őt itt olly nagy zavarba.

¹⁾ Jobb nem is szólni róla!

²⁾ Érti Antoniust, Coeliust, Curiót s más kegyetlenkedésre hajlandó embereit Caesarnak.

rosokból el kell takarodni : de hiányzik nálam a tanács. A mit legjobbnak látsz, azt tedd. Szólj Philotimussal ³⁾, sőt Terentia is nálad lesz 13-kán. Én mitévő legyek? Merre kövessem őt szárazon, vagy vizen, ha nem tudom, hol van? Noha szárazon hogyan is tehetném? tengeren pedig minő irányban? Valljon hát amannak kezébe adjam magamat? Tegyük fel, hogy bizton lehet, hiszen sokan ösztönöznek: hanem becsülettel is-e? Semmiképen. Tőled kérjek-e tanácsot, mint szoktam? Nem lehet megfejtteni a dolgot. Ha mégis valami eszedbe jut, írd meg, kérlek; úgy azt is, te mit fogsz cselekedni.

Formianumban, február 9-kén 704.

A. VII. 23.

XX.

320.

Cicero Atticusnak üdvet!

Február 9-kén estve vettem Philotimustól a tudósítást, hogy Domitius ¹⁾ erős haddal bír; hogy a zászlóaljok Picenumból, Lentulus és Thermus vezéreltek alatt, Domitius seregével egyesültek; hogy Caesar elvágathatik és ettől fél is s hogy Rómában a jóérzelműek bátorsága megújult, a rosszak pedig szinte lesújtják. Én részemről félek ugyan, hogy ezek csak álmok: de azonban M. Lepidust, L. Torquatust, C. Cassius néptribunt, kik nálam Formianumban vannak, a Philotimus levele föleleveníté. Én attól tartok, inkább az lesz igaz, hogy már talán mind el vagyunk fogva s Pompeius Italiából kivonúl, kit

³⁾ És így Philotimus ismét megnyerte Cic. bizalmát, vagy hogy emez tőle, mint nélkülözhetlen emberétől nem bírt szabadúlni.

¹⁾ Ki Corfiniumot szállta meg, olly czéllal hogy onnét Caesart előhaladásában gátolja.

már, fájdalom, mint mondják, Caesar úzóbe vett. Caesarnak úzni Pompeiust! Miért? talán, hogy megölje? Uram isten! és ná nem szegezzük mindnyájan testünket ellene? Ezen te magad is föl fogsz sóhajtani. De valljon mit tegyünk? Legyőzötve, elnyomatva, majdnem fogva vagyunk. Mégis Philotimus levelét olvasván, megmásítám szándékomat az asszonyok iránt; kiket, mint neked írtam volt, vissza akartam küldni Rómába. De eszembe juta, mennyi beszéd lesz majd arról, hogy már én a közügy felett, pálczát törtem és mert iránta kétségbeestem, az, hogy asszonyaink visszatérnek, mintegy lépeső saját visszatérésemre. Enmagamat illetőleg abban veled egyetérték, hogy bizonytalan s veszélyes bújdosásra veteműlnöm nem kell; miután az által a köztársaságnak semmit nem használnék, — nem semmit Pompeiusnak is, a kiért meghalni mind kötelességből, mind jó szívből tudok. Maradok hát; noha élni ²⁾ — — — Kérded, hogy itt mint vannak a dolgok. Az egész Capua, az egész katonaszedés elalszik. A helyzet kétségbeesett; mindenki futó félben van; hacsak valamikép meg nem történik az, hogy Pompeius a Domitius hadait az övéivel egyesíthesse. Azonban úgy látom, két-három nap alatt mindent fogunk tudni. Caesar levelének mássát, minthogy kérted, megküldtem számodra. Sokan írták hozzám, hogy ő velem nagyon elégedett és én azt jó szívvel veszem, csak, mint eddig, semmi alacsonyságot ne tegyek.

Formianumban, február 10-kén 704.

²⁾ Mit ér? vagy gyalázat nekem.

A. VII. 24.

XXI.

321.

Cicero Atticusnak üdvet!

Philotimus levele nekem ugyan nem igen, de azoknak, kik itt vannak, felette örvendetes volt. Íme másnap Cassiusnak ¹⁾ Capuából barátjától Lucretiustól ²⁾ jön egy levél, hogy Nigidius ³⁾ Domitiustól Capuába érkezett, ki is azt beszéli, Vibullius ⁴⁾ néhány katonával futva megy Picenumból ⁵⁾ Cnaeushoz, Caesar pedig sarkában van s hogy Domitiusnak háromezer katonája sincsen. Lucretius azt is írja, hogy a consulok Capuából elmentek. Kétséggem sincs a felől, hogy Cnaeus futásban ne volna; vajha csak menekülhetne. Én a szökési szándéktól, mint kívánod, távol vagyok.

Formianumban, február 11-kén 704.

A. VII. 25.

XXII.

322.

Cicero Atticusnak üdvet!

Alig hogy ama szomorú s félek igaz tudósításmat Lucretiusnak Capuából Cassiushoz írt levele felől hozzád elküldtem, megérkezék tőled Cephelio ¹⁾ s hozott egy vidámabb levelet is, de mégsem olly biztos hangút, millyenen te írni szoktál. Mindent inkább tudnék hinni, mintsem a mit írtok, hogy Pompeius el van látva haddal. Senki sem hoz ide illy hírt, hanem mind csak ollyant, a mit nem szeretek. Vajmi

¹⁾ Ki ekkor Cicerónál Formianumban volt.

²⁾ Pompeius pártjabeli senator.

³⁾ P. Nigidius Figulus, ki 691-ben praetor volt.

⁴⁾ L. Vibullius Rufus, Lásd a *Tört. mut.*

⁵⁾ Hova Pompeiustól a városok megnyugtatósa végett küldve volt. Lásd : *Caes. de B. C. lib. I.*

¹⁾ Atticus levélhordó szolgálja.

nyomorú állapot! A rossz ügyeket mindig megnyerte: a legjobbakban elbukik. Mit mondjak erre egyebet, mint, hogy amához értett csak, mert az nem volt nehéz, emehez nem értett, mert a köz ügyet jól vinni nehéz mesterség. De már maholnap mindent megtudunk s megírjuk hozzád azonnal.

Formianumban, február 11-kén 704.

A. VII. 26.

XXIII.

323.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nálam nem járja a *hányszor felüdülök*, mint ezt te magadról írod; mert én még csak most üdülök egy kicsit és leginkább azon tudósításokra, melyek Rómából érkeznek Domitius s a picenumi cohorsok felől. Az utóbbi két nap alatt minden derültebb. Azért a futás, melyhez készültek, elhalasztott. Caesar amaz interdictumai:

ha téged másnap reggel itt kaplak ¹⁾

csak fitymáltatnak. Domitiusnak jó: Afraniusnak ²⁾ fényes híre van. Hogy engem olly barátilag intesz, *miszerint magamat a lehetőségig szűzen tartsam*, hálával

¹⁾ Némi gúnyos czélzás Caesarra; mintha t. i. ez azt képzelné magáról, neki már, mint egy praetornak lehet illy hangon beszélni a római polgárokhoz: *ha holnapig a fődvárosból ki nem takarodol meghalsz*, holott most már senkinek sincs szándékában Rómát otthagyni. Ez a *senarius*, a melylyel Cic. Caesart, mint leendő kényurat jellemzi, alkalmasint Enniustól való. Mert Ennius Euripides *Medeáját* is lefordította s e tragoediában Creon épen illy fenyegetéssel követeli Medeától, hogy Corinthus városában tovább maradni ne merjen. Ennius e darabjából sok régi írók szoktak idézni. Az itt felidézett verset más helytt is megleljük Cicerónál, hol így szól: *Regum autem haec sunt imperia: animadvertite et dicto pare: et praeter cogitatum si querare et illas minae: si te secundo lumine hic offendero, moriere. Orat. pro Rabir. Post. cap. 11.*

²⁾ L. Afranius ki 693-ban consul volt, jelenleg mint Pompeius első legatusa, annak Hispaniában fekvő legiói felett parancsnokolt.

fogadom. Hozzá teszed : *nehogy a becstelen ügghöz inkább hajolni láttassam*. Valóban ezt hihetnék felőlem. Én, míg békéről volt a szó, kinyilatkoztattam, hogy a polgárháborúban vezérkedni nem akarok; nem mintha az jogszerű nem volna, hanem mivel a mi sokkal jogszerűbb volt, ártalmamra szolgált³⁾. És épen azt⁴⁾, a kinek Cnaeusunk⁵⁾ második consul-ságot s triumphust ajánlt; — s pedig milly szavakkal, *legnagyobb tetteiért!* — ellenségemmé tenni nincs kedvem. Tudom, kitől kell félnem⁶⁾ és miért. De hogyha, mint látom, háború lesz : tudni fogom kötelességemet. — A 20,000 sestertiz végett már írt vissza Terentia neked. Dionysiusnak, míg hittem, hogy kóborolni fogok, alkalmatlan lenni nem akartam⁷⁾. Neked pedig, a ki az ő készségéről többször tudósítál, azért nem feleltem semmit, mert naponként halogattam elhatározni, mit tegyek. Most látom, a fiúk bizonyosan Formianumban fognak telelni. Valljon magam is-e? nem tudom. Mert ha háború lesz : föltettem magamban Pompeiushoz menni. Mihelyt bizonyosat tudok, értesíteni foglak. Nekünk, én úgy hiszem, a leggyalázatosb háborúnk lesz, hacsak valami *parthusos eset* [tudod, millyen⁸⁾] nem adódik elő.

Formianumban, február 13-ka körül, 704.

³⁾ Jogszerű tett volt az, mit én consul koromban Catilinán elkövettem, mégis száműztem érette.

⁴⁾ T. i. Caesart.

⁵⁾ Pompeius.

⁶⁾ Könnyű eltalálni hogy Pompeiust érti.

⁷⁾ Nem kívántam tőle, hogy a fiúk tanítását folytatni jöjjön el.

⁸⁾ Ollyan mint Bibulus esete volt, kinek provinciájából a parthusok egyszerre véletlen eltakarodtak s mikor nem is vélte tőlök megszabadúlt. Talán majd Caesar is egyszer csak ott hagyja Pompeiust s vissza sétál Galliába, a nélkül, hogy a mit elkezdett be is végezné.

Cicero Atticusnak üdvet!

A mint a levelet hozzád elindítám, kaptam Pompeius sorait ¹⁾, többnyire a Vibullius által vele közölt picenumi események s Domitius toborzása felől, mellyekről már tudtok; de ezek nem olly örvendetesek, mint a miket hozzám Philotimus írt volt. Elküldém vala számodra magát a levelet: de öcsém legénye rögtön indúlt. Majd hát holnap küldöm. Hanem Pompeius e levelében legvégről saját kezével ez van írva: *te, gondolnám, Luceriába jöjj, sehol biztosabban nem léssz.* Én ezt úgy vettem, mintha ő e városokat s a tengermelléket földottaknak tekintné s nem is csodálkoztam, hogy miután magát a főt ²⁾ odahagyta, a többi tagokat nem kíméli. Legott hozzá kísérem közöl egy biztos embert küldöttem s visszaírtam neki, hogy én nem nézem azt, hol lehetek bátorságosabban és ha vagy a maga, vagy a köztársaság érdekéből kívánja, hogy Luceriába menjek, tüstént elmegyek és egyszersmind intettem őt, hogy a tengermelléket tartsa meg, ha magának a provinciákból akar élelmezést szállíttatni. Tudtam, hiában írom ezt. De valamint előbb a főváros megtartása, úgy most Italia el nem hagyása iránt is meg akarám mondani véleményemet. Mivel a készüléteket úgy látom tétetni, hogy az egész erő Luceriába vonassék össze, miszerint — mert ez sem tartható állomás — legalább ha szoríttatunk, egyenesen onnét intézzük a futást. Annál kevésbbé kell hát csodálnod, ha nem

¹⁾ Érti Pompeius azon rövid levelkéjét, melly alább a 334-ik levelhez A alatt van mellékelve.

²⁾ Rómát.

örömet szegődöm e párthoz, hol soha sem a békére, sem a győzelemre, hanem mindig csak a gyalázatos és nyomorúlt szökésre kerestek útát. De mennem kell; hogy bármi esetet hozzon elő a sors, inkább osztozzam benne azokkal, kik jólérzőknek mondatnak, mintsem hogy a jólérzőktől különszakadni látassam. Noha maholnap megérem, hogy a főváros a jólérzőkkel, vagyis *jólélőkkel* s gazdagokkal ³⁾ telve és ha e szabadvárosok itt fognak hagyatni, megtömvé is lesz még. Én magam is köztök lennék, ha ezek az átkozott lictorok ⁴⁾ a nyakamon nem volnának s nem röstelném, hogy egy M' Lepidus, egy L. Volcatius és Ser. Sulpicius lesznek kísérőim; kik közt egyik sem ostobább, mint L. Domitius, sem állhatatlanabb, mint App. Claudius. Az egy Pompeius hat rám jósága, de nem tekintélye által. Mert mi tekintélye lehetne neki ez ügyben? ki, mikor Caesartól féltünk, maga szerette őt s miután maga tőle félni kezd, azt hiszi, hogy annak mindenki ellensége lenni tartozik. Elmegyek mégis Luceriába, de alig lesz örömére oda-jövelem. Mert titkolhatni nem fogom, hogy nekem, mi eddig történt, nem tetszik. Ha álomra szert tehetnék, ilyen hosszú levelekkel nem ostromolnálak. Ha nálad is ez az eset: ám fizesd jól vissza.

Formiaeben, február 15-kén 704.

A. VIII. 2.

XXV.

325.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mondhatom, mindent kedvesen vettem; mind hogy megírtad, miket hallottál, mind hogy el nem

³⁾ Kik vagy Pompeius pártját otthagyják és Rómába mennek, vagy már előbb Caesarhoz szegődtek s mellette gazdagok lettek.

⁴⁾ V. ö. a 317-ik lev. 3-ik jegyz.

hitted mi az én buzgalmamhoz nem illő¹⁾, mind hogy értésemre adtad, mint érzesz. Caesarnak Capuából küldtem egy levelet; mellyben neki arra, a mit velem gladiatorai végett közölt, adtam feleletet, rövidet, de jó akaratra mutatót — nem csak nem gyalázva, sőt még jól meg is dicsérve Pompeiust. Mertszándékom, hogy őt az egyességre buzdítsam, így hozta magával. Ha ő közölte azt valakivel: szeretném, bár nyilván kifüggesztné. A másikat ugyanaz nap küldöm neki, mikor ezt itt neked. Nem lehetett nem küldennem²⁾, miután mind maga írt hozzám, mind Balbus³⁾ is. Ennek másolatát ezennel küldöm számodra. Gondolom, nincs semmi benne, a mit rosزالhass. De ha volna: taníts meg, mint lehet az illyent kikerülnöm. *Általában ne írj neki semmit*, fogod mondani. S megmenekszem így azoktól, kik azt rám fogni szeretik? No de azért megteszem, míg lehet. Hanem midőn a tetteim, beszédeim, irataim felől való megemlékezésre intesz, barátilag téssz ugyan s igen is kedvesen veszem: de úgy látszik, te mást ítélsz szépnek s hozzám méltónak jelen esetben, mintsem mit én annak tartok. Szerintem t. i. soha bármi nemzetnél, az állam egy intézője s vezére által is, semmi gyalázatosabb még el nem követtetett, mint a mit e mí barátunk (kinek én sorsát fájjalom) elkövetett, mikor a fővárost, vagyis a hazát, mellyért s mellyben halnia is dicső lett volna, elhagyta. Úgy tetszik, mintha nem tudnád milyen nagy csapás ez. Mert te otthon vagy még most

¹⁾ Mert Atticus olyanformát hallott, mintha Cic. a rábizottakban nem híven járna el.

²⁾ Úgy látszik a köz hír Cic. e két leveléből is egész levelezést csinált.

³⁾ Caesar legmeghittebb embere.

is. De a leggonoszb emberek akarata ellen sokáig nem lehetsz. Van-e ennél nyomorútabb, gyalázatosabb állapot? Szűkölködve kóborolunk feleségeink s gyermekeinkkel. Egyetlen embernek, ki minden évben veszélyes beteg, életébe van helyezve egész reménységünk, — nem kiűzve, de kicsalva levén honunkból, melyet nem a visszajövetelünkre fentartás, hanem kifosztogatás, fölégettetés végett hagytunk el. Így vannak velünk számosan ⁴⁾; de nem a fővárosi tanyákon, nem kertjeikben s Rómában, vagy hogyha most ott vannak is, majd nem fognak lenni. Mí azonban még Capriában sem, csak Luceriában s a tengermelléket maholnap itthagyjuk, csupán Afraniust és Petreius ⁵⁾ várjuk. Mert Labienusban kevés a tekintély ⁶⁾. Itt te bennem is nélkülözöd ezt. Magamról nem szólok semmit; lássák azt mások. Mi is lehetne itt? ⁷⁾ Ti otthon vagytok s mind jóérzelműek lesztek. Ki nem mutatta magát előttem egykor olyannak? ⁸⁾ s ki van most jelen e háborúnál? mert már annak kell neveznünk. Eddig a Vibullius tettei legnagyobbak. Ezt Pompeius leveléből látni fogod; mellyben figyelmezz arra a helyre, hol a jegy ⁹⁾ áll. Látni fogod azt is, mit itél Cnaeusunk felől maga Vibullius. Mi tehát a vége ennek a be-

⁴⁾ T. i. nagy része a senatoroknak.

⁵⁾ Pompeius két legatusát, kik a hispaniai legiók felett vezérektek.

⁶⁾ *fortis in armis*

Caesareis Labienus erat: nunc transfuga vilis. Lucan

Pharsal. lib. V. v. 345.

⁷⁾ Mi méltósággal járhatna ez a Luceriában lepszelés?

⁸⁾ Ki nem fogadta előttem, hogy a köz ügyért mindent tenni fog?

⁹⁾ *διπλή*; melly jegy kétféle alakban használtatott; vagy így <, vagy így > s *διπλή*-nek onnét hívatott, mert két vonásból állt.

szédnek? Az, hogy én jó kedvvel tudok Pompeiusért meghalni. Senkit valamennyi halandók közt többre nem becsülök. De azt nem tartom, *hogy a köztársaság megmentése egyedül tőle várható*. Mert te kissé más-ként nyilatkozol, mintsem szoktál; úgy hogy szerinted még Italiából is ki kell menni, hahogy ő kimegy; a mit én sem a köztársaságra, sem gyermekeimre nézve üdvösnek nem látok, sőt még helyesnek és illőnek sem. *S ugyan miért? Képes léssz elnézni egy zsarnokot?* ¹⁰⁾ Mintha bizony különbség volna a között, ha hallom, avagy látom őt; vagy mintha nyomatékomb példányt volna szükség keresnem Socratesnél, ki, bár harminczan voltak is a zsarnokok; azért lábával a kapún ki nem lépett. De van még a maradásra különös okom is ¹¹⁾, melly iránt vajha lehetne veled egykor beszélnem. Februárhó 20-kán, miután e leveletem ugyanazon lámpánál megírtam, mellynél a tiedet elégettem, Formiaeből Pompeius-hoz megyek—ha békéről lesz szó, főnökül; de ha háborúról: mi lesz akkor belőlem? ¹²⁾

Formiaeben, február 17-kén 704.

A. VIII. 3.

XXVI.

326.

Cicero Atticusnak üdvet! ¹⁾

A legnagyobb s legszomorúbb események közötti szorúlt helyzetemben veled személyesen értekezni

¹⁰⁾ E szavakat Atticus szájába adja Cic.

¹¹⁾ Úgy látszik ez az ok Terentiára vonatkozik, ki Cic. előtt gyanúba jött, mintha vele nem egy úton járna.

¹²⁾ Ki bár *imperator* czímet viselek, de azért békeszerető *consularis* vagyok s hadfolytatáshoz nem értek.

¹⁾ E levél a legfontosabb ebben a könyvben s megérdemli, hogy különös figyelemmel olvassassék.

módom nem lévén, kívánnék legalább tanácsoddal élni. Az egész kérdés ebből áll: hogy ha Pompeius Italiából kimegy (mint én sejtem, hogy cselekedni fog) mit vélsz teendőnek részemről? S hogy könnyebben hozzá szólhass, azt, mi nekem egy s más részről eszemben megfordúlt, előterjesztem röviden. Mind Pompeius szabadulásom körüli tetemes érdeme s a barátság, mellyben vele vagyok, — mind maga a köztársaság érdeke is arra ösztönöznek, hogy valamint határozatomat az ő határozatával: úgy sorso-mat is az ő sorsával egybekötendőnek nézzem. Hozzájárul: hogy ha elmaradok s a legjobb, legkitűnőbb polgárok kíséretét odahagyom, egynek hatalma alá kell esnem, ki bár magát több oldalról jó barátomnak mutatja s hogy az legyen, arról magam (mint te tudod) a bennünket fenyegetett zivatar sejtése miatt már eleve gondoskodtam: mégis e kettőre ügyelni kell; először, mennyiben lehet hinni neki s aztán, ha még olyan bizonyos is, hogy barátom leend, illik-e szilárd férjfinak s jó polgárnak abban a fővárosban élnie, hol, miután a legfőbb hivatalokat és kormányt viselte, a legnagyobb dolgokat végezte, a legfényesb papi méltósággal vala felruházva — magának ura ne legyen, sőt még talán némi szégyenére veszélybe is jusson, ha egykor Pompeius a köztársaságot visszaszerezné. Egy oldalon ezek merülnek fel. Halld most, mi van a másikon.

Semmi Pompeiusunk részéről okosan, sem erélyesen nem történt s hozzáadhatom még, hogy semmi nem másként, mint tanácsom s javaslatom ellen. Mellőzöm ama régiebbeket, hogy az embert, a köztársaság vesztére, ő nevelte, emelte, fegyverzette föl; hogy az erőszakkal s jóslatok daczára hozott tör-

vényeknek ő volt okozója ; hogy Túlsó Galliát ő adta pótlékúl ; hogy vejévé leve ; hogy a P. Clodius felavatásánál augurkodott ; hogy buzgóbb volt visszahivatásom, mintsem megtartásom körül ; hogy helytartóságát ő hosszabbítá meg ; hogy távollétében mindennel segíté ; hogy harmadik consulságában is, midőn a köztársaságot védeni kezdette, tíz néptribunt reáerőltetett, indítványozzák a távollétébeni tekintetbevételt, — hogy ezt mintegy saját törvényével ²⁾ erősítette meg s hogy a galliai helytartóságot megszüntetni akaró M. Marcellus consulnak martius 1-én ellenszegült. De ha még mindezt elhallgatom is : mi lehet gyalázatosabb, mi eszeveszettebb dolog, mint az a fővárosból kitakarodás, vagy inkább útálatos megszökés ? Milly föltétel nem volt inkább elfogadható, mintsem otthagyni a hazát ? A föltételek roszak voltak, megvallom : hanem hát ennél roszabb mi lehet ? *Note, majd visszaszerzi ő a köztársaságot. Mikor ? mi áll készen e reményhez ? Nincs-e elvesztve a picenumi vidék ? nincs-e út nyitva a fővároshoz ? nincs-e minden köz és magános pénz az ellenfélnek átadva ? Szóval : sem készület, sem erő, sem hely a hova összegyülnének azok, kik a köztársaságot megmenteni óhajtják. Apulia lőn választva — Italia e legüresb s jelen háború tüzétől legtávolabb eső része ; mintha kétségbeesésből a megszökés s ahoz való jó alkalom a tengeren, forgott volna csak szem előtt. Kelletlenül fogadtam volt el Capuát ; nem, mintha kerültem volna ezt a szolgálatot, hanem mert hozzá nem bíztam, miután ott sem az osztályoknál, sem*

²⁾ Érti a *tisztviselőik jogáról* Pompeius által hozatott s ugyan tőle később Caesar inye szerint módosított törvényt, melyet *Svetonius Jul. Caes. cap. 28.* említ.

magánosoknál semmi szembetűnő részvét nincs, — a jólérzőknél pedig ha volna is valami, csak silány az szokás szerint, mint ezt tapasztaltam ⁵⁾; a tömeg egész alsóbb nép a más párt felé szit s a dolgok változását sokan óhajtják. Megmondottam neki, hogy én véderő s pénz nélkül semmihez sem fogok. A honét dolgom épen nem is volt; miután eleve láttam, hogy futásnál egyéb nem czéloztatik. Ha most ezt követni akarnám is: ugyan hová? Ő vele nem lehet; mert midőn hozzá indúltam, tudtomra jött, hogy Caesar e vidékeken tartózkodik s Luceriába ⁴⁾ biztosan eljutnom nem lehet. Az alsó tengeren ⁵⁾, bizonytalan úton, a legnagyobb télben kellene hajóznom. De most mondd meg: öcsém-mel-e, vagy a nélkül? fiammal-e, vagy miképen? Mert mindenik a legnagyobb nehézséggel, legnagyobb lélekgyötrelemmel jár együtt. S mint fog ő ⁶⁾ távollétemben személyem s vagyonom ellen törni? Mérgesebben, mintsem a másoké ellen, mert talán az engem bántalmazás által némi népszerűségre is számít. Hát aztán még e nyűgöket (értem a bokrétás vesszőcsomagokat) milly kín lenne kihurczolnom magammal Italiából! S hol van számomra biztos hely (ha már csendes vízen eveznék is), mígnem ő hozzá eljutok? — S merre? avagy hova? — arról mind semmit nem tudok. Ha ellenben elmaradok s lesz itt e vidéken helyem: csak azt fogom cselekedni, mit a Cinna uralkor L. Philippus, L. Flaccus s Q. Mucius ⁷⁾ — bármint ütött is

⁵⁾ Mikor száműzettem.

⁴⁾ Hová Pompeius hívta Cicerót.

⁵⁾ A *Toscanain*.

⁶⁾ Caesar.

⁷⁾ Három legérdemesb s legfőbb családbeli consularis férjű abban az időben.

az ki az utóbbinál ⁸⁾, ki azonban több ízben mondta volt: *előrelátja, mi fog történni, mégis inkább választja ezt, mintsem fegyveresen közelítsen hona falaihoz.* Nem úgy Thrasybulus ⁹⁾ s talán jobban. Azonban helyes némileg úgy a Mucius nézete s mondása is, valamint Thrasybulusé; mivel engedni kell az időnek, mikor szükség s el nem veszteni az időt, mikor megjön. De nekem még ebben is terhemre vannak azok a vesszőcsomagok. Mert ha ő ¹⁰⁾ barátom (mi még nem bizonyos: de legyen az), meg fog kínálni a triumphussal. Nemde el nem fogadnom veszélyes? s elfogadnom a jólérzőknél boszantó? Már ez nehéz s megfejthetetlen föladat, fogod mondani. Pedig meg kell azt fejteni. Mert mi lehető hát? ¹¹⁾ Azonban ne gondold, mintha a maradásra hajlandóbb volnék azért, hogy erről többet beszéltem; mert meglehet, mint sok kérdésnél történik, hogy a dolog ez oldala több szóval jár, de a másik az igazabb. Kérlek tehát, hogy nekem, mint a legfontosabb ügyről jó lélekkel tünődőnek, úgy add a tanácsot.

A hajó Caietában is, Brundisiumban is készen áll számomra. De ím a midőn épen ezt éjjel Calenumban írom, jönnek a hírnökök, jön a levél, hogy Caesar Corfiniumnál, Domitius Corfiniumban van, erős s harczszomjas sereggel. Nem hiszem Cnaeusunk felől, miszerint még azt is elkövesse, hogy Domitiust magára hagyja, bár Scipiót két cohortal Brundisiumba előre küldte s a consuloknak azt írta, hogy

⁸⁾ A Rómában maradt Q. Mucius, az ifj. C. Marius consul parancsára kivégeztetett.

⁹⁾ Athe naei vezér, hogy honát a harmincz tyrannustól megszabadítsa, fegyveres erővel nyomult be Athenae városába.

¹⁰⁾ Caesar.

¹¹⁾ *Tertium non datur* — mondja a deák.

a Faustus által gyűjtött legiót egyik consul által Siciliába vezetetni kívánja. Már az nagy gyalázat lenne, cserben hagyni Domitiust, mikor ez segélyért esdeklik. E vidéken némi erős, de nálam nem sokat nyomó hiedelem van a felől, hogy Afranius a Pyrenaeus mellett Treboniussal ¹²⁾ összeütközött, — Trebonius megveretett és Fabiusod ¹³⁾ is cohorsaival általjöött és — mi legfőbb — hogy Afranius nagy sereggel közelget ¹⁴⁾. Ha ez való: úgy talán lesz maradás Italiában. Én pedig, miután Caesar útja bizonytalan, minthogy vagy Capua, vagy Luceria felé menendőnek gondolják, Leptát egy levéllel Pompeius-hoz küldtem, magam pedig, hogy valahol bele ne botoljak, Formiaebe visszatértem. Mindezt veled tudatni akartam és most csendesebb kedélylyel írtam, mintsem a múltkor, nem vetvén közbe részenről semmi itéletet, hanem csak a tied felől tudakolódván.

A calenumi határban, február 20-kán 704.

A. VIII. 4.

XXVII.

327.

Cicero Atticusnak üdvet!

A te Dionysiusod (mert inkább az ő, mintsem a *mienk*), kire nézve, bár jellemét jól ismertem, készebb valék a te véleményedet követni, mintsem a magamét, még bizonyítványoddal is, mellyet nekem felőle több ízben adtál, semmit nem aggódva, kevélyen viseli magát a balsorsban, mellyről azt gondolja, rajtam fog száradni; bár én e sors menetének, mennyi-

¹²⁾ Caesar egyik legatusával.

¹³⁾ Másik alvezére Caesarnak.

¹⁴⁾ E hírek mind nem valósultak; sőt Fabius Afraniust a pyrenaeusi szorosokból kinyomta s három legióval Hispaniát megszállta.

ben ez emberi észtől kitelik, irányt fogok adni. Milly becsületben, milly kedvezésben s másoknál is milly dicséretben nem részesítettem ezt a megvetett embert; úgy hogy később valék Quintus öcsém s általában mindenek részéről ítéletemért szemrehányást szenvedni, mintsem őt dicséretekkel nem halmazni és később Ciceróinkat enfáradsággal mellékesen tanítgatni, mintsem hogy számukra bármi más tanítót keressek. Uram fija! milly levelet küldöttem én ennek! mennyi megbecsülést, mennyi szeretetet mutatott! Úgysegéljen azt mondanád, egy Dicaearchust, vagy Aristoxenust hívok magamhoz, nem egy a világon legnagyobb fecsegőt, ki a tanításra legkevesebbé alkalmas. Igaz, hogy emlékező tehetsége jó. De meg fogja látni, hogy az enyim még jobb. És ő e levelemre úgy felelt, a hogy én senkinek, kitől ügyet felvállalni nem akarok. Mert én ezt így szoktam: *ha csak megtehetem; ha valami előbb vállalt ügy nem fog gátolni.* Soha egy vádlottat, ha még olly alacsony, olly becsutelen, olly bűnös, olly sehonnai volt is, illy kereken én el nem utasítottam, mint ez engem. Pusztán, minden föltétel nélkül bevágta az útát. Nagyobb hálátlanságot nem tapasztaltam és e bűn magában foglal minden gonoszt. De már igen sok is erről.

Hajót szereztem; hanem leveledet még bevárom, hogy tudjam, mi választ hozand tanácskérésemre. Hogy Sulmóban Antonius előtt, C. Attius Pelignus a kapukat megnyitotta ¹⁾, bár őt cohorsa volt, és hogy onnét Q. Lucretius megmenekült — tudod. Merre

¹⁾ Nem Attius nyitotta meg, hanem magok Sulmo lakosai. Attius és Lucretius a bástyáról ugrottak le; amazt elfogták s Caesarhoz vezették: Lucretius szerencsésen megmenekült, ámbár Caesar Attiust is szabadon bocsátá. Lásd: *Jul. Caes. de E. C. lib. I. cap. 18.*

Cnaeus? Mondják, Brundisium felé. Ha már Domitiust eszerben hagyta ²⁾ : vége a dolognak ³⁾.

Formianumban, február 22-kén reggel, 704.

A. VIII. 5.

XXVIII.

328.

Cicero Atticusnak üdvet!

A mint 22-kén virradta előtt Dionysiusról szóló levelemet hozzád elküldém, az nap estve maga Dionysius nálam megjelent, hihetőleg a te szavadon indulva. Mert mit is gondolhatnék mást? Ámbár neki, ha valamit bőszerűségében elkövet, szokása megbánni. Pedig veszetebb még nem volt, mint ez alkalommal. Mert neked még nem írtam meg, mit később hallottam. Azt mondják, akkor már a harmadik kööszlopnál

dühében

Szarvaival nagyokat döfvén az üres levegőbe ¹⁾

tömerdek átkot szórt a maga fejére. De halld csak az én szelídségemet. A tieddel együtt számára is egy mérges levelet löktem a táskába. Ezt most vissza kívánom hozatni és csupán e végett, asztali szolgálmat Pollexet Rómába küldöttem, írván neked, hogy ha talán hozzád vitték volna, szolgáltsd vissza nekem azt, mielőtt kezébe jutna.

Ha volna valami újság, megírnám. Feszült lélekkel várom a corfiniumi eseményt, mely a köztársaság sorsáról határoz. Kérlek, a csomót, melyre írva van : *add M. Curiusnak*, juttasd ennek által ²⁾ s

²⁾ Domitius el volt határozva, Caesarnak Corfiniumnál ellent állani ; de hada ahhoz elegendő nem lévén, kérve kérte Pompeiust erősítésért, mit ez tőle megtagadott. Ezen való boszújában csak pár szóval említi meg a dolgot Cic. V. ö. a 320-ik lev. 1-ső jegyz.

¹⁾ Vége a Pompeius szerepének ; vége van Italiának.

¹⁾ Vers valami ösmeretlen görög költőből, eredetiben idézve.

²⁾ Patraeba, hol Cic. a beteg Tirót Curiusnál hagyta volt.

ajánld Tirót Curiusnál, hogy neki, mint őt megkértem, ha kell valami költségre, hitelezzen.

Formianumban, február 22-kén estve, 704.

A. VIII. 6.

XXIX.

329.

Cicero Atticusnak üdvet!

Le volt már pecsételve a levél, melyet estve írván még azon éjszaka elküldni akartam, mint el is küldöttem ¹⁾, midőn C. Sosius praetor Formianumba M' Lepidus szomszédomhoz (kinek quaestora volt) megérkezett s Pompeiusnak a consulhoz ²⁾ következő tartalmú levelét hozta:

L. Domitiustól február 15-ről jött hozzám egy levél, mellynek párját alább közlöm. Most émmár hát, ha nem érnám is, hiszem, magadtól átlátod, mennyire érdekében áll a köztársaságnak, hogy minél hamarább minden csapataink egy helyen gyűljenek össze ³⁾. Ha tehát neked úgy tetszik, iparkodni fogsz, hogy minél előbb itt légy. Capuában a mennyit elegendőnek gondolsz, annyi őrséget hagyj.

Ezután odacsatolta Domitius levelének mássát; mellyet neked tegnap megküldöttem ⁴⁾. Egek! minő borzadás lepett meg! mint aggódok a jövődön. De remélem mégis, hogy az imperator neve nagy hatással leend s érkezése ⁵⁾ ijedelmet és rémülést fog okozni ⁶⁾.

¹⁾ Érti a 328-ik levelet.

²⁾ Capuába.

³⁾ De *perse* nem Domitiust segíteni, mint a jó Cic. képzelte, hanem, hogy minél hamarább Brundisiumból tengerre szállíttassanak.

⁴⁾ Talán asztali szolgálója Pollex által. V. ö. a 328-ik lev.

⁵⁾ Pompeiusé-e vagy Domitiusé? nem elég világos.

⁶⁾ Itt a *spero etiam*-tól az *etiam mehercule* szavakig a szövegben kipótolhatlan hézag van, melylyel hasztalan vesződni nem érdemes

Most hallom, hogy negyednapos lázad már elhagyott. Életemre mondom, nem örülnék jobban, ha az magamon történt volna is. Mondd meg Piliának, nem lenne igazság, hogy ő azt tovább megtartsa, mert ez a ti egyetértésekkel nem fér össze. Hallom, Tirónkat is odahagyta a váltóláz. De úgy látom, ő mástól kölcsönzött költségrevalót; pedig én Curiusunkat kértem meg szükség esetére. Jobb szeretném Tiro szemérmességében, mintsem a Curius szűkkezűségében lenne a hiba.

Formianumban, február 23-kán 704.

A. VIII. 7.

XXX.

330.

Cicero Atticusnak üdvet!

Egy gyalázat hiányzik még barátunk részéről: *hogy Domitiusnak segítségére ne menjen.* Azonban senki sem kétli, hogy segítségére menend. Én nem hiszem. De hát cserben hagyna-e illy polgárt és azokat, a kiket vele lenni tudsz? ¹⁾ kivált midőn magának is van harmincz cohorsa? Ha engem minden meg nem csal — cserben fogja hagyni. Hihetetlen, mint megijedt, semmiről nem gondolkodik, csupán a futásról ²⁾ s te azt véled (mert látom, mint érzesz) hogy én őneki tartozom kísérője lenni? Már nekem van ugyan kitől futnom: de nincs kit követnem. Dicséred s felhozni érdemesnek tartod azon mondásomat: *hogy inkább akarok Pompeiussal meggyőzetni, mintsem amazokkal győzni.* Inkább is akarnék: de azzal a Pom-

s melyet annál fogva legokosb a fordítónak kihagyni — mint ezt mi is Wieland után tettük.

¹⁾ L. Domitius Ahenobarbus, kiről itt szó van, 699-ben consul volt, most pedig, a tanács az Alpesen túli Galliába őt nevezte ki Caesar helyébe utódúl. Lentulus Spinther consularison kívül több senator és számos római nemes tartózkodott körülötte.

²⁾ Ki hinné, hogy ezt Cic. arról a nagy hadvezérről mondja,

peiussal, a ki akkor volt ő, vagy kinek előttem lenni látszott; hanem ezzel, ki előbb fut, mintsem tudná, kitől s merre kell futnia; ki vagyonainkat martaléklál adta; ki a hont elhagyta, Italiát el akarja hagyni? ha inkább akartam: — betelt; győzetett vagyok. Ide járúl, hogy nem nézhetem azokat ³⁾, miknek látásától soha nem tartottam ⁴⁾, — sem bizony nem azt is ⁵⁾, ki miatt nem csak az enyimeket, de enmagamat is nélkülözöm szükség. Írtam Philotimusnak az úti költség végett, hogy miután senki sem fizet, vagy a *Monetából* ⁶⁾, vagy laktársaidtól az Oppiusoktól vegyen föl. Egyebekről annak idejében tudósítani foglak.

Formianumban, február 24-kén 704.

A. VIII. 8.

XXXI.

331.

Cicero Atticusnak üdvet!

Óh be rút és már ezért is nyomorú dolog! Mert úgy veszem észre, az igazán, vagy csupán nyomorú, a mi rút. Ápolta Caesart ¹⁾, egyszerre tőle félni kezd; a béke egy föltételében is meg nem nyúgoszik; a fővárost otthagyja; Picenumot saját vétke miatt elveszti; Apuliába osont; Görögországba készül s minket mindnyájunkat, illy nagy, illy rendkívüli lépésnél, szó nélkül itthagya. Ím egyszerre érkezik a

kiről még csak nem rég azt írta, hogy annak csupán neve is futásra bírandja Caesart.

³⁾ A fonákságokat.

⁴⁾ Mikre soha sem számoltam.

⁵⁾ Schütz Caesart gondolja; de valószínűbb, hogy Pompeiust kell érteni; kire most Cic. azért, mivel benne csalatkozott, nagyon haragudott.

⁶⁾ Pénzverő házból, melly a *Moneta* temploma mellett feküvén, erről lón így elnevezve.

¹⁾ Pompeiusról beszél.

levél Domitiustól ő hozzá, ő tőle a consulokhoz. Azt képzelém, megvillant szemei előtt a *το καλον*²⁾ s hogy mint olyl férfi, minőnek lennie kellene, imígy kiálta fel :

*azért, mit tenni illik s tartozunk,
akármit sütnék-főznek ellenem :
a jó úgy részemem marad*³⁾.

Azonban nézd, ő sok jó szerencsét kíván a *καλον*-nak⁴⁾ s megy Brundisiumba. Domitius pedig, mondják, a mint ezt meghallá, azokkal, kik vele voltak, magát megadta⁵⁾. Milly gyászos esemény! Engem úgy elfogott a fájdalom, hogy neked többet írni nem bírok. Leveledet várom.

Formianumban, február 25-kén 704.

A. VIII. 9.

XXXII.

332.

Cicero Atticusnak üdvet!

Hogy leveletem¹⁾ kihíreszteltnek írod, azon nem búsulok. Sőt magam is sokaknak átadtam leírás végett. Mert már olyanok történtek s állanak előtünk, hogy ki kell mutatnom, mint vélekedtem a béke felől. És a midőn ezt sürgettem, azt hittem, épen ezt az embert semmivel könnyebben meg nem indíthatom, mint ha azt, a mire őt sürgetem, bölcseségéhez illőnek mondom. És mikor ezt, a hon megmen-

²⁾ A socraticusok e műszót használták az erkölcsi szép s jó eszméjének kifejezésére ; mit Cic. philosophiai munkáiban latinul *honestum*nak nevez. Itt azonban szokásaként kedve volt a latin kifejezés helyett a görögöt alkalmazni.

³⁾ Görög idézet Aristophanes *Αχαρνείς* című comoediájából.

⁴⁾ *At ille tibi πολλα χαιρειν τῷ καλω* dicens pergít Brundisium.

⁵⁾ Úgy is történt. Mit tehetett volna Domitius illy körülmények között egyebet?

¹⁾ Mellyet Cae sarhoz a béke iránt intézett. V. ö. a 325-ik lev.

tése végett hozzá tett intésem alkalmával *bámúlandónak* neveztem, nem félttem, hogy annak hízelgni láttassam, kinek ilyen tárgyban lábaihoz is szívesen leborúltam volna. Ahol pedig ez áll ²⁾: *engedj egy kis időt*, nem a békéről van a szó, hanem arról, hogy lenne rám s viszonyomra ³⁾ némi tekintettel. Azt, hol azon vallást teszem, *hogy a háborúban részt nem vettem*, miután ezt maga a tény bizonyítja, csupán azért írtam, hogy javaslatomnak több hatást szerezzek. Ugyanide czéloz az is, midőn *neki igazságot adok* ⁴⁾. De mit ér ez már most? Bár lett volna valami sikere. Valóban én azt a levelemet népgyülésben szeretném felolvastatni; miután ő maga ⁵⁾, mikor hozzám írt volt, a közönség elé terjeszté azon levelét, mellyben ez áll: *a te legmagasztosb tetteidért*. Valljon magasztosbakért-e, mintsem az övéi, avagy Africanuséi? Az idő úgy hozta magával. Ha még ti is, — olly két férjfi ⁶⁾ — az ötödik kőoszlopig? ⁷⁾ és épen most? Honnét jön ő? és miben jár? s mit fog végbevinni? Mennyivel merészebben fog bízni majd ügyéhez, midőn benneteket és hozzátok hasonlókat nem csak se-regesen, de vidám arcczal is tisztelegni látandó! És valljon véttünk-e ezzel? Ti ugyan korántsem. De mégis ez által megzavartatnak a jelek, mellyekből az érzést a színléstől megkülönböztetni lehetne. Hát még milly tanácsvégzéseket várhatok! De nyíltabban is szólok már, mintsem magamban föltettem.

²⁾ Caesarhoz írt levelemben.

³⁾ Mellyben Pompeiussal állok.

⁴⁾ Az által, hogy békeföltételeit méltányosaknak vallo.

⁵⁾ Pompeius.

⁶⁾ Mint te s Sex. Peducaeus vagytok.

⁷⁾ Mérföld-mutató oszlopig, — Caesarnak elébe menni készültök.

E hónap utolsó napján Arpinumban szándékozom lenni, aztán bekószálni villácskáimat, mellyeket nem remélem, hogy azontúl láthassak. Nemes és a viszonyokhoz képest nem eszélytelen tanácsaidat fölötte helyeslem. Lepidusnak (mert majdnem egész napokat töltünk együtt, mi neki fölötte jól esik) az Italiából kimenés szinte sohasem tetszett; Tullusnak ⁸⁾ még kevesebbé, mert emennek levelei gyakran hozám kerfílnék másoktól. De én nem az ő nézetökön indúlok. Ők a köztársaság iránt nem kötelezték úgy le magokat. A te tanácsod, mondhatom, nagy hatással van rám. Mert az mind a többi idő visszاسzerzésére, mind a jelen megőrzésére is módot nyújt. Hanem, az egekre kérlek, mi annál szomorúbb dolog, mint mikor az egyik ⁹⁾ a leggyalázatosb ügyben tapsokat keres; a másik a legjobbban gyűlöletet? ¹⁰⁾. Mikor egyik ellenségei megmentőjének: másik barátai árulójának nézetik? S istenemre, bár szeretjük Cnaeusunkat, mint azt megmutatjuk és vele tartozunk: mégis azt, hogy olly férjfiaknak ¹¹⁾ segítségökre nem ment, én nem dicsérhetem. Mert ha félt: mi ennél nagyobb gyávaság? ha, mint némelleyek gondolják, azt hitte, majd azok leöldösésével ügye nyerni fog ¹²⁾ mi ennél igazságtalanabb? De hagyjuk ezeket. Mert csak növeljük a sebet, ha hozzá nyúldosunk.

⁸⁾ L. Volcatius Tullus értetik, ki 687-ben Lepidussal együtt volt consul.

⁹⁾ T. i. Caesar.

¹⁰⁾ Pompeius, ki a legjobb ügyben csak gyűlöletet arat.

¹¹⁾ Mint Domitius Ahenobarbus, Lentulus Spinther s. a. t.

¹²⁾ Megútáltatván ez által magát a nép előtt Caesar. De ez épen azért mind életben hagyta őket.

24-kén estve az ifjabb Balbus hozzám jött, futva titkos úton Lentulus consulhoz s küldve Caesartól levéllel, megbízatásokkal s provincia-ajánlással ¹³⁾. hogyha Rómába visszatér. Nem hiszem, hogy rá lehessen venni, ha csak szemre nem bíratik ¹⁴⁾. Ugyanő azt mondá : semmit Caesar nem óhajt úgy, mint Pompeiust utolérni [azt hiszem] s vele megbékélni [ezt nem hiszem, sőt félek, ez az ő egész kegyelmeskedése arra az egy kegyetlenkedésre van számítva ¹⁵⁾]. Az idősb Balbus pedig azt írja nekem : Caesar nem kíván egyebet, mint Pompeius főnöksége alatt félelem nélkül élni. Te, gondolom, emezt hiszed. Azonban midőn ezt 25-kén írom, Pompeius már Brundisiumba érhetett. Mert Luceriából, legióit megelőzve, elsietett. De ez a csoda teremtés ¹⁶⁾ szörnyű szemességgel, gyorsasággal, tevékenységgel bír. Valóban, mit hoz a jövő, nem tudom.

Formiaebe, február 25-kén 704.

A. VIII. 10.

XXXIII.

333.

Cicero Atticusnak üdvet!

Dionysius várakozásomon kívül nálam megjelenvén, vele igen nyájasan beszéltem ; a körülményeket elébe raktam s kértem, mondja meg, mi a szándéka ; én tőle kedve ellen semmit nem kívánok. Ő azt felelte, hogy a mi pénze van, nem tud hozzájutni ; némellyek nem fizetnek, másokra nézve a határnap még nincs itt. Beszélt volt egyetmást szolgálcsáikról is,

¹³⁾ Lentulus részére.

¹⁴⁾ Azaz : személyes összejövetel nélkül.

¹⁵⁾ Pompeius megöletésével fog végződni.

¹⁶⁾ Caesart nevezi így.

minélfogva nálam nem maradhat. Engedtem neki; elbocsátottam őt tőlem — mint a Cicerók mesterét nem örömet : mint egy háladatlan embert, nem nehezen. Akartam veled tudatni, mint itélek tette felől.

Formianumban, február 25-kén 704.

A. VIII. 11.

XXXIV.

334.

Cicero Atticusnak üdvet!

Azt véled, kedélyem nagy izgatottsága zavarba hozott. Hozott igen, de nem olyan nagyba, mint tán rólam képzeled. Mert könnyebbül minden aggodalom, mihelyt vagy az ész megállapodott, vagy okoskodással nem boldogúlhatni. Hanem panaszkodni szabad s ezt teszem egész napon ált. Félek ugyan, hogy miután vele semmit el nem érek, ez által tudományomnak s írott munkáimnak teszek csak szégyent. Azzal töltöm hát minden időmet, hogy a felett elmélkedem, milly nagy az erélye annak a férjfinak, kit munkámban (mint legalább neked látszik) eléggé híven rajzoltam. Emlékezel-e a köztársaság amaz intézőjére, kiben akarok öszpontosítani mindent? Mert, gondolom, az V-ik könyvben így szól Scipio : *valamint kormányosnál a szerencsés hajózás, orvosnál az egészség, hadvezérnél a győzelem : úgy a köztársaság ez intézőjénél a polgárok boldogléte a föladat; hogy az állam hatalomra erős, segédforrásokban gazdag, fényvel messzekiható, erényeért tiszteletes legyen. Mert én őt a halandók közt a legmagasztosabb, legjótékonyabb művégrehajtójának lenni óhajtom.* Erről a mi Cnaeusunk sem előbb soha, sem a jelen esetben semmit sem gondolkodott. Uralmat keresett mindenik s nem az vala a czél, hogy az állam boldog s tiszteletes legyen. És

amaz sem a fővárost nem azért hagyta el, mintha megvédni nem bírta, sem Italiát, mintha belőle kiűzetett volna, hanem eleve azon járt esze, hogy minden földet, minden tengert mozgásba hozzon ¹⁾, a barbárok királyait fellázza, Italiába fegyveres vad népségeket csődítsen s a legnagyobb seregeket gyűjtse össze. Régóta ásitoznak már arra a *syllai országlásra*; sokan, kik mellette vannak, óhajtják azt. Talán azt gondolod, ők semmiben nem egyeznek meg egymással? hogy köztök semmi szövetség létre nem jöhetett? Jöhet ma még. De egyiknél sem az a cél, hogy mí boldogok lehessünk: mind a kettő uralkodni akar. Ennyi, mit fölhívásodra rövideden előadtam. Kivánságod, nyilvánítanám, mint gondolkodom e bajainkról. Azt jövendölöm hát, édes Atticusom, nem jóslókép, mint az, kinek senki sem hitt ²⁾, hanem hozzávető előrelátással, hogy

már a nagy tengeren sebes hajók ³⁾.

Mondhatom, nem igen jövendölhetek különbet, olly nagy Iliásza áll előttünk a veszedelmeknek. És a mí helyzetünk, kik honn vagyunk, annál terhesb azokénál, kik vele áltkeltek, mert ezek csak az egyiktől félnek: mí mind a kettőtől. Minek maradtam hát itten? mondod. Mert vagy rád hallgattam, — vagy

¹⁾ Azon korlátlan hatalmánál fogva, melyet már előbb a tanács, a római birodalom minden tengerpartjaira és kikötőire nézve reá ruházott.

²⁾ Cassandrát érti.

³⁾ Régi ösmeretlen görög költőből vett töredék-vers, melyet *de Divinat. lib. I. cap. 31.* egészen idéz illetéknépen:

*Jamque mari magno classis cita
Texitur; exitium examen rapit;
Advenit et fera velivolantibus
Naviū' complevit manu' litora.*

mert nem találkozhattunk ⁴⁾, — vagy mivel így volt jobb. Mondom neked, eltiporva látandod e nyáron szegény Italiát s lepaskolva kettőjük hadától és a mindenfelől összecsődült rabszolgáktól. S nem annyira proscriptiótól ⁵⁾ félhetünk, a melyről Luceriában olly sokat beszéltek, mint az egész ⁶⁾ végpusztulásától, olyan roppant erőt látok mindeniknél összeütköztökkor. Ez az én sejtelmem. Hanem te talán valami vigasztalást vártál. Azt nem lelek; nyomorútlabb, veszettebb, gyalázatosb állapot nem lehet.

Kérded, Caesar mit írt hozzám. Azt, a mit több ízben. Igen örül, hogy én nem mozdultam s kér, hogy csak ennél maradjak. Az ifjabb Balbus ⁷⁾ által is ugyanezt izente. Ez Lentulus consulhoz utazott Caesar levelével s jutalom-ígéretekkel, hogyha Rómába visszatér. De ha a napokat felszámítom, úgy hiszem, ő előbb áltvitorláz, mintsem ez vele találkozassék.

Pompeiusnak két hozzám írt gondatlan levelét s az én pontos válaszólasomat veled megismertetni kívánván, ezeket itt lemásolva megküldöm számodra.

Caesarnak e sietése Apulián ált Brundisiumba, mit szülend, ellesem. Vajha a parthus eseményhez hasonlót! ⁸⁾ Mihelyt hallani fogok valamit, közlöm veled. Te pedig írd meg, kérlek, énnekem, a jólérzők

⁴⁾ Én és Pompeius egymással. V. ö. a 344-ik és 352-ik lev.

⁵⁾ Itt több *varians* van, mint pl. *diréptio, irruptio, sectio*. Mi a *proscriptio*-t véltük köztök legjobbnak, mert Pompeius, köz hír szerint azzal fenyegetődözött, hogy mindazokat, kik őt követni nem fogják, ellenségei gyanánt tekinti s velek a szerint fog bánni.

⁶⁾ Egész Italiát érti.

⁷⁾ Annak a L. Cornelius Balbusnak, kít a 294-ik levélben *Tartessiusnak* is nevez, unokaöccse.

⁸⁾ Bár Caesar betörése is olly rövid ideig tartana, mint a parthusoké minap Syriában. V. ö. a 323-ik lev. 8-ik jegyz.

mit beszélnek. Mondják, számosan vannak Rómában. Tudom ugyan, hogy közhelyre nem jársz, de azért mégis sokat meg kell hallanod.

Úgy emlékszem, Demetrius Magnes küldött volt neked egy könyvet az *Egyetértésről*. Szeretném, ha ezt nekem elküldnéd. Látod, miben töröm a fejemet. Formianumban, február 27-kén 704.

M e l l é k l e t e k.

A.

Cnaeus Magnus proconsul M. Cicero imperatornak
üdvét!

Január 29-kén Q. Fabius hozzám jött azon jelentéssel, hogy L. Domitius a maga tizenegy cohorsával és azzal a tizennégy cohorssal, melyeket Vibullius vitt oda, hozzám veszi útját s szándéka Corfiniumból február 9-kén indulni és hogy C. Hirrus öt cohorssal⁹⁾ követendi. Azt tartom te jönnél hozzánk Luceriába. Mert úgy hiszem, itt legbiztosabban lehetsz. Luceriából, február 13-kán 704.

B.

M. Cicero imperator Cnaeus Magnus proconsulnak
üdvét!

Február 15-ik napján vettem Formiaeben leveledet, melly után azokat, mik a picenumi vidéken történtek, sokkal kedvezőbbeknek találtam, mintsem

⁹⁾ Az itt elősorolt 30 cohors tehát, mindenikre egyenként 420 embert számítva, a hozzá tartozó lovassággal együtt, körülbelül egy 14,000 főre menő hadsereget tett volna; hanem az egész had majd mind újonczokból állván — ez a kétszerte erősebb Caesar ellenében még kevés volt.

a hogy előttünk beszélték s egyszersmind a Vibullius vitézségét s buzgalmát is örömmel értettem. Én eddig az alám rendelt tengermelléken vagyok még, de úgy, hogy a hajó készen áll számomra. Mert olyakat hallok, s olyanoktól tarték, miknél fogva bármit rendelendesz, teljesíteni kötelességemnek néztem. Most, miután tekintélyed s előrelátásod biztosabb reményt nyújt, ha Tarracinát és a tengermelléket megtarthatónak gondolod, itt fogok maradni, bár a városokban semmi őrség nincs is. Mert e tájon rendtünkbeli egy sem találkozik M. Eppiuson ¹⁰⁾ kívül, kit, mint szemes s ügyes embert, Minturnaebe helyeztem el. L. Torquatus, e vitéz és tekintélyes férjfi, nincsen Formiaebe — hihető hozzád ment. Én, mint múltkor tetszett neked, az nap Capuába mentem, mikor Teanum Sidicinumból ¹¹⁾ magad kiindultál; miután kívántad, hogy ott M. Considius propraetorral együtt vigyem a dolgokat. Oda érvén, láttam, hogy T. Ampius ¹²⁾ az újonczokat ugyancsak szedi s azokat tőle Libo veszi ált, ki szintén felette buzgó s tekintélyes egyén e gyarmatban. Capuában addig valék, meddig a consulok. Február 5-ik napján, mint a consuloktól rendelve volt, ismét Capuába mentem. Miután ott három napot tölték, Formiaebe visszajöttem. Ímmár mi szándékok, vagy minő hadi terved van, nem tudom. Ha ezt a vidéket, melly nem csak alkalmas, de jelentékeny is ¹³⁾ és polgárai derekak, s mint hiszem,

¹⁰⁾ Nem ismerjük az embert.

¹¹⁾ Város Campaniában, melléknevét *Sidicinuso*knak hívott lakóitól kapta, megkülönböztetésül egy másik *Teanumtól*, melly Apuliában fekvén *Teanum Apulum*, lakossága pedig *Teanenses* nevet viselt.

¹²⁾ Kihez Cicerónak levelei is vannak és kiről Caesar is emlékezik: *de Bell. Civ. III. c. 105.*

¹³⁾ Városánál Capuánál fogva, mellyet Cic. egy helyen *máso-*

meg is tartható, megtartandónak gondolod : szükség valakinek élén állania. Ha pedig mindent egy helyen kellend összevonni : kétséget nem szenved , hogy azonnal hozzád megyek , minél semmit inkább nem óhajtok — mint ezt neked még akkorap, mikor Rómából eljöttünk, megmondtam. Ha eddig egy és más előtt tétlenebbnek látszottam is : csak te ne nézz annak, a többit nem bánom ; azért én, ha, a mint látom, háborút szükség folytatnunk, bízom benn, hogy mindeneknek könnyen megfelelek. M. Tullius ismerősömet azért küldöm hozzád, hogy, ha tetszeni fog, írhassek nekem levelet általa. Formiaeből, február 16-kán 704.

C.

Cnaeus Magnus proconsul, M. Cicero imperatornak üdvet!

Ha jól vagy, örvendek. Leveledet örömmel olvastam ; mert benne hajdani erényességedet a közös jóllét körül is újra föltaláltam. A consulok Apuliában feküdt hadamhoz megérkeztek. A köztársaság iránti ritka és állandó buzgalmadnál fogva hathatósan intlek, jer hozzánk, hogy kölcsönös tanácskozásunkkal a szorongatott köztársaságnak gyámolítására, segítségére lehessünk. Gondolnám, az Appia-úton jöjj, hogy hamarább Brundisiumba érj. Canusiumból, február 24-kén 704.

D.

M. Cicero imperator Cn. Magnus proconsulnak üdvet!

Midőn hozzád azt a leveletem küldém, melly Canusiumban jutott kezedhez, legkisebb sejtelmem

dik Rómának nevez : Capua quae temporibus his Roma altera est. Philipp XIII. c. 3.

nem volt a felől, hogy a köz ügy érdekében a tengeren átkelni szándékos nagy reménnyel valék, hogy Italiában vagy az egyetértést, minél semmit üdvösbnek nem tartok, helyreállíthatjuk, vagy hogy a köztársaságot a legnagyobb becsülettel megvédhetjük. Azonban levelem még kezedhez sem érhetett, midőn meghagyásaidból, miket D. Laelius által a consulokhoz intéztél, szándékról értesülvén, nem vártam, míg tőled a válasz számomra megjön, hanem egyszeriben öcsémmel Quintussal és gyermekeinkkel hozzád Apuliába útnak indultam. A mint Teanum Sidicinumba értem, C. Messius házibarátod- s több másoktól is azt hallám, Caesar útját Capuának vette s épen az nap Eserniában fog háltni. Természetes, meghökkenem, mivel ez esetben nem csak útamat bevágva, de úgy szólván magamat is elfogva képzeltem. Azért onnét még Calesig mentem, ott mindenestre megállapodandó, míg Eserniából az iránt a mit hallottam, bizonyos hírt veszünk. Calesben létemkor közlik velem párját azon levelednek, a melyet Lentulus consulnak küldöttél. Ebben az állt: *hogy február 17-kén L. Domitius-tól tudósításod érkezett (mellynek mássát alól oda is csatoltad) és írod, miszerint a köztársaságnak ¹⁴⁾ nagy érdeke fekszik abban, hogy minden hadak hovahamarább egy helyen gyűljenek össze, de hogy Capuában elégséges őrizetet hagyjon.* Én e levelet olvasván, abban a hiedelemben valék, (mint a többiek is mindnyájan), hogy összes csapataiddal Corfiniumnak fogsz indulni, hova, mivel Caesar a város alatt táboroz, az útát részemre biztosnak nem

¹⁴⁾ Vagyis inkább Pompeiusnak és követőinek, a senatorok pártjának.

láttam. A legnagyobb várakozás közben kettőt is hallánk egyszerre: mind a mi Corfiniumban történt¹⁵⁾, mind hogy te Brundisiumnak vetted útadat. És miután sem én, sem öcsém abban nem kételkednénk, hogy Brundisiumba szükség igyekeznünk: sokaktól, kik Samniumból és Apuliából jöttek, intést kaptunk, vigyáznánk, hogy Caesar által el ne fogattassunk, miután ő szintazon vidékre, a hova mi szándékoztunk, indulván, még hamarább, mintsem nekünk lehet, a kitűzött helyre érhet. Mi így levén, sem én, sem öcsém, sem egy barátunk sem találtuk jónak, hogy olly lépést tegyünk, mellynél vakmerőségünkkel nem csupán magunknak, hanem a köz ügynek is árthatunk; főleg midőn nem volt kétségünk a felől, hogy ha mindjárt útazásunk biztos lenne is¹⁶⁾, már téged be nem érhetnénk. Eközben vettük Canusiumból február 20-kán kelt leveledet, mellyben felszólítasz, hogy minélelőbb Brundisiumba menjünk s miután a levél február 27-kén jutott kezünkhez, nem kétlők, hogy te már Brundisiumba érteztél; hanem láttuk, hogy előttünk oda az út végkép elzárattott és csakúgy el vagyunk fogva, mint azok vannak elfogva, kik a fegyveresek kezébe kerültek; de nem különben azok is, kik vidékeikből kiszorúlva idegen őrhadak s táborok közé jutottak. Így állván a dolog, legjobb

¹⁵⁾ Hol t. i. Domitius magát, három legiójával s a várossal együtt Caesarnak megadni kénytelen volt.

¹⁶⁾ Arra Cicerónak, hogy magát s övét Caesartól ne féltse, több okai voltak s ezeket ő jól is tudta; de a gyanakodó Pompeiustól tartott, hogy ez azon esetben, ha ő a Caesar embereitől elfogatnék azt fogja gondolni, szándékosan akarta magát a Caesar kezeibe játszani. E gyanút szerette volna elkerülni; de róla Pompeius előtt nyilván nem szólhatott.

szeretném mindenek fölött, ha folyvást veled lehettem volna, mint előtted ki is jelentettem, mikor Capuát magamról lerázni akartam; mit én nem a teher alól kibújhatás végett cselekedtem, hanem mivel láttam, hogy e várost megtartani hadsereg nélkül nem lehet; azt pedig én nem akarám, hogy úgy járjak, mint fájdalom, ama derék férjfiak jártak volt. És ha már veled lehetni szerencsém nem lőn, bár legalább szándékodról értesültem volna! Mert ezt sejtés útján kitalálnom nem lehetett; miután akármit előbb hittem volna, mintsem azt, hogy a köztársaság ez ügye, a te vezérleted alatt, Italiában jó véget ne érjen ¹⁷⁾. Hanem azért szándékodat ¹⁸⁾ most sem kárhoztatom; csak a köztársaság sorsán busúlok és habár azt, ~~mielő~~ szempontból indúltál, által nem látom is, azért nem kevésbbé hiszem, hogy igen fontos ok nélkül semmit nem tettél. Milly véleménynyel voltam én mindig, először is a békének, még igazságtalan föltétel mellett is, azután a fővárosnak (mert Italiára nézve, előttem legalább semmit nem mutatál) megtartása iránt — fogsz rá emlékezni, gondolom. De nem követelem, hogy az én nézetemnek kellett volna győznie; a tied után indúltam és nem a köztársaság kedvéért, melly iránt kétségbe estem, melly már most is le van sújtva, és melly a legveszedelmesb polgári háború nélkül fel sem támasztható: hanem te forogtál eszemben; te veled lenni kívántam és erre semmi alkalmat, mi csak adódni fog, el sem

¹⁷⁾ Keserű lapdacs, de olly szépen meg van aranyozva, hogy azt Pompeius legalább undor nélkül lenyelhette.

¹⁸⁾ Hogy t. i. Italiát el akarod hagyni. Pompeiust e szándékáért, mellyet itt olly szépen legyezget, keményen megróvja Atticus-hoz írott leveleiben.

is műlasztok. Könnyű volt átlátanom, hogy én ez egész dologban a harczzomjas embereknek eleget tenni nem fogok. Mert először kimutattam, hogy semmit úgy nem óhajtok, mint a békét, nem, mintha szintazoktól nem féltém volna, a miktől ők: hanem mert ezeket én a polgárháborúnál csekélyebbeknek tartottam. Azután, a háború megkezdésekor, midőn láttam, hogy elődbe békeajánlatok terjesztetnek, s te azokra becsülettel és nagylelkűleg válaszolsz: megtettem a számadást magammal s hittem, hogy azt, hozzám való jószívúségednél fogva könnyű lesz igazolnom előtted. Reá emlékeztem, hogy csak én magam vagyok az, ki a köztársaságnak tett legnagyobb érdemeimért a legszomorúbban és legkegyetlenebbül lakoltam; hogy csak én vagyok az, ki ha annak kedvét ¹⁹⁾ megbántanám, kinek, midőn már fegyverben álltunk akkor is másodszori consulság s legfényesb triumphus volt ajánlva, az előbbi küzdelmeknek lennék kitétetve ²⁰⁾, — hogy ekkép az én személyem a gonosz polgárok támadásainak mindig bizonyos népszerűséget láttassék szerezni. S mindezt nem gyanítám addig, míg nem nyíltan tudtomra adatott; nem is annyira beléjek keveredni féltém, mint mellőzendőknek véltem, ha szépen elkerülhetők. Magamviseletét azon rövid idő alatt, míg a békéhez remény volt, látod; azontúl a körülmények az utat elzárták előttem ²¹⁾. De azoknak, kiket ki

¹⁹⁾ Caesarét.

²⁰⁾ Azaz féltém, hogy ha ti egymással kibékültök s pártfogásodat elvesztem, a tőlem megbántott Caesar boszút álland rajtam. De ezzel egyszersmind Pompeiust is vágja, s titkon értésére adni akarja, hogy az ő pártfogására, a Clodius dolga körül tett tapasztalása után nem igen mer számítani.

²¹⁾ Arra nézve hogy hozzád mehessek.

nem elégítek, könnyű megfelelnem. Mert sem én Caesarnak soha jobb barátja nem voltam náloknál; sem ők a köztársaságnak jobb barátjai nálamnál. Köztem és köztök az a különbség, hogy bár ők is a legjobb polgárok és ez érdem nálam sem hiányzik: én (mint láttam, hogy te is kívánod) alkudozásokkal, ők inkább fegyverrel akartak küzdeni. És miután ez utóbbi nézet győzött: bizonyára meg fogom mutatni, hogy én nálam sem a köztársaság irányában a polgári, sem irányodban a baráti érzelem nem fog hiányzani.

Formiaeből, február 27-kén 704.

F. VIII. 15.

XXXV.

335.

Coelius Cicerónak üdvet!

Láttál életedben hasztalanabb embert, mint az a te Cnaeus Pompeiusod, a ki olly nagy lármát csapott és olyan nagy szájhős? ¹⁾ Ellenben meg a mí Caesarunknál a tettek kivitelében tüzesb és a győzelemben mérsékeltebb embert ²⁾ olvastál, vagy halottál valaha? Mit szólsz ahoz, mikor katonáink, kik a legzordonabb leghidegebb tájékokon ³⁾ a legkegyetlenebb télben, sétálva végzék be a háborút ⁴⁾,

¹⁾ Ki Caesart s hadait lenézve illy gögösen nyilatkozott: *quam terram Italiae pede pulsabo, scatebunt peditem equitumque copiae*. E hetvenkedése folytán, mikor Caesar jöttének hírére egész Róma rémülésbe esett volna, Favonius így szólt Pompeiushoz: *nunc terram pede pulsa, et quae promissisti copias coge*.

²⁾ Ezt azért mondja, mert Caesar Corfiniumot bevévén, minden ott volt *pompeianusoknak* s közöttök legnagyobb ellenségének Domitiusnak is megkegyelmezett.

³⁾ Corfinium körül a Pelignusok földén.

⁴⁾ Csak Corfiniumnál; mert ekkor Pompeius még le nem győzetett, hanem seregével Brundisiumhoz húzódott. Ez alig három hónapig tartott első hadjáratban igazi nagy ütközetre nem került a dolog, hanem csak előre-hátra tett hadmozdulatok történtek; azért

még most is olyanok mintha epirusi almákon ⁵⁾ híztak volna fel? Mit mást úgy-e, mint hogy dicsően megy minden. De bezzeg ha tudnád milly nyugtalan vagyok: akkor ez egész dicsekvésemmel, melly engem épen nem illet, ki fognál nevetni. Hanem azt csak személyesen lehet neked elmondanom; mi, remélem rövid időn meglesz. Mert szándéka, ha Pompeiust Italiából kiűzte, engem a fővárosba hívatni. Amaz, hiszem, már megtörtént, hacsak Pompeius inkább Brundisiumban ostromzár alatt lenni nem akart. Veszszek el, ha van legkisebb okom oda sietni más mintsem az, mert alig várom, hogy lássalak s veled minden titkomat közöljem. Pedig haj be sokat tudok! De félek, hogy (szokás szerint) ha meglátlak mindent elfelejtek. Azonban nem tudom mi vétkemért, egy szükséges útam esett közbe, vissza az Alpeshez. Mert az intemelumiak ⁶⁾ fegyverben vannak és pedig nem valami nagy okból. Bellienus, Demetrius született szolgája ⁷⁾, ki ott az őrseregnél volt, valami Domitiust, ottani nemest, Caesar szállásadóját, az ellenpárttól pénzt kapván, elfogta és megfojtotta. Erre a polgárság fegyvert ragadt s ezért kell most nekem négy cohortal a hóban oda

beszél *sétás-háborúról* Coelius, kinek élczeskedő modorát más leveleiből már ismerjük.

⁵⁾ Nevezetes jóízű s egyszersmind egészséges alma faj, melly Rómába Epirusból plántáltatott ált s latinul *mala orbiculata* nevet visel és így a *mipogácsa almánkhöz* hasonló lehetett. Celsus, Plinius és Columella különösen dicsérik ez almát, mint melly a gyomrot jó karban tartotta s magát is egész éven ált el hagyta tartani.

⁶⁾ *Intemelium* egy kis város a genuai tengerparton, melyet *Plinius lib. III. c. 5.* a ligurok Alpok körüli városai közt nevez meg.

⁷⁾ *Verna*. Az illy szolgák, kik apjuk urának házánál születtek, az adás-vevésnél egyéb rabszolgáknál kevesebbre becsültettek s olcsóbb áron keltek; mert az úri ház kényelmei között nővén fel, annál fogva sanyarúbb munkákra nem olly alkalmasok voltak.

gázolnom. No csak, fogod rá mondani, azok a Domitiusok mindenfelé bajt csinálnak. Vajha Venus ivadéka ⁸⁾ olly bátran bánt volna a ti Domitiustokkal, mint bánt ez a szobalyántól esett ⁹⁾ emezzel ¹⁰⁾. Fiadat Cicerót köszöntöm.

Február végén, 704.

A. VIII. 12.

XXXVI.

336.

Cicero Atticusnak üdvet!

Szemgyúladásom még terhesebb lett, mintsem eddig volt. Hanem azért készebb valék diktálni e levelemet, hogyses Gallus Fabiustól, ki mind ketőnket úgy szeret, egy betűt se küldjek. Mert tegnap még valahogy csak meg bírtam volt írni a levelet, mellyben az a jövendölés hogy hamis legyen, kívánom. Jelen levelemnek pedig nem egyedül az az oka, hogy egy nap se múljon el részemről, a mellyen hozzád ne írjak; hanem az is — mi még helyesb — hogy reá bírjalak, szakasztnál egy kis időt magadnak s mert neked ehez kevés kell, lennél szives nézetedet olly tisztán előterjeszteni, hogy azt teljesen megértsem. Nálam még minden rendén van. Semmit el nem mulasztottam, mire, nem mondom elfogadható, de okos mentségem is ne volna. Mert va-

⁸⁾ Julius Caesar, ki családat Aeneas fíjától *Julus Ascaniustól* származtatván le, eredetét Anchisesig s Venusig vitte föl. Lásd: *Svet. Jul. Caes. cap. 6.*

⁹⁾ *Psecade natus.* A görög *ψεκαο* harmatcseppet jelent. Innét az olly rabszolgálok, kik úrnőjök körül fodrász tisztet vittek, s azok hajfürteit jó illatú kenetekkel befeeskendezgetni szokták, *Psecasok*-nak nevezettek.

¹⁰⁾ Azaz: bár Domitius Ahenobarbust, mikor őt Corfiniumban elfogta, szintazonkép megölette volna, mint Bellienus a másik Domitiust. Coelius azért beszél így, mivel Ahenobarbusnak halálos ellensége volt. V. ö. a 279-ik lev.

lóban sem akkor nem vétettem én, mikor a szeretlen Capuát, a nem csak hanyag, de hűtlen újonczás gyanúját is kerüflendő elfogadni nem akartam; sem midőn a L. Caesar s Fabatus által hozott békeföltételek után, óvakodtam megsérteni kedvét annak, a kinek Pompeius, mikor már mint fegyvert emelt ellen fegyverre kelt volt is, consulságot és triumphust ajánlt. Azt sem fogja végre senki jogszerűleg vétkelhetni, hogy a tengeren által nem kelttem. Mert ezt, ámbár megfontolást kívánt, teljesítenem úgysem lehetett. És effélet gyanítani sem tartoztam; kivált midőn Pompeiusnak tulajdon levele után (s látom, magad is így gondolkodtál) kétségem sem volt az iránt, hogy Domitiusnak segítségére ne menjen. S kereken megmondva, jobbnak is tartottam, a felett, mi helyes és mit illő tennem tovább gondolkodni. Kérlek tehát elsőben is, ezekre nézve mit ítélsz (bár értésemre adád is) nekem még tisztábban írd meg; aztán vess egy pillantást a jövőbe s gondold ki, mint illő magamat viselnem s hol fognék szerinted, a köz ügynek legtöbbet használni; van-e szükség békeszerető egyénre ¹⁾, vagy csak katonára kell. És ámbár mindenben a kötelesség sinórmértékem, mégis eszemben forognak tanácsaid ²⁾, melylyeket hogyha követék vala, egykori szomorú körülményeimbe nem jutottam volna. Emlékezem, mit javasoltál te nekem akkor Theophanes, mit Culeo ³⁾

¹⁾ Millyen én vagyok; ki mind Pompeiussal, mind Caesarral barátságos lábon állván, talán őket kiegyeztethetném, hogy a háborúnak eleje vétessék.

²⁾ A száműzetése előtt adottak; mellyekben Atticus Ciceró váltig intette, hogy Caesart magának ellenségévé ne tegye.

³⁾ Pompeius két meghittje.

által — gyakran sóhajtozva gondolok vissza azokra. Térjünk tehát, most legalább azon nézetekre, a melyeket akkor elvetettünk; hogy ne csupán becsületes, hanem egy kissé üdvösebb szabályokat is használjunk. De semmit elődbe nem szabok. Arra kérlek, közöld velem nézetedet határozottabban. Szeretném, ha minél szorgosabban kipuhatólnád még azt is (pedig vannak, kik által teheted), mint van Lentulusunk és mint Domitius, — mi a szándékuk jövőre, — mint viselik jelenleg magokat, — kárhozthatnak-e valakit és neheztelnek-e valakire? Mit beszélek, *valakire?* — Pompeiusra? Pompeius az egész vétket merőben Domitiusra tolja, mint ez leveleiből látható, melyeket itt veled másolatban közlök. Ezekre hát gondod legyen és (mint már a múltkor írtam) kérlek, Demetrius Magnes könyvét, melyet neked az *Egyetértésről* ¹⁾ küldött, juttatnád kezemhez.

Formiaeben, február 28-kán 704.

M e l l é k l e t e k.

A.

Cn. Magnus proconsul, C. Marcellus, L. Lentulus consuloknak üdvet!

Gondolván, hogy szétszóródva sem a köztársaságnak hasznára, sem magunknak védelmére nem lehetünk: írtam L. Domitiusnak, hogy legelőször is egész seregével hozzám vonúljon, — vagy, ha magához nem bíznék, azt a 19 cohort, a melyeknek Picenumból ide kell jönniök, küldje hozzánk. Mitől tartottam, megtörtént — Domitius körülfigatott és sem táborba szállni nem elég erős, miután mind az én

¹⁾ Melyet már előbb a 334-ik levél végén említett.

19 cohorsomat, mind a maga 12 cohorsát három városba osztá szét (egy részét Albába, egy részét Sulumóba helyezvén el); sem, ha akarná is, ki nem vergődhetnék. Tudjátok meg tehát, hogy nagy aggodásban vagyok. Mert annyi s olly férjfiakat a veszélyes bekerítettéstől megszabadítani szeretnék és segítségökre nem mehetek; mivel itt e két legiót⁵⁾ nem látom arravalónak, hogy oda vitessék s még ebből is 14 cohorsnál többet össze nem vonhattam, miután Brundisiumba őrséget küldöttem s Canusiumot is távollétem alatt őrség nélkül hagyni tanácsosnak nem tartottam. D. Laelius által (remélve, hogy nagyobb számú hadakra teszünk szert) azt izentem, miszerint ha jónak gondoljátok⁶⁾, egyik közöletet jöjjön hozzám; a másik azzal a haddal, melyet Capuában és Capua körül gyűjtöttetek, s azon katonákkal, a kiket Faustus szerzett, Siciliába induljon és Domitius is a maga 12 cohorsával oda csatlakozzék; a többi csapatok mind Brundisiumban vonassanak egybe s onnét hajókon Dyrhachiumba szállíttassanak ált. Miután tehát jelenleg valamint ti, úgy én is Domitiusnak segítségül nem mehetünk, minélfogva a hegyeken ált kivergődhessék: meg nem kell engednünk, hogy ezen kétes érzelmaú 14 cohorshoz, melly kezem alatt van, az ellenségnek közelítnie, vagy engem hadmenetben utolérnie lehessen. Ennélfogva jónak tetszett nekem és úgy látom, Marcellusnak⁷⁾ s a többi ren-

⁵⁾ Azon koronczokból (*veteranosokból*) állott két legiót, melyeket egykor Caesarnak a gallus háború bevégezésére kölcsön adott, de csak nemrég ismét visszavett volt. Ezek tették a Pompeius seregének magvát (zömét), csak hogy *perse* Caesar ellen hadakozni semmi kedvök nem volt.

⁶⁾ Ti consulok.

⁷⁾ M. Marcellust látszik érteni, ki 702-ben consul volt.

dünkön levőknek is az a véleményök, hogy a velem levő hadat Brundisiumba szállítsam. Titeket felszólítalak, hogy a mi katonát csak összeszedhettek, szedjétek össze és jöjjetek ugyanoda minél előbb. A mi fegyvereket hozzám akartatok küldeni, azokkal, gondolnám, jó lesz a nálatok levő katonákat szerelni fel. A fenmaradandó fegyvereket ha igásokon Brundisiumba vitetitek, vele a köz ügynek sokat használtok. Kivánom, hogy erről a mieinket tudósítsátok. P. Lupus ⁸⁾ és C. Coponius ⁹⁾ praetoroknak meghagytam, hogy velünk egyesüljenek és a mi katonájok van, hozzátok vigyék. Kelt február 13-kán 704.

B.

Cn. Magnus proconsul, L. Domitius proconsulnak üdvet!

Csodálom, hogy nekem semmit nem írsz és hogy a köz ügyről inkább mások által, mintsem általad értesíttetem. Mí az ellenségnek szétszórt hadsereggel meg nem felelhettünk. Ha csapatainkat összevonjuk. remélem, hogy mind a köztársaság, mind mindnyájunk megmentését eszközöljük. Azért miután — mint nekem Vibullius írta — elhatároztad volt, hogy február 13-kán hadaddal Corfiniumból megindulj s hozzám jöjj: nem tudom megfogni, mi az oka, hogy e szándékokat megváltoztattad. Mert az, mit nekem Vibullius ír, csekély ok, miszerint a miatt késtél volna, mert hallottad, hogy Caesar Firmumból ¹⁰⁾ előnyo-

⁸⁾ Rutilius, ki ekkor Terracinában volt. Lásd: *Jul. Caesar de B. C. I. I. c. 24.*

⁹⁾ Tekintélyes praetor, később Pompeius rhodusi hajóhadának vezére s P. Silius ipa. Lásd: *Caes. de B. C. III. c. 5. de Divinat. lib. I. 32. Vellei. I. II. c. 83.*

¹⁰⁾ Picenumi város.

múlt és Castrum-Truentumba ¹¹⁾ ment. Mivel minél inkább kezdett közelíteni az ellenfél, neked annál inkább kell vala sietned, hogy velem egyesülj, mielőtt Caesarnak vagy útatad elzárnia, vagy engem tőled elvágna lehetne. Azért kérve kérek és intelek (mint ezt nálad már előbbi levelemben is úgy sürgettem), hogy hovahamarább Luceriában légy, míg azok a hadak, mellyeket Caesar összevonní kezd, egy helyre csoportosulván, bennünket egymástól el nem zárnak. És hogyha lennének, a kik ebben téged, mezei birtokaik védése végett gátolnának: akkor annyit mégis illő tőled megnyernem, hogy azon zászlóaljakat, mellyek Picenumból és Camerinumból, jószágaikat otthagya eljöttek, hozzám utasítsd. Luceriából, február 13-ka körül 704.

C.

Cn. Magnus proconsul, L. Domitius proconsulnak
üdvét!

Leveledet M. Calenius ¹²⁾ február 16-ik napján kezembe juttatta. Írod e levélben, hogy szándékosd Caesarra figyelni és ha a tenger mentében felém találna indulni, rögtön hozzám Samuumba jössz; ha pedig azon a tájon még időzne, és közelebb jönne, vele szembeszálni akarsz. Elösmerem, hogy e részben nagylelkűleg s hősiesen gondolkodol: de arra kell leginkább ügyelnünk, nehogy szétszórottan az ellennek megfelelni képesek ne legyünk; miután őneki nagy hadserege van s maholnap még nagyobb is

¹¹⁾ A Truentum (ma Tronto) folyó torkolatánál fekiitt picenumi város.

¹²⁾ Úgy ez, mint alább Bussenius. előttünk ismeretlen *pompeianusok*.

lesz. Mert okosságod hozza magával, nem csak arra nézned, hány cohortával áll jelenleg Caesar szemben veled, hanem hogy mennyi lovas és gyalog hadat vonhat össze rövid idő alatt. Mutatja ezt az a levél, melyet hozzám Bussenius küldött és mellyben azt írja (mit nekem mások is írnak), hogy Curio az Umbriában s Tusciában volt őrségeket egybevonja s velek Caesarhoz megy. Ha e hadak mind egy helyen összpontosíttatnak — bár a sereg egyik része Albába küldessék s csak egy része nyomúljon is feléd ¹³⁾ — hamindjárt harcot nem kezd is, csak magát állomásain védi, föl léssz akadva és magadat akkora sereggel olly nagy tömegnek ki nem teheted s még csak takarmányozni sem mehetsz. Azért bathatósan intlek, hogy egész hadaddal hovahamarább jöjj ide. A consulok is ¹⁴⁾ ezt szándékoznak tenni. Metusciliustól ¹⁵⁾ megizentem neked, miszerint őrizkedni kell, hogy Caesarnak az a két legio, a picenumi cohorták nélkül elébe ne bocsáttassék. Azon tehát nem kell megütköznöd, ha hallani fogod, hogy visszavonúlok, ha Caesar ellenem talál jönni; mert óvakodnom kell, hogy bekerítettvén el ne akadjak. Sem táborba szállnom az évszak s katonák érzelme miatt nem lehet; sem a hadakat minden városból ki nem vonhatom, nehogy a menhelyektől elessem. Azért Luceriában nem többet, mint 14 cohortát húztam össze ¹⁶⁾. A consulok minden őrséget ide szállítanak, vagy Siciliába mennek. Mert vagy erős sereggel kell bírunk, melylyel hiszszük, hogy általvágthatunk, vagy olly vidé-

¹³⁾ Corfinium ellen.

¹⁴⁾ Kiknek fő hadiszállásuk Capuában volt.

¹⁵⁾ Ismeretlen *pompeianus*, ki *M. Tusciliusnak* is szokott íratni.

¹⁶⁾ T. i. a Caesartól visszavett két legión kívül.

keket foglalnunk el, honnét magunkat védhesstük — mihez, most egyikhez sincs szerencsénk. Mert Caesar Italiának nagy részét már elfoglalta, s nekünk sem olly erős, sem olly nagy hadseregünk nincs, mint öneki. Azért úgy kell intézkednünk, hogy a köztársaság java legyen legfőbb tekintet előttünk. Ismételve intelek hát, hogy egész hadaddal minél hamarább hozzám jöjj. Főlemelhetjük még most is a köztársaságot, ha a dolgot köz egyetértéssel fogjuk intézni; de hogyha szétszakadozunk, erőtlenek leszünk. Nekem ez az elvem.

Alig hogy e levelet megírtam, hozta Sica a tiedet s megbízásaidat. Azt, a mire felszólítasz, *hogy én menjek oda*, nézetem szerint meg nem tehetem; mivel ezekhez a legiókhoz nem fölötte bízom. Luceriából, február 16-kán 704.

D.

Cn. Magnus proconsul, L. Domitius proconsulnak
üdvét!

Február 17-ik napján vettem leveledet, mellyben írod, hogy Caesar Corfinium alatt tábort ütött. A mit hittem s előre megmondtam, valósúl; hogy veled jelenleg csatába ereszkedni nem akar, hanem téged egész összevont hadával körülfog, hogy az út hozzám számodra nyitva ne maradjon és a legjobb polgárokból álló csapatokat, azon legiókkal, mellyeknek érzelméről kételkedünk, egyesítned ne lehessen. Ennélfogva leveleden annyival inkább megilletődtem, mert sem a velem levő katonák hajlandóságában nem bízom eléggé, hogy velek a köztársaság minden szerencsáját kockára kitenni merjem, — sem a consuloktól összeírt újonzok még egybe nem gyűltek.

Azért iparkodjál, ha még valahogy módját ejtheted, menekülni s minél előbb ide jönni, míg még az ellenfél minden hadai egybe nem gyűlnek. Mert az újonczásokból a legények hamarjában elő nem állhatnak és ha előállnának is, mennyit lehessen azokban, kik még egymást sem ösmerik, a koronez legiók ellenében bízni, tudva lesz előtted. Luceriából, február 17-kén 704.

A. VIII. 13.

XXXVII.

337.

Cicero Atticusnak üdvet!

Tollnokom kezeírása szemgyúladásom jeléül és egyszersmind rövidségem okául is szolgáljon előtted; noha biz' épen most nincsen is mit írnom. Minden várakozásunk a brundisiumi hírekre van függesztve. Ha Caesar Cnaeusunkat megkapta ¹⁾: kétes a béke reménye: ha emez előbb általkelt ²⁾, pusztító háborútól félhetni. De veszed-e észre, milyen ember kezébe esett a köztársaság? milly éles látású, milly szemes, milly mindenre kész az? Valóban, ha senkit meg nem öletett ³⁾, sem senkitől semmit el nem vett: kik tőle leginkább féltek, azok fogják legjobban szeretni. Sokszor beszélgetnek velem a szabadvárosok, sokszor a faluk lakóji. Nem gondolnak ők a világon semmivel mással, csupán földeikkel és villácskáikkal, meg pénzecskéikkel. És lásd, mint megfordúlt a dolog! Attól, kiből előbb bíztak ⁴⁾, félnek: emezt,

¹⁾ Azaz: ha Caesar Pompeiust utolérhette, hogy vele személyesen szólhasson.

²⁾ A tengeren Görögországba.

³⁾ Sem Corfinium bevételekor, sem más ilyen alkalommal.

⁴⁾ Érti Pompeiust.

a kitől félték, szeretik ⁵⁾). Milly nagy hibáink és bűneink miatt lett ez így — nem bírok boszúság nélkül reá emlékezni. Egyébiránt, miket vélek bekövetkezőknek, megírtam volt neked és már válaszodat várom.

Formiaebe, martius 1-én 704.

A. VIII. 14.

XXXVIII.

338.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nem kétlem, hogy únalmasak már előtted mindennapi leveleim, kivált midőn sem valami új tárgy felől nem tudósítalak, sem már az íráshoz semmi új gondolatot nem lelek. Azonban csak, ha rá alkalom nem lévén, a magam oktából küldözgetnék hozzád futárokat üres levelekkel, akkor cselekedném esztelenül. De hogy az innét menőktől, főleg házi barátinktól neked egy betűt se küldjek, tennem lehetetlen; és meg (elhidd nekem) enyhülök is kissé e nyomorúságok között, midőn mintegy veled beszélgetek s még sokkal inkább, ha leveleidet olvasom. Látom ugyan, hogy a futások és rettegések óta nem volt olly időszak, mellyben a levelezésnek inkább el kell vala némúlnia; miután sem Rómában semmi új nem hallatszik, sem e vidékeken, a mellyek Brundisiumhoz két három nappal is közelebb vannak náladnál. Pedig az első évszaknak egész harcza Brundisiumban válik el — a mit részemről kínosan várok. Egyébiránt mi mégis előbb megtudunk mindent. Mert úgy látom, hogy Caesar Corfiniumból ferialiakor ¹⁾), vagyis

⁵⁾ T. i. Caesart.

¹⁾ Halottak ünnepén, melly Rómában évenként februarius 20-kán szokott *ferialia* név alatt tartatni. Cic. itt ez ünnepet a mondott hó 22-kére teszi (v. ö. a 341-ik lev.) ellenkezőleg mint Ovidius s

az nap délután indúlt el, mellyen reggel Pompeius Canusiumból. Hanem Caesar úgy mendegél s olly napi zsolddal tüzei a katonák gyorsaságát ²⁾, hogy én tartok tőle, hamarább Brundisiumba érkezik ³⁾, mint sem kellene. De ugyan mit nyersz hát vele — fogod mondani — hogy előre nyugtalanságot csinálsz magadnak a miatt, mit harmadnap múlva fogsz megtudni. Biz' én semmit. Hanem, a mint föntebb mondtám, nagyon szeretek veled csevegni. Egyszersmind tudd azt is, hogy ingadoz ama föltételem ⁴⁾, melly már jól megalapúltnak látszott. Nem elég alkalmas példányok előttem azok, a kiket te dicsérsz. Mert mi érdemtettők volt azoknak a köztársaságban valaha? vagy ki vár tőlök valami dicséretes dolgot? Én ugyan azokat dicséretre méltóknak nem tartom, kik háborút készíteni tengeren túl mentek [ámbár itt a helyzet kiállhatatlan is ⁵⁾], mert látom, millyen háború, milly vészthozó fog az lenni. Hanem engem egy férjfi ⁶⁾ érdekel, kinek, úgy látszik, hogy futásában kísérője, a köztársaság visszaállításában bajtársa lenni tartozom. *De hát annajiszor változtatod-e nézetet?* Én veled, mint enmagammal úgy beszélek. Ugyan van-e, a ki illy nagyszerű tárgyban többfélekép ne okoskodnék magával? És én szeretném ki es alni a te véleményedet is; hogy ha az még az előbbi:

más későbbi írók; minek oka az, hogy ez utóbbiak a Caesartól kiigazított naptárt tartották szem előtt, Cic. pedig a régít követte.

²⁾ Napról napra neveli zsoldjokat, csak hogy sebesen menjenek.

³⁾ Melly város Corfiniumhoz 60 mértföldnyire, Canusiumhoz pedig csak 32 mértföldre esett.

⁴⁾ Kimenni Italiából.

⁵⁾ Azok miatt, a kiket Caesar végbevisz.

⁶⁾ T. i. Pompeius.

állhatatosb legyenek; vagy, ha megváltozott: veled tartsak. Arra nézve, mi felől kétségben vagyok, mindenestre tudnom kell, mit fog tenni Domitius és mit Lentulusunk. Domitiusról különféleképet hallunk; majd, hogy Lepidus Tiburjában van (a mi nem szép), majd, hogy Lepidussal a fővárosba ment [a mi már szebb volna ⁷⁾], de a mit én valótlannak látok; mivel Lepidus azt mondja, hogy ő sok barangolása után valahol megvonúlt — azért-e, hogy elrejtőzzék, vagy hogy a tengerhez férhessen, nem tudja. Mert fíjáról sem tud semmit. És még azt az igen kellemetlent teszi hozzá, hogy Domitiusnak az a jókora összeg pénz, melly Corfiniumban nála volt, nem adatott vissza ⁸⁾). Lentulusról pedig semmit sem hallunk. Kérlek, nyomozódjál ezek körül és engem tudósíts.

Formiaebe, martius 2-kán 704.

A. VIII. 15.

XXXIX.

339.

Cicero Atticusnak üdvet!

Martius hó 3-kán Aegypta tőled számomra levelet hozott. Egy régibbet február 26-káról, melyet, a mint írod, Pinariusra bízál volt, de kit én nem láttam. Ebben várod tőlem, hogy az előre küldött Vibullius ¹⁾ mit végzett [a ki hogy Caesarral nem is

⁷⁾ A *haud lepide s quod lepidius* szavakban *Lepidus* névvel szójátékot üz Cicero. Különben ez a hely, melly alkalmasint meg van rögülva, többféleképen íratik és magyaráztatik.

⁸⁾ Lepidus ebben nagyot hazudott. Mert Caesar egészen ellenkezőt állít. Domitius Corfiniumban 600,000 frt. kincstári pénzt tett le aranyban a közpénztárba. Mikor magát a város Domitiussal együtt Caesarnak megadta, e pénzt a város előljárói a győztes Caesarnak át-szolgáltatták. De Caesar az összevet azonnal Domitiusnak visszaadta, noha tudta jól, hogy ez azt Rómában az állami kincstárból vette föl. Lásd: *Jul. Caes. de Bell. Civ. lib. I. c. 23.*

¹⁾ Ez is Corfiniumban a többiekkel együtt Caesar fogságába

találkozott ²⁾, a másik leveledből látom már tudod] s hogy a visszatérő Caesart mint szándékozom fogadni (egészen ki akarom kerülni); aztán Chaoniába menekvés ³⁾ és életváltoztatást tervezgatsz (a mit szerintem jól is tészs), — végre írod, hogy nem tudod, vannak-e Domitius körül lictorok ⁴⁾, mit ha meg fogsz tudni, majd közlöd velem. Ez válaszom első leveledre. Következik a más kettő, mindenik február utolsó napjáról. Ezek előbbeni állásomból kiforgattak; de már, mint neked a múltkor írtam, ingadoztam akkor. És nem az hat reám, a mit te említesz, hogy *magát Jupitert sem fogja kémélni* ⁵⁾. Mert mind a kettő haragja ⁶⁾ veszélylyel fenyeget; hanem a győzelem olyan bizonytalan, hogy a rosszabb ügyet jobb rendben találom. Nem hat reám a consulok példája is, kik magok a tollnál s falevélnél is mozgóbbak. Engem a kötelesség meggondolása kínozt s kínozt mindedig. Bizonyos, hogy a maradás biztos; de az áltkelés szebbnek tartatik. Ollykor jobbszeretném, inkább gondolják rólam sokan azt, hogy

esett, de tőle azonnal Pompeiushoz elbocsáttatott. Más alkalommal Caesar öt megbízásokkal küldötte Pompeiushoz. Lásd: *Jul. Caes. de B. C. l. III. c. 10.*

²⁾ E részben Cic. s Atticus roszül voltak értesülve. Mert Caesar *Commentariis*ban Vibullius is említi a Corfiniumban hatalmába esett senatorok között. Hanem az meglehet, hogy Caesar ez alkalommal nem adott Vibulliusnak semmi megbízást is Pompeiushoz, mert erre ez úttal a Cremonában kezére került Cn. Magiust használta, *Caes. de. Bello. Civ. lib. I. c. 24.*

³⁾ *Ad Chaoniam fugam.* Hogy itt Chaonia alatt Atticusnak epirusi birtokait érti, a 264-ik levél mutatja. V. ö. a 9-ik jegyz. u. o.

⁴⁾ Kik öt mint Galliába már kinevezett proconsult illeték; noha Caesar törvény ellenére még folyást birtokában tartotta ezt a provinciát.

⁵⁾ T. i. Pompeius ha győz, sem istent sem embert nem fog kémélni a boszuállástól.

⁶⁾ Úgy Caesaré mint Pompeiusé.

nem okosan, mintsem kevesen azt, hogy nem szépen tettem. Kérdelek Lepidust és Tullust. Ők legkisebb kételkedés nélkül Caesarnak elébe menni s a tanácsban megjelenni fognak. — Legújabb leveled martius 1-ről szól. Ebben összejövetelet óhajtasz és nem mondasz le a béke reményéről. De én a midőn ezt írom, olly hiszemben vagyok, hogy sem ők összejönni nem fognak, sem, ha összejönnének is, Pompeius semmi föltételre rá nem áll. Miután úgy látszik, nem kételkedel az iránt, mit kell tennünk, ha a consulok áltmennek: tudd, hogy bizonyosan áltmennek; sőt, mint a dolog mostan áll, már által is mentek. Hanem ne feledd, hogy Appiuson kívül ⁷⁾, majd alig van ⁸⁾, kinek joga ne volna áltmenni. Mert vagy hadi parancsnokok, mint Pompeius, mint Scipio, Sufenas ⁹⁾, Fannius, Voconius, Sextius és magok a consulok, kiknek ősi szokás szerint, szabad minden provinciába menniek, vagy — ezeknek legatusai. De nem okoskodom. Mi a te nézeted s mi körülbelől jogszerű, értem. Többet írnék, ha tudnék: de úgy látom, pár nap alatt tudni fogok. Balbus Cornelius ¹⁰⁾ azon levélének mássát, mellyet az nap vettem, a mikor a tiedet, küldöm neked, hogy sajnálkozzál sorsomon, látván, mint úznek csúfot belőlem.

Formiaebe, martius 3-kán 704.

⁷⁾ Ki, mint ekkor censor, Rómában tartozott maradni.

⁸⁾ T. i. a consularisok és praetorok közül.

⁹⁾ M. Nonius Sufenas, ki ez évben Crota és Cyrene parancsnoka volt.

¹⁰⁾ A levelet író Balbus testvérének fija volt ez; kit később alkalmunk lesz nem legszebb oldalról jobban megismerni.

M e l l é k l e t.

Balbus Cicero imperatornak üdvet!

Kérlek az égekre Cicero, vedd magadra azt az érényedhez igen is méltó gondot és vállalatot, mint lehessen az emberek álnoksága által szétszakasztott Caesart s Pompeiust régi egyetértésükre visszavezetned. Hidd nekem, hogy Caesar nem csak kezében lesz, de még tőled legnagyobb jótét gyanánt is veszi, ha erre magadat rászánod. Bár ezt tenné Pompeius is; de hogy őt a jelen körülmények között alkúra bírni lehessen, inkább óhajtom, mintsem remélem. Hanem ha megállapodnék és félni megszűnne: úgy többé nem kételkedném, hogy nála a te szavadnak fölötte nagy hatása lesz. Hogy az én Lentulus consulomnak itt maradását kívántad, azzal Caesarnak örömet, nekem meg — lelkemre mondom — legnagyobb örömet tettél. Mivel én őt olly nagyra becsülöm, hogy jobban még Caesart sem szeretem s ha ő megengedte volna, hogy vele szokásunk szerint szólhassak s minden közlekedést köztünk folyvást ki nem kerül: nem volnék olly boldogtalan, mint most vagyok. Mert ne véld, hogy valaki jelenleg nálamnál több kínt szenvedjen, midőn látom, hogy az, a kit magamnál többre becsülök, consul-ságában akármi inkább, mint consul. Ha neked szót akarna fogadni és nekünk Caesarra nézve hitelt adna s hátralevő consulságát Rómában töltené: remélni merném, hogy a tanács bölcsesége által, a te indítványozásod s az ő előterjesztése folytán, Caesar és Pompeius most is egyesíthetők lennének. Mi ha teljesülne, azt hinném, eleget éltém. A mit Caesar Cor-

finiumban tett, tudom, egészen helyesled. Ily körülmények közt semmi jobban nem eshetett volna, mint hogy a dolog vér nélkül ment véghez. Hogy Balbusunk odajöttét kedvesen fogadtad, azon felette örvendek. Tudom, hogy a mit ő Caesar felől írt és mondott, azt ez, bármi sorsa lesz is, tettel meg fogja mutatni, miszerint mind az a legigazábban volt írva.

A. VIII. 16.

XL.

340.

Cicero Atticusnak üdvet!

Minden el van nálam intézve, kivévén a titkos és biztos utazást a felső tengerhez. Mert emezt a tengert, a jelen évszakban ¹⁾, nem lehet használnunk. Miképen jussak hát oda, a hova lelkelem vágyódik s hova az ügy szólít? Pedig mennem kell szaporán, nehogy valami eset gátolni s letartóztatni találjon. De nem az ²⁾ vonz engem, a kiről gondolják; őt már előbb a *leppolitikátlanabb* embernek ismertem: most még a *legstrategiátlanabbnak* is. Nem ő vonz hát, mondom, hanem az emberek beszéde, melly felől Philotimus tudósít. Ez azt írja, a főbektől széltére marczangoltatom. S szent istenek! kik ezek a *főbkek!* kik most, a mint elébe vetődnek, azonnal árúlják magokat Caesarnak. A szabadvárosok pedig bálványozzák is őt és nem szívből, mint mikor amazért beteges korában imádkoztak ³⁾. De sőt minden roszerít, mit e Pisistratus el nem követ, akkép hálálkodnak, mintha a másikat annak elkövetésében csak ő gátolta

¹⁾ Mert ekkor még daczára a római naptárnak, az astronomiai időszámítás szerint javában volt a tél.

²⁾ T. i. Pompeius.

³⁾ Mikor t. i. Pompeius 702-ben Nápolyban veszélyes beteg volt. V. ö. *Tusc. quaest. lib. I. c. 35.*

volna meg. Ezt jóságosnak remélik : amazt boszúnak képzelik ⁴⁾). Elgondolhatd, milly búcsujárások, milly tisztelkedések fognak a városok részéről történni! *Félnék tőle*, mondod. Hiszem; de fogadom, amattól még inkább. Ennek álkegyében gyönyörködnek : amannak haragjától rettegnek. Ama 850 bírák ⁵⁾), a kik Cnaeusunkat kiváltkép kedvelték s kiktől naponként látok valakit, nem tudom, miféle *luceriabeli beszédeitől* ⁶⁾ írtóznak. Azt kérdem hát : kik azok a *föbbek*, a kik engem kituszkolnak ⁷⁾), midőn magok meg otthon maradnak? De legyenek bárkik : *félek a tróiaiaiktól*. Noha látom, milly reménnyel indúlok ki s hogy magamat olly emberrel kötöm össze, ki inkább Italia pusztítására, mintsem a győzelemre áll készen s kinek meghódítását várom. És még ma, martius 4-kén, a midőn ezt írom, várok már Brundisiumból valamit. S mi lehetne *e valami* egyéb, mint hogy ő onnét rútúl megszökött ⁸⁾ s hogy innen a győző merre, vagy hova veszi az útát. Mit mihelyt meghallok s ő az Appia-úton ⁹⁾ jön, Arpinumba iparkodom ¹⁰⁾).

Formiaeben, martius 4-kén 704.

⁴⁾ Azért, hogy Caesar elleni toborzásainál nem nagy buzgalmat mutattak iránta.

⁵⁾ Kiket Pompeius harmadik consulságában állított össze.

⁶⁾ Minőkkel Luceriában fenyegetődött volt. V. ö. a 334-ik lev.

⁷⁾ Akarják hogy Italiából kimenjek s Pompeiust kövessem.

⁸⁾ Mint valóban történt is. Mert Pompeius Caesartól Brundisiumban beszoríttatván, hajókon Görögországba futott. *Jul. Caes. de B. C. lib. I. c. 27.*

⁹⁾ Melly egyenest Brundisiumba visz.

¹⁰⁾ Hogy Caesarral ne találkozhassem. Mert félt, hogy amúgy ha Caesar őt felkérni találja, menne vele együtt Rómába, azt vagy tőle saját vesztére megtagadnia, vagy szégyenszemre elfogadnia lesz szükség.

A. IX. 1.

XLI.

341.

Cicero Atticusnak tüdvet!

Ámbár hiszem, mikor e leveletem olvasod, már fogom tudni, hogy Brundisiumban mi történt (mert Cnaeus Canusiumból február 21-kén indult el, én meg ezt martius 6-kán, az ő Canusiumból elmente után 14-ed napra írom), mégis órákig várnok is kínos s csodálom, hogy még csak nesz sem érkezik legkisebb. Szörnyű a hallgatás. Meglehet, hasztalan ez a töprenkedés: de csak mégis tudni kellene már. Az bosszont, hogy mindeddig még ki nem nyomozhattam, hol P. Lentulusunk és hol Domitius. Ezt pedig azért fürkészem, hogy annál könnyebb legyen megtudnom, mi szándékkal vannak; elmennek-e Pompeiushoz? és ha igen: merre s mikor mennek? Mert hallom, hogy a főváros tömve van már a *föbбекkel* és hogy Sosius és Lupus, kikről Cnaeusunk azt hitte, előbb Brundisiumban lesznek nálánál, folytatják a törvénykezést¹⁾. Innét széltére költöznek. M' Lepidus is, a kivel a napot elmorzsolgatni szoktam, holnap szándékozik. Én még Formianumban időzöm, hogy hamarább hallhassak valamit; azután Arpinumba készülök. Onnét a felső tengerhez, a merre legjáratlanabb az út; eltávolítván, vagy végkép elbocsátván lictoraimat. Mert hallom, jóézelmű férfiak, kik mind most, mind azelőtt is, a köztársaság-

¹⁾ A fővárosban; minthogy C. Sosius és P. Lupus ez évben praetorok voltak. Hanem Cic. e részben aligha hamisan nem volt értesítve; mert Lupusról legalább bizonyos, hogy ő Pompeiust Macedoniába kísérte és általa 705-ben Achaiában praetorrá lön kinevezve.

nak nagy istápúl szolgáltak ²⁾ e késedelmezésemet nem helyeslik s hogy a kora lakomákon ³⁾ sok és kemény vitatkozás tárgya vagyok. Ám menjünk hát és hogy jó polgárok legyünk, zúdítsunk Italiára szárazon, vizen háborút; szítsuk viszont föl ellenünk a gonoszok gyűlöletét, melly már kialutt volt és kövessük a Luceius s Theophanes lépéseit ⁴⁾. Mert Scipio Syriába vagy a sorsolás folytán megy, vagy vejét követi, mint illő, — vagy haragosát, Caesart kerüli. A Marcellusok, ha Caesar pallosától nem félnének, bizonyosan maradnának. Appius szintén attól fél s az utóbbi viszálykodásoktól ⁵⁾; a többiek pedig, ezen s Cassiuson kívül, mind legatusok; Faustus proquaestor: egymagam vagyok, a kinek ez is, az is szabad volna. Öcsém mellém csatlakozik, bár neki e balsorsomban társamnak lennie nem igazság ⁶⁾ s ő rá Caesar inkább meg fog haragunni. De rá nem bírhatom, hogy maradjon. Megadjuk hát Pompeiusnak, a mivel tartozunk. Mert engem ugyan semmi egyéb nem indít; nem a jólérzők beszéde, kik nem

²⁾ Ironice van mondva.

³⁾ *In conviviiis tempestivis*. Ha a *tempestivus*-t koránvaló, vagy időelőtti szóval adjuk vissza: akkor a kifejezésben komoly megróvás van, ha *korszerűnek* fordítjuk: akkor benne a megkezdett ironia folytatását látjuk. Az illy *tempestivus* lakomákat a 354-ik levélben is megróvja.

⁴⁾ Vegyünk részt tovább is a polgári háborúban, a mellyre magát Pompeius, Luceius és Theophanes ösztönöztévből szánta rá — noha minket erre semmi sem kényszerít; nem úgy mint másokat, kiket mindjárt alább előszámlál.

⁵⁾ Mellyek köztte s Caesar között talán akkor keletkeztek, a midőn Appius magát a tanács s Pompeius által felhasználatni engedte arra, hogy Caesartól az a két legio, mellyet Pompeiustól kölcsönzött, azon ürügy alatt mintha rájok a parthus háború miatt szükség volna, visszavétecsék.

⁶⁾ Mert ő Galliában legatusa volt Caesarnak és nincs úgy lekötvé Pompeiushoz, mint én.

is léteznek; nem az ügy, melly eddig félenkűl vitegett, ezentúl meg rossz lélekkel fog vitetni. Értte, egyedül értte teszem ezt és nem is az ő kértére, hanem mivel (a mint mondja) nem a maga, hanem a köztársaság ügyében fárad. Te az Epirusba áltmenésre nézve mikép gondolkodol, tudni nagyon óhajtánám.

Formiaeben, martius 6-kán 704.

A. IX. 2.^a

XLII.

342.

Cicero Atticusnak üdvet!

Bár martius 7-kén, mint gondolom láznapodon, hosszabb levelet várok is tőled ¹⁾: azért ama rövide is, mellyet 5-kén, a láz beálltakor írtál, válaszolni illőnek találtam. Örűlsz, mondod, hogy maradtam s írod, miszerint nézeted nem változott. Pedig nekem előbbi leveleid után úgy tetszett, mintha abban nem is kételkednél, hogy megyek ²⁾, ha Cnaeus jó kísérettel száll hajóra s a consulok is áltkelnek. Valljon te emlékezel-e rosszúl erre, vagy én nem értettelek jól, vagy megváltoztattad nézetedet? Egyébiránt vagy majd a levélből, mellyet várok, meg fogom tudni, mit gondolsz, vagy más levelet csalog ki tőled. Brundisumból ekkorig semmi sem érkezett.

Formiaeben, martius 7-kén 704.

¹⁾ Gondolván, a láz előtti két szabad napot levélíráásra fogja használni Atticus.

²⁾ Ki — Italiából.

A. IX. 2.^b

XLIII.

343.

Cicero Atticusnak üdvet! ¹⁾

Óh milly súlyos, és majdnem kétségbeesett helyzet ez! Mennyire nem mulasztasz semmit el a tanácsadásnál és mennyire ki nem fejtet mégis, mit találnál jónak! Örülsz, hogy Pompeiussal nem vagyok: és előmbe rakod, milly rút volna jelen lennem ²⁾ akkor, midőn ő valamiben kisebbítettet talál, mit nekem helyeselni szabad nem leend. Úgy van. De föl-szólaljak-e hát az ellen? Mentsen isten! mondod. Mitevő legyek e szerint? ha az egyik bűnnel, a másik bűnhődéssel ³⁾ jár együtt? Ki fogod nyerni, mondod, Caesartól, hogy távol és tétlenségben lehess. Könyörögjek talán ezért? Szomorú dolog. S hátha ki nem nyerném? A triumphusra nézve is nyitva marad az út — mondod. Hátha épen ezzel szorúlok meg? Elfogadjam? mi lenne gyalázatosabb? Megvessem? akkor azt fogja gondolni, egészen s még jobban lenézem őt, mint hajdan a *vigintivirségnél* ⁴⁾. Mert mikor ő magát mentetegeti, minden vétket abból

¹⁾ Ez a levél minden kiadásban a közvetlenül megelőzővel egyé van olvasztva; de hibásan. Hogy itt az első szavakkal új levél kezdődik, kitetszik a következőkből: Cicero a föntebbi 342-ik levéllel Atticusnak martius 4-kén írt rövidebb levelére válaszol. A jelen 343-ik levélben pedig, hogy Atticus azon hosszabbik levelére felel, mellyet az neki martius 5-kén írt volt, láthatni a 351-ik levélből, hol e két válasza mikor-keltét világosan megmondja. Van rá több példa is, hogy Cic. a levelet felkiáltással kezdi meg. A 723-ik levél kezdő szavai is izek: *o Bruti amanter scriptas literas!*

²⁾ A tanácsban.

³⁾ Lakolok, ha Caesart megbántom. V. ö. a 339-ik lev.

⁴⁾ Mikor ezen *agraria* bizottmányban Caesar a meghalt Cosconius helyével Cicerót kínálta volt meg, és ő azt el nem fogadta. V. ö. a 45-ik lev.

az időből reám szokott tolni, mintha neki olyan ellensége lettem volna, hogy tőle még a megtiszteltetést sem akartam elfogadni. Mennyivel érzékenyebben fogná most ezt venni? Természetesen annyival, a mennyivel e megtiszteltetés amannál fényesebb s maga nagyobb marha.

Midőn azt állítod, nem kétled, hogy Pompeiusnak nagyon a begyében vagyok: én nem látom okát, miért kellene ennek így lenni, épen mostanában. Valljon ő, ki engem csak Corfinium eleste után értesített szándékáról, panaszkodhatik-e, hogy Brundisiumba nem mentem, midőn közttem és Brundisium közt Caesar állt? Aztán tudni fogja azt is, hogy a panasz ez esetben nem az ő szájába való. Elösméré ő azt, hogy a szabadvárosok erőtlensége, az újonczások, a békesség, a főváros, a pénz ⁵⁾ s Picenum elfoglalása körül több belátásom volt nekem, mintsem őneki. Igen, ha, mikor mehetnék, sem mennék: akkor fogna haragunni reám; de attól sem azért félnék, hogy nekem ártni találjon, mert valljon mit is tehetne?

melly szolgálja nem kerülí a halált ⁶⁾;

hanem mert a hálátlan szív bűnétől irtózom. Azért hiszem, érkezésem bár mikor történjék, neki az, mint írod, a legkedvesebb ⁷⁾ fog lenni. Mondod, hogy ha emez ⁸⁾ magát higgadtabban viselendi, megfontoltabb tanácsot fogsz adni. Hogy tudná ez magát nem rosszúl

⁵⁾ A főváros megtartása; a titkos kincstárbeli pénz kézhezvétele körül.

⁶⁾ Euripidesből idézett vers, mellyet Plutarchus is felhoz, hol a költők mint-olvasásáról oktatást ad.

⁷⁾ ἁσμένιστον. Atticus is ugyane görög szót használta martiuszó 5-kén írott levelében. V. ö. a 351-ik lev.

⁸⁾ Caesar.

viselni? ha életét, erkölceit, előbbi tetteit, kezdett vállalatának mivoltát, társait, a jólérzők erejét, vagy szilárdságát ⁹⁾ tekintjük?

Alig olvasám el leveledet, midőn a hozzá ¹⁰⁾ siető Curtius Postumus ¹¹⁾ nálam terem, nem beszélve másról, csak *hajóhadak s táborok felől. Hogy Hispaniát maholnap kiveszi kezéből; hogy Asia, Sicilia, Afrika, Sardinia már övé; hogy öt üzni fogja azonnal Görögországba.* Mennem kell hát s nem annyira, hogy a háborúban, mint hogy a futásban társa legyek; miután ama fecsegéseket úgysem fognám kiállani, bárkiktől jöjjenek. Mert bár *jólérzőknek* neveztesse nek is, bizony nem azok ők. De mégis szeretném tudni, ugyan mit beszélnek s szépen kérlek, járj ennek végére és engem tudósíts. Eddig még, hogy mi történt Brundisiumban, egyáltalában nem tudom; az időtől s körülményektől fogok kérni tanácsot, hanem élni a tieddel akarok.

Formiaeben, martius 8-kán 704.

A. IX. 3.

XLIV.

344.

Cicero Atticusnak üdvet!

Domitius fija martius 8-kán ment ált Formiaen, sietve anyjához ¹⁾ Nápolyba s azt izente hozzám, hogy apja a főváros körül van — midőn szolgám Dionysius ez iránt kíváncsiságból megkérde. Mí

⁹⁾ Ironice van mondva e helyett: Caesart gyávasága, csélcapsága, állhatatlansága azoknak, kik magokat jólérzőknek s legjobbaknak adják ki, föl fogja izgatni.

¹⁰⁾ Caesarhoz.

¹¹⁾ Cic. egykori *cliense*, ki több évek előtt az ő ajánlatára Caesar legióinál valami tisztii rangot kapott. V. ö. a 140-ik lev.

¹⁾ Cato nővéréhez Porciához.

pedig úgy hallók, hogy vagy Pompeiushoz, vagy Hispaniába ment légyen. Fölötte szeretném tudni, miben van a dolog. Mert ahoz, a min én tanakodom, tartozik az, hogy ha ő sehová nem ment, Cnaeus általlása, miszerint nekünk Italiából, mellyet mindenütt táborok s őrhadak leptek el, nem olyan könnyű kijutni, kivált tél idején. Mert ha kedvezőbb évszakban volnánk, az alsó tengert is lehetne használni: most csak a felsőn juthatnánk által, hova az út el van zárva. Tudakozódjál hát Domitius és Lentulus felől. Brundisiumból még sem jött semmi hír, noha márma 9-ike van s úgy sejtjük, ezen a napon, vagy még tegnap Caesar Brundisiumhoz érkezett; mivel martius 1-én Arpiban halt. De ha Postumusra akarunk hallgatni: Pompeiusnak utána fogott eredni. Mert ő, az idő járása s napok szerint okoskodva, azt véli hogy már általkelt. Részemről nem gondolom, hogy hajósokat kapott volna ²⁾; ő hiszi s pedig annyival inkább, mert az ember ³⁾ bőségségéről a hajós nép is hallott már. Egyébiránt, hogy az egész brundisiumi úgy mint van már, soká titok nem lehet előttem.

Formiaebe, martius 9-kén 704.

A. IX. 4.

XLV.

345.

Cicero Atticusnak üdvet!

Habár addig nyugtom van is, míg hozzád írok, vagy leveleidet olvasom: de azért mind magam szűkölködöm levelek tárgyában, mind, hogy nálad is ez az eset, jól tudom. Mert mikről nyugott kedélylyel

²⁾ Nem is kapott; mert Pompeius mind eltakarította előle, ne hogy Caesar a tengeren üzöbe vehesse. *Caes. de Bello Civ. lib. I. c. 29,*

³⁾ Caesar értetik.

bizalmasan írni szoktunk, azok a mostani időkből kizárva; mik pedig a jelen időkhöz illenek, azokat már elcsépeztük. Azonban nehogy magamat egészen bűnnek ereszszem, némelly kérdéseket tűztem ki előmbe, mellyek nem csak politikaiak, hanem a mostani időkhöz is valók, — hogy így mind lelkemet a panaszoktól elvonjam, mind magamat épen azzal, mi napirenden van, foglalkoztassam. Ilyenek ezek:

Tartozunk-e ¹⁾ a zsarnokságtól elnyomott hazában maradni és ha a hon zsarnokságtól elnyomatott: kell-e a zsarnokság kiforgatására minden áron törekedni, ha mindjárt ezzel az álladalom léte kockázthatnék is? Nem kell-e attól tartani, hogy a ki a zsarnokságot lerontandja, maga fog fölemelkedni? Nem kell-e megkísérleni, hogy a zsarnokság által elnyomott hazán inkább szóval s alkalmilag, mintsem háború által segítsünk? Illik-e jó hazafihoz, mikor hazáját zsarnokság nyomja, valahová félrevonúlva nyúgodni; vagy kötelessége magát kitenni a szabadságért bármely veszélynek is? Szabad-e az országra háborút hozni és azt megszállani, mikor egy zsarnoktól elnyomatott? Valljon az is, a ki nem helyesli, hogy a zsarnokság háború által döntessék meg, köteles-e mindemellett a legharcziasb férjfiakhoz szegődni? Tartozunk-e jóltévőinkkel s barátainkkal együtt veszélynek tenni ki magunkat a köztársaságot illető dolgokban, ha mindjárt látjuk is, hogy ők az álladalomra nézve nem jól intézkedtek? Valljon egy hazáját jól szolgált s ezért legtöbbet szenvedett s irígységtől elnyomatott egyén köteles-e tovább is a honért magát veszélynek tenni ki; vagy meg kell neki engedni, hogy néha magára s kedveseire is tekintetet fordíthasson és a köztársaság érdekében a hatalmasok ellen küzdeni megszűnhessen?

¹⁾ Mindezen kérdések az eredetiben görög nyelven adatnak elő.

Midőn imilly kérdésekkel foglalkozom és azokat két oldalról latinúl s görögül megvítatom, mind lelkemet a gondoktól egy kissé elvonom, mind a helyzethez illőkről elmélkedem. De félek, hogy neked alkalmatlan leszek. Mert ha az, ki e levelet viszi, rendszeren fog menni, épen a napodon ²⁾ érkezik meg.

Formiaeben, martius 10-kén 704.

A. IX. 5.

XLVI.

346.

Cicero Atticusnak üdvet!

Születésnapodon hozzám írt leveled, mellyet nekem Philotimus az után való nap, hogy tőled áltvevé, kézbesített, sok belátást, nagy jószívúséget s eszességet mutat. Igaz, hogy a miről beszélsz, mind fölötte nehéz : az, a felső tengerhez útavazás, az alsón hajózás; az az Arpinumba menés—mintha őt kerülném s a Formiaeben maradás — mintha a tisztelkedésre tolakodnám. Semmi nem szomorúbb mégis, mint látni azt, a mit maholnap látni kell. Volt nálam Postumus ¹⁾, — írtam neked, milly komoly pofával. Eljött hozzám Q. Fufius is, menvén sietve Brundisiumba; s minő képpel, minő göggel hánytorgatta a Pompeius gyalázatosságát, a tanács könnyelműségét és ostobaságát! Valljon a ki efféléket *villámban* sem állhatok ki, fognám-e Curtiust túrni a *tanácssteremben*? De tegyük, ha jó gyomrom volna is túrni az illyeket, mint üt majd ki az a : *szólj M. Tullius?* ²⁾ S ha mellőzöm is a köztársaság ügyét, mellyet én

¹⁾ T. i. lázad napján.

¹⁾ Az a Curtius Postumus, kiről a 343-ik levélben volt szó.

²⁾ Majd ha a tanácsban szavazásra felhívnak, mit fogok csinálni?

sebei ³⁾ s az elővett orvosszerek ⁴⁾ miatt elveszettnek hiszek : mit tegyek Pompeius irányában? kire (mit tagadjam) felette megharaguttam. Mert rám az események okai mindig inkább hatnak, mint az események magok. Azért midőn e bajokat (mellyeknél nagyobbak nem is lehetnének) fontolóra vettem; vagyis inkább láttam, hogy azok az ő műve és hibája által történtek : ellenségesebb lettem iránta, mintsem maga Caesar iránt. És valamint eleink az *alliai csata* ⁵⁾ napját gyászszobnak tartották a főváros bevételénél ⁶⁾ minthogy e szerencsétlenség amabból eredett — a honnét az első ma is vallásos nap, emez közönségesen tudva sincs ⁷⁾: úgy én, visszaemlékezve az ő tíz bűnös évére, mellyek közt van az az év is, melly engem, csak azért, mert ő (hogy keményebben ne szóljak) nem vala védőm, megrontott, — s mostani vakoskodását, gyávaságát s hanyagságát látva, megharaguttam. De már mindez nálam felejtve van. Jótéiteit tekintem csak s tekintem méltóságát is; jól tudom ugyan, hogy később, mintsem óhajtanám — a Balbus levelei és beszédei miatt ⁸⁾ : hanem tisztán látom, nem más a cél és nem más volt eleitől fogva,

³⁾ Főkép a Caesartól rajta ejtettek.

⁴⁾ Mellyeket Pompeius használni akar.

⁵⁾ *Allia* egy csekély folyóvíz a sabinusok földén, hol a rómaiak 364-ben július 17-kén a gallusoktól egy csatában nagy vereséget szenvedtek. A csata napja *diem alienis* név alatt a legszerencsétlenebb napnak tartatott.

⁶⁾ Szintén a gallusok által.

⁷⁾ Nem a köznépnél, de igen a tudósoknál. Mert Rómát a gallusok az alliai csata után való nap, vagyis július 18-án vették be és égették föl. *Liv. V. 37.*

⁸⁾ Ki t. i. azt írta Caesar, nem kíván semmit úgy, mint Pompeius főnöksége alatt, békében élni.

mint őt ⁹⁾ kivégezni. Én is hát úgy vagyok, miként Homernál az, ki, midőn neki anyja az istennő ¹⁰⁾ azt mondá :

Hector után a halál ki van immár szabva veád is

anyjának így felelt :

Ám haljak mindjárt, hahogy a végzet nem adá meg

Védni leölt feletem ¹¹⁾.

Hát mikor nem csupán *félről*, de jótevőről is van szó? és még olly férjfiről, olly ügyért küzdőről! Valóban én az illy kötelességeket éltünkkel is megvásárlandóknak tartom. A te *Optimateseiben* pedig semmit nem bízom s én rájok többé nem is hallgatok. Látom, mint hódolnak s fognak hódolni amannak ¹²⁾. Mondd, mik voltak azok a municipiumi határozatok az ő felgyógyulásáért ezen győzelmi tisztelgésekhez képest ¹³⁾? Félnék, mondod. De hisz ők azt mondják hogy akkor is félték ¹⁴⁾. Azonban várjuk el, Brundisiumban mi történt. Talán abból születni fog nálam határozat és egy új levél.

Formiaebe, martius 11-kén 704.

A. IX. 6.

XLVII.

347.

Cicero Atticusnak üdvet!

Brundisiumból még semmink! Balbus azt írja Rómából, úgy hiszi, Lentulus consul eddig áltkelt és vele az ifjabb Balbus nem is találkozott ¹⁾, mert ez

⁹⁾ Pompeiust.

¹⁰⁾ Thetis, az Achilles anyja.

¹¹⁾ *Iliás* : XVIII. 96—99 v.

¹²⁾ Caesarnak.

¹³⁾ Érnek-e azok a Pompeius felgyógyúltakor történt tüntetések a municipiumok részéről valamit, ha a Caesar részére tett tisztelgéseket tekintjük?

¹⁴⁾ Pompeiusnak szintén félelemből tették a tisztelgéseket.

¹⁾ A végett, hogy őt Caesar nevében az Italiában maradásra megkérje. V. ö. a 332-ik lev.

azt már Canusiumban hallotta és neki onnét írta meg ²⁾ s hogy továbbá az a hat cohors, melly Albában volt, Curiushoz a Minucia-úton általment ³⁾ és ezt neki Caesar írta, úgy azt is, hogy rövid időn a fővárosnál lesz.

Én tanácsodat követem s már most Arpinumba félre nem húzom magamat; ámbár, mivel Cicerómrá Arpinumban szándékozom a *fehér togát* feladni: épen ezt akarám mentségül hátrahagyni Caesarnak. De talán ő már abban is felakadott volna, mért nem inkább Rómában végzem ezt. Azonban, hogyha már találkozni szükség, itt ⁴⁾ legjobb. Majd meglátjuk azután a többit, azaz: hogy hova? merre? és mikor? ⁵⁾

Hallom, Domitius Cosa vidékén van, még pedig, mint mondják vitorlázó félben. Ha Hispaniába: nem helyeslem; ha Cnaeushoz: dicsérem. Minden esetre bárhova inkább, mintsem hogy Curtiust lássa, kire én, mint pártfogója ⁶⁾ sem nézhetek. Hát még mások? De gondolom, jó lesz hallgatnunk, hogy saját vétkünket ne árúljuk el; kik a mellett, hogy a fővárost, vagyis a hazát szeretjük s a dolgot kiegyenlíthetőnek hisszük, magunkat akkép viseltük, hogy egészen elzárva és megfogatva vagyunk. Már meg-

²⁾ Mert az ifj. Balbus Canusiumban megtudta, hogy Lentulus a tengeren már ekkor áltkelt volt, és ezt ugyanonnan apjának idősb Balbusnak mindjárt megírta.

³⁾ L. Manlius praetor, ki Pompeius részéről Albát hat cohorsal megszállva tartotta, úgy látszik a corfiniumi veszteség után épen Pompeiushoz akart visszavonulni, mikor vele e baleset a Samniumon ált Brundisiumba vezető Minucia-úton történt, melly esetet Caesar is elbeszél, de kissé másképen mint Balbushoz írott levelében, melly itt említettik, elő volt adva. Lásd: *Jul. Caes. de B. C. lib. I. cap. 24.* hol Caesar Curiust *Bivius Curiusnak* nevezi.

⁴⁾ Formiaeben.

⁵⁾ Szándékozom venni útamat.

⁶⁾ V. ö. a 343-ik lev. 11-ik jegyz.

írtam leveletem, mikor jön egy Capuából ilyen tartalommal : *Pompeius a tengeren általment, minden vele volt katonáival, kiknek száma 30,000 főt tesz; úgy a consulok és két néptribun s minden senatorok, kik nála valának, nejek- s gyermekeikkel együtt. Azt mondják, martius 4-kén ⁷⁾ szállt hajóra. E naptól fogva éjszakai szelek fújtak. Beszélük, hogy a hajókat, mellyeket nem használt, mind megcsontkíttatta ⁸⁾, vagy fölégettette. E dologról Capuába L. Metellus néptribunhoz érkezett egy levél, anyósától Clodiától, ki maga is ált hajózott. Eddig nyughatatlan valék s tünődtem, mint, tudnivaló, maga a körülmény kényszerített, minthogy észszel sehogy eligazodni nem bírtam : de most, miután Pompeius s a consulok Italiából kimentek, nem töprenkedem, hanem fájdalomtól égek*

. *keblemben erő nincs,
lelkem alélt ⁹⁾.*

Elhidd, mondom, eszemnek ura nem vagyok, olly nagy gyalázatot látok elkövetve részemről. Nem lennem, először Pompeiussal, bármi terv szerint járt is el ; azután a jólérzőkkel, bármilly oktalanúl vitték is az ügyet ! Kivált midőn még azok is, kiknek kedvéért valék olly félénk a szerencsére bízni magamat — nőm, leányom s a Cicero-fiúk, jobbszeretnék, ha azt tettem volna : emezt pedig rútnak s hozzám nem illőnek tartják ! Hanem ösém Quintus, részéről kijelentette, hogy bármit találok jónak, azt ő is helyesnek nézi s nyugott lélekkel fogja követni. Most leveleidet, elejétől fogva rendre olvasom. Ezek kissé

⁷⁾ Nem ekkor, hanem csak 15-kén mint alább a 355-ik levélből kitetszik.

⁸⁾ *Præcidisse*. A hajók orrait mind levagdaltatta, hogy így elle ne azokat egyhamar ne használhassák.

⁹⁾ *Iliás* X. 93. 94. v.

megkönnyebbítenek. Az elsőben intesz és kérsz : *el ne vetemedjem*. Az utóbbiakban örömet mutatod a felett, hogy itt maradtam. Mikor emezeket olvasom, nem látszom magam előtt olly rútnak — de csak míg olvasom : azután ismét a fájdalom és rútság képe kerül fölfül. Esdeklem hát előtted. Titusom, vedd el rólam e fájdalmat, vagy enyhítsd legalább vagy vigasztalás és tanács, vagy bármi által tudod is. De valljon tudhatnád-e te? tudhatná-e akárki is? Alig többé egy isten is. Én ugyan dolgozom azon (mit te javasolsz és lehetőnek remélsz), hogy Caesar engedje meg jelen nem lennem, mikor a tanácsban Pompeius ellen fordul elő valami; hanem félek, ki nem nyerem. Most jöve tőle Furnius és (hogy tudd legalább, kik után indulok) azt beszéli, Q. Titinius fija ¹⁰⁾ Caesar-nál van s hogy ez nagyobb kegyességgel viseltetik hozzám, mintsem kívánhatom. Hogy pedig mire kér, kevés szóval ugyan, de hathatósan : ide mellékelt levélből láthatod. Be sajnálom, hogy egészséges nem valál! Együtt lettünk volna s a jó tanács bizonyosan nem hiányzék vala,

ketten együtt menvén ¹¹⁾

De ne beszéljünk a múlttól : intézkedjünk a jövőről. Engem eddig kétfő csalt meg: kezdetben a kiegyenlítés reménye, melly hogyha létesül: ez esetben egyszerű életet élni s öregségemre a gondtól menekülni volt szándékom; azután hogy Pompeiust olly kegyetlen s kárhozatos háborúba elegyedni kell látnom. Istenemre, egy jobb polgárhoz s emberhez illőbbnek tartottam, bármi büntetést kiállni inkább, mintsem

¹⁰⁾ Azé, ki a 250-ik levélben előfordúl.

¹¹⁾ Verstöredék Homerusból, melly kiegészítve így szól :

Ketten együtt menvén hamarabb veszi észre az egyik

Vagy másik, mi helyes. Iliás X. 224. 225.

olly kegyetlenségénél, nem mondom elől, de csak jelen lenni is. Talán meghalni is jobb lett volna, mintsem ezekkel tartani. E felől hát, édes Atticusom, gondolkodjál, vagy inkább gondolj ki valamit. Bármi jönne, szilárdabbúl elviselném, mintsem e fájdalmat.

M e l l é k l e t.

Caesar imperator Cicero imperatornak üdvet!

Noha Furniusunkat csak láttam, de sem vele beszélnem, sem őt kedvem szerint kihallgatnom nem lehetett, minthogy sietek és útban vagyok, legióimat is már előre küldvén: mégsem állhatom meg, hogy neked ne írjak és őt hozzád küldvén, köszönetemet ne nyilvánítsam, noha már ezt többször tettem s hiszem még többször is teszem, a milly jól viseled magadat irántam. Mindenek felett azt kérem tőled, hogy, mert remélem, maholnap a fővárosba érkezem, téged ottan találjalak, miszerint jó tanácsoddal, befolyásoddal, tekintélyeddel s mindennemű segélyeddel élnem lehessen. Ismételve a főtebbieket, sietésemért és levelem rövidségéért meg fogsz bocsátni. A többit Furniustól meg fogod tudni.

A. IX. 7.

XLVIII.

348.

Cicero Atticusnak üdvet!

Írtam hozzád egy levelet, mellyet 12-kén kellett volna elküldenem, hanem kire azt bízni akartam, az nap nem indúlt el. Azonban ugyanakkor nap megérkezék az a futár ¹⁾, kiről Salvius beszélt volt s hozott

¹⁾ *Ille celeripes*. Egy sebes járású rabszolgája, az utána megnevezett *Salvius* pedig szabadosa Atticusnak.

tőled egy tartalomdús levelet, melly némileg egy kis lelket csepegtetett belém. Mert helyreállottnak nem lehet mondanom magamat — de közel jár ahhoz, a mit eszközöltél; miután már, elhidd nekem, nem jár azon eszem, hogy szerencsés eredményhez juthassak. Látom, hogy míg ez a két tő, vagy ha csak ez egyik ²⁾ él is, köztársaságunk nekünk nem lehet. És így sem a nyugalomhoz többé reményem nincs, sem bármi keserves sorstól sem irtózom. Csak attól az egytől félek, nehogy valami rút dolgot tegyek, vagy (jobban mondva) tettem légyen már. Tudd meg hát, hogy küldött leveleid üdvösek voltak rám nézve és nem csak ez a hosszabbik, a mellynél kimerítőbbet s tökéletesebbet kívánni sem lehet; hanem ama rövidebb is, mellyben legkedvesebben vettem azt, hogy gondolkozásom s tettem Sextustól ³⁾ helyeseltetik és engem ezzel felette megörvendezettél, miután felőle tudom, hogy ő engem kedvel s érti is, mi helyes. Hosszabbik leveled pedig nem csak engem, hanem minden enyimeket aggodalmunktól fölmentett. Használok hát tanácsodat s Formianumban maradok; nehogy, ha vagy a fővárosig elébe megyek ⁴⁾, szemet szúrjon, vagy ha sem itt, sem ott ⁵⁾ nem látom őt, azt higye, kerültetik általam ⁶⁾. A mi pedig ama javaslatodat illeti, kérnék tőle engedelmet arra, hadd lehessen Pompeius iránt is annyi tekintettel, mennyivel iránta valék: hogy ezen már rég jár eszem, láthatd Balbus

²⁾ Caesar.

³⁾ Peducaeastól.

⁴⁾ T. i. Caesar elébe.

⁵⁾ Sem Formiaeben, sem Rómában.

⁶⁾ Mert a Brundisiumból Rómába menő Caesarnak Formiae útjában esett.

s Oppius leveleiből, mellyeket párban küldök számodra. Közlöm Caesarét is, a mellyet ez amazokhoz e nagy őrjöngésében is józan észszel írt volt. És ha ezt Caesar meg nem engedné: akkor, látom, szeretnéd, ha békítő szerepet vállalnék magamra. E részben nem a veszélytől félek, mert miután az olly sok fenyeget, miért ne próbálkoznám a legtisztességesbikkal meg? hanem attól tartok, nehogy Pompeiust találjam terhelni az által

S ő a gorgonfőt, az ijesztő szörnyeteget majd ?)

reám lódítsa. Mivel Cnaeusunk a syllaféle uralkodást szörnyen megkivánta. Tudom, mit beszélek neked. Semmiből kevesebb titkot soha nem csinált. *Ezzel akarsz-e hát lenni?* fogod rá mondani. Jótéte után indulok hidd el, és nem ügye után; valamint Milónál, valamint — — — ⁸⁾ de elég ennyi. *Ügye tehát nem jó?* Sőt a legjobb: de (emlékezzél rá!) a legundokabbul fog vitetni. Első terv: *kiéheztetni a fővárost s Italiát; azután dálni, égetni a mezei birtokokon s nem kímélni a vagyonosak pénzeit.* De bár a más oldalról is szintezepektől félek: mégis, ha a jótét emitt nem volna, helyesbnek találnám, otthon állani ki mindezt. Csak hogy emezt annyi érdemmel bírónak nézem irányomban ⁹⁾, hogy magamat hálátlanság vétkébe keverni nem merem. Ámbár te erre nézve is kimutatád a helyes mentséget. — A triumphus iránt veled egyetérték. Én biz' arról igen könnyen s szívesen lemondok. Igazán derék lesz, ha ad-

⁷⁾ *Odys.* XI. 633 v. Pompeius ha haragos volt, rettentő képet tudott csinálni s talán erre sokat is adott volt. Azonban itt Cic. csak gúnyból mondja azt, mintha ő attól a képtől félne.

⁸⁾ *Aposiopesis.*

⁹⁾ Miután egész erővel rajta volt, hogy Cic. száműzetéséből vissza hivattassék.

dig kószálok, míg a jó hajózó idő előkullog. *Csak ő¹⁰⁾ legyen elég erős* – mondod. Még erősebb is, mintsem gondoltuk. Ez iránt jó reménységben lehetsz ¹¹⁾. Fogadom neked, ha fölfül kerül: követ követn Italában nem hagyand. *És te társa lennél?* Bizony, enmeggyőződése s minden régi tekintély daczára; de nem azért, hogy őt az ilyenekben segítsem, hanem inkább, hogy itt ezeket ne lássam ¹²⁾, kívánok elmenni. Mert ne gondold, hogy ezek örültségei kiállhatók, vagy csak egyneműek fognak lenni. Ámbár hogyne tudnád te azt, hogy miután a törvények, törvényszékek s tanács megszüntetvék, amyi legvagyontalanabb ember telhetlenségét, merészségét, föcsérlését, szűkölködéseit sem a magánosok értéke, sem az álladalom meggyőzni nem fogja. Távozzunk hát innen akár mellyik tengeri ösvényen (noha ezt majd te határozod el) — de távozzunk minden áron. Már csak megtudjuk majd, a mire vársz, hogy Brundisiumban mi történt. Hogy a jólérző egyének ¹³⁾, mint mondod, a mit eddig tettem, helyeslik s tudják hogy még nem mentem el, azon fölötte örvendek, ha van mostan valami örömnök helye. Lentulus felől szorosabban nyomozolódok; megbíztam e végett Philotimust, mint bátor embert és nagy *aristokratát*. Végre talán már írni való tárgyad sincs; mert most más dologról nem is írhatni; ide vonatkozót pedig mit lehetne már többet találni? Azonban miután neked nem csak az ész áll szolgálatodra (ügysegéljen, szívem-

¹⁰⁾ T. i. Pompeius.

¹¹⁾ Különös, hogy ezt némelyek Caesarra értették, holott a következőkből elég nyilván kitetszik, miszerint ez ironia Pompeiusra.

¹²⁾ A miket Caesar tenni fog.

¹³⁾ Itt a valóságos jóérzelműeket, mint pl. Peducaeast, Serv. Sulpiciust sat. érti.

ből mondom ezt), de a szeretet is, melly az én eszemet is ébreszti : folytasd a mit téssz s írj a mennyit tudsz. Hogy engem, nem alkalmatlan útítársat, Epirusba nem hívsz, azért egy kissé haragszom ; hanem isten veled. Mint neked sétálnod, fürödnöd ¹⁴⁾ : úgy nekem alunnom szükség, mert leveled álmod hozott reám.

Formiaebe, martius 13-kán 704.

M e l l é k l e t e k ¹⁵⁾.

A.

Balbus és Oppius, M. Cicerónak üdvet!

Nem olly csekély embereknek, mint mi vagyunk, de még a legnagyobb férjfiaknak tanácsait is az eredmény, nem a szándék után szokták helyeselni többnyire. De mi azért, bízva nemes gondolkodásodban, arra nézve, a mit hozzánk írtál, azt adjuk neked tanácsúl, mi előttünk leghelyesbnek látszik s mi, ha talán okos nem lenne is, de bizonynyal a legjobb szándékból s legjobb szívből ered. Ha mi azt, mit ítéletünk szerint, Caesarnak tennie szükség, mihelyt Rómába érkezik, hogy t. i. Pompeiussal kibékülni igyekezzék, magától nem tudnók, hogy meg fogja tenni : nem hívnánk fel téged többé, lennél szives ahoz járúlni, hogy az egész dolog te általad, ki mindenikkel összeköttetésben állsz, annál könnyebb mód-dal s annál nagyobb díszszel menjen véghez. Vagy ha ellenben azt hinnók, hogy Caesar ezt meg nem teszi és tudnók, hogy Pompeiussal a háborút folytatni

¹⁴⁾ Egészségi tekintetből, minthogy lázban szenvedett.

¹⁵⁾ Az ide mellékelt levelek rende közönségesen el volt for-gatva ; itt azok kiigazított sorozatban adatnak.

akarja : azt neked soha nem javaslanók , hogy egy irántad annyi érdemmel bíró ember ellen fegyvert emelj ; valamint arra is mindig kértünk , hogy Caesar ellen ne harcolj . Miután azonban még most , mit fog tenni Caesar , inkább csak sejtünk , mintsem tudnunk lehet : nem mondhatunk egyebet , mint azt , hogy sem méltóságod , sem általában elősmert becsületességed nem láttatik megengedni , miszerint bárnaelyik ellen , midőn mindenikkel szoros viszonyban állsz , fegyvert fogj s nincs kétségünk , hogy Caesar ezt , az ő nemesszívósége szerint , nagyon fogja helyesleni . De mí azért , ha neked úgy tetszik , írunk Caesarnak a végett , adja értésünkre , mint gondolkodik e részben s mihelyt ő nekünk válaszol , legott hozzád véleményünket megírjuk s egyszersmind szavunkat adjuk , hogy olyakat fogunk javasolni , a mik szerintünk méltóságodra s nem Caesar érdekére nézve legüdvösebbek és hiszszük , hogy abban Caesar , övéi iránti kedvezésből kész lesz megnyúgonni .

B.

Balbus, Cicero imperatornak üdvet!

Ha jól vagy , örvendek . A mióta hozzád Oppiusal közösen írtam volt , kaptam Caesartól levelet , mellynek párját ím itt közlöm veled . Ebből ált fogod láthatni , melly igen óhajtja ő az egyességet s Pompeiussal kiengesztelődést és hogy mennyire távol van minden kegyetlenkedéstől ; melly gondolkodásán én , mint hozzá illő , felette örülök . Rólad és hűséged s kegyeleted felől , mondhatom , édes Ciceróm , szintolly véleménynyel vagyok , mint te magad ; hogy t. i. jó híreddel s kötelességeddel meg nem fér , fegy-

vert emelked az ellen, kinek annyi elvett jótételeivel dicsekszel. Hogy ezt Caesar szinte helyeselni fogja, abban, az ő ritka nagylelkűségénél fogva, bizonyos vagyok; valamint jól tudom azt is, hogy neki bőven eleget fogsz tenni az által, ha ellene a háború alatt semmi szerepet nem vállalsz, sem ellenfeleinek társa nem leszesz. Sőt ezt nem csak tőled, olly egyéntől s olly nagy férjfiútól elégnek veendi, hanem még nekem is önként megengedte, hogy azon hadjáratokban, a mellyek Lentulus, vagy Pompeius ellen lesznek intézve — minthogy nekik legnagyobb jótételeikkel éltem ¹⁶⁾— ne kelljen résztvennem; mondván: megelégszik azzal, ha midőn felszólíttatom, a fővárosban teszek neki szolgálatokat, miket, ha akarom, tehetek amazoknak is. A honnét most is Rómában Lentulus minden dolgait én intézem és kezelem s mit kötelességem, a hűség s kegyelet irányukban diktál, teljesítem. Különb, mondhatom, a kiegyezkedés már föladott reményét nem látom végkép elveszettnek, mert Caesar úgy gondolkodik, mint óhajtanunk kell. Annálfogva jónak látnám, ha neked tetszenék, hogy írnál öneki s kérnél tőle födözetet, mint kértél volt Pompeiustól az én helyeslésem mellett, a milóféle viszályok alkalmával ¹⁷⁾. Kezeskedem értte (hacsak Caesart jól ismerem) hogy ő előbb tekintetbe veendi méltóságodat, mintsem a maga érdekét. Okosság-e

¹⁶⁾ Pompeiustól polgárjogot kapott; Lentulus consultól, mint pártfogójától a *Cornelius* melléknevet nyerte.

¹⁷⁾ 701-ben Clodius megöletése után. E hely felvilágosítására szolgáltnak Appiushoz a 261-ik levélben írt im e szavai: *qua denique ille (Pompeius) facilitate, qua humanitate tulit contentionem meam pro Milone, adversante interdum actionibus suis? quo studio providit, ne quae me illius temporis invidia attingeret, quum me consilio, quum auctoritate, quum armis denique texit suis?*

tőlem, hogy neked ezeket írom, nem tudom: de azt bizonyosan tudom, hogy valamit írok, mind különös szeretetből s jó szándékból írom hozzád, és hogy (úgy lássam Caesart ép karban halálom óráján) téged annyira becstüllek, miszerint kevesek olly drágák előtttem, mint te. Ha e tárgyban valamit határozni fogsz, kérlek, írd nekem meg. Mert nem kissé szívesen fekszik az, hogy, mint tenmagad óhajtod, jószívűségedet mind a kettő irányában kimutathasd; mit hogy ki is fogsz mutatni, bizonyynyal hiszem. Légy jó egészségsben.

C.

Caesar, Oppiusnak, Corneliusnak tündet!

Örülök, mondhatom, midőn levél által kijelentitek, melly igen javaljátok azokat, a mik Corfiniumban történtek ¹⁸⁾. Tanácstokat szívesen használni fogom s annál örömebb, mert önként elhatároztam, minél engedékenyebbnek mutatni magamat s föladatommá tenni azt, hogy Pompeiust kibékítsem. Kísértsük meg, lehet-e ez úton mindenek hajlandóságát visszazerezni s állandó győzelmet élvezni; minthogy mások ¹⁹⁾, kegyetlenkedésök miatt, sem a gyűlöletet kikerülni, sem a győzelmet sokáig megtartni nem bírták — az egy Syllán kívül, kit én követni nem fogok. Az szolgáljon a győzésnél új szabályúl nálunk, hogy mi könyörület s nagylelkűség által szilárdítsuk meg magunkat. Mint legyen ez

¹⁸⁾ Czeloz Caesar azon nagylelkűségére, mellyet a Corfinium meghódoltakor hatalmába került Domitius és Lentulus Spinther proconsulok s a többi pompeianusok iránt mutatott.

¹⁹⁾ Kétségkívül a múlt századbeli polgárháború fő vezetőit Mariust, Cinnát és Syllát akarta érteni.

kivihető, arra nézve több megfordult az eszemben; de még sokat lehetne találni. Kérlek benneteket, gondolkodjatok ezekről. Cn. Magiust ²⁰⁾ Pompeius praefectusát elesíptem. Tudnivaló, hogy szabályomat követtem s őt azonnal útnak eresztettem. Pompeiusnak már két szertár-praefectusa ²¹⁾ került a kezemre s én őket szabadon bocsátottam. Ha háladatosak akarnának lenni, buzdítaniok kellene Pompeiust, hogy inkább nekem legyen barátom, mintsem azoknak ²²⁾, kik mind neki, mind nekem is folyvást legnagyobb ellenségeink voltak s kiknek mesterkedései eszközölték, hogy köztársaságunk illy helyzetbe jutott.

A. IX. 8.

XLIX.

349.

Cicero Atticusnak üdvet!

14-kén vacsoránál ültömkor, késő estve hozott tőled Statius egy rövid levelet. Nem csak L. Torquatus ¹⁾, a kiről tudakozódol, hanem Aulus ²⁾ is elment s emez több nappal ez előtt. Arra nézve, mit a reatebeliek gyűléskedése felől írsz, sajnálom, hogy a Sabinus földön a proscriptio magva szóratik. Hogy Rómában számos senator van, magam is hallottam. Nem tudnád-e megmondani, miért vonúltak ki? ³⁾ E vidéken azt hiszik, inkább sejtés, mintsem hír vagy tudósítás után, hogy Caesar martius 22-kén Formiaeben fog lenni. Most szeretném ám, ha a Homerus

²⁰⁾ V. ö. *Caes. de B. C. lib. I. c. 24.*

²¹⁾ Az imént említett Cn. Magius és L. Vibullius Rufus. *Caes. de B. C. I. 23.*

²²⁾ Különösen a Marcellusoknak és Catónak.

¹⁾ Ki 688-ban Cottával együtt consul volt.

²⁾ A 701-ben praetorságot viseltnék testvére.

³⁾ Mert ha Rómába ismét visszatérni akartak, mi szükség volt otthagyniok a várost?

Minervája Mentor képében előttem állna, hogy mondhatnám neki :

Mentor, előtte miként lépjek föl, öleljem-e ötet ? ¹⁾

Soha nehezebb tárgyról nem gondolkodtam. Hanem azért gondolkodom s nem akarok, mint bajaimban szokásom, készületlen lenni. Te pedig láss egészséged után. Mert úgy hiszem, tegnap volt a napod ⁵⁾).

Formianumban, martius 14-kén 704.

A. IX. 9.

L.

350.

Cicero Atticusnak üdvet!

Ma, martius 16-kán, három leveledet vettem, mellyek e hó 12-ik, 13-ik s 14-ik napjairól szólnak. A mint hát az egyik régibb a másiknál, úgy válaszolok reájok. Abban veled egyetérték, hogy Formianumban legjobb lesz maradnom. Úgy a felső tengerre nézve is s ki akarom puhatolni, mint már neked múltkor írtam, hogy lehetne az ő tetszésével ¹⁾ a köz ügynek semmi ágába sem avatkoznom. Dicsérsz érte, midőn írom, hogy barátunk ²⁾ múlt tetteit és bűneit feledni kívánom. Valóban úgy is cselekszem. Sőt még mikről említéd is, hogy részéről irányomban méltatlanul voltak elkövetve, azokat sem tartom eszemben; annyira akarom, hogy nálam a jótétérti ³⁾ hála több erővel bírjon a sérelem ⁴⁾ érzeténél. Tegyük hát úgy, mint te jónak látod és szedjük össze ma-

¹⁾ Telemachus szavai Homerusnál. *Odyss. III. v. 22.*

²⁾ A lázad napja.

¹⁾ Caesar beleegyezésével.

²⁾ Pompeiust érti alatta.

³⁾ Minélfogva minden igyekezetét rá fordította, hogy száműzetéséből visszahívassam.

⁴⁾ Miszerint engem Clodius ellen nem védett.

gunkat. Mert mikor a mezőt befutom ⁵⁾, egyre okoskodom s járás közben szünet nélkül tételeim ⁶⁾ fölött elmélkedem. De némellyeket közölök igen nehéz megfejtetni. A főbbekkel ám legyen úgy, mint akarod: hanem ismered e mondást: *Dionysius Corinthusban* ⁷⁾. Titinius ⁸⁾ fija Caesarnál van. Szinte félni látszol, nekem tanácsaid nem fognak tetszeni; pedig mondhatom, hogy engem semmi más nem örvendeztet, mint tanácsod s leveleid. Azért hát csak (a mint jelét adod) meg ne szűnj énnekem mindent, mi eszedbe ötlik, megírni. Semmi reám nézve kedvesebb nem lehet.

Most második leveledre térek. Helyes, hogy nem hiszed a katonák számát. Felényivel többet írt Clodia ⁹⁾. Hamis a hír az elrombolt hajókról is ¹⁰⁾. Te a consulokat dicséred. Én is dicsérem benne a szándékot: hanem lépésöket kárhoztatom. Mert az ő távozásukkal a béke körüli működés, a mellyet terveztem, füstbe ment. Ugyanazért Demetrius könyvét

⁵⁾ Séta s testi mozgás végett.

⁶⁾ Érti a 345-ik levélben föltett *thesiseket*.

⁷⁾ Mikor Filep macedoniai király a lacedaemoniakhoz egy fő, fúvalkodott hangú levelet írt, ezek neki csak e görög közmondással válaszoltak: *Ατορύσιος ἐν κορινθῶ*, s ezzel azt akarták értésére adni, hogy a királyok és zsarnokok hatalma töredékeny és mulékony. Cic. itt ezen közmondással Caesarra látszik czélozni és azt jelenteni, miszerint a sors változandósága ellen senki nem biztos, mikor még a leghatalmasb zsarnok Dionysius is végre olly szerencsétlen lett, hogy trónjától s kinceitől megfosztatván, Corinthusban iskolamesterségből volt kénytelen élödni, és hogy ha Caesart is (mi nem lehetetlen) ilyen sors találná érni, mi hasznát venné ő akkor annak, hogy a főbbek Rómában megmaradását javasolták? V. ö. a 374-ik lev.

⁸⁾ Római tőkepénzes lovag, kinek fíjáról, hibetö, levelében Atticus Cicerótól tudakozódott. A 347-ik levél szerint Furniustól hallotta Cic., hogy a fiú Caesarnál van.

⁹⁾ E szerint hát Pompeiusnak ekkor 15,000 katonája sem volt még. Mert Clodia, vejének L. Metellus néptribunnak Capuába 30,000 ember felől írt volt. V. ö. a 347-ik lev.

¹⁰⁾ Ezt is Clodia írta. Lásd: u. o.

az *Egyetértésről* neked mindjárt Philotimus által vissza is küldöttem. Mármost nem kétlem, pusztító háború áll előttünk, melly kezdetét éhséggel veendi. [S én mégis sajnálom, hogy e háborúban részt nem veszek ¹¹⁾], mellyben a gonoszság annyira fog menni, hogy a midőn szülőinket nem táplálnunk istentelenség, a mí főbjeink legidősb s legszentebb anyánkat, a hont éhen megölni jónak látandják. És ettől nem képzelődésből rettegek, hanem jelen valék beszédeiknél. Ez az egész hajóhad Alexandria-, Colchis-, Tyrus-, Sidon-, Arad-, Cyprus-, Pamphylia-, Lycia-, Rhodus-, Chios-, Byzantium-, Lesbos-, Smyrna-, Miletus- és Cosból az élelemszállításoknak Italiából elzárása s gabonadús provinciák elfoglalása végett gyűjtetik. És milly boszús lesz ő, majd ha jön; főkép azok ellen, kik a hont leginkább megmenteni óhajtották; mintha ő lett volna elhagyva azoktól, a kiket elhagyott. Midőn tehát a fölött tünődöm, mit illő tennem, nagy súlyt vet a mérlegbe iránta való vonzalmam, — melly ha nem volna, jobb lenne a honban elveszni, mintsem a hont a megmentés által tönkre juttatni ¹²⁾. Éjszakra nézve is egészen úgy van a dolog. Félek, hogy Epirus zaklatva lesz. Ámbár Göröghon melly vidékéről véled, hogy földülteni nem fogna? Mert hiszen nyilván beszéli és katonáinak ígéreti, hogy ő még az adakozásban is túlteend emczen ¹³⁾. Arra derekasan figyel-

¹¹⁾ A zárjel közötti szavakat aligha valami glossator nem csempészte be a szövegbe. Mert Cic. a háborúban soha résztvenni nem kívánt.

¹²⁾ Azaz: mintsem Italiát, mellyet a hon megmentésével kéréző Pompeius mindenféle módon zaklatni fog, vele együtt fölforogatni.

¹³⁾ T. i. Caesaron.

meztetsz, hogy ha őt látandom ¹⁴⁾, vele ne igen kí-mélve, hanem inkább komoly hangon szóljak. Vilá-gos, hogy úgy kell tennem. Arpinumba, majd ha vele találkoztam, azután akarok menni; nehogy mi-dőn megérkezik, vagy jelen ne legyek, vagy rossz útban ide s tova kelljen futkosnom. Hallom, Bibulus (mint írod) megjött ¹⁵⁾ s 14-ikén vissza is ment.

Mint harmadik leveledben mondod, vártad Phi-lotimust. Ő tőlem csak 15-kén ment el. Ennél fogva azon leveledre, melyre mindjárt megfeleltem, később kaptad meg a választ. Domitius felől olly hiedelem-ben vagyok, mint írod, hogy Cosanumban lesz és szándéka nem tudatik. Az a világon leggyalázatosb s legocsmányabb ember ¹⁶⁾, a ki azt állítja, hogy con-sulválasztó gyűlést tarthat a praetor, csak ugyanaz most is, ki volt mindenkor a nyilvános életben. Ez lesz hát alkalmasint az, miért Caesar nekem azon le-velében ¹⁷⁾, mellynek párját hozzád megküldöttem, írja, hogy élni akarna *tanácsommal* (no legyen — ez köz beszéd mód), *befolyásommal* [ez már ízetlenül hang-zik — noha gondolom egynehány senatori szavazat-ért ¹⁸⁾ színeskedik ezzel]; *tekintélyemmel* — talán a con-

¹⁴⁾ Caesart, mikor Brundisiumból visszajön.

¹⁵⁾ Provinciájából Syriából Pompeiushoz. De hova ment vissza, nem tudni; mert ezután Pompeius őt az egész hajóhad parancsnok-ságával bizta meg.

¹⁶⁾ Alkalmasint M. Aemilius Lepidust érti, ki Caesar halála után kiegészítő tagja lett ama híres triumviratusnak, melly az-után a köztársaságnak a végső halálos dőfést megadta. Jelen év-ben, mellyből a levél szól, *praetor urbanus* volt. Magát egész életében egy hiú, lágyfejű, soha nem a maga, mindig a más esze után járó, gyalró embernek mutatta.

¹⁷⁾ Lásd: a 347-ik lev. mellékletét.

¹⁸⁾ Mellyt neki befolyásom által szerezhethék ahhoz, hogy a praetor tarthassa meg a consulválasztást.

sularis szavazatával? végre *mindennemű segélyemmel*. Azt már leveledből kezdtem gyanítani, hogy vagy ez, vagy nem sokkal egyéb forog kérdésben. Mert igen nagy érdekében fekszik, hogy a dolog *interregnumra* ne jusson ¹⁹⁾. Ezt eléri, ha a consulok praetor által választatnak meg. Ámde a mi könyveinkben ²⁰⁾ az áll, hogy praetornak nem csak consulokat, de még praetorokat sincs joga tétetni és hogy ez soha még nem történt. Consulokat azért nincs joga, mert főbb hatóságot alábbvalónak választatni meg nem törvényes; praetorokat viszont azért nem, mert ezek ekkép választva a consulokkal egyenlő tisztársak lennének, holott emezeknek nagyobb a hatalmuk ²¹⁾. Megérjük nem soká, hogy ő ezt általam fogja eldöntetni akarni s nem lesz neki Galba, Scaevola, Cassius, avagy Antonius ²²⁾ elég

akkor a föld tágon megnyíljon alattam azonnal ²³⁾.

Látod, immár milly vész fenyeget bennünket. Kik mentek a senatorokból ált, megírom neked, mihelyt bizonyost tudok. — Az élelmezés tárgyában jól vé-

¹⁹⁾ Hogy Lentulus s Marcellus consulok távolléte miatt *interrexet* ne kelljen nevezni új consulválasztás végett. Mert ilyenkor consuloknak interrexek jelölvén ki egyéneket, Caesar, ki consul óhajtott lenni s nem tudta barátja lesz-e az interrex vagy sem, jobb szerette volna a consulválasztást Lepidus praetorral mint jó emberével tartatni meg. S mivel ezt Lepidus ki nem vihette, *dictatorrá* nevezette Caesart, ki aztán mint ilyen maga tartotta meg a consulválasztó gyűlést, mellyen P. Serviliussal, Isauricus fíjával meg is lön consulnak választva. *Jul. Caes. de B. C. II. 21. III. 1.* Törvény szerint azonban a praetornak nem csak consult, de dictatort sem volt szabad tétetni e.

²⁰⁾ Mint augur, az auguralis könyveket érti.

²¹⁾ Lásd e kérdéstről: *Gell. Noct. Att. l. XIII. c. 15.*

²²⁾ Ezek Cicerónak mind augur-collegái voltak, kiknek számát S ylla dictator kilenczről 15-re emelte föl.

²³⁾ *Iliás IV. v. 182.* Ugyan-e verset idézte már előbb a 159-ik levélben is.

lekedel. Azt adók nélkül ellátni semmikép nem lehet s nem ok nélkül félsz azoktól, kik körülé ²⁴⁾ vannak s mindent követelnek — úgy az átkozott háborútól is. — Trebatusunkat, bár, mint írod, semmi jót nem remél ²⁵⁾, mégis nagyon óhajtanám látni; kérlek, sürgesd, hogy siessen. Mert jó lenne, ha még Caesar megérkezte előtt hozzám jöhetne. — Lanuvium ²⁶⁾ iránt, a mint hallám, hogy Phamea ²⁷⁾ meghalt, mindjárt az volt óhajtásom, bár csak azt, ha még köztársaságunk lenne, valaki az enyimek közül venné meg; de rád, kit leginkább mondhatok enyimnek, mégsem gondoltam. Tudtam, hogy te azt szoktad keresni, hány év múlva fizeti ki a föld magát; mert nem csak Rómában, hanem Delusban is láttam volt jegyzőkönyvedet ²⁸⁾. Egyébiránt én azt, bár szép is, kevesebbre becsülöm, mintsem volt becsülve Marcellinus consul alatt ²⁹⁾, midőn ottan a kerteket, akkoriban Antiumban bírt házam kedvéért, kellemesebbeknek s kevesebbre kerülőknek leltem, mintsem hogyha Tusculanumot állítom helyre. Ajánltam 500,000 sestertzet ³⁰⁾. Megszólítottam egy kezesem által őt,

²⁴⁾ Pompeius körül.

²⁵⁾ Hihetőleg Caesartól.

²⁶⁾ *Lanuvium* ó Latium városa volt Aricia s Ardea közt az *Appia-úton*; ma *Indovina* neve van. *Lanuvium* e város határában fekvő mezei birtokot jelent.

²⁷⁾ A lanuviumi birtok ura.

²⁸⁾ *Tuum digamma videram*. A bevétel- s kiadásról vitt könyvet, kívülről Atticus F. betűvel vagyis *aeolicum digamma*val szokta megjeleníteni, melly vagy *fundus* vagy *foenus* szót jelentett; e könyvbe lévén leírva a földekből és tőkepénzekből húzott jövedelem.

²⁹⁾ Cic. száműzetésből visszajötte után való 697-ik évben, Cn. Cornelius, Lentulus Marcellinus és L. Marcius Philippus consulságuk alatt.

³⁰⁾ Vagyis 50,000 ftot. Mások ötmillió sestertzet és így félmillió forintot akarnak olvasni. Alig helyes egyik szám is; mert emez

mikor Antiumban árúba bocsátá, adná ezért ide; nem akarta. Most ímmár úgy hiszem, a pénz szűke miatt, minden illyes abban marad. Rám ugyan, vagy inkább ránk nézve, legjobb lenne, hogyha te vennéd meg. Nem kell az ő bolondságaiért ³¹⁾ megvetned. Fölötte kellemes. Noha én már mindezt pusztításnak kitéve képzelem. Válaszoltam mind a három leveledre; de másokat várok. Mert bennem még eddig leveleid tartották a lelket. Írtam *Liberaliakor* ³²⁾.

Formianumban, martius 16-kán 704.

A. IX. 10.

LI.

351.

Cicero Atticusnak üdvet!

Semmi írni valóm nincsen. Mert egy az, hogy valami újabbat nem hallottam; más, mert tegnap minden leveledre válaszoltam ¹⁾. De mivel az epekedés nem csak álmomat elveszi, hanem a legnagyobb fájdalom nélkül virrasztnom sem hagy — hogy veled mintegy beszélgethessek (mert csupán ebben lelek megnyugvást), ennek a minden kitűzött tárgy nélküli nem t'om minek írásához fogtam. Úgy látom, hogy elejétől fogva esztelen voltam én és csak ez egy kínoz, miért a hanyatló, vagy inkább roskadó Pompeiust minden dolgaiban mint közvitéz nem követtem. Az embert január 19-ik napján rémüléstől láttam elfogatva lenni. Nekem ő azontúl soha nem

felette soknak, amaz felette kevésnek tetszik. Egyébiránt itt Cic. Phameauak nem Lanuvinumát, hanem *Trojanumát* akarván érteni, e hibáját alább a 354-ik levélben megigazítja.

¹⁾ Phamea e birtokára mellyről itt szó van, roppant sokat költött csupa fényűzésből.

²⁾ *Liber pater* vagyis Bacchus ünnepe, melly martius 17-kén szokott tartatni.

³⁾ Az előbbi 350-ik levéllel.

tetszett s attól fogva hibát hibára halmozni meg nem szűnt. Azonban hozzám egy betűt sem írt; semmi másról, mint szökésről, nem gondolkodott. Akarod-e, hogy megmondjam? Épen mint a szerelem dolgában a tisztátlan, ízetlen és dísztelen nők elidegenítnek: úgy engem is az ő szökésének, hanyagságának éktelensége az iránta való szeretettől eltérített. Mivel semmit nem tett, miért érdemes lett volna futásánál mellé kísérőül csatlakoznom. Most szerelmem fölül kerül; most az utána vágyódást kiállni nem tudom; most a könyvek, olvasás s tanulás semmit nem használnak; úgy nézdelem éjjel nappal, mint az a madár a tengert s elrepülni vágyok ²⁾. Lakolok — igenis lakolok merészségemért, noha mi merészség lehetett az? Mit nem tettem legmegfontoltabban? Mert ha a szökésnél egyébről semmiről nincs szó: szöktem volna a legszivesebben: de egy olly kegyetlen s ropant háborútól (melly minő lesz, az emberek még nem látják), eliszonyodtam. Mint fenyegettetnek a szabadvárosok ³⁾ mint nevezetesen a jóézelmű férjfiak; mint végre mindazok, kik hátra maradnak!

²⁾ Ez egy szép czélzás Plato azon levelének egy helyére, melyet ő Syracusából, mikor ott az ifjabb Dionysiusnál múltatott, Dionnak barátaihoz Athenaebe írt volt. Dionysius t. i. Platónak ki rendesen az Akademia melletti kertében (*inter silvas Academi*) lakott, örömet csinálni akarván, számára a maga fejedelmi palotájához tartozó s a tengerre néző kertekben rendelt volt lakást; de félvén, hogy innen el talál illanni, reá olly szoroson vigyáztatott, miszerint a szabadsága s barátai után sóvárgó szegény Plato itt magát nem igen érezhette jobban, mint egy madár a zárt kalitkában. Azért barátaihoz ezt írta: *Én hát és Dionysius úgy élünk egymással, hogy én mint a bezárt madár mindig égő vágyódásom czélpontja után nézek kifelé: ő meg minden lehetőt elkövet, hogy megfélemlítsen és visszariaszson.* Látni való, a platói madár im e képe Ciceróra és ekkori helyzetére milly jól reá illik.

³⁾ Cisalpina Galliában és Italiában, mellyek tekintélyes, népes és virágzó városokkal nagy részben római gyarmatokkal tele voltak.

Hányszor nem hallók ezt : *Sylla tehette s én ne tetném?* S bennem megrögzöttek ezek : hogy roszerű tett Tarquinius, ki Porsennát, ki Octavius Mamiliust hazája ellen izgatta; háladatlanul Coriolanus, ki a Volsceusoktól kért segílyt; de helyesen Themistocles, a ki meghalni készebb volt ⁴⁾; gonoszúl Pisistratus fija Hippias, ki a marathoni csatában elesett, midőn hona ellen fegyvert fogott. De Sylla, de Marius, de Cinna helyesen, sőt talán jogszerűleg is ⁵⁾. S mégis hol volt kegyetlenebb, hol gyászosb győzelem az övéknél? Én az illy nemű háborút kerültem és pedig annyival inkább, mert még kegyetlenebb dolgokat is láttam tervben s készülőben lenni. Én, a kit némellyek a főváros mentőjének s atyjának neveztek, géták, örmények és colchisiak ⁶⁾ csordáit vigyem annak nyakára? én polgártársaimra éhséget, Italiára pusztúlást hozzak? Gondolám, ő is ⁷⁾ halandó és sokféle úton ki is oltathatik; a fővárost s népünket ellenben, mennyire rajtunk áll, örök időkre fentartandóknak véltem; de meg kecsegtetett némi remény az iránt is, hogy inkább valami egyezés létesül, mintsem ez illy nagy bűnt, amaz olly nagy gyalázatot kövessen el ⁸⁾. Most egész más a dolog állása és más az enyim. Úgy tetszik nekem is (a hogy egyik leve-

⁴⁾ Mintsem hogy hazája ellen a persa király zsoldjába álljon.

⁵⁾ Legalább ők magok azt hitték; miután Sylla a tanács, Marius, és Cinna pedig a nép jogaiért harcoltak s mind a két párt retentő boszúra volt fölingerelve egymás ellen.

⁶⁾ Pompeius keleti segédhadai közt, mellyek az előbbi levélben említvék, hihető Cic. ezt a három népet tartotta a legvadabbnak s legkegyetlenebbnek — azért hozza itt fel őket különösen.

⁷⁾ T. i. Caesar.

⁸⁾ Hogy Caesar zsarnokká váljon, Pompeius meg Italiát pusztulásra juttassa.

ledben írod) *mintha a nap leesett volna az égről*. Mint a betegről mondatik, hogy a míg benne lélek van, remél: úgy én míg Pompeius Italiában volt, nem szüntem meg remélni. Ezek, imé ezek azok, mikben csatlakoztam és, hogy az igazat megmondjam, hosszas fáradalom után nyugalomra lejtő korom, a házi élet megkedvelése által el is puhított már engem. Hanem azért, habár veszélylyel szükség is megkísértnem, bizonyosan megkísértem, hogy innét tova szállhassak. Talán előbb kellett volna. De az a mit írek s főkép a te tekintélyed tartóztatott vissza. Ugyanis e pontra jutván, felbontám leveleid köteget, mellyet pecsét alatt tartok s leggondosabban őrizek. Abban tehát, mellyet januárhó 23-kán írtál, ez van: *De várjuk el, Cnaeus mit tesz s hová czéloznak terveit. Ha Italiát elhagyja, bizonyosan rosszul és szerintem logícátlanúl⁹⁾ cselekszik; de csak akkor kell nekünk is nézeteinket megváltoztatnunk*. Ezt a fővárosból eljöttöm után negyed nap múlva írtad. Azután, január 25-kén meg ezt: *Csak Cnaeusunk, mint a fővárost oktalannul elhagyta, úgy Italiát is el ne hagyja*. Az nap írsz egy másikat is, mellyben kérdésemre legvilágosabban megfelelsz ekképen: *Hanem térek tanácskérésedre. Ha Cnaeus Italiából kimegy: akkor, szerintem, a fővárosba vissza kell térni; mert mi vége lehet a bújdosásnak?* Ez nálam igen megragadt s most úgy látom, csakugyan végetlen háború van egybekötve a leggyalázatosabb szökéssel, mellyet te szépítve *bújdosásnak*¹⁰⁾ mondasz. Következik januárhó 27-kén ejóslatod: *Én, ha Pom-*

⁹⁾ Vagyis esztelenül. De Atticus e kemény szó helyett kíméletből a görög *αλογοστως* szót használta.

¹⁰⁾ *ὑποκοριζή*. Atticus itt is hú marad udvarias tonusához.

Cicero Összes Levelei IV. köt.

peius Italiában marad és a dolog egyezkedésre nem kerül: hosszabbnak gondolom a háborút; ha ellenben Italiát elhagyja, egy későbbi kiengesztelhetlen háborút látok készülni. E háborúnak vagyok hát kénytelen részese, társa, segítője lenni, a melly kiengesztelhetlen s polgárok ellen foly. Azután február 7-kén, mikor már Pompeius szándékáról többeket hallottál, leveledet ekkép fejezed be: Részemről neked nem tanácslanám, hogy ha Pompeius Italiát elhagyja, te is megszökjél. Mert azzal magadat fölötte veszélyeztetnéd s a köztársaságnak sem használnál, holott ennek később hasznára lehetsz, ha maradsz. Mellyik honszerető államférjfit nem fogna egy okos ember és jó barát tekintélye illy intéssel megindítani? Továbbá február 11-kén kérdezősködésekre ismét így felelsz: Kérded tőlem, valljon a rögtöni szökést, vagy elmenés halasztását találom-e jobbnak? Én jelenleg a rögtön távozást s nyakra före menést mind rád, mind Cnaeusunkra nézve is haszталannak s veszélyesnek tartom s tanácsosnak vélem, ha magatokat szétszotva résen álltok. De szökésről gondolkodnunk bizonyára gyalázat ránk nézve. E gyalázat Cnaeusunk eszében két év előtt megfordúlt már, olly rég ásítja lelke a sylláskodást s proscriptióskodást. A honnét midőn nekem egyetmást (gondolatom szerint) rejtélyesen írtál s én azt hittem, ezzel azt akartad értésemre adni, hogy Italiából menjek el: ez ellen erősen szabadkozol február 19-kén mondván: Már én ugyan egy levelemben sem adtam neked intést, hogy, ha Cnaeus Italiából kimegyen, te is vele menj; vagy ha adtam, nem mondom, hogy állhatatlan, de esztelen voltam. Ugyane levélben más helytt: Nem marad más hátra, mint a futás, mellynél hogy társnak kell lenned, épen nem gondolom és sohasem

is gondoltam. S ezt az egész kérdést február 22-kén kelt leveledben még világosabban így fejtet ki: *Ha M. Lepidus s Volcatius maradána: azt tartom maradnod szükség; de úgy, hogyha Pompeius menekül s valahol megállapodik, akkor ezt a halottak országát¹¹⁾ otthagyd s inkább hagyd magadat harcban legyőzetni amazzal¹²⁾, mintsem hogy itt czezel¹³⁾ az előre látható sөpredék között uralkodjál. Sok e nézettel egyezöt előhordasz, azután a végén ezt mondod: *Hátha Lepidus s Volcatius elmennek? Ez nagy kérdés. Azért a mi történik s tételné fog részökröl, szükség lesz rajt megnyágonnom.* Aztán épen a futáskor, február 25-ik napján így írsz: *Azonban nem kétlem, Formianumban fogsz maradni. Ott legkönnyebb elvárnod a jövöt.* Martius 1-én viszont, mikor ő már öt nap óta Brundisiumban volt, írod: *Majd akkor határozhatunk, midön az ügy, ha nemis ép karban, de legalább ügy megrontva sem lesz, mint hogyha vele együtt elosontanál.* Később, martius 4-ik napján, bár lázad beállta miatt röviden írsz, mégis odaveted ezt is: *Holnap többet és mindenre válaszolok; most csupán azt mondom, hogy nem bánom tanácsomai maradásod iránt és bár nagy aggodalommal jár is, mégis mivel ebben kisebb veszélyt látok, mintsem elmeneteledben, véleményemnél megállok és örülök hogy maradtál.* Midön pedig már töprenkedtem és félttem, nem követtem-e valami illetlenséget el, martius 5-kén ezt írod: *Mindamellelt sem bánom,**

¹¹⁾ *Hanc νεκρῶν.* Ezen görög szóval elmés czélzást tesz Cic. azon halottidézésre, mely az *Odyssea* XI-ik könyvében olvasható, a hol Odysseus a *halottak országának* minden vérszomjas lakóit áldozatra egybehívja s azt akarja vele mondani, hogy épen így csöditett Caesar is minden elvetemült gonosz embereket maga körül össze.

¹²⁾ Pompeiussal.

¹³⁾ Caesarral.

hogy Pompeiussal nem vagy. Később, ha kell, nem lesz az olly nehéz s neki, bármikor történik, kedves leend. De ezt akkép mondom, hogy ha emez ¹⁴⁾, a mint kezdte, úgy fogja dolgát folytatni, őszintén és mérséklettel s előrelátással: akkor nagyon meggondolom és mélyebben megfontolom, mi ránk nézve üdvös. Martiushó 9-kén azt írod: *Peducaeusunk is helyesli, hogy veszteg maradtam s az ő tekintélye sokat nyom előttem.* E leveleiddel úgy megvígasztalom magamat, hogy azt hiszem, még eddig semmi vétket el nem követtem. Csak te tartsd fenn tekintélyedet e részben; irányomban nem szükség: de szükségem van arra, hogy mások is tudják. Csak bűnt ne követtem légyen el, a többire lesz gondom majd. Buzdíts engem e részben s támogass véleményeddel mindenfelől. Itt még Caesar visszaérkeztéről semmi nem hallatszik. E levelemmel annyit nyertem legalább, hogy a tiedet mind elolvastattam s ez által magamat megnyugtattam.

Formianumban, martius 19-kén 704.

A. IX. 11.

LII.

352.

Cicero Atticusnak üdvet!

Tudod-e, hogy Lentulusunk ¹⁾ Puteoliban van? Hallván ezt egy utazótól, ki azt mondá, hogy ő az Appia-úton, a mint hintáját egy kissé fölnyitotta, reá ösmert légyen: bár a dolog alig volt hihető, mégis legényeket küldöttem Puteoliba, a kik végére

¹⁴⁾ Caesarról beszél.

¹⁾ A consularis P. Lentulus Spinther, Cicerónak különös barátja, kinek mint consulnak köszönhette főkép száműzetésből haza-hívatását. Corfinium bevételekor Domitiussal s többekkel ő is foglya lett Caesarnak, de ki őket mindnyájokat szabadon ereszté. *V. ö. Caes. de B. C. I. 23.*

járjanak s egyszersmind írtam is neki. Alig találtak rá — kertjeiben elrejtve lévén. Ő nekem visszaírt s levelében, Caesar iránt szörnyen hálálkodva, jelenti, hogy szándéka felől C. Caecius ²⁾ által izent volt hozzám. Ezt ma, azaz martius 20-ik napján várom. Megfordult nálam quinquatria ³⁾ elsején Matius ⁴⁾ is; ki valóban, mint előttem látszott, egy higgadt és józan eszű ember; a minthogy mindig is a béke tanácslójának tartatott. Én legalább úgy vettem észre, hogy ő e dolgokat épen nem helyesli s hogy ama *halottak országától*, a mint te nevezed, fölötte fél. Hosszas beszélgetésünk közt megmutattam neki Caesarnak azt a levelét, mellynek, párját múltkor veled közlém s kértem őt, magyarázná meg, mit tesz az, a midőn írja, *hogy tanácsommal, befolyásommal, tekintélyemmel és mindennemű segélyemmel élni kíván*. Ő rá azt felelte, miszerint nem kétli, hogy segélyemet s befolyásomat a kibékülés tekintetéből óhajtja. Vajha e szomorú helyzetben a köztársaságnak valami közhasznú munkát s jó szolgálatot tehetnék! Matius legalább mind ő róla hiszi, hogy illy szándékkal van, mind magát annak tanácslójául ajánlja. Egy nappal előbb meg Crassipes ⁵⁾ volt nálam, ki azt mondá, ő Brundisiumból martius 6-kán indult el és még akkor Pompeiust ott hagyta. Ezt a hírt hozzák azok is, kik onnét 8-kán indultak. Hanem ott mindnyájan s köztök Crassipes is, hallanád csak milly szörnyűségekkel ijesztget-

²⁾ Egészen ismeretlen egyén; talán Lentulusnak egy e tájon lakott *cliense*. Neve még egyszer előjön a 354-ik levélben.

³⁾ Minerva ünnepe, melly *quinquatriának* azért neveztetett, mert martius 19-ikétől 23-káig és így öt nap tartott.

⁴⁾ Egyik legmeghittebb házi barátja Caesarnak, de ki sem polgári sem katonai közhivatalt soha sem viselt. Lásd róla a *Tört. mut.*

⁵⁾ Cic. egykori veje.

nek! milly fenyegetve beszélnek! mint haragusznak az *Optimates*-pártra! ⁶⁾ milly ellenségei a municipiumoknak! ⁷⁾ minő megtettesült Syllák! miket nem beszél Luccaius! ⁸⁾ miket nem az egész Görögország! ⁹⁾ hát még Theophanes? És mégis a szabadulás minden reménye ezekbe van helyezve; s én töprenkedem magamban, — nincs egy percznyi nyugalmam is; és, csak hogy e veszett néptől ¹⁰⁾ meneküljek, a hozzám annyira nem hasonlókhöz ¹¹⁾ vágyodom. Mert ugyan, mit gondolsz, milly istentelenséget nem fognak elkövetni egy Scipio, Faustus és Libo ¹²⁾, kiknek hitelezőik, mint mondják, össze kezdenek esődfülni? ¹³⁾ És mit fognak azok, ha győznek, polgártársaikon végbenvinni! Hát Cnaeusunkban milly nagy a felfúvaskodottság! Mondják, Aegyptuson, Boldog-Arabián és Mesopotamián jár esze: Hispania nem kell neki. Szörnyeket beszélnek, a mik hazugságok is lehetnek. De mindenesetre mind ezek veszedelmesek, mind amazok nem üdvösek. Leveleid után már epedek. Az enyimeknek futásunk óta egy nap szünete még nem volt. Megküldöm számodra

⁶⁾ Azokra t. i., kik Pompeiust nem követték és a háborúban részt nem vettek.

⁷⁾ Mellyek Caesarnak önként meghódoltak. *Caes. de B. C. lib. I.*

⁸⁾ Kinek és Theophanesnek tanácsára leginkább hallgatott Pompeius.

⁹⁾ Érti alatta a Pompeius környezetében volt számos görög kegyenczetek, kik rá nagyobb befolyással voltak, mintsem az méltóságához illetl volna.

¹⁰⁾ *Has pestes.*

¹¹⁾ Értetnek a Caesar-pártiak.

¹²⁾ Pompeius pártján állt három patricius, az első Pompeius ipa, a második Sylla dictator fija, a harmadik Pompeius fijának Sextusnak apósa, s mind a három nyakig adósságba merült ember volt, kik már hitelezőiktől semmi tisztességes úton menekülni nem tudtak.

¹³⁾ Rómába, hogy adósaik vagyonaikat lefoglalják.

Caesarhoz írt levelemnek párját; gondolom fogok vele boldogúlni valamit.

Formianumban, martius 20-kán 704.

M e l l é k l e t.

Cicero imperator, Caesar imperatornak üdvét!

Olvasván Furniusunktól átvett leveledet ¹⁴⁾, mellyben fölszólítasz, hogy a fővárosban jelenjek meg: azt, hogy tanácsommal és tekintélyemmel élni akarsz, kevésbé csodáltam: de hogy *befolyásom* és *segélyem* alatt mit értesz, tünődtem magamban. Azonban a remény azon ötletre vezetett, miszerint azt higylem, hogy te csodálatraméltó különös bölcseségednél fogva, a nyugalom, béke és polgári egyetértés felől kívánsz intézkedni s az ebbeli eljáráshoz természetemet és egyéniségemet elég alkalmasnak lenni gondolom. Mi ha úgy van és ha neked Pompeiusunk megtartása s veled s a köztársasággal kiengesztelése netalán sziveden fekszik: valóban e célra használhatóbb egyént nem fogsz találni nálamnál; ki valamint neki mindig, úgy a tanácsnak is, mihelyt csak tehettem ¹⁵⁾, a békét ajánltam; és mióta fegyvert, ragadtak is, semmi részt a háborúban nem vettem; az lévén meggyőződéseim, hogy e háborúval, te vagy megtámadva, mint kire a római nép jószántából adott kitűntetésedért elleneid s irigyeid fenekednek. Részemről, valamint akkor nem csak méltóságod gyámolítója, de annak is, hogy mások gyámolítsanak, eszközlője valék: úgy most a Pompeius méltóságát felette szivemen viselem. Mert néhány év

¹⁴⁾ Mellynek párját a 347-ik levélben Atticusnak megküldötte.

¹⁵⁾ Azaz: a mint helytartóságomból Ciliciából megjöttem.

óta kettőtököt néztem ki magamnak, kiket jelesen tiszteljek, kiknek — mint a hogy vagyok is — legjobb barátotok legyek.

Azért kérek, vagyis inkább könyörgve könyörgök s esdeklem előtted : szánj súlyos gondjaid között annak kigondolására egy kis időt, mint lehessek a te jóvoltodból becsületes, háladatos s a legnagyobb jótétre megemlékezés által, kötelességemet teljesítő ember. Ha ez csupán enmagamat illetve is, remélném, hogy tőled megnyerem. De úgy hiszem, miszerint a rólad való véleményre és a köztársaságra is befolyással van az, hogy én a kevesek között, mind tinektek kettőtöknek, mind a polgároknak összeegyeztetésére legalkalmasab állásban tartassam általad. Már előbb Lentulus végett kifejeztem ugyan hálámat előtted azért, hogy neki, mint ő nekem volt, megmentője lettél ¹⁶⁾ : de mióta olvastam levelét, mellyben hozzám nagylelkűségedről és kegyességéről a leghálásb érzelemmel írt volt; úgy képzelem, mintha ugyanazon megmentésben részesíttettem volna általad, mellyben ő. Ha iránta illy háladatosnak tapasztalsz : engedd, kérek, hadd lehessek az Pompeius iránt is. Formianumból, martius 19-kén 704.

A. IX. 12.^a

LIII.

353.

Cicero Atticusnak üdvét!

20-káról kelt leveledet olvasám, midőnjön hozzám a tudósítás Leptától, hogy Pompeius körül van kerítve s a kikötőből kijárás is tutajokkal elzáratt. Istenemre, nem bírok könnyeim miatt a többiről sem

¹⁶⁾ Mikor őt Corfiniumban mint foglyot szabadon bocsátottad.

gondolkodni, sem írni. Küldöm a másolatot számodra. Óh mi nyomorúltak! miért nem követtük mind együtt az ő végzetét? Ímhol ugyane hír Matiustól s Trebatustól is, kikkel Caesar futárai Minturnaeben találkoztak. Szegény fejem! mint kínlódom; már a Mucius kimenetelét ¹⁾ óhajtom magamnak. Hanem milly tisztességesek, milly talpraesettek, milly ébren átgondolttak a te nézeteid az utazás, a hajózás, a Caesarral összejövés s értekezés körül! Egytől egyig mind tisztességesek s egyszersmind óvatosak is. Epirusba meghívásod pedig milly nyájas, milly szives, milly testvéries!

Dionysius ²⁾ végett csodállak. Ő nálam nagyobb becsületben állt, mintsem Scipiónál Panaetius s mégis e szerencsétlenségemben rútúl lenézett engemet. Gyűlölöm az embert és gyűlölni fogom; bár meg lehetne boszúlnom; azonban megboszúlják őt saját erkölcsei.

Kérlek, most fontold ám meg jól, mit kell cselekednünk. Pompeiust a római nép hadserege ostromolja, — árokkal és sánczczal bekerítve tartja, — a meneküléstől elzárja — s mi még élünk! És a főváros még fennáll, benne a praetorok törvényt szolgáltatnak, az aedilisek játékokat rendeznek, a jóérmű férjfiak ³⁾ uzorákat jegyezgetnek: én meg itt ülök! Erővel oda menjek-e, mint egy eszeveszett? A szabadvárosok hűségéért esedezzem-e? A

¹⁾ Érti Q. Mucius Scaevola *pontifex maximus* esetét, a ki 671-ben a Marius-párt egyik akkori főnöke Damasippus által a Capitoliumon, Jupiter temploma előcsarnokában gyilkoltatott le.

²⁾ V. ö. a 327, 328 és 333-ik levv.

³⁾ Azok a római lovagok, kik magokat jó hazafiaknak akarták tartatni, holott többnyire mind olyan tökepezés, tőzsérkedő, uzorás egyének voltak, kik csak erszényöket tömhessék meg, a többivel nem sokat gondoltak.

jóravalók nem fognak követni: a könnyelműek jól kinevetnek; az újítások baráti, kivált miután győztesek s fegyverben állanak, erőszakkal s ökölrel fognak reám támadni. Mit gondolsz hát? mi tanácsot adhatsz, hogy e nyomorúlt életnek vége szakadjon? Most fáj, most gyötör az, ha némellyek előtt, azért hogy vele nem mentem, vagy bölcsnek, vagy szerencsésnek látszom. Nem enmagam előtt. Mert én győzelmében társa lenni soha sem akartam: balsorsában óhajtottam volna. Minek folyamodjam most immár leveleidhez, vagy okosságodhoz s jószívűségedhez? Vége mindennek. Rajtam többé semmi nem segít, ki már azt sem tudom, mit kellene óhajtanom, hanemha azt, vajha valami ellenség szánalomból megszabadítana ¹⁾).

Formianumban, martius 21-kén 704.

A. IX. 12.^b 13.

LIV.

354.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nem való, úgy vélem, az a beszéd ¹⁾ a tutajok felől. Mert hogyan írhatná Dolabella azon levelében, a melyet Brundisiumból martius 13-kán küldött volt: szerencséje Caesarnak, hogy Pompeius futásban van s az első kedvező széllel hajóra száll? ²⁾ mi egészen más-ként hangzik, mintsem azok a levelek, melyeket ne-

¹⁾ Az élettől.

¹⁾ Az eredeti szövegben görögül: *Ὅνκ' ἔστ' ἔτυμος λογος* s e szavak Stesichorus azon *Patinodiájából* valók, melyben Helenára szórt szitkait, miután ezekért vaksággal lőn megverve, visszavonta, hogy szeme világát újra megnyerhesse — mi, mint mondják, meg is történt. Lásd: a *Plato Phaedrusában*. Különben e levél első czikke az előbbinek végéhez szokott toldatni, a hol mindazáltal legfőlebb is *átírátkép* állhatna.

²⁾ Mert így Caesar egész Italiának urává teheti magát.

ked múltkor párban megküldtem. Itt csak merő szörnyűségekről beszélnek. De sem újabb, sem Dolabellánál, e tárgyban legalább, jobb híradó még nincs.

22-kén vettem azt a leveledet, melyben minden tanácskozást akkorra halasztasz, midőn tudni fogjuk, mi történt. S valóban úgy is kell; és addig nem csak megállapítani, de gondolni sem lehet valamit. Ámbár Dolabella említett levele előbbi gondolataimra visszatérni kényszerít. Mert quinquatrus előtti nap olly derék idő volt, hogy én hiszem, azt ő felhasználta.

Javaslataidat nem szemrehányáskép, hanem inkább a magam vígasztalása végett szedtem egy csomóba ³⁾). Mivel engem nem annyira e bajok gyötröttek, mint hibáim, vagy oktalanságom gyanúja; minek most semmi helyét nem látom, miután tanácsaiddal tettem s szabályaim egybehangzanak. Írod, miszerint inkább csak saját magasztalgatásom, mintsem az ő érdeme ⁴⁾ teszi azt, hogy neki olly sokkal tartozni láttatom. Úgy van. Én azt mindig nagyítottam ⁵⁾ és pedig anyyival inkább, nehogy azt gondolja, emlékezetemben tartom a múltakat ⁶⁾, miket ha mégúgy eszemben tartanék is, mégis most az akkori időnek hasonlatosságát például kell vennem ⁷⁾. Nem segített rajtam, mikor tudott volna; de később barátommá lón, pedig nagy mértékben; hogy mi

³⁾ Főntebb a 351-ik levélben.

⁴⁾ Pompeiusé.

⁵⁾ A mivel neki tartozom azért, mit érettem hazahivatásom körül elkövetett.

⁶⁾ Midőn t. i. száműzetésem előtt reám mindig irigykedett; soha semmi dologban nem pártolt.

⁷⁾ Hogy mint ő engem, ha előbb elhagyott is, de utóbb bal soromban segített: úgy viszont én is őt jelen szorult állapotában ne hagyjam el.

oknál fogva? valóban nem tudom. Én is tehát neki. Sőt még abban is hasonlatosság van kettőnk közt, hogy ugyanazoktól *) szedettünk rá. De vajha én annyit bírtam volna őneki használni, mint ő bírt nekem! Azonban, habár a mit érttem tett, a legnagyobb hálával veszem is: sem hogy őt jelenleg mivel lehetne segítnem, nem tudom; sem ha lehetne is, miután olly kárhozatos háborúhoz készül, segítőnek nem tartom. Én csak ittmaradásommal szívét nem akarnám megbántani. És meg, bizony, sem azokat, miket képzeletben már előre láthatsz, nézni, sem ama szerencsétlenségeknél ott lenni képes nem volnék. És a távozással azért késtem kissé, mivel önkéntes kivándorlásról gondolkodni nehéz, mikor a visszatéréshez semmi remény, mint most, midőn emezt itt ⁹⁾ úgy fölszerelve látom, gyalog, lovas, hajós seregekkel s a gallusok segédha daival. Hiszem ezekről Matius nagyítva szólt, noha bizonyosnak mondá, hogy 10,000 gyalog s 6,000 lovas katonát ígérnek neki tíz évig saját költségükön. De ám legyen ez kérdés: annyi igaz, hogy nagy seregei vannak s kezében lesz, nem mint amannak, az adó, hanem a polgárok vagyona is. Vedd még az embernek magához bizását; vedd a jólérző egyének tehetetlenségét, kik, mert gondolják, hogy reájok méltán haragszik, gyűlölik, mint mondod, a játékot ¹⁰⁾. Hanem szeretném, ha tudtomra adtad volna, kik ezek? ¹¹⁾ Azon-

*) Érti a tanács s lovagrend úgynevezett *Optimates*-eit, kik míg Caesar és Pompeius jó barátok voltak, ezek ellen eleinte pártot formáltak s derék politikusoknak képzelték magokat abban, hogy ezt a két embert alattomban egymás ellen fölizgatni iparkodtak.

⁹⁾ Caesarról kezd beszélni.

¹⁰⁾ Röstelik magokat Pompeiusért koczkáztatni.

¹¹⁾ Ez az egész mondat, melly ide sehogy sem illik, vagy glos-

ban mind ez, mert többel fenyegetődött, mintsem a mennyit tett, szerettetik, mind amazt, kik közönségesen szerették, nem szeretik. A szabadvárosok és római földművesek pedig félnek tőle: emezt még eddig kedvelik. És tehát olly helyzetben van, hogy még ha nem győzhetne is, mi módon győzethessék meg, nem látom. Részemről emennek nem annyira szemfényvesztéstől, mint kénytető unszolásától félek csak. *Mivel a zsarnokok kérései, mond Plato, kényszerrel vegyítvék, mint tudod.*

Látom, hogy a révetlen helyeket nem javalod. Nekem sem tetszenek azok: hanem benne jó rejtekem s hű szolgálatom van; miket ha Brundisiumban fellelnék, jobban szeretném. De ott elrejtözve lenni nem lehet. Azonban, mint írod, majd ha értesülve leszünk.

A jó férjfiak előtt ¹²⁾ én nem igen mentegetődzöm. Mert milly lakomákat adnak és járnak rendre ők, minő fényeseket, milly időelőttieket — írta hozzáam Sextus. ¹³⁾ Ám hadd legyenek jók: azért nálunknál nem jobbak. Adnék reájok valamit, ha ők nagyobb vitézek volnának.

A Phamea Lanuvinumánál ¹⁴⁾ tévedtem; *Troianum* áról álmodtam. Ezt akartam én 500,000 se-

satori beszúrás, vagy benne az eredeti szöveg helyrehozhatlanul meg van rongálva.

¹²⁾ Érti az öt lakomáknál rágalmazó azon úgynevezett *derék embereket*, kiket a 341-ik levélben már említett.

¹³⁾ Ez előnév alatt mindig *Peducaeus* értendő.

¹⁴⁾ V. ö. a 350-ik levél 30-ik jegyz. Római ős monda szerint Aeneas az elpusztúlt Troiából menekült honfitársai maradványával Ó-Latium partján, Latinus király akkori székhelye *Laurentum* s a később maga által épített *Lavinium* közt fekvő téren lépett először szárazra. Az itt épült hajlékokból egy falucska alakult, melly ezen a római történelemben epochát csinált esemény emlékeül *Troia* nevet

stertzért: de többre tartatik. Mégis szeretném megvenni, ha ahhoz hogy élvezhessem, csak egy kis reményt látnék is.

Milly szörnyeket hallunk mí mindennap: a levelembe zárt naplóból látlatod. Lentulusunk Puteoliban van, tünődve, mint Coelius beszéli, hogy mitévő legyen; a corfiniumi kudarcztól ¹⁵⁾ irtózik; gondolja Pompeiusnak már eleget tett; a Caesar jószívúsége hatással van reá, de még inkább hatással az, hogy átlátta a helyzetet ¹⁶⁾.

Én állhassam ki ezeket? ¹⁷⁾ Minden szánalomra méltó: de már ennél szánandóbb semmi sincs. Pompeius M. Magiust ¹⁸⁾ békekövetül küldötte és mégis ostromoltatik ¹⁹⁾. Nem hiszem ezt; de levelem van Balbustól, mellynek párját közlöm veled. Olvasd csak el, kérlek, s jelesen a végső czikket, attól a Balbustól, a kinek a mí Cnaeusunk adott helyet, hova kerteket ültessen; a kit akármellyikünknek annyiszor előnkbe tett volt! A honnét ugyan

kapott s azt, mint látszik, még Cic. korában is viselte volt. Legalább a körülötte feküdt vidék folyvást *Ager Troianus*-nak neveztetett s e vidéken bírta Phamea szabados azt a villát, mellyről itt Cic. beszél. Phamea pedig nagypja volt ama *Tigellius* énekesnek, kinek nevét Horatius Satyráiban örökítette s kiről Cic. is e leveleiben még többször fog emlékezni.

¹⁵⁾ Hogy ismét affélét fogna látni Pompeiusnál, ha hozzá vonúlna.

¹⁶⁾ Hogy t. i. mennyire fölötte áll Caesar Pompeiusnak észre, tehetségére, szerencsére nézve.

¹⁷⁾ Ezt a czikket a Balbus és Dolabellától vett levelek elolvasása után toldotta a többihez Cic. utóiratképen.

¹⁸⁾ Itt közönségesen N. Magiust, mások Cn. Magiust írják. Graevius Minucius Magiust javasol íratni, minthogy e név *Velleius Paterculus*nál előfordúl.

¹⁹⁾ Igen, miután Caesar annyiszor hiában kínálta Pompeiust a békével, most már gondolta rajta van a sor magát kéretni.

csak van kínja szegénynek ²⁰⁾. De hogy kétszer ne olvasd ugyanazt, magára a levélre utasítalak. A békéhez pedig semmi reményem nincs. Dolabella martius 15-kén kelt levelében merő háborúról beszél. Csak hát maradjunk mí előbbi nyomorú s kétségbeesett szándékunk mellett, miután ennél nyomorúbb semmi nem lehet.

Formianumban, martius 24-kén 704.

M e l l é k l e t.

Balbus, Cicero imperatornak üdvet!

Caesar egy igen rövid levelet küldé nekünk, mellynek másátalább ide iktatom. A levél rövidségéből láthatd, hogy igen el van foglalva s azért írt olly fontos tárgyban illy röviden. Egyébiránt ha valami új történik, azonnal megírom neked.

Caesar Oppiúsnak, Corneliusnak üdvet!

Martius 9-kén Brundisiumhoz érkeztem; a város bástyája alatt tábort ütöttem. Pompeius Brundisiumban van. Hozzám küldé M. Magiust a béke iránt. Nézeteim szerint válaszoltam. Ezt veletek haladék nélkül tudatni akartam. Ha reményt látok, hogy az egyességre nézve eszközölhetek valamit, legott értesítlek benneteket.

Nem képzelhetd, édes Ciceróm, mint gyötrődöm én most, miután a béke iránt ismét reményem nyílt, nehogy valami körülmény köztök, a kiegyezést megtalálja gátolni. Mert mit távollétemben tehetek, pusztá óhajtás. Hogyha jelen volnék, úgy gondolom, talán eszközölhetnék valamit. Most gyötör a várakozás.

²⁰⁾ Ironicus gúnyolódás Balbus kétkulacsossága s furfangossága felett.

Cicero Atticusnak üdvet!

Megküldöttem neked 24-kén a Balbustól hozzám s Caesartól hozzá írt levél másolatát s ím aznap kapom a tudósítást Capuából L. Peditustól ¹⁾, hogy neki Caesar martius 14-kén következőt írta: *Pompeius tartja magát benn a városban. Mi a kapuk előtt táborozunk. Nagy s a tenger magassága miatt több napokba kerülő munkában fáradunk ²⁾; de nem tehetünk különben. A kikötő mindenik ágánál töltéseket hánnyunk, hogy őt vagy Brundisiumban levő hadainak mielőbbi átszállítására kényszerítsük, vagy a kijuthatástól elzárjuk. Hova lőn a béke, melly miatt Balbus írta, hogy olly igen gyötrődik? Lehet-e ennél sanyarúbb és kegyetlenebb eljárás? Sőt valaki szava-hihetőleg ³⁾ azt is beszélte még, hogy ő azt mondotta volna: *boszút fog állani Cn. Carbóért, M. Brutusért ⁴⁾ és mindazokért kiken Sylla, vele ⁵⁾ szövetkezve kegyetlenkedett;**

¹⁾ Caesar egyik legatusa vagy vezérsegéde.

²⁾ V. ö. *Caes. de B. C. lib. I. c. 25.* s köv.

³⁾ Mint magától Caesartól hallottat.

⁴⁾ Mindkettőt Pompeius ölette meg. Cn. Carbóról lásd: a *Tört. Mut. M. Brutus* a Caesar gyilkosának Brutusnak atyja, ki, mint Cic. *de Orat. lib. II. cap. 25.* mondja, jeles szónok volt és a polgárjogról három könyvet írt. Az első *triumviratus* idejében Marius pártján harczolván, Pompeiustól megveretett; a Sylla halála után pedig, mint Lepidus consul helyettese Gallia Cisalpinában, Pompeiustól Mutinában ostrom alá vétetvén, annak magát seregével együtt megadta és azért szabadon bocsátatott; de a midőn másnap reá haza felé menne, Pompeius őt Paduánál Geminus által gyalázatos módon orozva kivégeztette. Nőül az Uticai Cato nővérét *Serviliát* bírta, ki azonban nem a legtisztább erkölcsű asszony volt; tőle fönt említett fíján kívül még két Junia nevű leánya született; egyik M. Lepidushoz a triumvirhez, másik C. Cassiushoz ment férjhez. Lásd: *Tacit. lib. I. Annal. c. 2. lib. IV. c. 34.*

⁵⁾ T. i. Pompeiussal.

hogy Curio az ő vezérlete alatt nem tesz mást, mint a mit emez tön Sylla vezérlete alatt nagyravágyásból; hogy ő csupán olyanokat, kik az előbbi törvények szerint⁶⁾ száműzetési büntetés alá nem eshettek volna: ez ellenben hazaárulókat hívott vissza; hogy az erővel kiűzött Milo végett panasza lehetne, de ő senkit bántani nem akar, csak a ki ellene fegyvert emel. Ezeket bizonyos Baebius beszélte, a ki Curiótól 13-kán indúlt és nem mulya ember, de azért ki légyen, alig tudná megmondani. Valóban nem tudom, mit tegyek. Részemről azt hiszem, Pompeius már elment onnét. Akárhogy van, két nap alatt tudni fogjuk. Tőled semmi; még Anteros⁷⁾ sem hozott volt egy bőtfűt is. Nem is csoda, mert hiszen mit írjunk? De azért én egy napot sem múlasztok el. Már megírtam leveletem, midőn hajnalban Leptától Capuából, martius 15-kéről azon tudósítást veszem, hogy Pompeius Brundisiumtól már tengerre szállt és Caesar martius 26-kán Capuában lesz.

Formianumban, martius 25-kén 704.

A. IX. 15.

LVI.

356.

Cicero Atticusnak üdvet!

Alig indítám el hozzád leveletem, mellyben tudósítlak, hogy Caesar martius 26-kán Capuában lesz, kaptam a sürgőny, hogy 28-kán Albanumban¹⁾ Cu-

⁶⁾ Érti az *ambitus*róli törvényeket, mellyeket Pompeius harmadik consulságában felette szigorú törvényekkel váltott fel, s minthogy ezeknek egyszersmind visszaható erőt is tulajdonított, e miatt sok olly egyének száműzetéssel sújtattak, kik előbb csak pénzbírsággal bünhődtek volna.

⁷⁾ Levélbordó szolgálja vagy szabados.

¹⁾ Latiumi falu, 20 római mértföldnyire a fővárostól, *Velitrae* (ma *Velletri*) körül az *Appia*-úton. Itt bírt Curio egy villát.

riónál leend. Azonnal, mihelyt őt láttam, Arpinumba megyek. Hogyha az engedélyt, mellyet tőle kérek, megadja ²⁾ : reáállok az alkúra; ha pedig nem : majd engedélyezek magam magamnak valamit ³⁾. Írjanekem, hogy Brundisiumba, Tarentumba, Sipontumba egy-egy legiót fektetett. Úgy látom, mintha a tengeri kijárásokat akarná elzárni s maga mégis inkább Görög-honba, mintsem Hispaniába készülne. Azonban mindez még messze van. Engem most a vele találkozás furdal (pedig már az itt van!) és első föllépéseitől borzadok. Mert hiszem, tanácsvégezést akar hozatni; akar auguri decretumot ⁴⁾ s engem vagy magával hurczol ⁵⁾, vagy távollétemben zaklatni fog azért, hogy a praetor vagy consulválasztó gyűlést hirdessen, vagy dictatort nevezzen ki — a mi egyik sem törvényes. De ha Sylla ki bírta vinni azt, hogy interrex által neveztessek dictatorrá: miért ne bírná ő? Nincs más eredmény rám nézve, mint vagy ennél a Q. Mucius, vagy ammannál a L. Scipio díjjára jutnom ⁶⁾. Mikor ezt olvasni fogod, vele, meglehet, már találkozni fogtam.

Türed, ki türed rosszabbakat is már ⁷⁾.

Ez sem illik most rám. Mert akkor volt remény ma-

²⁾ Hogy t. i. sem Rómába mennem, sem a tanácsban megjelenem s szavaznom ne kelljen.

³⁾ Szép szóval mondva e helyett : akkor tudom mit csinállok : megyek Pompeiushoz s hadához, mire eddig magamat rá nem bírhattam.

⁴⁾ Az iránt, valljon lehet-e praetornak consulválasztó gyűlést tartani, vagy dictatort tétetni.

⁵⁾ Rómába, hogy ott mint augur és senator a föntebbi kérdést kedve szerint döntessem el.

⁶⁾ Azaz : vagy Caesartól, mint Q. Mucius ifjabb Mariustól; vagy Pompeiustól, mint L. Scipio Syllától, törvényes ellenszegülésemért megöletnem.

⁷⁾ Célzás az *Odyssea* XX-ik énekének 18-ik versére; melly

holnapvi visszatérésemhez s volt részvét az emberekben. Most kibújdosi akarok ; mi kilátással a visszatérhetésre? arra eddig gondolni sem merek. Mert a municipiumi s falusi nép nem csak hogy semmitnem zúgolódik, desőt még fél az ő kegyetlenségétől s bosszújától ⁸⁾). Reám nézve pedig semmisen szomorúbb, mint maradni ; semmi kívánatosb, mint tova repülni, nem hogy neki a háborúban, hanem hogy futásban legyek társa. De te minden tanácskozást akkorra halasztál, midőn tudni fogjuk, Brundisiumban mi történt. Ímmár tudjuk s mégis fenn vagyunk akadva. Mert alig remélem, hogy ő az említett engedélyt nekem megadja, habár kinyerhetésére sok alaposat hozhatok is fel. Azonban az ő egész beszédét, az enyimmel együtt, egy szőig írásban közlöm veled tüstént. Mármost szívvel-lélekkal rajta légy, hogy engem gondoskodásod- s okosságoddal támogass. Olly hirtelen itt terem ⁹⁾), hogy addig az ember T. Rebilussal ¹⁰⁾ sem lehet, mint magamban föltettem volt, találkoznom. Mindent készületlenül kell tennem. Azonban, mint meg van írva :

. *majd magam egyet ;*
Mást valamelly isten fog tán sügalni fülembé ¹¹⁾).

Akármit fogok végezni, azonnal megtudod. Caesarnek a consulokhoz s Pompeiushoz intézett izeneteit, mellyeket kérsz, nem bírom ; azokat nekem Lucius ¹²⁾

verset Horatius, mikor Ulyssesst Tiresiással beszélgeti, imígy fordított : *Fortem hoc animum tolerare iubebo ; Et quoniam mai ra tuli.*

⁸⁾ T. i. Pompeiusétől.

⁹⁾ Caesar.

¹⁰⁾ T. Caninius Rebilus, Caesar egyik legatusa Galliában, ki előtte, úgy látszik, különös tekintetben állt.

¹¹⁾ Az *Odyssea* III-ik könyvének 26—27-ik versei, ahol ezt Minerva Mentor képében mondja Telemachusnak.

¹²⁾ Lucius Caesar, nem pedig mint közönségesen íratik *Aegypta* ;

nem hozta volt meg írásban. Útamból küldöttem hozzád egy levelet, melyből, gondolom, az izenetek kivehetők. Philippus ¹³⁾ Nápolyban van, Lentulus Puteoliban. Domitius felől tudakold tovább is, merre van s mi a szándéka.

Írod, hogy Dionysius felől keményebben nyilatkoztam, mintsem jellemem engedné. Látod, milly ószabású ember vagyok én! Becstületedre, azt hittem, te e dolgot még érzékenyebben veended nálamnál. Mivel, azonkívül, hogy neked, szerintem, érzékenyen kell venned minden sérelmet, mit ellenem bárki követett el: ez az ember még némileg téged is megsértett, midőn irányomban olly gonosz volt. Azonban, hogy mennyiben kelljen venned ezt, az a te dolgod — én e részben semmivel terhelni nem akarlak. Részemről őt mindig hóbortosnak néztem: most tisztátalannak s gyalázatosnak is tartom; de ellenségemnek nem nagyobbnak, mint minő maga magának. Phylargyrussal ¹⁴⁾ helyesen tettél; mindenesetre igaz és jó okod volt azt mondani, hogy inkább ő hagyott engem el, mintsem én őt.

Már elindítottam 25-kén leveletem, mikor a fiúk, a kiket Matiuszal s Trebatiussal ¹⁵⁾ küldöttem, tőlök egy levelet hoztak illy tartalommal:

Matius és Trebatius Cicero imperatornak üdvet!

Eljövéen Capuából, útunkban hallók, hogy Pompeius Brundisiumból martius 17-ik napján minden ha-

mert emezt, mint szolgát, Caesar olly megbízatásra, minőről itt szövan, nem használhatta.

¹³⁾ L. Marcus Philippus, ki 697-ben Lentulus Marcellinussal együtt volt consul.

¹⁴⁾ Valami görög jövevény s Dionysius barátja, ki ezt az utóbbit, úgy látszik Cic. rovására kezdte Atticusnál mentetetni.

¹⁵⁾ A kik épen ekkor Cicerónál megfordultak.

dával kiindult; Caesar másnap rá a városba bevonult, a néphez beszédet tartott és onnét Rómának váliott; szándéka aprilis 1-én a fővárosban lenni, — ott néhány napot tölteni, azután Hispaniába menni. Nem láttuk rosznak, miután Caesar érkezéséről bizonyos hírt vettünk, legényeidet hozzád visszaküldeni¹⁶⁾, hogy erről minél előbb értesülve légy. Megbízásaidra¹⁷⁾ gondunk van s azokat, a mint a körülmény kívánni fogja, teljesítendjük. Trebatius meg akarja előzni őt¹⁸⁾. Miután levelünket megírtuk, azon hírt vettük, hogy Caesar martius 25-kén Beneventumban, 26-kán Capuában, 27-kén Sinuessában fog hálni. Ezt mi bizonyosnak hisszük.

Formianumban, martius 25-kén 704.

A. IX. 16.

LVII.

357.

Cicero Atticusnak üdvet!

Noha nincs hozzád mit írnom, mégis, hogy egy napot se múlászszak el a nélkül, küldöm e sorokat. Jelentik, hogy Caesar 27-kén Sinuessában fog hálni; 26-kán kaptam tőle egy levelet, mellyben már *tehetségemre*¹⁾, nem mint az előbbeniben — *segélyemre* számol. Miután corfiniumi kegyességét levél által megdicsértem, rá ekkép válaszolt:

Caesar imperator, Cicero imperatornak üdvet!

*Helyesen a u g u r á l o d*²⁾ rólam (mert hiszen jól

¹⁶⁾ Kik talán különben tovább is fogták volna kísérni őtet.

¹⁷⁾ Miket nekik együttlétök alkalmával adott.

¹⁸⁾ Előbb akar találkozni veled, mint Caesar. Hogy e szavaknak itt ez az igazi értelme, a 358-ik levél kezdetéből is kitetszik; azért kik itt a *Trebatius sedulo* helyett *Trebatius Scaevolát* olvasnak, nevetséges botlást követnek el; pedig a jó Wieland is ezek nyomán járt.

¹⁾ Cic. a latin *opem* és *opes* kétféle jelentésével szójátékot üz.

²⁾ Caesar e kifejezéssel alkalmasint azért élt csak, mert Cicero augur volt.

ismersz), *hogy semmi tőlem távolabb nincsen, mint a kegyetlenség. És én mind magában a dologban nagy kedvemet lelem, mind a felett, hogy e tettem általad helyeseltetik, triumphálok örömben. Azon pedig meg nem indulok, ha azt beszélik is, miszerint azok, a kiket szabadon bocsáték, olly szándékkal távoztak el, hogy rám majd ismét haddal jöjenek, mivel semmit inkább nem óhajtok, mint, hogy mind én, mind ők hasonlók maradjunk magunkhoz. Te, szeretném, ha a fővárosban velem ott lennél, hogy mint szoktam, mindenekben tanácsodat s tehetségeidet ³⁾ használnom lehessen. Tudd meg, hogy Dolabelládnál senkisem kedvesb előttem. Hiszem, e részben is le fog kötelezni engem, mert ő másként nem is tehet, olly nemes gondolkozással, érzelemmel, szívességgel van irántam.*

A. IX. 17.

LVIII.

358

Cicero Atticusnak üdvet!

Trebatium 27-kén, melly nap e levelet küldöm, várom magamhoz. A tőle hallottak s Matiumtól írtak után fogom kitervezni, milly modorban szóljak vele. Óh szomorú idők! ¹⁾ Nem is kétlem, miszerint erőltetni fog, hogy a fővárosba menjek. Mert hogy aprilis 1-jén a tanácsot nagy számban együtt lenni

³⁾ Caesar itt ismét az *opes* szót használta, de lehetetlen, hogy annak kétértelmősége eszébe megfordult volna; mert Cic. egy Lucullus, Crassus, Hortensius s száz több más római nagyok mellett épen nem volt gazdag ember; és mit Caesar e szó alatt értett, az nem volt egyéb, mint Cic. nagy *szellemi tehetsége*, vagyis azon kitünő személyes tekintélye és hatalmas befolyása, mellyet magának ékes-szólása, esze és tevékenysége által a tanácsban s a forumon szerzett.

¹⁾ Ez a szív mélyéről szavakban kitört sohajtás olly férjfinál mint Cic. milly végtelen nagy jelentéssel bír, önként megmagyarázhatja a figyelmes olvasó magának.

óhajtja, azt már Formiaeben kihirdette. Meg kell-e hát tagadni ezt? De minek okoskodnom előre? Annak idejében közlök veled mindent. Majd az ő beszéde után határozhatom el, Arpinumba kell-e men- nem, vagy máshová. Cicerómmal fel akarom a fehér tógát öltetni. Talán ott kellene ²⁾. Gondolkodjál, kérlek, *hát azután?* Mert engem e kellemetlenségek el- butítottak.

Óhajtanám tudni, írt-e hozzád Curius Tiróról valamit. Mert nekem maga Tiro olyanformán írt, hogy félek, valami történt vele. Kik pedig onnét ³⁾ érkeznek, veszélyben forogni mondják. Annyi nagy gondjaim között ez is aggaszt engem. Mert e balsorsomban az ő szolgálata s hívsége nagy hasz- nomra lenne.

Formianumban, martius 27-kén 704.

A. IX. 18.

LIX. ¹⁾

359.

Cicero Atticusnak üdvet!

Követtem mind a két tanácsodat. Beszédem olyan volt, hogy inkább jó véleménynyel ²⁾, mintsem köszönettel lehet irántam s megmaradtam annál: *nem a fővárosba*. Hanem abban csalatkoztam, hogy őt engedékenynek gondoltam. Korántsem találtam olyannak. Azt monda, ha én nem megyek: ő e lépésem által el lesz ítélve s a többiek is gondolkodóba

¹⁾ Arpinumban végezni el ezt a dolgot.

²⁾ Patraeból, hol még Tiro, teljes fölgögyűltát várva, folyvást tartózkodott.

³⁾ Rögtön a Caesarral Formiaeben történt találkozás után írt levél.

⁴⁾ Mennyiben t. i. neki semmi méltóságomhoz nem illőt nem mondtam s Pompeius iránt magamat háladatosnak mutattam.

esnek. Azoknak más a helyzetök, válaszolám. A sok beszéd után : *jer hát — így szolt — s eszközöld a békét. En-tetszésem szerint-e? kérdezém. A vagy én szabjam elődbe? úgymond. Én, részemről, mondám, úgy fogok beszélni, hogy a tanács nem akarja a Hispaniába menést, sem a hadak Görögországba vitelet s nagy részvéttel fogok szólni Pompeiusról. Mire ő: én pedig részemről illyeket mondatni nem akarok. Gondoltam azt, viszonozám s épen azért nem akarok jelen lenni; mert vagy efféléket és még sok mást, mit elhallgatni sehogy sem tudnék, kellene beszélnem ha ott leszek, vagy el nem kell mennem. Vége az lón, hogy ő, mintegy már menekülni óhajtva, ezt mondá: fontold meg a dolgot. Ez ellen nem volt mit szólnom. Ekkép váltunk el egymástól. S így, hiszem, ő velem nincs megelégedve. De meg vagyok magam, mihez már rég nem vala szerencsém. Egyébiránt, óh istenem! millyen az ő kísérete! Épen, mint szoktad mondani, egy halottak országa az, hol a bűnök rakhelye³⁾ van. Milly veszett párt! s kétségbeesett nép! Még Servius, meg Titinius⁴⁾ fija is ott volt a táborban, melylyel Pompeiusnak kell bekerítettetni. Hat legiója van. Sokat virraszt és mer; én a nyomornak végét nem látom. Most már igazán elő kell szedned a jó tanácsokat. Ez volt a vég határidő. Hanem, mit majd elfelejték, e zárszava utálatos: *hogy ha az én tanácsommal nem lehet élnie, majd él azokéval, a kikével lehet; ő kész lesz megkí-**

³⁾ *Area scelerum.* E helyett az újabb kiadásokban *Eros Celeri* szavakat használnak Wielanddal együtt; mi a régi olvasásnál maradni jobbnak találtuk.

⁴⁾ Mind Servius, mind Titinius római lovagok s Cicerónak barátai voltak.

*s é r l e n i m i n d e n t . L á t t a d h á t a z e m b e r t , m i n t í r o d ,
 é s f e l s o h a j t o t t á l ?* ⁵⁾ Igen bizony. *Ugyan mondd el a
 t ö b b i t i s . N i n c s m i t . Ő e z z e l m e n t P e d a n u m b a , é n
 m e g A r p i n u m b a . O t t v á r o m b e a t e c s i c s e r i k e -
 l ö d e t* ⁶⁾. *Az ördögbe!* fogod rá mondani, *a régit el ne
 kezd megint.* Hisz az is, a kit követünk, sokban csa-
 latkozott. Hanem leveledet várom. Mert már nem
 úgy van, mint előbb, *hogy meglássuk, mi vége lesz* ⁷⁾.
 Utolsó tárgy köztünk, ez összejövételünk volt, mely-
 lyel, nem kétlem, őt megbántottam. Annál hamarabb
 szükség végezniünk. Nocsak, kérlek, egy levelet, de
politikusat. Mostan soraidat különösen várom.

Arpinumban, martius 29-kén 704.

A. IX. 19.

LX.

360.

Cicero Atticusnak üdvet!

Cicerómra, mivel Rómát nélkülözöm, legjobbnak találtam Arpinumban adni fel a fehér togát és ennek földieim örültek; bár valamint őket, úgy a merre csak útaztam, mindeneket búsaknak és leverteknek tapasztaltam, olly szomorú és borzasztó e szörnyű veszély látványa. Katonák szedetnek és téli szállásokra vitetnek. Elképzeld, hogy a mik, még mikor jó polgároktól és igazságos háborúnál s kímélettel tétetnek is, magokban kellemetlenek, milly keservesen esnek most, midőn rossz emberek által, egy átkozott polgárháborúnál, leggarázdábbul vitetnek véghez. Mert ne gondold, hogy volna Italiá-

⁵⁾ E szavakat itt Atticus szájába adja Cic.

⁶⁾ *ιταλιεύσαν.* Így nevezte Atticus szokott kecses modorával, levelében a tavasz előpostáját a fecskét, mellynek megjelenésekor azonnal kedvet érezett Görögországba útazni. V. ö. a 362-ik lev.

⁷⁾ Ezek Atticus valamelyik leveléből átvett szavak.

ban egy gyalázatos ember is, ki ezeknél ott ne legyen. Láttam magam Formiaeben mindnyájokat s istenemre, nem hihettem, hogy emberi lények, noha őket mind ismertem, csak hogy még együtt nem láttam. Menjünk hát a hova tetszik és hagyjuk itt mindentünket. Induljunk ahoz a kinél kedvesebb lesz érkezésünk, mint ha előbb vele voltunk volna. Mert akkor még a legnagyobb reményekkel valánk: most, én legalább, semmivel s kívülöttem nem is ment Italiából senki más el, mint ki emezt ¹⁾ ellenségének tartotta. S bizony nem a köztársaság kedvéért teszem ezt, mellyet fenekestől felforgatva látok, hanem hogy ne tartson senki hálátlannak az iránt, ki engem meg is mentett azon bajoktól, mellyeket rám hozott és mivel a mik történnek s még történni fognak, nézni nem tudom. Gondolom, vannak már némelly tanácsvégzések is hozva; vajha Volcatius véleménye szerint ²⁾! Azonban mit használ? Hiszen mind egy értelemben vannak. De Servius lesz legigazságtalanabb, ki fíját Pompeius kivégzése vagy legalább elfogása végett küldte ki Pontius Titinianussal ³⁾ együtt — noha emez félelemből: de hát amaz? ⁴⁾ Azonban hagyjuk a boszorkodást és lássuk végre ált, hogy számunkra nem maradt más, mint mit legkevésbé szeretünk — az élet. — Miután a felső tenger el van zárva, az alsón fogunk hajóra szállni s ha Puteoliban bajos lenne: Crotonba vagy Thuriumba megyünk és mint jó honszerető polgá-

¹⁾ Caesart.

²⁾ Ki a béke eszközlése végett követeket kívánt küldetni.

³⁾ Neve csak ez egy helytt fordul elő; róla többet nem tudunk.

⁴⁾ Értsd utána: minő helyes okból tehette azt.

rok, ellenségessé teszszük a tengert ⁵⁾). Más módját e háború folytatásának nem látom. Beveszszük magunkat Egyiptomba — hadseregre nézve nem lehet mérköznünk. A békéhez nincs bizalom. De már eleget sopánkodtunk ezeken. Kérlek, írj Cephaliótól ⁶⁾ minden történteokról desőt az emberek beszédeiről is, ha még egészen meg nem némúltak. Tanácsaidat követtem; főkép abban, hogy összejövetelünknel mind a kellő komolyságot megtartottam, mind annál, *hogy a fővárosba nem megyek*, megmaradtam. Többire kérlek hogy írd meg minél világosban (mert már itt a végpercz), mit javalsz, mit itélsz, noha már nincs mit kétkedni. Azonban mégis hogyha valami, vagy inkább bármi jutna eszedbe közöld, kérlek.

Arpinumban, martius 31-kén 704.

A. X. 1.

LXI.

361.

Cicero Atticusnak üdvet!

April 3-kán midőn öcsém Lateriumába ¹⁾ jövék, vettem leveledet s megnyúgottam egy kevésbé; mi rajtam e pusztulások óta nem történt. Mert fellelte nagyra becsülöm azt, hogy jellemszilárdságomat és magamviseletét ²⁾ helyesled; hanem midőn fród, hogy Sextusunk ³⁾ is helyesli; azon úgy örvendek,

⁵⁾ Elzárjuk rajt az Italiába való élelepszállítást. Ez csak egy keserű ironia Cicerótól; mintha Pompeiusnak, ki a köztársaság minden hajóival rendelkezett, nem lett volna már más gondja, mint kiéheztetni Rómát és az egész Italiát.

⁶⁾ Atticus levélhordó szolgálja lehetett.

¹⁾ Lásd: a 110-ik lev. 12-ik jegyz.

²⁾ Melly szerint Caesartól sehogy rá nem hagyta magát bírati, hogy másként Rómába menjen, mint csak úgy, hogyha ott szabad jöend véleményét nyíltan kimondani.

³⁾ Már mondtuk, hogy Sextus alatt mindig Peducaeus értendő.

mintha magamat atyjának ⁴⁾ ki nálam mindig nagy tiszteletben állott, ítélete által látnám megdicsérve. Ez nekem (gyakran szoktam emlékezni rá) hajdan, azon a december 5-kén ⁵⁾, mikor tőle kérdeztem volt: *No Sextus, most mit csináljunk?* ezzel válaszolt:

Hogy ne tunyán és dicsstelenül vesszszek, tegyek egy nagy Hős tettet, méltót, hogy hallja hírét az utókor ⁶⁾.

Az ő szava él tehát még bennem s hozzámerőben hasonló fija ⁷⁾ olly súlylyal bír nálam, a minővel ő bírt; kit, kérlek, köszönts nevemben különösen. Habár tanácsodat nem hosszú időre halasztod is ⁸⁾ [mert gondolom, az a vásárolt béktű ⁹⁾ már kiszónokolta magát s már a senatorok összeülésében, mellyet én *senatusnak* nem nézek, végződött valami], mégis függőben tartasz engem az által, ám ha kevéssé is, miután nem kétlem, mit gondolsz teendőnek részemről. Ugyanis mit tesz az, midőn írod: *Flaviusnak fog adatni egy legio s Sicilia és hogy ez már teljesül is?* ¹⁰⁾ Mit gondolsz, milly gonosz dolgok nem fognak készülni, vagy már tervez-

⁴⁾ Ki már ekkor nem élt.

⁵⁾ Ez az ő híres *decemberi nonája*, consulságának legdicsőbb napja, mellyen Catilina összeseküvését, a kitörés perczében szerencsésen fölfedezte és el is fojtotta.

⁶⁾ *Ilios XXII: 304—305.*

⁷⁾ Ki hát szintolly tudományos, derék jellemű és igazságszerető volt, mint apja; mert emezt *Cic. de Finib. II. c. 18.* e szavakkal dicséri meg: *Sex. Peducaeus, is qui hunc nostrum reliquit, effigiem et humanitatis et probitatis suae filium, tum doctus, tum omnium vir optimus et iustissimus.*

⁸⁾ Atticus t. i. azt írta volt Cicerónak: majd akkor ad neki tanácsot mikor megtudandja mi történt a tanácsban Caesar Rómába érkezete után.

⁹⁾ Nem bizonyos kire czéloz; némellyek *Appius Pulchert*, mások *Servius Sulpiciust*, mások viszont, a 360-ik levél után, *Volcatius* gondolják. Szerintünk legvalószínűbb, hogy itt Curio értetik, kiről tudva van, miszerint őt Caesar nagy összeg pénzzel vesztegette meg. *V. ö. Vellei Paterc. lib. II. c. 48.*

¹⁰⁾ Akkoriban szó volt arról, hogy Sicilia *L. Flaviusnak* fog adatni; de nem úgy lett, mert oda helyette Caesar C. Curiót küldötte. Lásd: *Caes. de B. C. lib. I. c. 30.*

tetni és alkalmilag bekövetkezni? No már én a te földidnek — stalan maholnap az enyimnek is ¹¹⁾ — Solonnak ama törvényén, melly halált szab arra, ki forradalomban valamellyik párttal nem tart, (ha te másként nem ítélisz) túl fogom tenni magamat s eltávozom innen a fiúkkal együtt. Amaz mégis bizonyosabb nálam; azért nem hirtelenkedem; bevárom javaslatodat és azt a levelet (hacsak már másikat el nem indítottál) mellyet írtam, hogy Cephalio által küldenél. Írod, nem mintha hallottad volna valahonnét, hanem mint saját véleményedet, hogy ha békéről lesz a szó, elő fognának rántani ¹²⁾. Én egyáltalában nem képzelem, mint lehessen szó békéről, miután neki legbizonyosb szándéka, megfosztani, ha lehet, Pompeiust hadától és provinciájától; hacsak talán az *apénzenvelt* ¹³⁾ rá nem fogja bírhatni, hogy míg a békekövetek jönnek mennek, nyugton maradjon. Semmi remélni valót, vagy lehető már nem látok. Azonban épen az becsületes emberre nézve a politikai kérdések egyike: meg kell-e egy zsarnok tanácsában jelennie, ha az valami üdvös tárgy felett akar tanácskozni? Ha tehát úgy találna történni, hogy előhívatnám [mit részemről nem óhajtok, mert a mit a békéről mondhatnék, már megmondtam ¹⁴⁾ s azt ő ¹⁵⁾ nagyon ellenzette] — de ha mégis megtörténék: hogy akkor mit vélsz teendőnek általam, azt mindenesetre megírd. Mert eddig semmi magát nálam elő nem adta, a mi nagyobb megfontolást kívánt

¹¹⁾ Mert úgy látszik, Athenaebe volt szándéka félrevonulni.

¹²⁾ Mennem kellene Rómába, a tanácsban részt venni.

¹³⁾ *Nummarius*; az kit föntebb vásárolt béktőlnek mond, t. i. *Curio*.

¹⁴⁾ A 359-ik levélben.

¹⁵⁾ Caesar.

volna. Hogy Trebatiusnak e jó embernek és jó polgárnak beszédében gyönyörködtél, azon felette örülök s eddig csupán ama sok *ὕπερ*!¹⁶⁾ felkiáltások töled csináltak nekem jó kedvet. Leveledet nagyon várom, mellyet hiszem, már elindítottál. Te Sextussal szintazon komolyságot mutattad¹⁷⁾, a mellyet nekem előmbe szabtál. Celered¹⁸⁾ inkább egy szájas, mintsem eszes ember. Mit Tulliatól az ifjakról¹⁹⁾ hallottál, igaz. M. Antoniusról²⁰⁾ a mit írsz, nem látszik előttem voltaképp oly szomorúnak, mint a hogy hangzik. Ez a bódultság, mellyben most vagyok, szinte halál nekem. Mert vagy a roszak közt kell szabadon, vagy a jók között veszélylyel politikai szerepet játsznom; hogy vagy a jólérzők vakoskodását kövessem, vagy a gonoszok merészsége ellen harcoljak. Mindenik veszélyes. Az pedig, a mit tenni szándékom, nem szép és mindemellett sem biztos²¹⁾. Hogy az, ki fíját Brundisiumba küldötte²²⁾ a béke végett, (mellyről én is azt vélem, a mit te, hogy az nem egyéb nyilvános ámításnál, mert mellette legtüzesebben készül a háború) követül választassék, nem hiszem; miután még erről, mint én óhajtót-

¹⁶⁾ Annyit tesz: mint *derék! pompás!* Úgy látszik, Atticusnak, ki szerette beszédét görög szavakkal keverni, szokása volt ezt a szót használni, mikor neki valami különösen tetszett.

¹⁷⁾ Hihető, mikor Caesarnál Rómában együtt udvaroltak.

¹⁸⁾ Atticusnak valami megbízott embere, vagy tán szabadosa; nem pedig Q. Metellus Celer, mint némelylek hibásan gondolják.

¹⁹⁾ Talán a Cicero-fúkat érti.

²⁰⁾ Mit akar itten mondani, senki még kellőleg meg nem magyarázta. Ha a sok *varians* közül az *Antonius* név megáll, akkor mindenesetre alatta nem a *triumvir*, hanem a szomorú véget ért Antonius *Orator* értendő, kiről lásd: *de Orat. III. 3.*

²¹⁾ Hogy t. i. egyik részszel sem tartva, Italiában maradjon.

²²⁾ Servius Sulpiciust, vagy Cornelius Balbust érti-e, nem tudni, miután fíját mindenik Brundisiumba küldötte. V. ö. a 360-ik és 364-ik levv.

tam ²⁾), eddig semmi említés nem történt. Annál kevésbbé szükséges írnom, vagy csak gondolkodnom is a felől, mit fogok tenni, ha megtörténnék, hogy engem küldjenek.

Lateriumban, aprilis 3-kán 704.

A. X. 2.

LXII.

362.

Cicero Atticusnak üdvet!

Vévén april 5-kén azon leveledet, mellyet Cephalio hozott, noha más nap Minturnaebe és onnét tovább ¹⁾ menendő valék, öcsém Arcanumában maradtam, hogy míg valami bizonyosb hír érkezik, rejtettebb helyen lehessek: különben is megtörténvén azok, mik nálam nélkül megtörténhetők. Itt már a *csicserikelő?* ²⁾ és bennem ég a vágy ³⁾, bár nem tudom, hogy hova és merre ⁴⁾. Hanem ez a magam és ahozértők gondja lesz. Te azért, mennyiben tőled telik, tanácsaiddal, mint eddig tetted, segíts. A dolgok megfeythetlenek. A sorsra kell bízni mindent. Legkisebb remény nélkül fáradunk. Ha történik valami jó: csodálni fogjuk azt. — Nem szeretném, ha Dionysius, mint róla Tulliám írja, hozzám eljönne. Az idő sem ahoz való és az ember előtt, a ki nem barátom, mostani nagy bajaimat sem akarnám látványúl kitenni; kinek hogy kedvemért te ellensége légy, nem kívánom.

Quintus Arcanumában, aprilis 5-kén 704.

²⁾ Hogy t. i. békekövetség küldessék.

¹⁾ Ki Italiából a tenger felé.

³⁾ Tavaszi fecske. Lásd: a 359-ik lev. 6-ik jegyz.

⁴⁾ Tengerre kelni.

⁵⁾ Vegyem útamat.

A. X. 3.^a

LXIII.

363.

Cicero Atticusnak üdvet!

Írni valóm ugyan semmi sincs : de vannak, a miket még tudni kívánnék ; jelesen , hogy elment-e már ¹⁾ ; milly karban hagyta a fővárost ; magában Italiában minden vidék , avagy úgy élére kit állított ; Pompeiushoz és a consulokhoz küldettek-e tanács-végzésből követek a béke iránt . Hogy hát mindezt megtudhassam , csupán azért küldöm e sorokat . Azért kedvem szerint való s rám nézve lekötelező dolgot tennél azzal , ha engem e tárgyak felől s netalán más tudnivalókról is értesítnél . Arcanumban várok , a míg ezeket megtudom ²⁾ .

Arcanumban, aprilis 7-kén 704.

A. X. 3.^b

LXIV.

364.

Cicero Atticusnak üdvet!

Ez a más odik levelem mellyet számodra 7-kén diktálok ; egy hosszabbat ¹⁾ tegnap írtam saját kezemmel . Mondják , téged a *királyi palotában* ²⁾ láttak . De nem szemrehányáskép említtem , hisz e szemrehányást enmagam sem kerültemel ³⁾ . Egyébiránt leveledet várom ; noha bizony már nem látom , mit lehessen várnom ;

¹⁾ Caesar Hispaniába.

²⁾ Mi ezentúl más kiadásokban következik , nem e levélhez tartozik , hanem a következő külön levelet alkotja.

³⁾ Ez a levele elveszett.

²⁾ *In regia*. Így nevezték Róma IV-ik városrészében a *Via Sacran* Ancus Marcius király palotáját , hol a pontifexek üléseit szokták tartani s Caesar , mint pontifex maximus , itt fogadta az ekkor hozzájárt udvarlókat el.

¹⁾ Magam is udvarolván Formiaebe Caesarnek.

ha semmi nem lesz is, írd meg, kérlek, azt is ⁴⁾). Caesar levelében megbocsát azért, hogy el nem mentem, mondván, ő a legjobb oldalról magyarázza ezt. Kedvemre van, midőn írja, hogy Tullus s Servius ⁵⁾) panaszkodtak nála, miért nem engedte nekik is meg azt, a mit nekem. Milly nevetséges emberek! Ők, kik fiaikat Pompeius bekerítésére küldötték, magok a tanácsba elmenni röstelnek ⁶⁾). De közlöm veled párban Caesar levelét ⁷⁾).

Arcanumban, aprilis 7-kén 704.

F. IV. 1.

LXV.

365.

M. T. Cicero, Ser. Sulpiciusnak üdvet!

C. Trebatius jó barátom írja hozzám, miszerint kérdezted tőle, merre vagyok és sajnálsz, hogy mikor a fővároshoz értem ¹⁾) betegségem miatt nem láthattál s hogy szeretnél a mostani viszonyok között velem, ha közelebb mennék, mindkettőnk teendőjéről értekezni. Vajha, Servius, míg még fennállotunk, (mert így kell mondanom) szólhatánk vala egymással, bizonyosan fogtunk volna mí a haldokló köztársaságnak valami segílyt nyújthatni. Mert még távollétemben hallottam, hogy te, ki e veszélyeket jó előre láttad, mind consulságodban, mind consulságod után is, a béke védője valál. Én, ki e gondolkodásodat helyeslém s ki magam is úgy éreztem, semmire menni nem tudtam. Mert későn érkez-

⁴⁾ Többször használt szójárása Cicéronak.

⁵⁾ Volcatius és Sulpicius.

⁶⁾ Bár többesben beszél, a mit mond csak Serviusra illhetik és nem Volcatiusra is, ki már ekkor más módokon eléggé bebizonyította azt, hogy Caesar részén van.

⁷⁾ Kár, hogy ez többé nincsen meg.

¹⁾ Ciliciából haza jöttömkor.

tem; magam valék; az ügyben avatatlannak nézettem s harcyszomjas emberek eszelősködései közé jutottam. Most, miután úgy látszik, a köztársaságon már többé segítnünk nem lehet, ha van, miben tanácsot adhatunk magunknak — nem hogy előbbi állapontunkból valamit megmentstünk, hanem hogy a gyászt lehető legszebben viseljük — senki a világon nincsen, kivel jobb szeretnék értekezni, mint veled. Mert előted sem a legderekább férjfiaknak, kikhez hasonlók lenni tartozunk, példái, sem a legtudósabbaknak, a kiket mindig becsültél, szabályai nem ismeretlenek. És én neked már előbb megírtam volna, hogy a tanácsba, vagyis inkább senatorok *gyűldéjébe*²⁾ hiába fogsz menni; ha nem féltém volna megsérteni kedvét annak³⁾, ki tőlem kivánta, hogy a te példádat kövessem s kinek én, midőn arra kért, hogy a tanácsban legyek ott, kijelentettem, miszerint a béke s Hispania iránt ugyanazt fognám mondani, a mit te mondottál⁴⁾. Láthatod, a dolgok mint állnak s hogy egész föld kerekése⁵⁾, megosztatván a hatalom, háborútól lángol; hogy a főváros törvények, törvényszékek, jog és hitel⁶⁾ nélkül; rablásnak s gyűjtogatásnak van kitéve. Azért nekem semmi ollyas, mit, nem mondom, remélenék hanem csak némileg óhajtni mernék is,

²⁾ Azért nevezi így, mert a tanácsot nem lehetett teljesnek mondani, miután Rómából a consulok s igen sok más tisztviselők távol voltak.

³⁾ Caesarét.

⁴⁾ V. ö. a 359-ik lev.

⁵⁾ *Orbis terrarum*; mert e kifejezés alatt az *összes római birodalom* szokott értetni.

⁶⁾ Hogy itt Cic. a *fides* szót finanziaális értelemben vette s az állam-creditet értette alatta, világos Caesarnak im e szavaiból: *quum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae soluerentur. de Bello Civ. lib. III. cap. 1.*

nem juthat eszembe. De ha te, mint igen okos ember, jónak látod beszélünk egymással : bár a fővárostól (mellynek többé nevét sem örömet hallom) még messzebb távozni akartam, közelebb jövök s Trebatiusnak megírtam, hogy ha őt valami végett hozzám küldeni akarnád, az elől ne vonakodjék; s hogy ezt cselekedd, óhajtom. Vagy ha saját híveid közül akarsz valakit, azt küldd hozzám; hogy sem neked a fővárosból kijönnöd, sem nekem oda közelítnem ne kelljen. Én felőled olly sokat teszek föl, a mennyit magamról talán csak képzelek; úgy hogy bizonyosnak tartom, a mit mí köz értelemmel megállapítandunk, azt mindenki helyeselni fogja. Légy jó egészségben.

Formianumban, aprilis 13-ka körül 704

A. X. 4.

LXVI.

366.

Cicero Atticusnak üdvet!

Több leveledet vettem azonegy napon, mellyek mind gondosan írvák; az pedig, melly könyvnek beillenék, gyakori olvasásra érdemes, a mint ezt teszem is — ezzel nem hiában fárastád magadat; nekem pedig különös örömet szerzettél. Hogy tehát ezt, a míg lehet, azaz míg tudni fogod hol vagyok, minél gyakrabban cselekedd, igen szépen kérlek. Részemről meg a jajveszéklésnek, mit minden nap teszek, vagy legyen immár vége egészen, ha lehet, vagy csak mértéke legalább, mi bizonyára lehető. Mert többé nem azon gondolkodom, milly tekin-télyt, milly méltóságokat, millyen életmódot vesztettem el; hanem hogy mennyire mentem, miket vittem véghez, minő fényben éltem, végre hogy e nyomorúságokban, mi különbség van közttem s

azok között, kik miatt mindent veszítettünk. Ezek azok, kik azt hitték, hogy ha engem a hazából ki nem kergetnek, vágyaikat féktelenül nem űzhetik; kiknek szövetkezésökbe s gyalázatos egyetértésökbe bízásuk mire ütött ki, láthatod. Az egyikben forr a düh és gonosz szándék ¹⁾: semmit nem tágit, sőt naponként nyomasztóbb lesz; alig kergette ki amazt Italiából, most egyfelől üldözni, másfelől provinciájától megfosztani törekszik őt és már nem hogy átallaná, hanem még mintegy megvárja, hogy miután zsarnok, annak is hívassék. A másik -- az, a ki engem hajdan, midőn lábaihoz borúltam volt, még csak föl sem emelt; ki azt mondá, amannak ²⁾ akaratja ellen semmit nem tehet ³⁾ — most, miután ipa körmei s fegyverei közül menekült, szárazon vízen háborút tervez, nem igazságtalant ugyan, hanem kötelességbelit, sőt elkerülhetlent, hanem azért polgártársaira nézve, ha győzni nem fog, vészhozót és ha győz is, nyomorteljest. Én e nagy hadvezéreknek nem csak tetteit nem becsülöm többre az enyimeknél, de még szerencséjüket sem, bár az övék igen fényes, én pedig sanyarúbbal küzdeni láttatom is. Mert ki honát vagy elhagyta, vagy elnyomta, lehet-e az boldog? És ha, a mint emlékeztetsz helyesen mondtam könyveimben ⁴⁾ azt, hogy semmi sem jó, csak a mi tisztesség, — semmi sem rossz, csak mi gyalázatos: úgy bizonyára mindkettejük legnyomorultabb, mint kinknél a hon jólléte s méltósága saját uralom-vágyuknak és magán érdekeiknek mindig utána tétetett. De-

¹⁾ Caesarra ezélez.

²⁾ Ez akkor történt, mikor Cic. Clodius ellen Pompeiustól pártfogást kért.

³⁾ T. i. Caesarnak.

⁴⁾ *De Republica*.

rék öntudattal támogatom hát magamat, midőn meg-gondolom, hogy én a köztársaságnak, míg tud-tam, vagy legjobban szolgáltam, vagy legalább felőle soha nem másként, mint istenileg⁵⁾ gon-dolkodtam; és hogy a köztársaságot csakugyan az a zivatar forgatta fel, mellyet én ezelőtt tizennégy évvel⁶⁾ előre láttam. Azért ez öntudat kíséretében megyek el, nagy fájdalommal, de nem annyira en-magam, vagy testvérem végett, a kiknek időnk már lejárt, mint fíjaink miatt, kiknek (nem egyszer gon-dolom) számukra is kellett volna a köztársaságot biztosítnunk. Ezek egyike — nem azért, hogy fíjam, hanem mert nagyobb benn a kötelesség érzete — szörnyen gyötör engem; a másik — (iszonyú csa-pás! mellynél keservesebb egész életemben rajtam még nem történt) kedvezésünk által elroutva, oly-lyanra veteműlt, mit megmondani sem merek⁷⁾ s leveledet akarom bevárni. Mert ígérted hogy többet fogsz írni, majd ha őt megláttad. Irányában az én en-gedékenységem mindig nagy szigorral párosúlt s nem egy, sem nem csekély, de sok tetemes vétkeik elnyom-tam. Atyja szelídségét pedig inkább szeretettel fogadnia, mintsem olyan kegyetlenül megvetnie illett volna. Caesarhoz küldött levele olly nehezen esett nekünk, hogy előtted is titkoltuk; mert úgy látjuk, mintha mí az ő életét elkeserítettük volna. Hát most ez az

⁵⁾ *Divine*. Felségesen, derekasan.

⁶⁾ Mikor t. i. consul volt.

⁷⁾ Quintus, Cicero öcsésének fíja, atyja és nagybátyja híre nélkül Caesarnek levelet küldött, mellyben őt kérte, hogy atyját s nagybátyját bármi módon az Italiából kimenéstől tartóztassa vissza; s midőn ezért a két öreg által keményen megdorgáltatott volna, mintha ez oktalanságát jóvátenni akarná, Rómába ment és ott Hirtiusal értekezett; bár e felől Cic. azonnal értesült; azt hogy köztök miféle beszédek történtek, nem tudta.

útja s színlett kegyelete mit mutat? ⁸⁾) mondani sem merem. Annyit tudok ⁹⁾, hogy miután Hirtiushez ¹⁰⁾ elment volna, Caesartól hivatott s ez előtt az ő nézeteivel ¹¹⁾ merőben ellenkező érzelmem s Italiát itt-hagyó szándékom felől beszélt, de — félve írom még ezt is ¹²⁾. Azonban bennünk semmi hiba nincs : az ő természetétől kell félnünk. Ez rontotta meg Curiót, ez a Hortensius fiját : nem atyjaik vétke. Őcsém bűba van merülve s nem annyira önéletét, mintsem az enyimet félti. E bajban nyújts, ebben ha tudsz, vigasztalást s legóhajtandóbb lenne az, ha hogy a miket hallottunk, vagy valótlanok vagy nagyítva volnának. Ha igazak : mi lesz az illy életnek s megszökésnek vége, nem tudom. Mert ha a köztársaság állana, nem hiányzanék nálam a tanács, sem a szigor, sem a tevékenység körül. Ezeket részint a harag, részint a fájdalom, részint a félelem ¹³⁾ keményebben íratá itt velem, mintsem akár a te hozzá való szereteted, akár az enyim kíváná. Ha igazak a hírek : meg fogsz éret-

⁸⁾ Úgy látszik az ifjú Quintus mikor titkon útnak indult, atyja s nagybátyja számára levelet hagyott volt hátra, melyben velek azt akarta elhíttetni, miszerint Rómába csak azért megy, hogy hibáját, melyet a Caesarhoz írás által elkövetett, ez úton némileg helyrehozhasssa.

⁹⁾ Ezt sem tudta bizonyosan, mint alább ki fog tetszeni.

¹⁰⁾ Caesar egyik meghítt emberéhez, ki 710-ben consul lett Q. Cicero a 781-ik levélben Tiro előtt Hirtiusról, mint egy hitvány fajtalan emberről, úgy beszél : azért az ifjú Quintusnak vele való biztos társalgását az öreg Cicerók már ezért is botrányoztatónak találták.

¹¹⁾ Kétfélekép is vehető. Lehet Caesar, lehet Quintus nézeteire értünk és az utóbbi esetben vele Quintus azt akarta kimutatni hogy ő jobb szeretné Caesart, mintsem Pompeiust követni.

¹²⁾ Mintha himni sem merné. És így nem volt föléle bizonyos. V. ö. a 9-ik jegyz.

¹³⁾ *Haragudott* az ifjú Quintus elkövetett vétkeért ; *fájdalma* hálátlanságát s *félt* hogy Caesar a fiútól hallottakat rossz néven veendi.

te bocsátni; ha pedig hamisak : szívesen hagyom e tévedésből kiragadtatni magamat tőled. Végre, bármint legyen is a dolog, sem nagybátyját, sem az atyját semmiben megróvni nem fogod.

A mint ezt itt írom, veszem a Curio izenétét, hogy jön hozzám. Mert ő tegnap estve, vagyis 13-kán Cumanumba érkezett ¹⁴⁾. Ha tehát beszéde hoz valami ollyast, mit neked megírni méltó lesz, azt e levelem mellé fogom csatolni ¹⁵⁾.

Elhaladt villám ¹⁶⁾ előtt Curio s azt izente be, hogy később jön el. Sietett Puteoliba, ott a néphez beszédet tartani ¹⁷⁾. Megtartotta; visszajött; itt volt nálam jó sokáig. Óh utálatosság! Ismered az embert. Semmit nem titkolt; jelesen, hogy nincs bizonyosb, mint az, miszerint mindazok, kik Pompeius törvénye által elítéltettek ¹⁸⁾, visszahelyeztetnek és így ő Siciiliában ¹⁹⁾ ezek szolgálatával fog élni. Nem kétli, hogy a két Hispania Caesaré lesz; ki onnét hadával, bárhol van Pompeius, utána megy s ennek vesztével végzi a dolgot. Hogy haragra gyúlván, majd meg akará öletni Metellus néptribunt ²⁰⁾. Csak kevés híjja volt; mi ha megtörténik, nagy öldöklés fogta volna követni; számosak az öldöklésre ösztöngők;

¹⁴⁾ De nem Cic. villájába, hanem egy másikba, vagy a magéba, vagy valami jó barátjába.

¹⁵⁾ Azt, mi következik, azután írta Cic. ehez a levélhez, midőn már őt Curio Puteoliból visszajöttében meglátogatta volt.

¹⁶⁾ Cumanumot kell érteni.

¹⁷⁾ Kétségkívül Caesar mellett.

¹⁸⁾ *Ambitusért*, lázangásért vagy egyéb országos bűnért száműzettek.

¹⁹⁾ Hova Caesar Curiót három legióval helytartóul küldötte.

²⁰⁾ Azért, mert Caesarnak tetteg ellenszegült, mikor ez az országos kincstár ajtaját, mellynek kulcsát Pompeius magával elvitte, erőszakkal feltörté, a küszöbön belépni akart.

maga pedig, nem hajlamánál s természeténél fogva nem kegyetlen, hanem mivel a kegyelmességet népszerűnek tartja; ha a nép vonzalmát elvesztené, azonnal kegyetlen lenne és hogy az megzavarta őt, mikor látta, miszerint a kincstár miatt még a népnél is felakadt. Azért bár bizonyos szándéka volt, mielőtt elmenne, a néphez beszédet tartani: azt tenni nem merte s szörnyű borús kedélylyel távozott. Midőn pedig tőle azt kérdezem, látja-e a köztársaságnak valami jelenségét? — nyíltan megvallotta, hogy *színét sem többé*. A Pompeius hajóhadától félt; mondván, ha az úgy van, ő Sziciliából elmegy. Hát, mondék, az a hat vesszőcsomód? ²¹⁾ Ha a tanácstól van: miért borostyános? ²²⁾ ha őtőle: miért csak hat? ²³⁾ Szerettem volna, mond, titkos tanácsvégzés útján ²⁴⁾, mivel másként nem lehetett; de ő most még sokkal inkább gyűlölvén a tanácsot, azt mondá: *tőlem fog adatni minden*. Miért pedig hat? *mivel tizenkettőt nem akartam, bár lehetett volna*. Mire én azt mondám, bár magam is kértem volna tőle, mit, hallom, Philippus ²⁵⁾

²¹⁾ *Sex tui fuscus*. Caesar Curiót Sicilia propraetorává nevezvén, a kormányzó hatalom e jelvényeivel is ellátta őt.

²²⁾ Mert *borostyános* vessző-csomagot csak ellenségen nyert győzelem után volt szabad használni; Curio pedig még semmi győzedelmet nem nyert s nem is ellenséggel, hanem polgárokkal viselt háborút.

²³⁾ Mert rendkívüli esetben, mint mikor Paulus Aemilius az *iberiai háborúra* ment, tizenkettőt szoktak használni; mely szám különben otthon csak a consulokat, künn a proconsulokat illette.

²⁴⁾ Kapni meg Sziciliát a hatalom jelvényeivel. Nyílt tanácsvégzésre nem mert számolni, félvén, hogy annak ellenszegülhet valamely néptribun, mint pl. L. Metellus, ki Caesarnak minden intézkedéseit tiltakozásával gátolta. Azért is egy alattomos, becsempészett tanácsvégzést kívánt volna; de ezt Caesar nem találta szükségesnek.

²⁵⁾ L. Marcius Philippus, ki Caesar nővérének Juliának leányát *Atiát* vette nőül, midőn ez Octavius után özvegyen maradt. És így Octavianus imperatornak mostoha apja. Ez Caesartól azt kérte, sza-

megnyert : de nem mertem, miután ő sem nyert tőlem semmit ²⁶⁾. *Szivesen megadta volna, úgymond. Azonban ollyba vedd, mintha már megvolna, mert én, ha neked úgy tetszik, megírom hozzá, hogy erről beszélünk egymással. Ha már a tanácsba nem mégysz, mit gondol ő azzal, hol vagy? Sőt még akkor sem ártál vala ügyének, ha Italiában nem maradtál volna.* Erre neki azt feleltem : én félrevonulást és magányt keresek, főkép, mert lictorok vannak velem ²⁷⁾. Megdicsérte szándékomat. Igen ám, viszonzám : de akkor útam Görögországba a te provinciádon keresztül lenne, mint-hogy a felső tengernél katonaság fekszik. *Mi lehetne veám nézve kívánatosb*, mondá s e részben sok igen szépet beszélt. Annyi hát el volna érve, hogy nem csak biztosan, de nyíltan is hajóra szállhatok. A többit másod napra halasztá ; azokból a mi érdemes lesz levélre, megírom neked. Vannak, miket el is felejtettem ; mint pl. bevárja-e az interregnumot ? ²⁸⁾ vagy milly értelemben mondta azt, hogy a consulsággal kínálják ²⁹⁾, de neki a közelebbi évre nem kell ? Vannak egyebek is, miket kitudni akarok. Szóval : esküdött rá [mi neki kevésbe kerül ³⁰⁾], hogy Caesarnak legjobb barátomnak kell lennie. *Mert hisz úgymond, Dolabella hozzám azt írta, hogy a midön*

bad legyen neki Italiában semlegesen maradnia és ezt tőle meg is nyerte.

²⁶⁾ Jelesen, rá nem vehetett, hogy Rómába menjek és ott a tanácsban résztvegyek.

²⁷⁾ A *lictorokat*, hogy szemet ne szúrjanak, magával huzozolni nem akarta, de több tekintetnél fogva maga mellől elbocsátni sem szeretete volna.

²⁸⁾ Mellynek törvény szerint szükség lesz bekövetkezni, ha a jövő évre, még ez idén consulok nem választatnak.

²⁹⁾ A Pompeius-pártiak.

³⁰⁾ Mert megszokta minden mondását, akár igaz, akár nem, esküvel erősíteni.

neki levélben jelenté, miszerint szeretné, ha a fővárosba mennél : ő azt nagy köszönettel fogadta s nem csak helyeselte, de örült is rajta. Kell-e mondanom, hogy megnyúgottam. Mert ama házi baj ⁵¹⁾ s Hirtiussal való beszéd miatt aggodalmam megszűnt ⁵²⁾. Melly igen óhajtom, hogy ő ⁵³⁾ hozzánk méltó legyen s mennyire kecsegtetem magamat, hogy nem kell róla semmit gyanútnom. Csakhogy mi szükség volt Hirtiussal találkozni? Akármí : de lappang itt valami; vajha csekélység lenne az. Mindenesetre csodáljuk, hogy még vissza nem jött. Hanem mindezt majd megtudjuk. — Az Oppiusokat ⁵⁴⁾ szerezd meg Terentiának. Mert már a fővárosban nincs veszély ⁵⁵⁾. Engem pedig tanácsoddal segíts : valljon a szárazon Rhegiumba, vagy innen ⁵⁶⁾ mindjárt a hajóra menjek-e? Egyébiránt minthogy késem, lesz hozzád mit írnom, mihelyt Curiót meglátom. Tiróról ne feledd, kérlek, mint teszed ⁵⁷⁾, tudatni velem, hogy mint van.

Cumanumban, aprilis 14-kén 704.

⁵¹⁾ Mellyet az ifjú Quintus okozott.

⁵²⁾ Már ekkor megtudta volt, miszerint az ifjú Quintus semmi olyast Hirtiusnak nem beszélt, minek rá (Ciceróra) rossz következése lehetne.

⁵³⁾ Az ifjú Quintus.

⁵⁴⁾ Azok, kik a 330-ik levélben is említvék. Meglehet mert pénztőzsérek voltak, Cicerótól is bírtak valami öszveget kamatra.

⁵⁵⁾ Követtük a fordításban Gronoviust, ki itt az *uum* periculum helyett *vanum* periculumot javasol ; mintha vele Cic. azt akarná mondani : már nem félhetni, hogy — mint híre volt — Caesar Rómát katonái által kiraboltassa.

⁵⁶⁾ Cumanumból, honnét a levelet írja.

⁵⁷⁾ *Ut facis*. Ez Cicerónak gyakran használt udvarias pleonasmusa, melly mint felesleges, bizvást kihagyható volna.

F. VIII. 16.

LXVII.

367.

Coelius Cicerónak üdvét!

Megdöbbenve leveleden, mellyben elárúlod, hogy valami szomorú dolgon jár eszed, de sem, mi az, meg nem írod, sem mégis, minemű a mit gondolsz, fölfedezetlenül nem hagyod: rögtön küldöm íme válaszomat hozzád. Szerencsédre, gyermekeidre kérek, kényszerítlek, Cicero, hogy menekülésed s épenmaradásod iránt valami veszélyes lépést ne tégy. Mert én isten- s emberekre és barátságunkra hivatkozom, hogy neked mindent eleve megmondtam s nem vak-tában intettelek, ha: em, miután Caesarral összejővén, szándékát, mellyet a győzelem megszerzése után követend, kitudtam, ahoz képest tudósítottalak. Ha azt hiszed, hogy Caesar, ellenségei eleregetése és a föltételek megszabású körül eddigi módját fogja követni ¹⁾, tévedsz. Nem más, mint szigor s keménység, a mit gondol és beszél is. Boszúsan hagyta ott a tanácsot; amaz ellenszegülések ²⁾ szörnyen felizgatták. Azt mondhatom, hogy a kiengesztelésnek helye nem lesz. Azért ha személyed, ha egyetlen fíjad, ha hazád, ha még fenmaradott reményeid be-esések előtted; ha nálad én, ha vőd — e legjobb férfiú — érünk valamit: nem kell mindnyájunk jólétét, földülni akarnod, hogy így azt a pártot, mellynek győzelmétől fenmaradásunk függ vagy gyűlölni, vagy elhagyni legyünk kénytelenek, vagy a te jóléted ellen gonosz óhajtást tápláljunk ³⁾. És végre gondold

¹⁾ Hogy t. i. Pompeius teljes legyőzése után, ellenségeivel mint Domitius al, Lentulussal és másokkal olly szépen fog bánni.

²⁾ Kivált a Metellus néptribuné. V. ö. a 366-ik lev. 20-ik jegyz.

³⁾ Mert midőn mi azt a győzelmet óhajtjuk, mellytől saját jól-

meg, hogy a mi botrányúl szolgálhatott ⁴⁾ azt ím-
 már e késedelmezéssel úgyis elkövetted. Most köt-
 nőd ki azzal a győzővel, kit a dolgok kétes állásá-
 ban megbántani nem akartál s azokhoz a megsza-
 lasztottakhoz menned, a kiket követni ellentállásukkor
 sem kívántál, a legnagyobb esztelenség lenne. Vi-
 gyázz, nehogy midőn félig jó lenni szégyenlesz,
 kevésbé ügyesen találj megválasztani a legjobbat.
 Ha végkép meg nem győzhetlek : várj legalább
 addig, míglen tudatni fog, a két Hispaniáról mit
 végzünk, a mellyek, jelentem neked, Caesar meg-
 jöttével a mieink lesznek. Mi kilátásuk lehet azoknak,
 ha a két Hispania elveszett, én nem tudom. És ne-
 ked is mi célod lehetne a kétségbeestekhez menés-
 sel : bizonyára ki nem találhatom. Az, mit nekem,
 nem szólva is értésemre adtál, fülébe jutott Caesar-
 nak és a mint jónapot mondott, mindjárt elbeszélte,
 felőled mit hallott. Részemről tagadtam, hogy én
 tudnék róla, de egyszersmind megkértem őt, írna
 hozzád egy levelet ⁵⁾, az által leginkább maradásra
 bírathatol. Engem Hispaniába elvisz magával. Ha
 velem ez a célja nem volna : mielőtt a fővárosnak
 feléje is mennék, bárhol légy, hozzád ruczezanék
 vala, hogy erre szóval reá bírjalak s erőnek erejé-
 vel is letartóztassalak. Még egyszer kérlek, édes
 Ciceróm gondold meg a dolgot, hogy magadat s
 minden tiedet végkép meg ne rontsd s tudva
 akarva oda ne juttasd, honnét semmi menekülést

létünk függ, ugyanakkor vesztét kívánjuk azoknak, a kik Pompeiust
 követik s ha te is ezek között léssz, kénytelenek leszünk neked is
 részt kívánni.

⁴⁾ Részemről Pompeiusnál.

⁵⁾ Ekkor írta Caesar Ciceróhoz azt a levelét, mellyet emez a
 347-ikhez mellékelve Atticusnak megküldött.

nem látsz. Hahogy vagy a főbbek szavain indúlsz meg, vagy némelly emberek gógjét s hánykolódását nem tűrheted : nézz ki, gondolnám, magadnak valami háborútól mentt várost, míg ezek eldőlnek, mik mármár végüket érik. Ha ezt teszed, mind én azt fogom itélni, bölesen cselekedtéél, mind Caesart sem bántanod meg.

Áprilisben, 704.

A. X. 5.

LXVIII.

368.

Cicero Atticusnak üdvet!

Gondolom, múltkor egész tervemről elég kime-
rítőleg írtam volt hozzád. A napra nézve ¹⁾ épen nem
lehet írnom semmi bizonyost, azon kívül, hogy :
nem újhold előtt.

A Curio beszédének másnap is majd csakuem
ugyanaz volt a veleje, kivévén, hogy még nyíltab-
ban értésemre adá, miszerint ő e dolgoknak kimene-
telét nem látja.

Kivánod, hogy kormányozzam Quintust ²⁾. *Ar-
kadiát!* ³⁾ De azért nem mülasztok el semmit.
És bár te se! ⁴⁾ Hanem én szelídebb nem leszek ám.

A levelet Vestoriusnak mindjárt megvittem, mert
erősen kérdezősködött utána.

¹⁾ Mellyen Görögországba indulni akarok.

²⁾ Kiről azt írta Cicerónak Atticus, hogy vissza fog menni
atyja s nagybátyja körébe.

³⁾ Első szava egy közbeszéddé vált görög oraculum versnek,
mellyről emlékezik *Herodotus is lib. I. c. 66.* Az egész vers értelme
ez : *Arkadiát kéred tőlem; nagy dolgot kérsz: meg
nem adhatom.* Közbeszédben akkor szokták használni, mikor va-
laki nagy és nehéz dolgot kívánt valakitől.

⁴⁾ Mülasztanád el e részben megtenni körülé a magadét.

Vectenus⁵⁾ veled szebben beszéle, mintsem a hogy nekem írt volt. De az ember hanyagságát nem győzőm eléggé esodálni. Azt mondván ugyanis Philotimus nekem, hogy Canuleiustól azt a szállodát⁶⁾ 50,000 sestertzen meg lehetne venni, sőt hogy olcsóbban is megvehetem, ha Vectenust végette megkérem: megkértem őt, hogy ha lehet, alkudjék le abból az öszvegből valamit. Megígérte és a minap írja nekem, hogy 30,000-en megvette; hogy tudósítsam, kinek kívánom általadatni és hogy a fizetés napja novemberhó 13-ika. Egy kissé epésen válaszoltam neki⁷⁾; hanem mégis barátságos enyvelgéssel. Most, mintán magát szépen viseli, nincs az ember ellen semmi panaszom és megírtam neki, hogy értesítve vagyok általad.

Útad felől mit s mikorra határozóziál, add tudtomra, kérlek.

Cumanumbau, aprilishó 17-kén 704.

A. X. 6.

LXIX.

369.

Cicero Atticusnak üdvet!

Eugem eddig az időjáráson kívül egyéb nem bátráltat. Álnokúl tenni semmit nem fogok, bármi történjék Hispaniában¹⁾. De azért hallgass. Előbbi

⁵⁾ Egy alkúsz, millyenek Rómában sokan voltak s adá-vevéseknél székta használtatni.

⁶⁾ Fogadó-fó ma épület, hol az útzók szükség esetén meghálhattak. Cicerónak kedve jött bizonyos Canuleiustól egy illyent venni, bihető azért, mert az épület az ő egymástól egész napi járóföldnél távolabb esett két mezeti birtoka között f. közt és így neki alkalmas megszálló helyül szolgált.

⁷⁾ A november 13-ka igen kurta határnap volt Ciceróra nézve, s boszonzkodott, hogy Vectenus még az alkú megkötése előtt tudtára nem adta, mikorra kívánják a fizetést.

¹⁾ Akár győztesek, akár vesztesek legyenek a pompeianusok.

leveleimben minden gondolataimat kifejtettem előtted; azért e mostani rövid; de meg, mert sietek és elfoglaltabb is vagyok.

Mi az ifjú Quintust illeti: váltig iparkodom²⁾ ugyan, de — tudod a többit. A mi intést adsz³⁾, barátságos és okos intés is; azonban könnyű lesz minden, csak attól az egytől⁴⁾ legyek megóva. Az nagy föladat. Csodálatosságai számosak. Semmi egyeneség, semmi őszinteség. Bárcsak te vetted volna kezed alá a fiút. Mert az atyja szerfelett lágy; a min én szorítok, ő azon tágít. Ha nála nélkül tehetném, csak elkormányoznám. Te megtehetnéd. De megengedek érte⁵⁾; mondom, nagy föladat.

Mi itt bizonyosnak tartjuk, hogy Pompeius Illyricumon ált Galliába vonúl⁶⁾. Már most tudni fogom, merre és hova.

Cumanumban, aprilis 22-ke körül 704.

A. X. 7.

LXX.

370.

Cicero Atticusnak üdvét!

Én biz' Apuliát, Sipontumot és azt a késedelemzést javalom¹⁾; mivel helyzetedet nem olyannak

²⁾ *Fit sedulo*. Talán e szavakkal Cic. Terentius *Adelphijének* azon helyére czélezott, hol Demea Syrusnak beszél, miként bánik Ctesiphóval, hogy őt megjavítsa s hol e szavakkal él: *fit sedulo; nihil praetormittit, convesfacio; denique inspicere tanquam in speculum, in vitas omnium iubeo, atque ex aliis sumere exemplum sibi*. Act. III. sc. 4.

³⁾ Hogy t. i. vigyázzak, Caesart meg ne haragítsam reám.

⁴⁾ Az ifjú Quintustól s a mi bajt ennek oktalansága talán okozhatja.

⁵⁾ Hogy t. i. e terhet nem akarod elvállalni, hanem rám hagyod.

⁶⁾ Provinciáján Hispanián segítni. Ezt hitték sohan de Pompeius egészen más tervet követett.

¹⁾ Helyeslem, hogy Italiából távozni akarsz s kétséssel úgy

látom, mint a magamét; nem, mintha mindketten a köztársaságra nézve ugyanazt nem tartanók helyesnek, mert nem erről van szó. Királyság felett foly a ezivódás; mellynél a szerényebb, a jobb s ártatlanabb király ²⁾ elűzetett; ki ha nem győz, a római nép nevének el kell töröltetni; ha pedig győz, Sylla módja- s példájaként győzend ³⁾. Neked hát e ezivódásnál egyik félhez sem kell nyilván hajlanod, hanem a körülménynek hódolnod. De már az én állásom más; mert jótét által lekötve levén, háladatlan nem lehetek; mind a mellett mégsem hiszem, hogy a csatarendben, hanem hogy vagy Melitában, vagy más illyes városkában leszek. Valljon, mondod, semmiben nem segítnéd azt, a ki iránt hálátlan lenni nem akarsz? Még talán kevesebbel is beérte volna ő. No ezt majd meglássuk. Most csak menjünk innét; a mit hogy kedvezőbb időben tehetek, azt az adriai tengeren Dolabellának, a szoroson ⁴⁾ Curiónak köszönhetem.

De némi reményt keltett bennem az, hogy Ser. Sulpicius velem szólni kíván. Elküldém Philotimus szabadosomat hozzá egy levéllel. Ha férjfiú akar lenni: derék együtt-útazás lesz; ha pedig nem: úgy maradunk, a kik lenni szoktunk.

Curio időzött nálam. Azt hiszi, hogy Caesar, a nép megbántása miatt felsúl s nem bízik Siciliához, ha Pompeius, hajóin megindúlt ⁵⁾.

mutatod, mintha kelleltenül mennél dolgaid után Apuliába, Sipontumba s máshová — mert így Caesar gyanúba nem vehet, hogy őt akarod kerülni.

²⁾ Pompeiust érti.

³⁾ Azaz: nem nyugszik míg ellenpártját végkép ki nem irtja.

⁴⁾ A siciliai tengerszoroson Curio, amott Dolabella lévén hadparancsnok, mindkét helyen akadály nélkül kime hetek Italiából.

⁵⁾ Már föntebb a 366-ik levélben beszélt Cic. miszerint Curio

A Quintus-gyereket szigorúan elfogtam. Úgy látom, az önzés s valami nagy ajándék várása ⁶⁾ dolgozott nála. Elég rosz ez is. De az a gyalázatosság, a mitől rettegtünk, hiszem, nem történt meg. E vét-két pedig, gondolom, nem fogod a mí kedvezésünk-ből, hanem az ő hajlamából eredettnek vélni, a mely-lyet azonban majd fegyelem alá veszünk.

A veliabeli Oppiusokkal mit lesz jó tenni, Philotimussal végezd el.

Epirust sajátomnak nézendem ⁷⁾; csak hogy alkalmasint más irányt veendek.

Cumanumban, aprilis 27-ke körül, 704.

F. IV. 2.

LXXI.

371.

M. T. Cicero, Ser. Sulpiciusnak üdvet!

April 29-kén midőn már Cumanumban valék, vettem leveledet, mellyet olvasván, nem leltem elég okos tettnek Philotimustól azt, hogy miután, mint írod, tőled minden tárgyra nézve megbízatásai voltak, maga hozzám nem jött, csak leveledet küldé meg; melly, hiszem, azért rövidebb, mert gondoltad, hogy maga fogja meghozni. ~~De~~ azonban leveled vétele után, Postumiád ¹⁾ s Serviusunk ²⁾ meglátogat-

neki azt mondta, hogy ha Pompeius, hajóival a kikötőből megindúl, ő azonnal otthagyanja Siciliát.

⁶⁾ Caesartól.

⁷⁾ Azaz: Atticus Epirusban levő birtokait, ha Görögországba menend, úgy fogja használni szükségeire, mintha az övéi volnának.

¹⁾ Ser. Sulpicius neje, egyik előkelő római dáma. Svetonius őt is azon főbb római úrnők közé számlálja, kik magokat Caesar által elcsábíttatni engedték. Caesart az illy nők körüli hódoló udvarlásokra nem pusztán az érzékiség és hiúság vitte, hanem azon mellék politikai nézet is, hogy általok férjeiket magának megnyerje és ezeket vagy maga részére hódítsa, vagy legalább Pompeiustól elvonja.

²⁾ Ser. Sulpicius fija.

Cicero Összes Leveli IV. köt.

tak. Ők jónak találták, ha magad jönnél Cumanumba el; föl is szólítottak, hogy írnék hozzád e végett. A tanács, mellyet tőlem kérsz, olyan, mit könnyebb magamnak elfogadnom, mintsem másnak adnom. Mert mit merjek javasolni neked, olly nagy tekintélyű, olly nagy belátású embernek? Ha azt keressük, mi a leghelyesb: világos a dolog; ha azt, mi leginkább üdvös: úgy kétséges. De ha ollyanok lenni akarunk, minőknek valóban lennünk kell; miszerint semmit üdvösnek ne tartsunk, csak a mi helyes és tisztéses is: akkor nem lehet kétség az iránt, mit kell cselekednünk. Ha ügyemet a tieddel egybekapcsoltnak gondolod: megvallom, miszerint legjobb érzelmünk mellett is, mindkettlen egyforma tévedésben valánk. Mert mindkettőnk nézetei az egyetértésre czéloztak; mellynél midőn magára Caesarra nézve semmi üdvösben nem lehetett, azt véltük, nála a béke pártolásával még kedvet találunk. Menynyire megcsalt bennünket³⁾ és hova jutott a dolog, látod. Sőt nem csak azokat láthatd, a mik történnek s már történtek; hanem azt is, hogy a dolgoknak milly lefolyása s millyen kimenetele fog lenni. Vagy helyeselnünk kell tehát, a mik készülnek; vagy résztvenni benne, habár nem helyeseljük is; mikből én az egyiket illetlen, másikat még veszélyes eljárásnak is látom. Nem marad más, mint a kivándorlást javasolnom. Erre nézve a további tanácskozás a körül látszik forogni, hogy a távozásnál milly tervhez, milly helyekhez kössük magunkat. Mindenesetre, sem szomorúbb helyzet, sem nehezebb elhatározás ránk nézve soha magát elő nem adta még. Mert

³⁾ A dolog mellyről szól.

semmit megállapítani nem lehet, a mi valami nagy nehézségbe ne ütközzék. Te, ha jónak látod, véleményem szerint, azt cselekedd, hogy ha már elhatároztad, mit tégy abban, a miben nézeted az enyimmel nem egyezik: hagyj fel az ide utazás fáradságával; ha pedig van valamid, mit velem közleni akarsz: úgy el foglak várni. Kérlek, ha terhedre nem lesz, jöjj minél hamarább. A mint észrevettem, Servius s Postumia is úgy találják jónak. Légy jó egészségben.
Cumanumban, aprilis végén 704.

F. II. 16.

LXXII.

372.

M. T. Cicero imperator, M. Coeliusnak üdvet!

Nagy fájdalomra szolgált volna leveled, ha már részint maga az okosság tőlem minden aggodást el nem úz, részint a körülmények feletti hosszas kétségbeesettség lelkeket az új fájdalom ellen meg nem edzé vala. Azonban mint történhetett, hogy utóbbi levelem után ¹⁾ azt gyanítsd, a mit írsz, nem tudom. Ugyan mi volt abban, az idők elleni panaszon kívül afféle, mi az én lelkeket inkább ne nyugtalaníthatná, mintsem a tiedet? Mert nem úgy ismerem elméd élességét, hogy a mit én látok, azt általad nem látatni higyjem. Azon csodálkozom, mi bírhatott arra téged, kinek engem fenékig ismerned kellene, hogy vagy olly eszélytelennek gondolj, ki az emelkedő szerencsétől a lehanyatlóhoz ²⁾ s már csaknem elbukotthoz szegődjem, vagy olly ingatagnak, hogy a legvirágzóbb karban levő ember ³⁾ megszerzett

¹⁾ E levél nincs meg.

²⁾ Caesar pártjától Pompeiuséhoz.

³⁾ Caesar értendő.

kegyét elföcséreljem, enmagamtól elpártoljak s mit elejétől fogva mindig kerültem, polgárháborúba elegyedjem. Mi hát az az én *szomorú tervem*? Hogy talán majd valami sivatagokba bújdosom? miután ismered nem csak gyomromnak [mellyhez hasonlóval bírtál volt egykor magad is ⁴⁾], hanem szemeimnek is undorát a felfúvalkodott emberek gögjétől. Ide járúl lictoraimnak is e kelletlen díszelgése s az *imperator-czím*, mellyen nevezgetnek. Ha e teheről ment volnék: Italia bármelly szűk rejtekével beéreném. De ez a borostyán nálam, a kajánoknak nem csak szemébe, hanem nyelvébe is ütközik már. Mind e mellett soha eszembe nem jött kimenni a ti beleegyezésetek nélkül. Hanem ismered mezei birtokaimat. Ezeken kell tartózkodnom, hogy barátainak terhére ne legyek. És mert a tenger mellékiekben legjobban érzem magamat, némelleyeknél azt a gyanút keltettem, mintha el akarnék hajózni; mitől talán nem is vonakodnám, ha nyugalomra lehetne. Hanem háborúba? mikép illenék ez, főképen az ellen, kinek, remélem, eleget tettem és a mellé, kinek immár semmikép eleget nem tehetek? ⁵⁾ Azután te gondolkodásomat legjobban általláthattad, már azon időtől fogvást, a midőn Cumanumba előmbe jöttél ⁶⁾. Mert nem titkoltam előtted T. Ampius ⁷⁾ beszédét. Láttad,

⁴⁾ Czeloz arra az időre, mikor még Coelius a rossz érzelmű polgárok ellenében, a köztársaság részén állt; a miért Cic. *Brut. cap. 79.* illy szép vallomást tesz róla: *talis tribunus plebis fuerat, ut nemo contra civium perditorum popularem turbulentamque dementia a senatu et a honorum statu steterit constantius.*

⁵⁾ Az utóbbi alatt Pompeius, az első alatt Caesar értetik.

⁶⁾ Ciliciából haza jöttömkor.

⁷⁾ T. Ampius Balbus, kihez alább az 514-ik levél van intézve. Egyik legharcziasb s legtüzeseb pártosa volt Pompeiusnak, a honnét őt a Caesar-pártiak a polgárháború *tárogatójának* nevezgették.

mint irtóztam a főváros odahagyásától ⁸⁾). Mit midőn meghallék, nemde nem azt állítottam-e előtted, hogy inkább kiállok mindent, mintsem én Italiából polgárháborúba menjek? Valljon mi jött közbe, a miért e határozatomat változtatnom kelljen? Nemde inkább minden arra int-e, hogy nézetemnél maradjak? Már azt nekem elhidd, — mit, gondolom magad föltéssz rólam — miszerint e nyomorú helyzetben én mást nem keresek, mint azt, hogy végtére a világ áltássa, mikép semmit inkább nem akartam, mint a békét s hogy ahoz reményemet elvesztvén, mitsem kerültem úgy, mint a polgári háborút, Ebbeli állhatatosságomat, hiszem, soha meg sem bánom. Mert emlékszem, miszerint e részben jóbarátom Q. Hortensius gyakran dicsekedett azzal, hogy soha polgárháborúban részt nem vett. Az én érdemem még kitűnőbb lesz, mert nála az tétlenségnek tulajdonított s nem gondolom, hogy ezt rólam föltenni lehessen. Azok sem ijesztnek engem, mik részedről, mint félhetők, nagy híven és barátilag előmbe rakatnak. Mert nincs olyan sanyarúság, mi a föld kerektségének e fölháborodásánál mindeneket fenyegetni ne láttatnék és én ettől a köztársaságot, a magam s családom kárával, sőt még azokkal is, mik iránt óvakodásra intesz, a legszivesebben megváltottam volna. Fijamnak, kit hogy kedvelsz, örülök, ha lesz köztársaság, elég gazdag örökséget hagyok nevem emlékében; hogyha pedig nem lesz, őt külön a többi polgároktól semmi nem érheti. És midőn arra kérsz, tekinteném vőmet, ezt a derék s előtttem olly kedves ifjú embert, valljon kételkedhetel-e, midőn tudod

⁸⁾ Mit Pompeius már akkor elhatározott magában.

mennyire becsülöm őt is, Tulliámat is s hogy engem ez a gond nyom legkeményebben? és pedig annyi-val inkább, mert a köz ínségben az a kis remény vígasztalt mégis, hogy Dolabellám, vagy *Dolabellánk*, azon bajaitól, mellyeket magának bőkezűségével szerzett⁹⁾, meg fog szabadúlni. Kérdezd csak őt, minő napokat állott ki, a míg a fővárosban volt — milly keserveseket magára, milly nem díszeseket még rám ipára nézve is¹⁰⁾. Azért én sem azt a hispaniai kérdést nem várom¹¹⁾, melly bizonyos, hogy úgy fog kiütni, mint írod; sem legkisebb álnokságon nem jár eszem¹²⁾. Hogyha lesz még állodalmunk: kétségkívül jut hely ott számomra. Ha ellenben nem lesz: akkor, hiszem, te magad is ugyanazon magányokba vonúlsz, hol engem megtelepültnek hallani fogsz. Azonban meglehet, ábrándozom s hogy mindez még jobb véget is érhet. Mert emlékszem azok kétségbeesettségére, kik ifjú koromban öregek valának. Meglehet, én most őket utánzom s a kor gyarlósága szól belőlem. Bár úgy volna. De azonban

Gondolom, hallád, hogy a szegélyes tóga szövetik Oppius számára¹³⁾. Mert Curtiusunk meg bibor-

⁹⁾ Érti adósságait, mellyek miatt utóbb csak hogy néptribun lehessen, magát a plebeiusok sorába tétette által s mint néptribun a hitelezők kárára s adósok könnyebbségére új betáblázást indítványozott.

¹⁰⁾ Egyre zaklattatván a sok hitelező által.

¹¹⁾ Nem akarom várni míg a Pompeius legatusai Petreius és Afranius legyőzendik Caesart, miután mint te is írod, előre tudom hogy Caesar lesz győztes.

¹²⁾ Hogy pl. a szerint határozom el, Caesar vagy Pompeius részére álljak-e, a mint majd Hispaniában egyik vagy másik javára üt ki a dolog.

¹³⁾ Azaz: valami fő hivatal van neki szánva Caesartól. Híre járt de nem valósult; mert nem tudjuk hogy Oppius következő évben, desőt azután is valami hivatalt viselt volna.

ról álmodik ¹⁴⁾; de a festő ¹⁵⁾ késik vele. Ezt csak azért vetem ide, hogy lásd, miszerint én boszúságomban is szoktam enyelgeni.

Mit Dolabelláról írtam, megmondom, úgy tekintsd, mintha saját ügyedről volna szó ¹⁶⁾.

Száz szónak is egy a vége: én semmit zavartan, semmit vaktában tenni nem fogok. Téged azonban megkérlek, hogy bármely földön leszek is, engem gyermekeimmel akkép védj, mint azt barátságunk s hűséged hozza magával. Légy jó egészségedben.

Cumanumban, april végén. 704.

F. V. 19.

LXXIII.

373.

Cicero Rufusnak ¹⁾ üdvét!

Ámbár soha sem volt kétségem az iránt, hogy előtted nagy becsben állok, mégis napról napra jobban áltlátom azt s bebizonyúl, mit több leveleidben ígértél, hogy az engem-becsülésben annál buzgóbb léssz, mintsem a provinciában valál (noha ítéletem szerint a provinciában való készségedhez sem járulhat már több). minél szabadabban lehet követned véleményedet. A honnét valamint előbbeni leveleid nagy gyönyörűségemre szolgáltak, miután belőlök láttam, hogy megjövetelemet szívesen vártad és hogy midőn a dolog másként ütött ki, mintsem gondolád, tervemen fölötte örvendettél: úgy e legközelebbi le-

¹⁴⁾ *Dibaphum cogitat*. Azaz: augur akar lenni. Mert a *dibaphus* (kétszer festett bársony) az augurok díszöltönye volt. V. ö. a 35-ik lev. hol Vatiniust említi.

¹⁵⁾ Tréfás czélzás Caesarra.

¹⁶⁾ Alkalmasint azt köti szívére, hogy segítsen valami öszvegel az emberen; mert neki a pénzre mindig szüksége volt.

¹⁾ Az a Mescinius Rufus, ki Cicerónak Ciliciában quaestora volt. Lásd: a *Tört. Mut.*

veledben is belátásod és készséged nagy bizonyítékát vettem. *Belátásodét* : mert tapasztalom, hogy mint minden szilárd s becsületes férjfiúnak tenni illő, semmit, ha csak nem jogos és tisztesség, hasznosnak nem tartasz; *készségedét* : mert ígéred, hogy bármire határozom el magamat, velem fogsz tartani, minél sem reám nézve lekötelezőbb, sem, mint hiszem, reád nézve tisztességesebb semmi nem lehet. Én magamat már régen elhatároztam; miről neked nem azért nem írtam eddig, mintha titkolódnom kellene előtted, hanem mivel illy időkbén a szándék közlése, mint némi kötelességre-intés, vagy inkább felhívás a veszélyben és munkában osztozásra, akképen tűnnék fel. Miután azonban olly hajlandósággal, emberiséggel, szivességgel vagy irántam : az ilyen érzelmet örömmel fogadom, hanem csak úgy (mert megkérés által szerénységemet le nem vetkezem), hogy ha teljesítéd a mit ígérsz, igen le fogsz kötelezni; ha nem teljesítéd, meg fogom bocsátni és emezt félelmednek tulajdonítván, amarról azt fogom hinni, hogy azt tőlem meg nem tagadhattad. Mert az valóban igen nagy föladat is. Mi jogszerű, az világos; mi üdvös, az kétes; hanem csak úgy, hogyha olyyak vagyunk, millyenek lenni tartozunk, azaz tudományunk- és műveltségünkhez méltók, nem lehet kétségünk a felől, miszerint azok legüdvösebbek, mik legjogszerűbbek ²⁾. Ha hát velem tetszik : jer legott hozzám; ha pedig tetszenék, de nem ugyanoda és mindjárt nem is tehetnéd : gondom lesz rá, hogy minden felől érte-

²⁾ Hogy az önzéstelenség Rufusnak nem kitűnő sajátja volt, azt Cic. legjobban tudhatta. Egyébiránt e levél mesterkelt stylusa, minden nyájas hangja mellett, arra látszik mutatni, hogy Cic. Rufusnak merő üres bókokat akart csak mondani.

sítve légy. Akármit fogsz határozni, barátomnak, ha pedig azt teszed, a mit óhajtok, legjobb akarómnak is foglak tekintni.

Cumanumban, april végén 704.

A. X. 8

LXXIV.

374.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mind maga a körülmény int, mind te értésemre adtad s magam is belátom, hogy ideje véget vetnünk az olly tárgyú leveleknek, mellyeknek elfogatása veszélyes lehetne. Minthogy azonban Tulliám, ki hozzám gyakran ír, arra kér, várjam meg, mi történik Hispaniával s mindig hozzá teszi, hogy a te nézeted is ez és ezt magam saját levedből szintén észrevettem: nem látom czélszerűtlennek megírni, mint vélekedem e tárgyban. E nézet szerintem akkor volna helyes, hogyha én lépéscimet a hispaniai eseményhez képest akarnám intézni, mint ti állítjátok, hogy tennem kellene. Mert vagy ki kell ez embernek ¹⁾ [mit leginkább óhajtának] Hispaniából üzetni, — vagy e háborúnak tova kell húzódni, — vagy neki, mint hinni látszik, a két Hispaniát el kell foglalni. Hogyha kiüzetik: minő kedves, minő díszes leend akkor az én Pompeiushoz érkezésem ²⁾; a midőn, úgy hiszem, maga Curio is ált fog menni hozzá? Ha a háború húzódik: mire várjak? vagy meddig? Az az egy volna még, hogy ha Hispaniában legyőztettünk ³⁾ maradjunk nyúgottan. Én e részben

¹⁾ Caesarnak.

²⁾ Ironice van mondva.

³⁾ Ha Caesar ott Pompeius legatusait legyőzi és mint főlebb mondá elfoglalja Hispaniát.

ellenkező véleménynyel vagyok s azt gondolom, inkább győztes korában kell őt elhagyni, mintsem legyőzötteen és inkább, mikor kétkedik, mintsem a midőn bízik ügyében. Mivel ha győz: előre látom az öldöklést, a magánosok pénzére rohanást, a száműzöttek visszajövését, az új betáblázásokat, a leggyalázatosabbak kitűntetéseit, a nem római embertől, de egy persától ⁴⁾ is elszenvedhetlen országglást. Tűrhetném-e némán a lealáztatást? kiállhatnák-e szemeim, hogy én egy Gabiniussal ⁵⁾ együtt szavazzak? és még őt szólítsák előbb? vagy hogy kegyenczed Clodius ⁶⁾, C. Ateius Plaguleiusa ⁷⁾ s más effélék legyenek ott jelen? De minek hordom fel ellenségeimet, mikor még barátaimat, a kiket védettem, sem tudnám a curiában fájdalom nélkül szemlélni, vagy pirulás nélkül megközelíteni? ⁸⁾ Hátha még az sem bizonyos, hogy megjelennem szabad lesz (mert barátai hozzám azt írják, sehogy sem volt ám velem megelégedve, minthogy a tanácsba el nem mentem) s mégis azon tusakodjam, valljon veszedelmekkel is árúba bocsássam-e annak magamat, kihez még nyereséggel sem akartam csatlakozni? Aztán vedd föl azt is, hogy ez az egész villongás nem fog Hispaniában eldőlni; ha csak talán azt nem hiszed, hogy

⁴⁾ Ki, mint született rabszolga, a zsarnok-uralmat megszokta.

⁵⁾ Az a híres Gabinius, ki a még híresebb Clodiusnak kedves czimborája, Cicerónak nyílt ellensége volt és kit az olvasó az előbbi levelekből már bőven ismerhet.

⁶⁾ Sex. Clodius, ki ekkor száműzetve volt és ki mint egykor P. Clodius, Atticussal szinte jó viszonyban állott. Közönségesen Cloeliust írta helyette.

⁷⁾ Ez is Clodius egyik ismeretlen czimborája lehetett, ki később tán Caesarhoz is magát beszínlteni tudta.

⁸⁾ Minthogy a törvény daczára, melly által elítéltettek, Caesar fegyveres erővel hozta őket vissza a hazába és tanácsba.

annak elvesztésével majd Pompeius a fegyvert ellöki, kinek egész terve *themistoklesszerű*⁹⁾. Mert úgy vélekedik, ki a tengert bírja, azének szükség a hatalomnak lenni¹⁰⁾. A honnét soha célja nem lévén a két Hispaniát személyesen kezelni¹¹⁾, legfőbb gondja mindig *hajók felszerelése* volt. Hajóra kél hát ő, mihelyt ideje lesz, roppant tengeri hadakkal és megszállja Italiát; hol ha én ott ülök, mi lesz belőlem? Mert semlegesnek maradnom már nem lesz szabad. Ellene legyen-e tehát? Mi ennél veszélyesb? és mi gyalázatosabb is? Mondd csak meg, Atticus. Valljon ki az erőtlennek és távollevőnek bűnét egymagam eltűrtem¹²⁾, most ugyanezét Pompeiussal és a többi főbekkel együtt ne tűrjem-e? Ha immár, mellőzve a kötelességet, a veszélyt kell tekintetbe venni: amazoknál úgy ér veszély, ha véttek: ennél úgy, ha jól cselekszem; és e bajok között semmi, veszélytől mentt szabályt föltalálni nem is lehet; és így kétséget nem szenved, miszerint azt, hogy vesztetre valami becstelent kövessék el, kerülnöm kell, miután ezt, ha mellette hasznom volna is, kerülném. Miért nem mentem ált Pompeiussal a tengeren? Sehogy sem lehetett. Kimutatja a napok fölszámítása. Azonban meg (mert valljuk ki, úgy a mint van s ne titkoljuk, ha tudók is) csalatkoztam is volt abban, mi-ben talán nem kell vala. Elég — csalatkoztam. Azt gondolám, majd béke lesz s ez esetben Caesart, miu-

⁹⁾ Ő is, mint a persák ellen Themistokles, tengeren akarja a háborút folytatni.

¹⁰⁾ Igen helyesen; így gondolkoznak ma Britanniában is.

¹¹⁾ Hanem mindig csak legatusai által.

¹²⁾ E mondat itt nagyon meg van rongálva; mi a fordításban Schütz javítását követtük.

tán Pompeiusnak barátjává lőn, haragosommá csinálni nem akartam. Mert láttam, mennyire a régiek ők még most is. Ettől tartva, ezen késedelmezésbe estem. Hanem ha sietek : helyrehozok; ha késem : elvesztek mindent. És még, édes Atticusom, nem kétes reménnyel biztatnak engem egynémelly jóslatok is; nem azok az együletünkbeliek Appiustól ¹³⁾, hanem Platóéi a zsarnokok felől. Ugyanis semmikép lehetők nem látom, hogy ő soká fennállhasson s a mí ellankadásunk mellett is, magától tönkre ne jusson; mint ki legvirágzóbb s újdónúj korában, hat vagy hét nap alatt, még ama koldús és romlott tömegnél is legkeserűbb gyűlöletbe esett és ki két színlett tulajdonából, úgymint szelídségéből Metellus, gazdag híréből a kincstár miatt olly hamar kifogyott ¹⁴⁾. Társai, vagy segédei pedig minők fognak lenni, ha majd a provinciákat s a köztársaságot azok igazgatják, kik közül a maga örökségét egy sem bírta két hónapig is kezelni ¹⁵⁾?) Nem szükség felhoznom mindent, mit magad legélesebben átlátsz. Állítsd csak szemed elébe mindezt; legott meg fogsz győződni, hogy illy uralkodás alig fog fél évig tarthatni. Miben hogyha csalatkoznám : túrni fogok, mint túrtok sok leghíresb államférjfiak; hacsak talán azt nem hiszed rólam, jobbszeretek Sardanapalusként ágyamban halni meg, mintsem száműzvetve a Themistokles módjára; ki noha, mint Thukydides ¹⁶⁾ mondja : *a jelen dolgoknak, rövid és hirtelen megfontolás után,*

¹³⁾ Érti mint augur, az augurok jóslatait, mellyekről mint tudjuk, Appius egy könyvet is írt.

¹⁴⁾ Czéloz arra az esetre, mikor Caesar Metellust a kincstár feltörésekor csaknem megölette. V. ö. a 366-ik lev. 20-ik jegyz.

¹⁵⁾ Minők az eladósodott Antonius, Curio és Dolabella voltak.

¹⁶⁾ *De bello Pelop. lib. I. c. 138.*

legjobb bírálója, a jövőknek pedig, mellyek nagy részt megtörténtek, legbizonyosb kitalálója volt — mégis olly körülményekbe jutott, mellyeket elkerült volna, ha semmiben meg nem csalatkozik vala. És ámbár (a mint ugyanő mondja) olyan ember volt is, *ki azt, mi jobb s rosszabb, még mikor kétes volt, előre legjobban látta*, mégsem tudta sem azt, hogy a lacedaemoniak irigységét, úgy saját polgártársaiét mint kerülje el, — sem hogy Artaxerxesnek ¹⁷⁾ mit fog ígérni. Nem lett volna sem amaz éj ¹⁸⁾ Africanusra, e legbölcsebb férjfiúra nézve olly szomorú, sem az a syllai nap is a legfortélyosb emberre C. Mariusra nézve olly gyászos ¹⁹⁾, ha semmiben nem csalatkozik egyik is. De én mégis bíztatom e részben magamat a mondott jóslattal. Az engem meg nem csal s nem fog lenni máskép. Szükség neki megbuknia, vagy ellenségei, vagy önmaga által, ki a legbőszültebb ellensége saját személyének. Remélem, hogy megérem ezt. Noha ideje már, nem ezen rövid életről, hanem amaz örökké valóról gondolkodnom. Ha a dolog hamarább megtalálna történni: épen nem nagy különbség lenne rám nézve, akár a már megtörténtet látom, akár a megtörténendőt előre láttam. Mik így lévén, nem illő tennem, hogy azoknak hódoljak, kik ellen engem a tanács, *hogy a köztársaság kárt ne szenvedjen* ²⁰⁾, föl-

¹⁷⁾ Themistokles, midőn háladatlan honfiai száműzték, Artaxerxes persa királyhoz menekült s ennek Görögország meghódítására egy tervet készített, de miután látta miszerint azt, adott szava ellenére ki nem viheti, magát kétségbeesésből méreggel megölte.

¹⁸⁾ Mellyen ösmeretlen kéz által meggyilkoltatott.

¹⁹⁾ Mikor késő vénségében a győzelmes Sylla elől csak gyorsfutással lehetett életét megmentenie.

²⁰⁾ *Ne quid respublica detrimenti capiat.* E végzés nem csak a

fegyverzett volt. — Ajánlvák nálad minden dolgom, mellyek hozzám való szereteted mellett ajánlásomra nem is szorúltak. De igazán nem is lelek írni valót. Mert csak jó szélre várva ülök itt. Ámbár semmit nem kell vala előbb írnom annál, hogy számos kedveskedéseid között soha egy is nekem kellemesebben nem esett, mint az, hogy Tulliámat olly gyöngéden s gondosan ápolta. Nagy örömeire szolgált az neki; nem kevesebbé nekem is. Valóban az ő erélyessége bámulatos. Mint viseli a köz csapást, mint a házi kereszteket ²¹⁾ s milly nagy lelket tanúsított elválásunk alkalmával! Ámbár kegyelete és ragaszkodása végtelen irántam, mégis azt akarja, csak az egyenes utat és jó hírnevet tartsam szem előtt. De ne olly sokat e tárgyról, nehogy mármárelérzékenyülést idézzek magamnál elő. Ha Hispaniáról valami bizonyost és más egyebet is, míg még itt leszek, írni fogsz: talán elindulásomkor magam is írok neked valamit; annál inkább, mivel Tullia nem hiszi, hogy te mostanában Italiát itthagyd. Antoniussal is, úgy, mint Curióval, végeznem kell, hogy engedjen Melitában lennem; mivel én e háborúban nem akarok résztvenni. Bár csak őt is olly engedékenynek s olly szivesnek tapasztalnám hozzám, mint Curiót. Mondják, 2-kán, vagyis márma Misenumba ²²⁾ fog érkezni, de egy kedvetlen levelet küldött hozzám előre, illy tartalommal:

consuloknak, hanem minden parancsnoksággal (*cum imperio*) felruháztaknak s így Cicerónak is, mint *imperatornak* szólott.

²¹⁾ *Domesticas tricas*. Miket neki férjének Dolabellának rossz gazdálkodása okozott.

²²⁾ Itt volt egy villája Antoniusnak.

*Antonius néptribun és praetor Cicero imperatornak
üdvét !*

Ha téged rendkívül s mondhatom, sokkal inkább nem szeretnék, mintsem gondolod: nem ijedtem volna meg a híren, a melly felőled elterjedt, kivált miután azt hamisnak tekintem. Hanem mivel szerfelett szeretlek; el nem titkolhatom, miszerint ez a hír, bár hamis legyen is, nagyot nyom előttem. Hogy a tengeren átkelni akarj, hinni nem tudom; miután Dolabella s Tulliad, ez a ritka nő, olly drágák előtted, magad pedig nálunk mindnyájunknál olyan becsben állasz, hogy esküszöm, méltóságod s tekintélyed majdnem drágább nekünk, mintsem tenmagadnak. Hanem ugyanazért, nem véltem baráthoz illőnek, meg nem indúlni a rozszakarók beszédén is; és erre annál hajlandóbb vagyok, mert úgy hiszem, szorosb kötelességemmé teszi ezt azon viszályunk ²³⁾, melly nálam inkább féltékenységből, mintsem a te bántalmadból vette eredetét. És szeretném, ha meggyőződnél a felől, hogy előttem senki nem kedvesb náladnál Caesaromon kívűl és hogy egyszersmind szeretem, Caesar is különösen az övéi közé számítja M. Cicerót. Azért is kérlek, édes Ciceróm, hogy magadra nézve mindent szabadon hagyj s annak hitelt ne adj, ki, hogy veled jót tehessen, előbb sérelemmel illetett ²⁴⁾: ellenben az elől ne fuss, ki, ha szeretni nem fog is (ez immár nem lehet), de javadat s kitüntetésedet óhajtja. Egyenesen azért küldém hozzád házi barátomat Calpurniust, hogy tudd,

²³⁾ Antonius két vagy három évvel ez előtt Ciceróval az augurságerért versenyzett, de ez által legyőzetett.

²⁴⁾ Érti Pompeiust, ki Cic. ellenében Clodiusnak mindent megengedett, ki Cic. száműzetését is elősegítette; azután meg hazahivatásán dolgozott.

miszerint énnekem, jólléted és méltóságod felette szívemen fekszik.

Ugyanaz nap Caesartól Philotimus illy tartalmút hozott :

Caesar imperator, Cicero imperatornak üdvet!

Ámbár hiszem, hogy semmit vaktában s meggondolatlanul tenni nem fogsz : mégis, megindulván a közhéren, jónak véltem írni hozzád s megkérni téged barátságunknál fogva, hogy midön már az ügy eldőlt félben van ²⁵⁾, valami olly lépést ne tégy, mellyet a míg az épen állt, sem tartottál teendőnek. Mert nem csak barátságunkon mélyebb sérelmet ejtenél, de saját javadról sem jól gondoskodnál, ha felőled azt mondhatnák, hogy sem a szerencsét nem követted (miután úgy látszik, nálunk minden a legkedvezőbbben, amazoknál a legkedvetlenebbül ütött ki) sem amazok ügyét nem pártolod, hanem csak nekem roszalod valami tettemet, minél szomorúbb rám nézve részedről nem történhetnék. És végre mi illik becsületes, békeszerető férjfihoz s jó polgárhoz inkább, mint magát a polgári villongásoktól távol tartania? Többen szerettek volna ezt : de nem lehetett veszély nélkül tenniük. Te ha, a mit életem tanúsít s a barátság diktál, jól megfontolod : semmit sem biztosbnak, sem becsületesbnek nem fogsz találni, mint ha minden harczt kerülsz. April 17-kén a hadmenetből.

Cumanumban, majus 2-kán 704.

A. X. 9.

LXXV.

375.

Cicero Atticusnak üdvet!

Philotimus érkezése (de miféle ember is ez, milly izetlen, s hányszor hazudott már Pompeius részére!)

²⁵⁾ Pompeiusé, mellyet Cic. is pártolt.

megrémíté mindazokat, a kik nálam voltak. Még magam is elképedtem ¹⁾. Senki közlünk nem kétkedett a felől, hogy Caesar meglassítá hadmeneteit: most meg röpülni mondatik s hogy Petreius magát Afraniushoz kapcsolta, ő erről mitsem tud. Mondjak többet? Még az is el lőn hitetve velünk, hogy Pompeius Illyricumon ált, nagy sereggel Germania felé vette útját, mert mint való, úgy adatott elő. Gondolom hát Melitát válaszszuk, míg Hispaniában valami történik, mit is a Caesar levele után, majd úgy látzik az ő engedelmével tehetek, miután azt mondja, *semmi nem illőbb, sem biztosabb rám nézve, mint ha hogy minden harczot kerülök.* Mi lett hát, fogod mondani, azon szándékból, mellyről legközelebb írtál volt? Megvan a maga valóságában. Hanem vajha csak a magam esze szerint végezhetnék! De az enyimek könnyei olykor meglágyítanak, midőn arra kérnek, várjam meg a hírt Hispaniából. M. Coeliusnak érzékenyen írott levelét is, mellyben ez szinte menyre, földre kér, hogy várjak s ne tegyem ki szerencsémet, egyetlen fíjamat és minden hozzám tartozóimat olly vaktában a veszélynek — fíjaink nagy sírás nélkül olvasni nem bírták; noha az enyim keményebb természetű s épen ezért mélyebben hat reám; ő nem máson, mint jó híremen aggódik. Melitába tehát! aztán majd meglátjuk, hová? De te azért most is írj nekem egy pár sort, különösen, ha tudsz Afraniusról ²⁾ valamit. Mihelyt Antoniussal beszélni fogtam, megírom neked, hogy mit végeztünk. Azonban, mint fígyel-

¹⁾ *Obdura*. Kővé, kőbálványnyá váltam. Ez a jelentése az általam használt dunántúli derék tájszónak, mellyet egy szótárunkban sem lelek, de méltónak tartok köz divatba hozni. F.

²⁾ Pompeius legatusáról Hispaniában.

meztetsz, óvakodva hiszek neki. Mert a lappangás módja nehéz is, veszélyes is. Serviust 7-kéig várom. Unszol rá mind Postumia, mind az ifjú Servius is. Hogy negyednapos lázad csekélyebb, azon örvendek. Küldöm a Coelius levelének párját⁵⁾ is számodra. Cumanumban, május 3-kán 704.

A. X. 10.

LXXVI.

376.

Cicero Atticusnak üdvet!

Óh én vak, a ki ezt előre nem láttam¹⁾. Elküldém hozzád Antonius levelét. Miután neki többször megírtam, hogy én Caesar érdekei ellen semmit nem forralok; hogy eszemben van vőm, emlékezetemben a barátság és hogy ha másként érzének, ott lehettem volna Pompeiusnál; de mivel a lictorokkal nem örömetst barangolok, azért akarnék távozni, hogy azonban nálam még ez sem bizonyos most is: nézd csak mindezekre milly pimaszúl felelt:

Szándéked nagyon világos. Mert a ki semleges lenni akar, hazájában marad. A ki elmegy, az már az egyik fél felett némileg pálczát törni láttatik. De nem engem illet határozni arról, van-e joga valakinek elmenni, vagy sem. Nekem Caesar azt tette volt kötelességemmé, hogy egyáltalában senkit Italiából ki ne eresztsek. És úgy keveset ér helyeselnem gondolkodásodat, ha azért rád nézve kivételt mégsem tethetek. Gondolnám, Caesarnak írnál és őt kérnéd meg e végett. Nem két-

³⁾ Lásd: a 37-ik lev. mely a közönséges kiadásokban *ad Fam. VIII. 16.* foglal helyet, de azonkívül a jelen levélhez is mellékelve találtatik.

¹⁾ Mit most már látok; hogy t. i. nekem az Italiából való szabad kimehetést nem fogják engedni. Esztelenség volt késnem.

lem, ötleme meg fogod nyerni azt, főleg miután ígéred, hogy barátságunkra tekintettel léssz.

Íme előtted a laconicus titkos parancs ²⁾. Én mindenesetre rászedem az embert. Épen 3-kán, azaz, ma estére akart hozzám jönni. Talán tehát holnap itt lesz. Megkísértem, elhíttetni vele, hogy legkevesebbé sem sietek. Lármát csapok azzal, hogy küldeni akarok Caesarhoz. Azután valahol kevesed magammal elrejtőzöm s innét, bár még úgy ellene legyenek is, kiröpülök és vajha Curióhoz lehetne! Istenemre mondom neked, nagy keserűség fogott el és valami hozzám méltó fog velem történni ³⁾. — *Dysuriádat* ⁴⁾ igen röstelem; orvosold, kérlek, míg még új. — Massilia lakóiról örvendeteset írsz ⁵⁾. Hagyd tudnom, kérlek, akármit hallottál. Siciliába szeretnék, ha nyilván lehetne — mit Curiótól kieszközöltem. Itt Serviust bevárom; mert neje és fija kérnek és gondolom, szükséges is. — Amaz ⁶⁾ most is nyílt hintóban hordja magával Cytherist ⁷⁾; egy másikban nejét és még két hintó megy utána barátneíval, vagy barátaival? Lásd, milly gyalázatos ha-

²⁾ *συντάλην Ακωνικήν*. Az úgynevezett *scitale* vagy scitála egy gömbölyű pálczára tekergetett szíjj volt, melyre a lacedaemoniak fővezéreikhez intézett titkos rendeleteiket felírni szokták; és ezek értelmét senki más ki nem tudhatta, csak az illető fővezér, ki a pálcza hasonmásával előre ellátva levén, a vett szíjjat rá feltekergette s róla az írás tartalmát szépen leolvasta. Lásd: *Corn. Nepos Pausaniasát* cap. 3. Még bővebb ismertetését adja *Gell. Noct. Att. lib. XVII. cap. 9.*

³⁾ Látszik, milly szörnyű nehezen esett neki, az a gúnyos, gögös, *laconicus* levél a dölőfős Antoniusától, kiből ő magához képest felette csekély emberként látott.

⁴⁾ Húgyrekedés.

⁵⁾ Azok Caesar előtt bezárták városuk kapuit.

⁶⁾ T. i. Antonius.

⁷⁾ Szeretőjét, egy színésznőt.

lállal veszünk el s kétkedjél még, ha tudsz, arról, hogy ő akár legyőzötte, akár győztesen jön vissza, öldöklést fog végbevinni ⁸⁾). Már én ugyan, ha hajó nem lenne, egy ladikocskán is megszököm ezen hongyilkosok elől. De majd többet írok, ha már vele ⁹⁾ találkozni fogtam. Ifjunktat nem lehet nem szeretnem; noha hogy én általa nem szerettetem, nagyon jól tudom. Részemről soha olly képezhetlen, övítől olly idegen, olly nem tudom, mit gondoló teremést nem láttam. Milly végtelen tömérdek baj! Hanem lesz rá gondom s van is, hogy féken tartassék. Esze bámulatos erkölcesi dolgot adnak.

Cumanumban, május 3-kán 704.

A. X. 11.

LXXVII.

377.

Cicero Atticusnak üdvet!

Előbbeni levelemet, mikor már le is pöcséltém, nem volt kedvem annak adni, a kinek akartam, mivel hogy őt nem ismertem. És így az nap nem indította el. Ezenközben megérkezett Philotimus s kézbesíté tőled a levelet; mellyben miket öcsémről írsz, kevés szilárdságra mutatnak ugyan, de benne semmi ravaszság, esalfaság és jóra hajthatlanság, vagy ollyas nem rejlik, minélfogva őt egy beszédeddel a hova akarod, oda ne vezethesd. Szóval: ő minden hozzátartozót, még kikre gyakrabban haragszik is ¹⁾, azért mégis szeret; engem pedig magánál is jobban.

⁸⁾ Cie. az olyanokról, kik az illedelmet s közvéleményt semmibe sem vették, minden rosszat föltett; noha e részben is, habár ritkán, vannak kivételek.

⁹⁾ Antoniussal.

¹⁾ Millyen volt pl. neje Pomponia, kinek természete az övével merő ellentétben állott.

Hogy neked a gyerekről másként írt, mintsem az anyának fijáról ²⁾, nem kárhoztatom. Mit útjáról s húgodról ³⁾ irsz, kellemetlen s annál inkább, mert körülményeink olyanok, hogy én rajtok segíteni nem tudok — mert bizony segítnék. De látod, minő bajokban s milly kétségbeesett állapotban vagyunk. — Az a pénzviszony (mint magától gyakran hallom) nem úgy áll, mintha téged nem akarna kielégíteni, sőt abban dolgozik. Hanem midőn nekem e bűjdosásban Q. Axius a 13,000 sestertzet, mit fijának kölcsön adtam, meg nem fizeti és az idővel mentegetődik; midőn Lepta, midőn a többiek is azt teszik: gyakran csodálom, ha hallom, hogy ő azért a 20,000 sestertzért úgy sürgettetik. Mert hiszen szorúltságát láthatod. Azonban minden bizonynyal lefizetteti azt neked. Talán azt gondolod, ő e részben késedelmes, avagy fukarkodó? Senkisésem kevésbbé.

Öcsémről ennyit. Mi fiját illeti: igaz, hogy neki atyja mindig kedvezett: de a kedvezés hazuggá, önzővé, vagy övéit nem szeretővé senkit nem tesz; szilajjá, elbizottá, konokká tán tehet. Azért mindaz, mi a kedvezésből ered, benne meg is van: de ezek még tűrhetők volnának. Hogyne az illy ifjú korban? Hanem azok, mik én reám nézve, a ki őt szeretem, még ama nyomoroknál is, mellyek közt most vagyunk, szomorítóbbak, nem kedvezésünkből származnak; nem — hanem önként vertek gyökeret; mit én bizonynyal kitépnék, ha tudnék. Hanem az idők ollya-

²⁾ Meglehet hogy fiját Quintust, nagybátyja Atticus előtt nem olly kímélve írta le, mintsem anyja Pomponia előtt, kit ezzel keseríteni nem akart.

³⁾ Az ifj. Quintusnak Caesarhoz tett útja és Pomponiának férjével való viszálykodása felől.

nek, hogy mindent túrnöm kell. Az enyimmal könnyen bánok, mert ő nála semmi nem hajthatóbb s azért őt eddig szánakozásból lágyabban is fogtam s minél szigorúbbnak óhajtana látni, annál inkább félek, hogy iránta keményebb ne legyenek.

Antonius tegnap estve érkezett meg ⁴⁾). Mármost talán el fog jönni hozzám, vagy meglehet, nem is, miután megírta, mi a kívánsága. Egyébiránt legott megtudod, mi történt. Már én semmit nem máskép, mint titkon. A fiúkkal mit csináljak? Valami kisedet hajóra bízom őket? Mit gondolsz, miként érzem a hajózásnál magamat? Mert emlékszem, mennyi félelmet álltam ki, mikor a múlt nyáron egy rhodusi fedetlen hajón eveztem. Hát még az év e zordon szakában, egy sajkácskán! — mondd meg? Mindenkép szomorú helyzet! — Trebatius nálam múlat. Talpig becsületes ember s jó honfi. Egek! minő szörnyeket beszél ő. Hát még Balbus is be akar a tanácsba jutni? ⁵⁾ De holnap tőle magától küldök neked egy levelet.

Hogy Vectenus, mint írod, barátom, valónak hiszem. Vele, mivel a pénz lefizetéséről ⁶⁾ olyan félvállról írt hozzám, kissé érzékenyebben tréfáltam. Ha másként vette volna fel, mint kellett, tedd jóvá. Én őt *Monetalis*nak czímeztem, mivel ő meg engem *Proconsulnak* ⁷⁾. De miután emberséget tud és engem

⁴⁾ Cumanumba, hol neki is volt villája.

⁵⁾ Ki csak egy, Hispaniából szakadt alacsony származású ember volt. Ez Cic. előtt szörnyüségnek s mint mondani szoktuk, a világ végét hirdető előjelenek tetszett. Jele is volt az csakugyan a római köztársaság közelgő végének. De később, a Caesarok korában ennél százszor nagyobb szörnyüégeket is meg kellett a szegény Rómának szoknia.

⁶⁾ V. ö. a 368-ik lev.

⁷⁾ Meglehet Vectenus *Triumvir Monetalis* volt s czíméből Cic.

becsül, legyen ő is becsülve általunk. Légy jó egészségben.

Cumanumban, május 4-kén 704.

A. X. 12.

LXXVIII.

378.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mi fog velem történni? vagy ki nálam nem csupán boldogtalanabb, de immár alábbvaló is? Azt állítja Antonius, *redm nézve külön parancsa van* ¹⁾ és engem maga még meg sem látogatott, csak Trebatiusnak beszélte ezt. Mit tegyek most, miután énnekem semmi sem sikerül s a mit leggondosban kiterveztem, a legcsúfosabban üt ki? Azt hittem, ha Curiót megnyerem ²⁾, mindent elértem. Ő írt végettem Hortensiusnak ³⁾. Reginus ⁴⁾ egészen enyim volt. Hogy őneki ⁵⁾ e tengerhez valami köze lehessen, nem is álmodtam. Hova forduljak most? Őriztetem minden felől. De elég a siránkozás. Mármost szükség időn kívül tengerre szállanom s titkon valami terhes hajóba bújnóm. Vigyáznom kell hogy akadályoztatásom még kicsinálnak ne tessenék. Siciliába kell iparkodnom; hova ha egyszer eljutok, több nagyobbat is elérek. Csak Hispaniában menjen jól a dolog! noha

az első szót csak azért hagyta el, mert Vectenus az évében a *Proconsul* mellől szinte kihagyta az *imperator*. De a Monetalis czímben egy Vectenus, ki épen pénzének mielőbbi lefizetését sürgette, ez ártatlan tromfnál egyéb más éles vágást is lelhetett.

¹⁾ Hogy Italiából ki ne bocsásson.

²⁾ Ki t. i. Cicerónak megígérte, hogy szivesen utat enged neki Sicilián keresztül.

³⁾ Hogy mivel az *Alsó Tenger* egy része ő reá van bízva, ne gátolja ott hajózásomat.

⁴⁾ Talán az *Alsó* vagyis *Toscanai tengeren* parancsnokolt *L. Minutius Basilius* lesz az, kit itt Reginusnak nevez Cic.

⁵⁾ Antoniusnak.

bár magáról Siciliáról is a hír valósúlna! ⁶⁾ De még eddig semmi sem kedvező. Mondják, hogy a siciliaiak fölgyűltek Catóhoz ⁷⁾; kérték, álljon ellent ⁸⁾; ajánlottak mindent és ő ezen megindulva, katonaszedéshez fogott. Nem hiszem, hogy a forrás hiteles; de hogy ezt a provinciát lehető volt megőrizni, tudom. Hispania felől pedig nem soká hallani fogunk. Itt nálunk C. Marcellus gondolkodik akkép mint én ⁹⁾, vagy legalább úgy mutatja, bár magát nem láttam, hanem egy igen megbízott emberétől hallom. Kérlek, tudsz-e valami újságot? Én, mihelyt valamit kezdek, azonnal tudósítalak. Az ifjú Quintust szorosabb korlát közé veszem. Bár boldogúlhatnék. Hanem te azon leveleimet, mellyekben felőle keményebben írtam, tépd össze, nehogy valami kiszivároгjon; én is a tieddel azt teszem. — Serviust elvárom, de nem tőle a józan tanácsot ¹⁰⁾. Meg fogod tudni, bármi lesz. Kétségen kívül hibáztunk — azt meg kell vallani. És még ha csak egyszer, vagy csak egy esetben? De minden, minél gondosban vala kitervezve, annál vigyázatlanabbul leve végrehajtva.

Ánde mi már elmúlt, hagyjuk, bár mennyire fáj is ¹¹⁾;

— csak a többiben ne bukjunk. Mert rám kötöd, hogy elútazásom körül vigyázó legyek. Miben vigyázzak? Olly világos minden, a mi történhetik, hogy ha azt elkerülni akarom szégyen s fájdalom között veszteg

⁶⁾ Hogy t. i. Curio elvesztette Siciliát.

⁷⁾ Mint a ki Siciliában a tanács és Pompeius nevében bírván a kormányt, tartozott a provinciát megvédeni.

⁸⁾ A tartomány elfoglalására jövő Curiónak.

⁹⁾ A Pompeiushoz menettel felől.

¹⁰⁾ Mit ő adni nem tud.

¹¹⁾ *Iliás XVIII. 112. v.* Már egyszer idézte e verset fontebb a 284-ik levélben is.

kell maradnom; ha meg vele nem gondolok, félő, roszt kezekbe esem. No lásd, milly kínokban vagyok. Ollykor kivánatosnak találom, bár tőlök ¹²⁾ valami durva sérelmet szenvednék, hogy azt higgyék, e zsarnoknál ¹³⁾ gyűlöletben voltam. Hogyha előttem az az út, a melyre számoltam, nyitva állana: bizonyosan fogtam volna, óhajtásod- s intésedhez képest, kieszközölni késésemmel valamit. Hanem szörnyű a vigyázat s maga Curio is gyanús. Így tehát vagy erőszakkal, vagy titokban kell működnöm. És ha erőszakkal: talán vésszszel is lesz dolgom; titkon pedig, lehet-e ezektől? És ha felsűlni találnék, láthatd, milly szégyen lenne az. De én vonattatom s nem szabad kerülnöm a legrosszabbat is. Coeliuson gyakran jár az eszem s ha valami ollyas adná magát elő, el sem múlasztanám ¹⁴⁾. — Hispania, remélem, biztos lesz. A massiliaiak tette ¹⁵⁾ mind magában is fényes, mind előttem bizonyosságúl szolgál arra, hogy Hispaniában jól megy a dolog. Mert ha másként volna, kevesebb bátorsággal bírnának és ők azt tudnák is, miután szomszédok s szemesek ¹⁶⁾. — A színházban kitűn-

¹²⁾ A Caesarinusoktól.

¹³⁾ Caesarnál.

¹⁴⁾ C. Coelius Calvus, 659-ben consul volt. Később Rómát Sylla zsarnok uralmától megszabadítani akarván, *Alsó Italiában* néhány csapat katonaságot szedett magához s annak élén Carbóval, a Marius és Cinna megmaradt hadának vezérével egyesülve fegyvert fogott Sylla ellen, de ez által hamar leveretett. Úgy látszik, hogy Cic. is Atticus ötlete után Caesar irányában ilyesmit forgatott eszében, hogy ha egyébként nem lehet, fegyveres felkeléssel is megkísértse a tőle menekülhetést.

¹⁵⁾ Érti azon tettöket, midőn Caesar jöttekor előtte városok kapuit bezárták.

¹⁶⁾ Életrevaló, mozgó nép, melly Hispaniába s Lusitaniába élénk kereskedést űzött volt. Épen mint a mostani francia lakói *Marsellének*.

tetett gyűlöletre ¹⁷⁾, pedig jól figyelmeztetsz. Látom azon legiók is, a mellyeket Italiában fölszedett, igen idegenek tőle. De még sincs őneki nagyobb ellensége önmagánál. Helyesen félsz attól, hogy neki talál bőszerűlni. Ha reményét veszti, bizonyosan meg is bőszerűl. Annál inkább kellene valamit (csak jobb szerencsével) a Coelius szellemében tenni. Azonban legelső lépésemet, bármi legyen, tüstént tudni fogod. — Az ifjúnak, mint kívánod, inában leszek és még Peloponesust is ¹⁸⁾ magamra vállalom. Mivel hajlama van, csak lenne az való, hogy oktatás által fékezhető. Ha eddig nem az is: lehet még; vagy az erény be nem tanítható ¹⁹⁾ — mit én velem senki elhitetni nem fog.

Cumanumban, május 5-kén 704.

A. X. 13.

LXXIX.

379.

Cicero Atticusnak üdvét!

Leveled igen kedvesen esett Tulliámnak s mondhatom nekem is. A te soraid mindenkor hoznak valamit magokkal. Azért csak írd és ha tudsz valami remélteni valót, el ne mellőzd. Antonius orozslánaitól ¹⁾ nem kell megijedned. Nincs ő nála furesább

¹⁷⁾ A nép részéről Caesar ellenében a kincstár feltöréseért.

¹⁸⁾ Talán a 368-ik levélben említett *Arcadia* . . . közmondásra céloz s ezt akarja vele értetni: nem csak ha Arcadiát (igen nagy dolgot), de ha magát Peloponesust (még sokkal nagyobbat) kívánnád is tőlem, hajolnék kívánságodra; azaz: bármi nagy feladat legyen a Quintus-gyereket kormányozni, azt a te kedvéért megteszem.

¹⁹⁾ Mint ezt Plato *Menónban* Socratessel állíttatja.

¹⁾ A hiú Antoniusnak nagy öröme telt abban, ha magát köz helyen Bacchus képében mutogathatta; azért — mint e helyből kiteszik, már ekkor, nem csak — mint *id. Plinius* (lib. VIII. cap. 16.) állítja — a pharsaliai csata után néha szelidített orozslánoktól vagy párduczoktól húzott szekéren szokta magát hordoztatni Róma út-

ember. Halld csak az ő hivatalos eljárását. Magához idézett levél által a municipiumokból tizet-tizet és eljöttek villájába reggel a quatuorvirek ²⁾ is. Első, hogy kilencz óráig alutt. Aztán, mikor jelentették, hogy a nápolyiak s eumaebeliek itt vannak (minthogy Caesar ezekre haragszik), nekiek azt parancsolá: jöjjenek ismét holnap el, most fürdeni akar és hasmenése van. Tegnap ennyit végzett. Ma meg Aenariába ³⁾ készül áltmenni. A száműzötteknek visszajövetelt ígérget. De hagyjuk ezeket; beszéljünk magunkról valamit. Axiustól levelet vettem. Tiro végett örvendek. Vectenust kedvelem. Vestoriusnak kézbesítettem ⁴⁾. Servius, azt mondják, május 6-kán Minturnaeben hált, ma Literninamban marad C. Marcellusnál. Holnap hát jókor nálam lesz s fog tárgyat nyújtani egy neked való levélre; mert már nem lelek, mit hozzád írok. — Azon csodálkozom, hogy Antonius nekem még nem is izen, kivált midőn olly nagy figyelemmel volt irántam. Alkalmasint vagy valami keményebb lesz rendelve felőlem ⁵⁾, — vagy hogy nem akarja szemben megtagadni ⁶⁾ tőlem, a mit én sem kérni, sem ha megnyerném is, biztosnak tartani nem fognék. De azért majd kigondolok én valamit. Kérlek, ha tudnál Hispaniáról ⁷⁾ — hiszen már csak

ezáin, Cytherist mint Ariadnét ültetve oldala mellé. Erre czélozva Cic. figyelmezteti Atticust, hogy azért mert Antonius orosz'ánokat igazgat, nem kell tőle megijedni; nem az az ember lévén ő, kitől félni kelljen.

²⁾ A municipiumokból.

³⁾ A parthoz közel fekvő campaniai sziget; ma *Ischia*.

⁴⁾ A tőled hozzá intézett levelet.

⁵⁾ Caesar által, mit Antonius jobbnak vél titkolni, mint velem közölni.

⁶⁾ Az engedelmet az Italiából kimehetésre.

⁷⁾ Értsd utána: *közöld velem*.

lehetett hallani. Itt mindenek úgy várják azt, hogy azt vélik, ha ott jól megy ⁸⁾, semmi baj sem leend. Én pedig a dolgot, sem ha megtartjuk azt, bevégzettnek, sem ha elvesztjük, kétségbeesettnek nem látom. Silius, Ocella ⁹⁾ s a többiek, hihető, letartóztatvák ¹⁰⁾. Téged is úgy veszem észre, Curtius gáttol; ¹¹⁾ pedig gondolom, hogy útleveled után sebes postád is van ¹²⁾.

Cumanumban, május 7-kén 704.

A. X. 14.

LXXX.

380.

Cicero Atticusnak üdvet!

Óh milly nyomorúságos élet ez! s mennyivel rosszabb illy hosszas félés még annál is, mitől fél az ember! Servius, mint múltkor írtam, május 7-kén megérkezvén, más nap hozzám jött. Hogy sokáig ne tartóztassalak: *semmi tervet kivihetőnek nem láttunk*. Soha félelemtől zavartabb embert nem láttam és pedig, mondhatom, hogy semmi ollyastól nem félt, mitől félni ne kellene ¹⁾. Mondja: amaz haragosa ²⁾:

⁸⁾ Azaz: Pompeius legatusai Caesart legyőzik.

⁹⁾ Pompeius részén állt senatorok; az első 702-ben Bithynia propraetora volt.

¹⁰⁾ Itáliában; nem engedtetvén meg nekik Pompeiushoz menni.

¹¹⁾ M. Curtius Postumus, ki Caesar pártján volt s nagyon ellenzette Atticusnak az Itáliából kimenést.

¹²⁾ Azaz: van utalványod előfogatokra, mellyekkel sebesen utazhatsz. Az illy hivatalos utalvány *diplomának* neveztetett. És innét ez a szó alkalmasint hibából maradt ki, a mint azt alább a 383-ik levél ide vonatkozó ím e szavai mutatják: *de diplomate admiraris, quasi nescio cuius flagitii te insimularem. Negas enim te reperire, qui mihi id in mentem venerit.*

¹⁾ A jó Ser. Sulpicius szeretett volna úszni de megvizesedett nélkül — mondja a kedélyes Wieland.

²⁾ Pompeius, ki mindazokra, kik Itáliában maradtak neheztelt, Serviusra pedig különösen haragudott azért is, mert fiját Caesarral Brundisiumba küldötte: V. ö. a 359-ik lev.

emez nem barátja³⁾); hogy mindenik győzelme szörnyű lesz; egyiknek kegyetlensége⁴⁾, másiknak vakmerősége s mind a kettőnek pénzbeli szorultsága miatt, mellyből sehogy, ha csak a magánosok vagyona által nem, ki nem lábolhatnak. És mindezt midőn elmondá, olly sok könnyet ontott, hogy esodáltam, mint nem száradt az nála ki olly hosszas szenvedés alatt. No nekem meg még mostani szemgyuladásom is, melly miatt hozzád nem magam írok, semmi könnyezéssel nem jár, de gyakran kiállhatatlan a nagy álmatlanság miatt. A mi vígasztalásra valód hát csak van, írd meg, nem a philosophiából, vagy könyvekből, mert ollyan nálam is találtatik, de nem tudom, mint van, ez a gyógyszer erőtlenebb, mintsem a betegség. Inkább Hispaniából, vagy Massiliából szedj össze affélet, honnét Servius legalább eléggé szépeket hozott, ki még a két legio⁵⁾ felőli hírt is jó kézből kerültnek mondja. Ezekkel és hasonlókkal lépj hát elő, ha tudsz. Hiszem, egynehány nap alatt valamit csak kell hallani. Hanem, térek ismét Serviusra. A végértekezést holnapra halasztók; de ő rest a kiemenésre s jobbszereti, úgymond, pamlagán várni be, akármi történik. Nagy szeg a fejében fíjának brundisiumi katonáskodása⁶⁾. Azt az egyet igen erősen állítja, hogy ha az elítélteket⁷⁾ visszahelyeztetik, száműzetésbe megy. Én erre azt mondtam, hogy az

³⁾ Caesar rosz neven vette azt Serviustól, hogy a tanácsban úgy nyilatkozott: ő nem akarja hogy Caesar Pompeius legatusai ellen Hispaniába küldessék. V. ö. a 365-ik lev.

⁴⁾ Pompeiusé.

⁵⁾ Mellyek, mint híre járt, Caesartól Pompeius mellé akartak pártolni.

⁶⁾ V. ö. a 359-ik és 364-ik levv.

⁷⁾ Kik Pompeius utolsó consulságában száműzettek. V. ö. a 378-ik lev.

bizonyosan meglesz s hogy a mik már is történtek, nem kisebbek annál és felhordottam sokféléit. De mindez nem bátorságát, hanem félelmét növelé; úgy hogy immár jobbnak látom titkolni tőle tervemet, mintsem őt arra bízgatnom. És így tőle nem sokat várhatunk. Coeliusra tett emlékeztetésedet eszünkben fogjuk tartani.

Cumanumban, május 8-kán 704.

A. X. 15.

LXXXI.

381.

Cicero Atticusnak üdvet!

Épen Servius nálam volt, midőn 10-kén Cephalio megérkezett leveleddel, melly nekünk nagy reményt nyújtott dolgaink jól állására nézve, ama nyolcz cohorsnál fogva ¹⁾, miután azok is, mellyek itt e vidéken fekszenek, mint mondatik, ingadoznak. Az nap Funisulanus ²⁾ is hozott tőled egy levelet, mellyben ugyanaz jobban is megerősítettik. Ennek az ő dolgában, tetszésed szerint, bőven megfeleltem. Még nem tett eleget; pedig tetemes összegge adósom s nem tartják gazdagnak. Most azt mondja fizetni fog. A kinek kölcsönzött, késedelmeskedik; ha ez neked lefizette volna, add a postásoknak által. Mennyiből áll: a Philotimus Erosa majd megmondja neked. De térjünk fontosabbakra. Az a *Coelius-féle* ³⁾,

¹⁾ És így az a két legio, vagyis húsz *cohors*, mellynek Caesartóli elpártolásáról az előbbi levélben (lásd: az 5-ik jegyz.) szó volt, már is nyolcz *cohors*ra (3,200 emberre) olvadt le.

²⁾ *Quis tu es?* kérdehetjük tőle Wielanddal; mert az embert senki sem ismeri. Úgy látszik valami tőzsér, vagy publicanus lehetett. Egyéb-iránt ennél a helynél, melly róla szól, rongáltabb és orvosolhatlanabb alig van e levelekben. Azért az egész csak gondolomra van össze szerkeztve. Szerenese, hogy fontosb tárgyról nem szól; mert (mint ismét Wieland mondja) ahoz, fog-e Funisulanus fizetni vagy sem, nekünk semmi közünk.

³⁾ Dolog vagy terv, hogy t. i. *Coelius Calvus* példájára, Caesar

mellyet óhajtasz, érni kezd. Annálfogva tusakodom, várjam-e a szelet. Csak zászló kell ⁴⁾): összerepülnek. Mit a gyűrűkő felől javasolsz ⁵⁾) tökéletesen helyeslem s gondolom, hogy úgy megyek el. De előbb leveledet bevárom. A Servius tanácskozásából semmi sem sül ki. Bármelley javaslatnál mindenféle fogások ⁶⁾) jutnak eszébe. Csak C. Marcellust tapasztalom félénkebbnek, a ki bánja, hogy consul volt ⁷⁾). Mi nagy gyávaság! Ó, mint mondják, még bízatta Antonius, hogy engem tartóztasson le; hihető, hogy maga annál szebben maradhasson ⁸⁾). Antonius 10-kén Capuába ment s hozzám azt izente, szerénysége hátráltatta, hogy hozzám el nem jött, mert gondolá, haragszom rá. — Megyünk tehát és pedig úgy a mint te javaslod, hacsak előbb valami fontosb szerep ⁹⁾) vállalásához remény nem nyílik — de ez egyhamar alig történik. Allienus praetor pedig, hogyha én

ellen Alsó Italiában titkos izgatás útján ellenforradalom s fegyveres fölkelés szerveztessék. V. ö. a 378-ik lev.

⁴⁾ Azaz: vezér, ki jelt adjon.

⁵⁾ *Quod suades, ut palam.* Itt a *palam* szót közönségesen a publice, aperte vagyis nyilván szó értelmében veszik. De ekkor vele Cic. azt mondá, hogy *nyilván akar kimenni Italiából*, és ez merőben ellenkezik azzal, mit erről másutt nem egyszer kijelent, hogy t. i. *titkon fog kimenni Italiából*. Azért az újabb commentatorok úgy vélekednek, hogy itt Cic. a *palam* szóval a lydiai Gyges azon mesés gyűrűjére (*pala*) ezélez, mellynek kövét ha gazdája az újján be a tenyere felé fordította, magát mások előtt láthatlanná tette. Így akarja ő is magát láthatlanná tenni, majd mikor Italiából kimegy. Gyges gyűrűjéről lásd még Cicerót *de Offic. III. 9.*

⁶⁾ Alkalmassint irokatori fogásokat értett, minthogy Servius, kivel itt dolga van, nagy jogtudós volt.

⁷⁾ Mert mint consul Caesar ellen való tüzes kifakadásai által a polgárháború előidézésében nagy részt vett s egyszersmind Caesart is olly haragosává tette, hogy most ennek részéről mindentől félhetett.

⁸⁾ Hivatkozhatván rám, hogy hisz én is Italiában maradtam.

⁹⁾ Vagy a béke lehető kieszközlését érti alatta, vagy talán az

nem: tisztársai közül gondol valakit. Akárki: csak legyen. — Húgodra nézve megnyugszom. Quintus-gyerek körül foly a munka. Jobbakat remélek. A mi Quintus öcsémet illeti: tudd, hogy nem keveset fárad a pénzfölvételben, de még L. Egnatiustól semmit ki nem préselhetett ¹⁰⁾. Axius a 13,000-et szégyelli ¹¹⁾; mert már több ízben írt hozzám, hogy adjak még Galliusnak ¹²⁾, a mennyit kér. S ha ezt nem írta volna is, tehetnék-e mást? Meg is ígértem nem egyszer; hanem őneki az öszveg hamarjában kellett. Jobb volna biz' ők segítenének engem e szorultságomban. Hogy az isten őket ¹³⁾ — hanem erről máskor. — Hogy a negyednapos láztól Piliával együtt megszabadúltál, örvendek. Én míg a hajóra kenyeret s egyebet beszereznek, Pompeianumba rándúlok. Vectenusnak köszönetemet szivességéért. Levelet, ha találsz a ki elhozza, küldj mielőtt még távozom.

Cumanumban, május 10-kén 704.

A. X. 16.

LXXXII.

382.

Cicero Atticusnak üdvet!

Épen több tárgyakról írek hozzád egy levelet, midőn nálam jókor reggel Dionysius betoppant; ki nek irányában nem csak engesztelékenynek mutat-

forgott eszében, hogy majd a Caesartól elpártolt cohorsok őt fogják választni vezéröknek.

¹⁰⁾ Úgy látszik, az Egnatiustól főveendő pénzzel Atticusnál lévő tartozását szándékozott Quintus kifizetni.

¹¹⁾ Ironia; mert vele, mint alább kitetszik, azt akarja mondani, Axius nem csak nem fizeti meg a 13,000-et; de, mintha ez kevés volna, még többet kér tőlem.

¹²⁾ Axius fíjának, ki e nevét vagy *adoptio* következtében kapta, vagy csak mostoha fíja volt Axiusnak.

¹³⁾ Tegye akárhová, vagy verje meg. Az eredetiben: *Sed dii istos.*

tam volna magamat, hanem mindent megbocsáték vala, ha olly szándékkal jön mint nekem írtad volt. Mert az a leveled, mellyet Arpinumban vettem, úgy szólott, hogy ő eljön s azt teendi, a mit én akarok. S én részemről azt akartam, vagyis inkább óhajtottam, hogy maradna nálam. És mivel ezt, mikor Formianumba jött, kereken megtagadta volt, róla hozzád keményebben szoktam írni. Hanem ő kevés szó után beszédét azzal végezte: bocsássak neki meg, hogy körülményei gátolván, velünk nem jöhet. Kurtán feleltem rá; nagy keserűség fogott el. Láttam, hogy ő sorsomat lenézi. Mondjam-e? — meglehet, te csodálni fogod, de hidd el — ezt a mostani körülmények közt legnagyobb fájdalom közű számítom. Óhajtom, hogy neked barátod maradjon s midőn ezt kívánom, annyit kívánok, hogy szerencsés légy. Mert csak addig fog ő az maradni.

Remélem, hogy tervem ment lesz a veszélytől. Mert titokban tartom (noha, mint gondolom, igen szemes vigyázat lesz rám) és csak hajózásom legyen olyan, a millyent óhajtok, a többi, mi észszel előrelátható, el lesz kerülve. Te, míg itt vagyok, nem csak a mit tudsz, vagy hallasz, hanem a mi jövődöt előre látsz is, megírd, kérlek.

Cato, a ki Siciliát legkisebb baj nélkül megtarthatta volna s ha megtartja, minden jólérzők mellé húzódnak, april 24-kén Syracusából kivonúlt, mint hozzám Curio írja ¹⁾. Bárcsak, mint beszélük, Cotta Sardiniát megtartaná! ²⁾ Pedig az a híre. Óh ha ez valósúl, milly szégyen Catónak!

¹⁾ Ki Caesartól Sicilia elfoglalására küldetve volt.

²⁾ M. Aurelius Cotta, kiről itt szó van, még előbb feladta

Én, hogy elmenetelem s szándékom iránt a gyanút csökkentsem, 12-kén Pompeianumba jöttem, itten akarván maradni, míg a hajózáshoz a szükséges készülétek megtétetnek. A mint villámba érkeztem, jönnek hozzám, hogy a Pompeiben levő három cohorsnak századosai másnap velem beszélni kívánnak s mint Ninniusunk megsúgá, énnekem magokat a várossal együtt áltadni akarják. Hanem én is másnap el ám a villából, már virradta előtt, hogy még csak ne is lássanak. Mert hát mit ért volna ez a három cohors? mit még több is? honnét fölszerelni? Megfordult eszemben a Coelius dolga ⁵⁾, mellyet midőn Cumanumba értem, az nap vett leveledben olvastam: de az is lehet ám, hogy csak kísértettek ⁴⁾. Elhárítottam hát minden gyanút.

Azalatt, míg visszajöttem ⁵⁾, Hortensius erre járván, Terentia üdvözlésére befordult s igen megtisztelőleg beszélt felőlem. De azért gondolom, még fogom látni őt. Mert cseléde által megizente, hogy hozzám eljön. E részben legalább szebben cselek-

Sardiniát, mintsem Cato Siciliát. Lásd: *Jul. Caes. de B. C. lib. I. cap. 30.*

⁵⁾ Hogy t. i. mi kimenetele lőn az ő Sylla ellen kezdett fegyveres föllépésének. Itt a criticusok rendre megróvják Cicerót azért, hogy miután a Coelius példáját követni — csak alkalom legyen — többször késznek mutatkozott, sőt a föntebbi levélben a dolgot már megéréshez közelíteni mondja: most midőn kiviteléhez az alkalom kínálkozott, az elől szép ürügy alatt, úgyszólván, megszökött. Mi azt a kis szájhösködést megbocsátjuk Cicerónak; fogta ő tudni mit csinál s hogy vannak esetek midőn: *sapientis est mutare consilium in melius.*

⁴⁾ Olyan *caesarianus* emberek, mint Antonius volt, ki már gyanús szemekkel kémlelte Cic. minden lépteit.

⁵⁾ Értsd: Cumanumból Pompeianumba s nem megfordítva, mint némelyek értik; mert a centuriók elől Cumanumba illantott s innen jött vissza.

szik, mint collegánk Antonius ⁶⁾, kinek lictorai között egy színésznőt hurczolnak hintóban.

Miután negyednapos lázad már nincsen s nem csak a nyavalyán de lankadtságon is túl vagy, nekem magadat Görögországban, virúltan mutasd be; hanem addig még egy vagy két levelet is tőled.

Pompeianumban, május 14-kén 704.

A. X. 17.

LXXXIII.

383.

Cicero Atticusnak üdvet!

Hortensius eljött hozzám 14-kén, miután levelemet ¹⁾ megírtam. Illyennek szeretném én őt másban is. Milly végtelen szives vala hozzám! és ezt én fel akarom használni.

Utána Serapion jött leveleddel. Mielőtt ezt fölnyitottam, mondám neki, hogy már előbb írtál volt hozzám felőle, a mint tetted is. Azután olvasván a levelet, a többire nézve bőven kielégítettem. S mondhatom, az embert mind tanultnak, mind becsületesnek találom. Sőt gondolom, hajóját ²⁾ is s magát útitársamúl fogom használni.

Szemgyuladásom gyakran megújúl; nem szenvedhetetlen ugyan, hanem mégis olyan, melly írásnál akadályoz. Hogy már egészséged mind a régi baj, mind az újabb kísértetek ellen biztosítva van, azon örvendek.

⁶⁾ Collega; mert Caesar kegyéből ő is augur lett, mint volt Cicero.

¹⁾ A föntebbi 382-iket.

²⁾ Mellyen Ciceróhoz érkezett. Mert Serapion is azon jobb nevelésű szolgák közül való volt, kiket, mint tudjuk, Atticus házánál nagy számmal tartott s különféle gazdasági sőt tudományos foglalkozásokra is ügyesen használni tudott. Úgy látszik, hogy Serapion

Szeretném, ha Ocellát megkapnám ³⁾. Mert úgy látom, valamivel könnyebb lesz a dolog. Most már csak az *aequinoctium* ⁴⁾ késleltet, melly fölötte zivatáros. Tán csak jobbra fordul. Bár Hortensius is ugyanaz maradna! mert a millyen eddig, jobb nem is lehetne.

Az útlevél ⁵⁾ miatt csodálkozol; mintha nem tudom milly gyalázatosságot fogtam volna reád. Mert azt mondod, *nem képzeled, mint juthatott az eszembe*. Hát én, mivel írtad, hogy elmenni szándékozol, hallván miszerint az másként senkinek sem szabad ⁶⁾: innét azt gondoltam, neked is van és mert legényeid számára is vettél útlevelet. Ez az oka, hogy úgy vélekedtem. Egyébiránt szeretném tudni, mit gondolsz s főleg azt is, nincs-e most valami újság.

Pompeianumban, május 16-kán 704.

A. X. 18.

LXXXIV.

384.

Cicero Atticusnak üdvet!

Tulliam május 19-kén hét hónapos gyermeket szült. Szerencsés szülésén örülök: de a szülött igen gyenge. — Csodálatos! engem a szélcsend mind- eddig tartóztat s nagyobb akadályomra van, mintsem az örök, a kiktől körülvétetem. — A Hortensius

ez utóbbiak közé tartozott s Atticus őt Ciceróhoz a végett küldötte, hogy Dionysius helyett ott a fiúk mellett, mint házi oktató működjék.

³⁾ Hogy velünk jöhetne.

⁴⁾ A levél május 16-ikáról szólván, kérdés: *akkor aequinoctium hogyan lehetett?* Úgy, mert a hibás időszámítás miatt önmagával zavarba jött római naptárban, melly még ekkor Caesar által ki nem javítottott, ez évben a tavaszi aequinoctiumkor martius hó helyett már május hónapot írtak.

⁵⁾ V. ö. a 379-ik lev. 12-ik jegyz.

⁶⁾ Csak diploma vagy úti *assignatio* mellett.

beszéde csupa fecsegés volt. Ím, illy ember lesz belőle; szabadosa Salvius ¹⁾ rontotta őt el. Ezentúl hát nem azt írom hozzád, mit teendek, hanem hogy mit tettem. Mert úgy látszik mind merő *Corycaeusok* ²⁾, lesik, mit beszélek. Te azonban, szépen kérlek, hogy Hispaniáról, vagy akármi másról csak íj ezután is s ne várd leveletem előbb, mintsem oda értem a hova óhajtok, ha csak út közben nem talállok írni valamit; de ezt is félve ígérem, olly lassan s lomhán megy eddig minden. A milly rosztól tettük a kezdetet, akképen megy a folytatás. Most Formiaebe készülök; meglehet, hogy a furiák oda is üldözni fognak. A Balbus beszéde után, mellyet veled tartott, nem vagyunk egy értelemben Melitára ³⁾ nézve. Kétkedel-e mármost arról, hogy ő engem ellenségeihez számít? Egyébiránt megírtam Balbusnak, hogy engem jó érzelméről értesítettél, úgy a gyanúról is. Amazt megköszöntem neki; emeből tisztíts ki nála engem. Ismersz-e szerencsétlenebb embert? Nem említék többet, hogy téged is ne keserítselek. Engem csak az emészt, hogy oda jutottam, hol már sem erővel, sem észszel nem tehetek semmit is ⁴⁾.

Pompeianumban, május 20-kán 704.

¹⁾ Úgy látszik, az öreg Hortensius ezt az egyetlen egy fiját, gyermek éveiben, annak a szabadosának felügyelete alá adta volt.

²⁾ *Corycaeusoknak* hívtak Pamphyliában egy népet a *Corycus* nevű hegyfokról. E nép embereiről azt írják, hogy mikor határaikon tengeri rablókat vettek észre, ezektől magokat és vagyonaikat az által szokták megóvni, hogy a szomszéd kikötőket ál köntösben bejárván, a mit ott láttak s hallottak, pl. hány hajó mivel és kikkel hová jön és megy, azt a kalózoknak hírül hozták. Innét aztán példabeszéddé vált: *Corycaeus auscultavit*; mit a mások szavait s tetteit kileső s titkon eláruló czudarokra szoktak alkalmazni; minők nálunk a *Corycaeusok* egyenes descendensei — a *Spitzlik*.

³⁾ Caesarnak nem fog tetszeni, hogy Maltába menjek.

⁴⁾ Ebből az évből vagyis 704-ből ez Cic. utolsó levele Atticus-

F. XIV. 7.

LXXXV.

385.

M. T. Cicero Terentiájának s Tulliájának sok üdvet!

Minden gondot s aggodalmat, melyet részint neked, a mit leginkább sajnálok, részint Tullesának is, ki előttem életemnél kedvesb, okoztam ¹⁾, egészen ellöktem és kihánytam. S honnét eredt mindaz, azután hogy tőletek elváltam, más nap reájöttem. Merő epét hánytam ki akkor éjszaka s tüstént úgy megkönnyebbültem, mintha valami isten készített volna gyógyszer számomra. Ennek az istennek tehát, szokásodhoz képest, kegyes és buzgó lélekkel adj hálát ²⁾. — Hajónk, remélem, nagyon is jó lesz. A mint bele száltam, nyomban írtam e sorokat. Már most jóbarátainkhoz írok össze egy rakás levelet, melyekben téged Tullesánkkal hathatósan foglak ajánlani. Buzdítnálak benneteket, hogy minél szilárdabb lélekkel legyetek, ha nem tapasztaltam volna, miszerint ti szilárdabbak vagytok bármi férjfinál is. De meg a dolgokat olly karban is hiszem lenni, minélfogva remélhetem, hogy mind ti ott igen szépen ellehettek, mind én is még egykor a köztársaságot hozzám hasonlókkal védhetni fogom. Neked, kérlek, első gondod egészséged legyen; azután, ha jónak

hoz. Junius 11-kén testvérével s a két Cicero fiúval tengerre szállt, hogy Pompeius táborába Dyrrhachiumba hajózzon. Ettől fogva jövő évi februarius haváig nem leljük egy levelét is Atticushoz. Hogy Cic. e legkedvesb, legmeghittebb barátjának nyolez álló hónapig semmit sem írt s nem írhatott volna, nehéz föltennünk; inkább hát azt kell gondolnunk, hogy Atticus az említett időközben Cicerótól kapott leveleit, az akkori viszonyok közt, maga látta jónak a többiek sorából kivenni s megsemmisíteni.

¹⁾ Azért, mert betegem hagytalak el benneteket.

²⁾ *Satisfacias*. E szó után közönségesen oda tételik még: *id est Apollini et Aesculapio*; de világos, hogy ez glossatori beférczelés.

látod, azon villáinkat használd, a mellyek a katonák-
tól legtávolabb esnek. Az arpinumi birtoknak városi
cselédeiddel jó hasznát veheted, hogyha az élelem
meg talál drágulni. Szeretetreméltó Cicerónk számos
üdvözletet küld neked. Száz- meg százszor isten veled.

A caietai kikötőből, junius 11-kén 704.

A. XI. 1.

LXXXVI.

386.

Cicero Atticusnak üdvet! ¹⁾

Vettem tőled azt a pecsételt jegyzéket, a mellyet
Anteros ²⁾ hozott. De belőle semmit ki nem tanul-
hattam házi dolgaimról, mellyeken szörnyen aggó-
dom, miután ki azokat kezelte ³⁾ sem ott nincs, sem
melly világrészében van, nem tudom. Azonban hite-
lem- s magán ügyeimre nézve minden reményemet
a te nagy mértékben tapasztalt jószívűségedbe helye-
zem, mellyet hogyha e szomorú s vég ínségemben
velem éreztetsz, a csapásokat, a mikben másokkal
együtt osztozom, szilárdabban elviselem és hogy ezt
tedd, menyre földre kérlek. Nekem *cistophorusokban*
2,200,000 sestertzem van Asiában ⁴⁾. E pénz bevál-

¹⁾ Cicerónak a 384-ik levélnél megszakadt levelezése Atticus-
sal, itt kezd folytatódni ismét. V. ö. a 384-ik lev. 4-ik jegyz.

²⁾ Szolgája, vagy szabadosa Atticusnak.

³⁾ Bizonyosan Terentia szabadosát *Philotimust* érti.

⁴⁾ 220,000 ft. Cic. ezt az összeget több leveleiben említi, mint
olly szerzeményét, mellyet Ciliciában egy évi helytartóskodása alatt
becsületes törvényes úton takarított meg magának. A 302-ik levélben
mellyet Mescinius Rufushoz ír, azt mondja, hogy e summát Ephesus-
ban a publicanusoknál tette le, hanem hogy a Rufus által igénybe
vett 10.000 ftot magáról lerázza, azt veti mellé, hogy Pompeius ez
egész összeget keze közé kerítette. E szerint Cic. provinciájából
üres erszénnyel tért volna vissza; mert 220,000-et 220,000-ból levon-
ván, marad semmi s ebből (mellesleg mondva), valamint ma, úgy Cic.
korában is, még egy tyúkólat sem lehetett volna építeni. Esztendő
múlva ezután pedig e 386-ik levélben Atticusnak azt írja, hogy neki

tása által hitelemet könnyen fenttarthatod; mellyről ha én, hivén annak ⁵⁾ kinek, mint tudod, már rég nem hiszek, azt nem gondolom, hogy jó rendben hagyom hátra: egy kissé még késtem s házi ügyeimet zavarban nem hagytam volna s épen azért írok hozzád illy későn, mert későn tudtam meg, mitől félhetek ⁶⁾. Kérve kérek, végy engem egészen védelmed alá; hogy ha azok, kikkel vagyok, mentve lesznek, velek én is

Asiában ottani pénzben 220,000 ftja hever s e pénzt utalványozza adósságai fődözésére. Mikor hát ezt írta, a pénz Asiában még rendelkezése alatt állott és így azt Pompeius nem vette kezéhez. De már mindjárt a 387-ik levélben a dolog ismét egészen más szint kap. E szerint a pénz már nincsen Asiában, hanem felét Cic. fölvette és mint a 391-ik levélben végre megvallja, azt Rómában Egnatius bankárnál tette le. Ugyanezen 391-ik levélben úgy nyilatkozik Atticus előtt, hogy mind ő, mind Pompeius is igen szorult állapotban vannak s különösen maga azért, mivel Pompeiusnak nagy summa pénzt (*magnam pecuniam*) adott kölcsön. E kölcsönpénz nem az a 220,000 frt lehetett, mellyet ez előtt egy évvel Pompeiusnak átengedni kénytelen volt. És így az összeg azon másik felének kellett lenni, melly még Ephesusban a publicanusok pénztárában rendelkezésére állott; akár mint ürgessük-forgassuk hát a dolgot, vagy a 220,000 ftnak meg kellett kétszereződni, vagy Cic. proconsulságában sokkal több pénzt tett félre, mint a mennyit Rufus s Atticus előtt bevallott; vagy Rufusnak nem mondott igazat, mikor neki azt írta, hogy a többször említett összeget Pompeius tőle saját hatalmából egészen elvitte, mert az *abstulisse* szót, melly itt szerintünk annyit tesz: *elkaparította*, nem szoktuk használni, mikor kölcsönről beszélünk. Meg kell vallanom — mond Wieland — (a ki után e jegyzetet adjuk) hogy én e különös rejtélyt megfejteni nem tudom; azonban nem kétkelem, hogy ha e levelek szerencsések lesznek, olly olvasókra is találni, kik a finantz s cameralis szakot jobban értik és kedvelik, mintsem én s Cicero, nem egy fog akadni köztök, ki Cic. helyzetében könnyen tudna lelmi akárhány módot és eszközt, melylyel e nehézségekből becsületesen kivergődhessék. De annyi előttem bizonyos, hogy Atticusnál ez úttal az ő nemes barátjának pénzügybeli s számadási eljárása nem valami örvendetes tanúságul szolgálhatott.

⁵⁾ Philotimusnak.

⁶⁾ Hogy t. i. a hütelen Philotimus hitelezőimmal egy kézre dolgozva, ezekkel ellenem esődöt hirdettet.

épen maradhassak s megmentetésemet a te jóvoltodnak köszönhessem.

Epirusban, február elején 705.

A. XI. 2.

LXXXVII.

387.

Cicero Atticusnak üdvet!

Leveledet február 4-kén kaptam meg és az nap a végrendeletbeli örökségbe is beléptem ¹⁾. Sok keserves bajaimból meg van egy szüntetve, ha, mint írod, az örökség hitelem és jó hírem fentartására elegendő — noha tudom, te azt ezen örökség nélkül is, saját vagyonoddal meg fogtad volna védeni. — Arra nézve, mit a jegypénzről ²⁾ írsz, minden istenekre kérlek, vedd az egész ügyet magadra és azt az én vétkem s hanyagságom által szerencsétlenné lett asszonyt gyámold vagyonomból, ha mi még van, sőt saját értékedből is, a mennyiben terhedre nem esik s istenért, ne engedd, hogy, mint írod, mindenben hiányt szenvedjen. Mert hiszen minemű kiadásokra mennek el földbirtokaim jövedelmei? Azon 60,000 sestertzről pedig, mellyet említesz, senki nekem egy szóval sem mondta, hogy a hozományból lehúzatott ³⁾, mert én azt soha nem engedtem volna. De ez még legkisebb azon sérelmek közt, mellyeket szenvedtem; mikről hozzád írnom a fáj-

¹⁾ Az, ki örökösül kineveztetett, köteles volt bizonyos határnapig, a törvénytől megszabott módon néhány tanúk jelenlétében nyilatkozni, hogy ő az illető örökséget elfogadja; s ez actust a római jogászok *haereditatem cernere* kifejezéssel jelelték.

²⁾ Melylyel Dolabella nejének Tullianak tartozott; mert Tullia hozományáról csak később az elválás után lehetett szó.

³⁾ Mikor Tullia Dolabellához férjhez adatott, hozományából Cic. tudtán kívül, vagy Philotimus, vagy maga Terentia által 60,000 sestertz visszatartván, ez az összeg nem jutott Dolabella kezéhez.

dalom s könnyeim gátolnak. Annak a pénzemnek, melly Asiában volt, majdnem a felét fölvettem. Biztosabbnak láttam, hogy ott legyen, a hol most van⁴⁾ mintsem publicanusoknál. — Intesz, hogy erős lélekkel legyek. Szeretném, ha tudnál mutatni valamit, minél fogva ezt tehessem. Hanem, ha a többi csapásokhoz még az is talál járúlni, mit Chrysippus mond (te szóval sem említesz), hogy házamra nézve készül⁵⁾: ki volt valaha boldogtalanabb nálamnál? Kérlek az egekre, bocsáss meg — lehetetlen írnom többet. Mennyi keserűség ér engem, jól látod. Ha ezt közösen szenvedném másokkal, kik hasonló helyzetben lenni láttatnak, vétkem csekélyebbnek tetszenék s annyival tűrhetőbb lenne. De most semmi nincsen, a mi vígasztaljon; hacsak te valamikép ki nem eszközlöd — ha ugyan még kieszközölhető — hogy valami különös csapással s méltatlansággal⁶⁾ ne illettessem. — Postásodat később bocsátottam hozzád vissza, mivel módom elküldeni nem volt. Embereid-től⁷⁾ mind a 70,000 sestertzet, mind a szükségelt ruhákat megkaptam. Kikhez jónak látni fogod, írj kérlek, nevemben; te ismered jó embereimet. Ha a pecsét, vagy kézírás végett kérdést tennének, mondjad, hogy a kémeik miatt kellett mellőznöm azokat. Epirusban, február 5-kén 705.

⁴⁾ T. i. Rómában Egnatius bankárnál — mint a következő levélből ki fog tetszeni. De hogy ezt miért itt mindjárt meg nem mondja Atticusnak — ezt a tartózkodását nem értjük.

⁵⁾ Chrysippus t. i. azt beszélte, miszerint híre jár, hogy Cic. házát a Palatiumon el akarják kobozni azért, mert Pompeiusnak utána ment.

⁶⁾ Miktől a Caesar-párt által más *pompeianusok* megkíméltettek.

⁷⁾ Kik Epirusban dolgaikat kezelik.

F. VIII. 17.

LXXXVIII.

388.

Coelius Cicerónak üdvet! ¹⁾

Miért kellett nekem inkább Hispaniában, mintsem Formiaeben lennem, mikor te Pompeiushoz elmentél? Bárcsak, mint Ap. Claudius, amazon a részen ²⁾ lett volna Curio, kinek barátsága vitt engem be lassanként ez átkozott pártba ³⁾. De úgy látom, a harag s szeretet vették ⁴⁾ el józan eszemet. Te is, midőn hozzád mentemkor Ariminumba érkeztem, azalatt, míg nekem béke-izeneteket adsz Caesarhoz és derék hazafit játszol, a jóbarát kötelességéről

¹⁾ E levelét Coelius, úgy látszik, kevéssel a pharsaliai csata előtt írta, a midőn Rómában praetorságot viselt. Ő, ki állhatatlan, hóbortos és nyugtalan ember volt, még 703-ban *aedilis curulis* korában a senatori párttal egy ösvényen járt, bár maga is azon számosak közé tartozott, kik míg a köztársaságban a rend fennállt, arra, hogy megbomlott házi viszonyaik- s adósságaiktól menekülhessenek, számítani nem mertek. Azért, a mint Caesar a Rubicont átlépte, ő lett első, ki részére nyilatkozott és mert tőle, mint roppant kiucsesel bírótól, sokat várt, mellette nagy hévvel dolgozott. Hanem Caesar, a ki embereit jól meg tudta válogatni, Coeliusra keveset adott. Mit midőn ez észrevett s meggyőződött arról, hogy Caesarba helyezett fényes reményei füstbe mentek, hiú gögtől elkapatva Caesar ellen boszút kezdett forralni, gondolván, hogy hivatalos állásánál fogva, e részben sokat kivihet s magát egy hatalmas *reactionarius* párt fejévé teheti. E gondolat forrt agyában, mikor Ciceróhoz ezt az agyarkodó s hetvenkedő hangú levelet küldötte s ahoz, mit föltett magában, csakugyan hozzá is fogott azzal, hogy minden adóslevelek általános megsemmisítését sürgette; hanem ez esztelen vállalatnak vége hamar az lett, hogy Servilius consul indítványára, nem csak praetori hivatalából letétetett, hanem a senatusból is kicsapatott. Később Milóval, a Clodius meggyilkolójával még tett egy hasztalan boszúálló kísérletet, fel akarván fegyverezni Caesar ellen a *felsőitaliai* népségeket, de épen e működése közben, midőn Thuriumban Caesarnak ott fektött hispanus és gallus lovasait pénzzel megvesztegetni akarná, általok lekonzultatott. *Caes. de B. C. l. III. c. 20, 21, 22.* Lásd a *Tört. Mut.*

²⁾ Pompeiusról, hol Appius és te voltatok.

³⁾ A Caesaréba.

⁴⁾ *Harag* Appius, *szeretet*, vagy barátság Curio iránt.

megfeledektél s felőlem nem gondoskodtál. Nem azért mondom pedig ezt, mivel e párthoz nem bízom; hanem, hidd el nekem, jobb elveszni, mintsem ezeket itt látni. Ha kegyetlenkedéstektől ⁵⁾ nem félnének, rég kiszórtak volna már innen bennünket. Mert itt most, kivéve néhány uzsorást ⁶⁾, sem egyes ember, sem osztály, nincs más, mint pompeiusféle. Én t. i. már kieszközöltem, hogy különösen a pórság és az a nép, melly előbb mienk volt, a tietek legyen ⁷⁾. Hogy lehet ez, kérded? Várd csak még a többit. Akaratok ellen győzni kényszerítlek benneteket. Egy Catót fogtok bennem csodálni. Ti alusztok s úgy veszem észre, még nem látjátok, honnét lehet hozzánk férni s melly oldalon vagyunk gyöngék. És ezt nem valami jutalom fejében teszem, hanem, mi nálam legtöbbször képes szokott lenni, a fájdalom s méltatlanság miatt ⁸⁾. Ti ott mit csináltok? Ütközetre vártok? miben ő legbiztosb! ⁹⁾ Én a ti hadaitokat nem ismerem: a mieink harczolni, hideget, éhséget túrni nagyon megszoktak ¹⁰⁾.

Rómában, martiusban 705.

⁵⁾ Érti Pompeiust és a pártján levőket, mert ezektől azon esetre ha győznek, saját embereik, kik a fővárosban otthon maradtak méltán félhettek, hogy a kegyetlen Marius példáját fogják követni.

⁶⁾ Kik Caesarhoz, mivel pénzeiket az adósok vagyonának becsárón eladatása által biztosította, nagyon ragaszkodtak, Coelius praetort ellenben gyűlölték, mert ez viszont az adósokat legyezte.

⁷⁾ Coelius a népet azzal akarta magának megnyerni, hogy az adósoknak az elmarasztaló ítélet fölebbezését megengedte, és a házbér fizetése alól a lakókat fölmentő törvényt akar hozatni. Lásd: *Caes. de Bell. Civ.* a fönthebb (1-ső jegyz. végén) idézett helyen.

⁸⁾ Az fájt különösen Coeliusnak, hogy Caesar a fővárosi praetorságot nem rá, hanem Treboniusra ruházta.

⁹⁾ Azaz: ütközetben Caesart le nem győzitek; jobban czélt érne Pompeius, hogyha Caesar távollétében Italiába betörne, mintsem ha vele, kinek edzett katonái vannak, Thessaliában csatát kezdene.

¹⁰⁾ Pompeiuséi felől egészen az ellenkezőt lehetett mondani.

F. IX. 9.

LXXXIX.

389.

Dolabella Cicerónak üdvét! ¹⁾

Ha egészséges vagy örvendek: én is az vagyok. Tulliánk is jó egészségben van. Terentia kissé nem jól volt, hanem bizonyosan tudom, hogy már helyrejött. Egyébiránt házadnál legjobb rendben minden. Ámbár soha sem vala szabad előtted olly gyanúba jönnöm, mintha inkább a párt érdekéből, mintsem a tiedből javasoltam volna neked, hogy magadat vagy Caesarral s velünk kapsold össze, vagy legalább nyúgalomba helyezd: de főkép most, midőn már a győzelem felénk hajol, más véleményt magam felől nem is támaszthatok, mint azt, hogy neked ollyant tanácsolni láttatom, mit kötelességem szerint el nem hallgathatok. S ezt tőlem, édes Ciceróm, úgy vedd, hogy akár helyesleni fogod, akár nem, mindenesetre a legjobb s irántad leghódolóbb érzettel gondoltnak s írottnak tekintsd. Azt veheted észre, miszerint Cn. Pompeius sem nevének s viselt dolgainak fénye, sem a királyok és népek hódolata által, a mivel olly sokszor hánykolódni szokott, biztosítva nincsen; sőt hogy neki még ahoz is, a mi bármelley csekély embernek sikerült, szerencséje nem lehetett, hogy becsülettel megszökni tudjon; miután Italiából kiűzetett, a két Hispaniát elvesztette, koroncz hadserege elfogatott és most végre be is kerít-

Ott a tisztek majd mind tanulatlan, tapasztalatlan, feslettségbe, bujaságba merült egyének voltak; cohorsai pedig nagy részt újonczokból állottak s mindennel bőven ellátott táborukban a folytonos eszemizom és tobzódás által nagyon elpuhultak. Pedig egy éhező sereg, ha másban fogyatkozása nincsen, a torkig lakottat majd mindig leveri.

¹⁾ Dolabella, mikor e levelet Ciceróhoz, mint ipához írta egyik néptribun volt, Caesar másodszeri consulsága alatt.

tetett ²⁾ — mi nem tudom, hogy valaha egy imperatorunkon is történt volna. Ennélfogva mit lehessen akár neki, akár neked remélni, szokott belátásod szerint fontold meg. Úgy igen könnyű lesz, mi reád nézve legüdvösb, elhatároznod. Arra pedig kérlek, hogy habár ő e veszélyből kimenekülhetne és hajóra kaphatna is: te saját javadról gondoskodjál s légy egyszer inkább magadnak, mint akárkinek barátja. Elég van immár téve részedről nem csak a kötelességnek, hanem a barátságának is, — elég van téve pártodnak ³⁾ s annak a köz ügynek, a mellyet te láttál jónak. Nem marad fenn egyéb, mint az, hogy a hol jelenleg a köztársaság van, inkább ott legyünk, mintsem míg a hajdanit keressük, semminőben se létezzünk. Azért kérlek, szerelmes Ciceróm, hogy ha talán Pompeius mostani állásaiból is kiűzve, ismét más tájakra vonúltni kénytelen lenne, te vagy Athenaebe, vagy más valami békés városba vedd magadat. Mit ha tenni fogsz, kérlek, írd meg nekem, hogy hacsak módját ejthetem, hozzád röptüljek. A mit csak méltóságodra nézve az imperatortól megnyerni szükséges, azt, a milly nemes érzelmű Caesar, tőle legkönnyebb lesz magadnak kinyerni; de gondolom, nála az én kérésem is nem a legcsekélyebb tekintettel bírand. Őszinte s nemes érzelmed szerint gondoskodni fogsz arról is, hogy a futár, kit hozzád küldöttem én hozzám visszajöhessen és tőled nekem levelet hozzon.

Rómában, májusban 705.

²⁾ Dyrrhachiumnál.

³⁾ Értsd a senatori úgy nevezett *Optimates* pártot.

F. XIV. 8.

XC.

390.

M. T. Cicero, Terentiának sok üdvet!

Ha jól vagy, örvendek; részemről jól vagyok. Kérlek, hogy egészségedre különösen ügyelj; mert írták is, beszéltek is nekem, hogy egyszerre lázba estél ¹⁾. Hogy Caesar levele felől azonnal értesítettél, azzal nekem kedves dolgot tettél. Ezután is, ha szükség lesz s ha valami új történik, tudasd velem. Egészséged felől gondoskodjál. Isten veled.

Pompeius táborában, június 2-kán 705.

A. XI. 3.

XCI.

391.

Cicero Atticusnak üdvet!

Mi történik itt, megtudhatd attól, a ki leveledet hozta s kit én tovább azért tartóztattam, mert mindennap vártunk valami újságot s mégis most sincs egyéb okom elindítani őt, mint az, a miről magadnak visszaíratni kívántál. Hogy quintilis 1-ére nézve mi az óhajtasom? Mind a kettő nehéz dolog: úgy kockáztatása annyi pénznek illy súlyos időben, mint az a szakadás, a melyet említesz, a dolgok illy kétes kimenetelénél ¹⁾. Valamint hát egyebeket, úgy ezt is különösen a te hűségedre és jószívűségedre s egyszermind az ő belátására s tetszésére bízom; a kiről szegényről jobban gondoskodtam volna, ha veled

¹⁾ Hihető, arra czéloz, mit az előbbi levélben Dolabella írt neki Terentia roszülléte felől.

¹⁾ Nem Terentiáról, hanem Tulliáról van itt a szó; kinél az a kettős baj forgott fenn, hogy ha Dolabellától el nem válik, akkor ki kell ennek részére a hozomány hátralévő felét is fizetni; s azt majd Dolabella vagy elfecsérli, vagy vele hitelezőit lesz kénytelen kielégíteni; ha pedig elválik, e szakasztás Dolabellával, Caesar kedven-

eleve a magam jólléte s érdekei felől személyesen inkább, mintsem levél útján ²⁾ értekezém vala. Állítod, hogy engem semmi különös baj nem fenyeget. Ebben ugyan semmi vígasztalás nincsen s vannak mégis sok különös bajaim is, mellyek hogy valóban fölötte súlyosak s tőlem könnyen kikerültethettek volna, magad láthatod. Ezek mindazáltal csekélyebbek lesznek, ha mint eddig történt, a te intézkedésed s buzgalmad által könnyíttetni fognak. A pénz Egnatiusnál van ³⁾ s miattam ott lehet. Mert a mi történik, úgy látom, soká nem tarthat s maholnap tudhatom, mire fog az leginkább kelleni. Ámbár mindenben szükségét érzek; mert az is szorultságban van, kinél vagyok ⁴⁾ s kinek nagy öszveg pénzt adtam kölcsön, gondolván, ez, ha dolgaink rendbe jönnek, még ⁵⁾ becsületesre is válhatik. Ha volnának, kikhez gondold, hogy írnom kellene, kérlek, mint eddig tettél volt, végezd azt el magad. Köszönts a tieidet nevében. Egészségedre gonddal légy. Különösen pedig, mint ígéred, minden módon gondoskodjál s intézkedjél arról, hogy az ⁶⁾ semmiben szükségét ne lásson, kiért, tudod, legtöbbet búsulok.

Pompeius táborában, június 13-kán 705.

ezével, a mostani kétes viszonyok közt, úgy Tulliára, mint Ciceróra nézve veszélyes lehet.

²⁾ Ciliciából küldözött levelei által.

³⁾ Kétségtől az a 220,000 ft. mellyet proconsulságából félretett. V. ö. a 386-ik lev. 5-ik jegyz.

⁴⁾ T. i. Pompeius.

⁵⁾ A 12 percentes kamaton fölül.

⁶⁾ T. i. Tullia.

Cicero Atticusnak üdvet!

Vettem Isidorus által a levelet és még két később keltet is. A legutóbbiból értem, hogy a majorságok nem adódtak el. Lásd hát hogy általad fenn legyenek tartva ¹⁾. A *frusinói* ²⁾ ha élek, könnyű lesz segítni — Kevesled leveleimet. Meg vagyok akadva a tárgyak hiánya miatt, mellyekkel levélre méltókkal nem bírok, mintkinek sem a történetek sem a véghezvittek teljességgel nem tetszenek. Vajha veled egykor inkább személyesen, mintsem levelekben értekeztem

¹⁾ Itt mi minden kiadásban, melyet eddig láttunk, *sustentetur*-találtunk s róla olly magyarázatot, mintha ez az ige Tullióra vitetnék s azt tenné: *Tullia gyómoláltassék általad*. De nekünk sehogy fejünkbe nem megy, mint lehetett Cicerónak ezt itt, a hol elől-hátúl el nem adathatott birtokairól szól, így minden subiectum, személy megnevezés nélkül közbeszólni, s csodáljuk, hogy a commentatorok, kik gyakran ott is, hol nem kell, többféle olvasásokkal kínálnak bennünket, itt a szöveg szembezőkő bökkenőjén olly könnyen áltésúsztak, hogy azt csak egy *variánsra* sem méltatták; mintha a nem tudom kitől előrántott *Tullia* név a kiraradt subiectumot teljesen pótolná. Pótolhatná talán másutt; de ide, mint már említők, semmikép sem illik. Szerintünk magyarázatért nem szükség olly messze menni; egy betű *variáns* meghozza a leghelyesb értelmet. Csak a hibás *sustentetur* helyett *sustentetur*-t kell olvasnunk, mindjárt világos előtűnik, mit akart mondani Cic. Nem mást mint azt, hogy miután eladásra kitett birtokai el nem adathattak, legyen gondja Atticusnak, hogy azok míg ő távol lesz, bitangúl ne maradjanak, hanem rendben tartassanak vagyis *conserváltassanak*. F.

²⁾ *Frusino* (ma *Frusilone*) egy kis gyarmatváros volt Új-Latiumban, Cosa folyó mellett, a volszusok földén. Cic. itt egy villát bírt. Most midőn a nyomasztó viszonyok miatt, több mezei birtokait eladóvá tette, ezt a frusinóit, talán jövedelmes volta, kellemes és kényelmes fekvése miatt, nem örömet adta volna el, de mert, mint Atticustól értesült, jó vevője akadt s pénzre volt szüksége, annak eladásába is — bár azt, úgy látszik, Atticus nem javalta — beleegyezett, azzal nyugtatván meg e részben Atticust, hogy hisz annak idejében, ha kell, lesz öneki módja azt ismét magához visszaváltani. V. ö. alább a 408-ik lev.

volna! Itt, a mi a tiéd, védem ³⁾, a hogy tudom. A többiről hallgatok ⁴⁾. Magam kerültem ekkorig minden szolgálatot; annál inkább, mert semmit úgy nem tehetnék, mint hozzám s helyzetemhez illenék. Mi új történt légyen? kérded. Isidorustól megtudhatd. A mi még hátra van, nem látszik terhesbnek ⁵⁾. — Kérlek arról, miről tudod, hogy legforróbban óhajtom, gondoskodjál, mint ezt ígéred s teszed is. Engem a bánat megemészt s miatta testem is már igen elgyöngült; mi hogyha megszűnik, együtt fogunk lenni azzal ⁶⁾, a ki az ügyet vezeti és nagy reményben van ⁷⁾. Brutus pajtás tüzesen forgolódik az ügyben ⁸⁾. Ennyi mit óvatosan írhatok. Isten veled.

A második fizetésre nézve ⁹⁾, kérlek, jól megfontold mit kell tenni, mint már ezt abban a levelemben, a mellyet Pollex vitt, megírtam volt.

Pompeius táborában, június 15-ke körül 705.

³⁾ Epirusban a pompeianusoknál; kiknek ekkor Epirus és így Atticus ott levő birtokai is hatalmuk alatt állottak.

⁴⁾ *Cetera celo*. Mások e helyett *Cetera Celer*-t olvasnak. De amazt helyesbnek találjuk; mert Cic. e levelét nem Celer, hanem Isidorus által küldötte.

⁵⁾ Ezt Cic. mindjárt a dyrrhachiumi esata után írta; mellyben mert Pompeius volt a győző, első örömeiben azt hitte, hogy már most a többit könnyű lesz elvégezni Caesarral. A dyrrhachiumi esata részletes leírását lásd: *Caes. de Bell. Civ. III. cap. 66–72*.

⁶⁾ Pompeiussal. Úgy látszik, itt nagy elgyengülését mentségül hozza fel arra nézve, miért hogy a pharsaliai csatába Dyrrhachiumból el nem ment, hanem a városban maradt.

⁷⁾ Miután Dyrrhachiumnál jól ment a dolga, kezdett bízni katonáihoz.

⁸⁾ Pompeius ügyében.

⁹⁾ Érti a Tullia hozományának Dolabella által követelt s még hátra volt másik felét.

F. XIV. 21.

XCIII.

393.

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvet! ¹⁾

Ha jól vagy örülök; én jól vagyok. Iparkodjál, hogy meggyógyúlj. Arról, a mire szükség van, mint idő és körülmény kívánják, gondoskodjál s intézkedjél s engem mindenről minél gyakrabban tudósíts. Élj szerencsésen.

A táborban, quintilisben 705.

F. XIV. 6.

XCIV.

394.

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvet!

Sem alkalmam gyakran nincs, sem tárgyam, a miről írni óhajtanék. Leveledből, melyet legközelebb vettem, látom, hogy egy szállás sem adathatott el ¹⁾. Kérlek tehát, lássatok utána, mint lehessen kielégíteni azt, kit tudod, hogy kielégíttetni akarok. Hogy leányunk irányodban háladatos, nem esodálom, ha megérdemelted, hogy méltán hálával lehessen irántad. Pollexei, hogyha még el nem indúlt, taszigáld ki minél előbb. Egészségedre gonddal légy.

Pompeius táborában, quintilis 15-kén 705.

¹⁾ E rövid levelkét, melynek kelte nincs, önként fogtuk itt so. ba; mindegy lévén akárhol foglaljon helyet.

²⁾ V. ö. a 392-ik lev.

NYOLCZADIK KÖNYV.

Cicerónak a pharsaliai ütközetre következőt hazatérte után, Caesarnak az afrikai háborúba menetelig írt levelek.

F. XIV. 12.

I.

395.

M. T. Cicero, Terentiájának sok üdvet!

Miután Italiába épen történt megérkeztemen örvendesz: kívánom, hogy ez örömed állandó lehessen. De félek, hogy szívbeli fájdalom s nagy keserveim miatti zavarodásomban olly lépést találtam tenni, mellyet nem könnyű lesz jól elintézhetnem¹⁾. Azért a miat tőled telik, segíts. Csak hogy mit tehetnél, ki nem találhatom. Hogy a mostani körülmények köztz útnak indulj²⁾, abból semmi sincs³⁾. Az út hosszú, nem is bátorságos s nem látom ált, mit használhatnál az által, ha eljőnnél. Isten veled.

Brundisiumban, novemb. 4-kén 705.

¹⁾ Mert nem tudta, mint fogja tőle venni Caesar azt, hogy engedelmet sem kérve, Italiába visszajött s félt attól is, hogy ha a szerencse a pompeianusok részére talál fordúlni, ezek neki az ő pártjok elhagyását vétkül róvják fel.

²⁾ Mire Terentia ajánlkozott.

³⁾ *Nihil est.* Cicerónak saját szavaival kell megamat igazolnom, nehogy ez a csakis férjhez illő udvarias kifejezés az ő *Arminája* irányában, az én rovásomra irassék — jegyzi meg Wieland.

A. XI. 5.

II.

396.

Cicero Atticusnak üdvet!

Milly szomorú, milly súlyos, milly rendkívüli okok készítették és kényszerítettek inkább az indulat némi kitörését, mintsem a józan ész követnem: arról neked a legnagyobb fájdalom nélkül írni nem tudok. Elég, hogy olly nagyok voltak azok, miszerint végök az lón, a mit látsz ¹⁾). Azért sem körülményeimről hozzád mit írjak, sem tőled mit kérjek, ki nem találom. A dolgot s tárgy velejét ismered. Azonban leveleidből, úgy a mellyeket másokkal együtt, mint a mellyeket magad nevében írtál, azt látom (s ezt magamtól is képzeltem), hogy te kissé csüggedezvén, megmentésemre új utakat módokat keressz.

Írod, hogy jónak találnád közelebb vonúlnom és útamat a városokon keresztül éjszakán ált tennem; de teljességgel nem látom, mi módon történhessék az.

¹⁾ Hogy t. i. nem követte Pompeiust Thessaliába, hanem Italiába visszajött. Legutóbbi levelében ugyanis azt nyilatkoztatta Cic. Atticus előtt, hogy mihelyt gyöngékedése megszűnik, azonnal Pompeiusnál fog teremni. Hanem időközben a dolgok változtak. A pharsaliái csata megtörtént; Pompeius hada szétverett s maga is orozva kivégeztetett. Ekkor emberei közül a főbbek s hívebbek majd mind Catóhoz vonultak, kit Pompeius Dyrhachiumban, ottani hadszertárának fedezése végett 15 cohorsal hátrahagyott, a hol Cic. is Terentius Varróval maradt volt. Az itt egybegyűlt pompeianusok tanácsot tartottak, mitevők legyenek és Cato Cicerót mint rangban s méltóságban elsőbbit megkínálta a parancsnoksággal; de azt Cic. semmikép elfogadni nem akarta, hanem mint előbb is mindig, úgy most egyre csak a békét javasolta; mi miatt — ha Plutarchusnak hihetünk — Pompeius idősbik fija Sextus ellene olly méregbe jött, hogy rá kardot rántott s őt mint az ügy árulóját nyomban agyon vágta volna, ha Cato és a többiek Cicerót nem védik, s szem elől el nem vezetik. Meglehet azon rendkívüli okok közt, mellyeket itt említ, de meg nem nevez, erre az eseményre is célzott Cicero.

Mert sem olly alkalmas szállóhelyeim nincsenek, hol a nappali időket mind el lehetne töltenem; sem arra nézve, a mire czélzasz ²⁾, nem sok különbséget tesz az, akár a városban lássanak meg az emberek, akár az úton. Hanem azért erről is, mint egyebekről gondolkodni fogok, hogy lássam, mint mehetne legjobban.

Lelkem s testem hihetetlen levertsége miatt több levelet összealkotni nem bírtam; csak azoknak válaszoltam, a kik hozzám írtak. Te, kérlek, mind Basilusnak ³⁾, mind a kiknek még gondolod, úgy Serviliusnak ⁴⁾ is, ha jónak látod, írd nevemben. Hogy nektek annyi ideig épen semmit sem küldöttem, abból világosan látható, miszerint nálam csak a tárgy, a mellyről írjak, hiányzik és nem az akarat.

Vatiniusról tudakozódd ⁵⁾. Sem részéről, sem bárkiéről is a szolgálat számomra nem hiányzanék, csak tudhatnák, miben segítsenek ⁶⁾. — Quintus Patraeben a legelidegenfűltebb érzettel volt irántam ⁷⁾.

²⁾ Hogy a caesarianusok bejöttömet meg ne tudják; a miért akarnád hogy éjjel utazzam.

³⁾ L. Minutius Basilus, tüzes pártosa Caesarnak, és utóbb egyik gyilkosa, kiről Dion, Appianus és Florus is emlékeznek; ő hozzá szót a 685-ik két sorból álló levélke.

⁴⁾ Érti P. Servilius Isauricust, Caesar consultársát s Cicerónak az augurságban collegáját.

⁵⁾ Nem tudta Atticus, valljon Vatinius, ki előbb Cic. iránt jó érzést mutatott, most iránta Caesar kedvéért nem változott-e meg s nem inkább a töle szenvedt sérelemre, mintsem részéről tapasztalt szivességre fog-e emlékezni. Mert Cic. Vatiniust egyszer a törvény előtt vádolta; de utóbb védte is.

⁶⁾ Ez úgy jön ki, mint ha ironia volna és talán valóban az is.

⁷⁾ Mi lehetett e rögtöni elidegenülés oka, nem tudni egészen tisztán. Annyi bizonyos hogy Quintus hóbörtös ember volt. Talán tehát bátyja, ki bal helyzetében gyakran igazságtalan volt barátai iránt, a pharsaliai csata után szemrehányást tett Quintusnak, mért bírta őt arra, hogy Pompeius után Italiából kimenjen; s ebből előbb

Fija is Coreyrából oda ment. Gondolom, onnét a többiekkel együtt útnak indultak ⁶⁾).

Brundisiumban, novemb. 5-ke körül 705.

F. XIV. 19.

III.

397.

M. T. Cicero Terentiának üdvet!

Legnagyobb fájdalmaimban váltig kínoz Tulliónk betegeskedése is ¹⁾), mellyről többet írnom sem szükség, miután jól tudom, hogy az neked szintolly nagy gondot ad. Akarjátok, hogy közelebb menjek. Látom, azt kell tennem s tettem volna már előbb is, de sok gátolt, mi még most sines elhárítva. Hanem Pomponiustól ²⁾ levelet várok, mellyet, kérlek, szolgáltass kezemhez minélelőbb. Egészségedre jól gondot viselj.

Brundisiumban, novemb. 25-kén 705.

A. XI. 6.

IV.

398.

Cicero Atticusnak üdvet!

Látom, aggódol mind saját sorsodon, mind a közösön, de leginkább rajtam és szenvedésemen. Hanem az én szenvedésem azért, mert a tieddel párosúl, nem hogy kisebbednék sőt még nagyobbodik. Belá-

a két testvér között keserű szóváltás, azután Quintusban az a gyanú támadt, hogy már most majd bátyja azzal fogja magát Caesarnál kitisztítani akarni, mintha mindazt, mit ellenére tett, Quintus sügaltából tette volna. Úgy látszik itten is, mint a jóbarátok összeveszésénél többnyire történni szokott, egyik részt sem lehet egészen menteni, habár Quintust Cicerónál hibásbnak kell is vallanunk.

⁶⁾ Asiába Caesarhoz engedelmet kérni, mint ez alább a 398-ik levélből ki fog tetszeni.

¹⁾ Ki Rómában, nem pedig mint némelyek gondolják, atyjánál Brundisiumban, fekiütt betegen.

²⁾ Atticustól.

tásod szerint, teljesen felfogod, mi emű vígasztalás enyhíthet rajtam leginkább. Mert lépésemet helyesled s tagadod, hogy illy körülmények közt lehetett volna tennem jobbat akármit. Hozzá adod azt is (mi bár nálam nem ér annyit, mint itéleted, de mégsem csekélység), hogy lépésem másoktól is—kik tudni illik, nyomnak valamit — helyeseltetik. Ha hihetném, hogy úgy van: könnyebben szenvednék. Higyj énnekem, mondod. Hiszek is; de tudom, melly igen kívánsz fájdalmamon könnyíteni ¹⁾. Hogy a háborút otthagytam, soha meg nem bánom; olly nagy ő bennek ²⁾ a kegyetlenség, olly nagy a vad népekkeli szövetkezés, hogy nem névszerinti, hanem általános proscriptio ³⁾ terveztetik; hogy már köz akarattal el van végezve, miszerint mindnyájatok vagyona az ő győzelmének zsákmánya legyen. Készakarva mondom: *mindnyájatoké*, mert még te irányodban is mindig kegyetlenül gondolkodtak. Azért gondolkodásomat soha megbánni nem fogom; hanem lépésemet ⁴⁾ bánom. Jobbszeretném, bár valami városban ⁵⁾ telepedtem volna meg, míg előhívatom. Kevesebb beszédbe keveredtem, kevesebb keserúséget szenvedtem volna s nem kellene így aggódnom. Brundisiumban hevernem mindenképen kellemetlen. Közelebb húzódnom, mint javaslod, hogy lehessen a lictorok nélkül, kiket nekem a nép adott s kiket tőlem, míg ép karban vagyok el nem vehetni ⁶⁾. Most is, midőn

¹⁾ Annyira, hogy e czélből talán olyakat is állítasz, mik nem valók, minő pl. az a mit írsz, hogy lépésem másoktól is helyeseltetik.

²⁾ T. i. a pompeianusokban.

³⁾ Azokra nézve, kik Pompeius részére nem álltak.

⁴⁾ Hogy Italiába visszajöttem.

⁵⁾ Italián kívül.

⁶⁾ Majdnem hihetlennék látszhatnék, mint lehetett Cic. olly

a városba jöttem, őket egy darabig botocskáikkal a tömeg közé vegyítettem, nehogy a katonák részéről⁷⁾ megtámadtassanak. Hanem később ismét szál-
lásomra magam mellé vettem őket⁸⁾. Most szólítanád meg Oppiust és Balbust⁹⁾, hogy ha jónak látják közelebbre mennem, tanácskozzanak e felett. Hiszem, hogy ők (miután ígérték) Caesarnál méltóságomnak nem csak fentartását, de még gyarapítását is javasolni fogják s biztatnak, legyen erős lélekkel és reméljem a legjobbat. Ezeket fogadják és erősítetik; nekik rám nézve bizonyosabbak volnának, ha irthon maradék vala. De ezzel a múltat feszegetem. Nézd hát kérlek, a jövődöt s fontold meg ő velek együtt és ha szükségesnek látod s ők is helyesleudik — hogy így Caesar lépésemet, mint némileg az övéi tanácsából eredettet annál inkább jóváhagyja — szólítanád meg Treboniust, Pansát s ha lehet még másokat is, írják meg Caesarnak, hogy azt, a mit tettem, az ő javaslatukból tettem volt.

Tulliámnak betegsége és teste elerőtlenedése megöl engem. Látom, nagy gondod van ő rá, mit igen köszönök.

Pompeius kimenetele iránt¹⁰⁾ soha kétségben nem voltam. Mivel ügyeire nézve minden királyok

hiú, hogy ettől a lictorokkal üzött haszontalan parádétól önként megválni nem tudott, ha ezt maga — *ut figura docet* — be nem vallaná előttünk. Jele, hogy a folyvást viselt *imperator* czínnél fogva, még mindig számított arra, hogy a tanács a triumphust meg fogja neki szavazni.

⁷⁾ Mint a kik Caesaron kívül egyéb imperatort nem ösmertek.

⁸⁾ Itt a szövegben sok a varians. Mi közölök a Gronoviusét találtuk legjobbnak.

⁹⁾ Caesar két legmeghittebb emberét, kik Rómában mint biztosi működtek.

¹⁰⁾ Érti azon végső szerencsétlenségét, midőn Pelusiumba ér-

s népek sziveit olly nagy kétségbeesés fogta el, hogy azt hiszem, akárhova mén vala is, ez fogott volna vele történni. Lehetetlen balesetén nem sajnálkoznom. Mert őt becsületes, szeplőtlen és szilárd embernek ¹¹⁾ ismertem. Fannius ¹²⁾ végett vígasztaljalak? Ő a te maradásodról kárörömmel beszélt. L. Lentulus ¹³⁾ pedig Hortensius házáat, a Caesar kertjeit s Baiaet kötötte ki magának. Igaz, hogy emitt is ¹⁴⁾ csak úgy tesznek: hanem amazoknál vége hossza nem lett volna ¹⁵⁾. Mert mindazok, kik Italiában maradtak, ellenségfől tekintettek. De ezekről majd egykor nyugtobb kedélyvel akarok beszélni.

Quintus öcsém, hallom, Asiába ment, bocsnátért esedezni ¹⁶⁾. Fija felől nem hallottam semmit. Hanem kérdd meg Diocharest, Caesar szabadosát, ki az alexandriai leveleket ¹⁷⁾ vitte s a kit én nem láttam.

tekor Ptolemaeus egyiptomi király parancsából ennek praefectusa Achilles és L. Septimius hadtribun, mint kiküldött gyilkosok által orozva megölettetett. Lásd: *Caes. de B. C. lib. III. cap. 104.*

¹¹⁾ Pompeius szomorú végének e legelső fölemlítésekor, ennél kevesebb jót nem mondhatott Cic. Pompeius felől; de hogy életében, különösen az utóbb lefolyt évtized alatt, benne még ennyi érdemet sem ismert légyen el, azt a levelekben több helyt fölöle tett szabad nyilatkozatai bőven bizonyítják.

¹²⁾ Ki Pompeius által Siciliába küldetett hadparancsnokul (lásd: a 309-ik lev.) honnét vele szintén a tengeren átkelt s azután is parancsnokai között működött, (lásd a 339-ik lev.) — végre a pharsaliai csatában elesett.

¹³⁾ Múlt évi consul. A pharsaliai csata után Pompeiust Egyiptomba kísérte, hol a király Ptolemaeus őt is elfogatta s a börtönben megölette. *Caes. de B. C. lib. III. cap. 102.*

¹⁴⁾ A Caesar pártjánál.

¹⁵⁾ A pompeianusok még sokkal több roszt követtek volna el, ha győznek.

¹⁶⁾ Caesarnál, hogy ámbár legatusa volt, mégis az ő pártjától elállott.

¹⁷⁾ Alexandriából írtakat, hol Caesart az egyiptombeliek ostrom alá fogták.

Mondják, hogy ez őt útban találta, vagy már Asiában?

Leveledet, a körülményekhez képest elvárom; kérlek úgy intézd, hogy minél előbb kezemhez jusson.

Brundisiumban, novemb. 28-kán 705.

F. XIV. 9.

V.

399.

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvet!

Többi szenvedéseimhez kelle még járulni a Dolabella miatti s Tullia betegsége fölötti fájdalomnak is. Valóban bárhova nézek, mit kezdjek, vagy végezzenek ¹⁾ nem tudom. Kérlek, mind a magad, mind a Tullia egészségére ügyelj. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, decemb. 7-kén 705.

A. XI. 7.

VI.

400.

Cicero Atticusnak üdvet!

Kedves előttem leveled, mellyben pontosan megírtál mindent, miről vélted, hogy engem érdekel. Úgy lőn hát, mint írod, hogy azok az urak ¹⁾ jóváhagyják, ha én is a lictorokat megtartom, miután ez Sextiusnak meg van engedve; noha ő nála, úgy hiszem, nem az övéit hagyták meg, hanem a Caesartól adottakat. Mert hallom, ő ²⁾ azon tanácsvégzéseket roszalja, mellyek a tribunok eltávozása után ³⁾ hozattak. Ha

¹⁾ Annyit tesz, mint ha mondaná: tőlem ne várd, hogy rajtad segítsek.

¹⁾ Caesar barátai Oppius és Balbus.

²⁾ Caesar.

³⁾ Érti Antonius és Cassius néptribunokat, kik a mint látták, hogy a polgárháború kitör, Caesartól féltökben Rómát otthagyták s ő hozzá vonúltak.

⁴⁾ E szerint Sextiusnak a tanács részéről ciliciai propraetorra neveztetését nem tarthatta érvényesnek.

hát magával következetes lenni akar: az én licioraimat⁵⁾ meg lehet hagynia. Noha mit beszélek én a licitorokról, ki majdsaknem Italiából is kiharánosoltattam? Mert Antonius egy hozzá Caesartól érkezett levél másolatát közlé velem, mellyben az állt, *hogy hallotta, miszerint Cato és L. Metellus Italiába jöttek, olly céljal, hogy nyíltan Rómában tartózkodjanak; ez neki nem tetszik, mert belőle izgalom támadhat; azért Italiából kitiltatnak mindazok, kiknek ügyöket maga meg nem vizsgálta* — és ez mind keményebb hangon volt írva. A honnét Antonius kért levelében, bocsátnék neki meg, nem teheti, hogy ezen levélnek ne hódoljon. Én erre L. Lamiát küldém hozzá, hogy adná tudtára, miszerint ő maga⁶⁾ mondta volt Dolabellának, írja nekem meg, hogy jöjjen Italiába minél előbb s hogy én ennek levelére jöttem légyen meg. Erre ő egy hirdetményt adott ki, mellyben rám és Laeliusra⁷⁾ nézve névszerinti kivételt tesz. Én ezt épen nem szeretem. Mert lehetett volna név nélkü tetteleg kivételt csinálni⁸⁾. Óh mennyi s milly súlyos sérelmek! miket te legalább igyekszel enyhíteni. Nem is minden siker nélkül; sőt már az által is könnyíted

⁵⁾ Kik nekem nem a tribunok eltávozta után, hanem sokkal előbb, mint ciliciai proconsulnak adattak.

⁶⁾ Caesar.

⁷⁾ D. Laeliusra, ki Pompeius ásiái hadánál hajóparancsnok volt

⁸⁾ Például, ha Antonius hirdetése így szólt volna: *Senki a pompeianusok közül Italiában türetni nem fog, csak a kiknek ügyét Caesar megvizsgálta, vagy kikről írásban rendelkezett.* Így Cic. meg nem nevezve is, ki lett volna véve a tilalom alól, miután ő a Dolabellától Caesar parancsára írott levél folytán jött vissza Italiába. A megneveztetést azért nem szerette Cic. mert félt, hogy ez által a pompeianusok részéről még nagyobb haragot von magára; aztán meg így az ajánlt engedelnyt visszautasítani sem lehetett; és az elfogadás az elfogadókat végkép lekötötte Italiához s Caesarhoz.

szenvedésemet, hogy könnyíteni olly igen törekszel; kérlek is, hogy ne sajnáld ezt minél többször tenni. Leginkább ezélt érhetsz pedig, ha reá bírsz, hogy higgyem, miszerint a jólérzők tetszését nem egészen vesztettem el. Ámbár mit tehetnél e részben? Tudnivaló: semmit ⁹⁾. De ha mégis a körülmény arra neked módot nyújtna: az engem leginkább megvigasztalhatna. Most ugyan nincs ahoz kilátásom; de látha a véletlen hoz elő valamit, minő e jelen eset is. Azt mondják, tartoztam volna Pompeiussal elmenni. Az ő kimenetele csökkenti rám nézve a kötelesség-múlasztásért a szemrehányást. De mégis semmítsem vétkelnek bennem úgy, mint hogy Afrikába el nem mentem. Én úgy gondolkodtam, nem szabad a legesalfább nép barbár segédhadaival a köztársaságot védni, főleg egy gyakran győztes hadsereg ellenében. Lehet, hogy ezen meg nem nyugszanak. Mert hallom, sok jólérző férfiak mentek Afrikába s tudom, hogy előbb is voltak ott. E részben fölötte meg vagyok akadva ¹⁰⁾. Itt is véletlenül van szükség; ha netalán némellyek közölők, vagy meglehet mindnyájau is, önfentartásukat előbbvalónak itélnék ¹¹⁾. Mert ha kiállják és nyernek ¹²⁾: látha-

⁹⁾ S valljon miért? azért, mert ha egész világ, egyhangú szavazatával minden vádtól fölmenté is, keblében egy őt elítélő szöveget kellett volna hallania.

¹⁰⁾ Menjek e Afrikába vagy se. De úgy látszik amarra hajlandóbb volt; mert alább Sulpicius szándékát az övével ellenkezőnek lenni mutatja; pedig Sulpicius Italiában maradt s nem ment Afrikába a többi *jóérzelmetekkel*.

¹¹⁾ S e nézetből magok is utóbb Pompeius táborát otthagyni üdösbnek látnák.

¹²⁾ Ha Afrikában Pompeius mellett tovább is a háborúban részt vesznek, s győzni találnak, akkor nagy veszély fenyeget engem részükről.

tod mi lesz belőlünk. Hát belőlők? mondod, hogy-
 ha legyőzetnek? Tisztességesebb e csapás¹³⁾. Ím
 ezek gyötrenek engem. — De azt nem írád meg,
 miért nem becsülöd Sulpicius elhatározását az enyim-
 nél többre; hogyha az, nem olly dicső is, mint
 Catóé¹⁴⁾, de ment a veszélytől s fájdalomtól. Jőn
 végre azoké, a kik Afrikában vannak. Még nekik
 is jobb dolguk van, mintsem nekem, annyiban, mert
 egy az, hogy számosan vannak egy helyen; más,
 hogy majd ha Italiába jöhetnek, egyszeriben otthon
 lesznek. Ezeket tovább is, mint teszed, szépítsd és
 igazold minél többek előtt¹⁵⁾.

Mentegeted magadat¹⁶⁾. De én mind okaidat,
 ismerem¹⁷⁾, mind érdekeimben állónak vélem, otthon
 maradnod; már csak azért is, hogy azokkal, kikkel
 szükség lesz, végezd a felőlem végzendőket, úgy
 mint eddig titted. Különösen pedig a következőre
 kívánlak figyelmeztetni: úgy gondolom, lesznek
 sokan, kik Caesarnál azt suttogták, vagy fogják
 suttogni, hogy én lépésemet megbántam, vagy a
 mik történnék, nem helyeslem; mi bár mindegyik
 igaz is: de ők ezt csupán irántam való ellenszenvből
 mondják, nem mintha róla meggyőződve volnának.

¹³⁾ Szébb a jó ügyért vereséget, sőt halált is szenvedni, Legy
 sem mint állhatatlannak s a jobb résztől vagy félelem, vagy gyávaság
 miatt megugrottnak, halállal és száműzetéssel bünhődni.

¹⁴⁾ Ki a háborút folytatni s a szabadságot védeni Afrikába
 elment.

¹⁵⁾ Győzz meg mindent, kit csak lehet, arról, hogy e nézeteim
 helyesek.

¹⁶⁾ Nem Italiában maradása végett mentette magát Atticus,
 mint némelyek vélik; mert neki erre szüksége nem volt, hanem
 azért, hogy ez úttal Ciceróhoz el nem mehet.

¹⁷⁾ Tudom dolgaidat, mellyek miatt most Rómát el nem hagy-
 atod.

Arra tehát gondot fordíts, hogy Balbus s Oppius minden efféléért helytálljanak és gyakori leveleik által az ő hajlandósága irántam megerősítettessék s hogy ez nyilván való legyen. Másik, miért nem akarnám, hogy távozzál, az, mivel azt írod, fölötte kéretel ¹⁸⁾. Oh nyomorú helyzet! Mit írjak? vagy mit akarjak? Röviden végezek. Mivel egyszerre megáradtak könnyeim. Tereád bízom a dolgot — te gondoskodjál. Csak vigyázz, hogy jelenleg magadnak valamiben ártalmára ne légy ¹⁹⁾. Bocsáss meg, az égre kérlek, nem bírok a siránkozás és fájdalom miatt e tárgynál hosszan időzni. Csupán annyit mondok, semmi nem kedvesb előttem, mint az, hogy te őt szereted.

Hogy azokhoz, kikhez szükségesnek véled, leveleket küldesz ²⁰⁾, helyesen cselekszed.

Beszéltem emberrel, ki az ifjú Quintust Samosban, atyját Sicyónban látta. Nekik a bocsánatkérés könnyű. Vajha ők, kik vele ²¹⁾ előbb találkoznak, nála rajtam annyit segítnének, mennyit én kívánnék ő rajtok, ha hatalmamban állana.

Kérsz, hogy ha lennének leveleidben olyanok, mik engem sebzenek, vegyem azokat a jobb oldalról. Desőt a legjobbról fogom s kérlek, hogy nekem, mint eddig, nyíltan megírd mindent és ezt minél gyakrabban cselekedd. Éljd szerencsésen.

Brundisiumban, decemb. 19-kén 705.

¹⁸⁾ Tullia részéről, ki váltig kérte Atticust, maradna Rómában, hogy ne kelljen ott neki szegénynek épen minden istáp és pártfogó nélkül lennie.

¹⁹⁾ Azzal, hogy Tulliát segíted.

²⁰⁾ Nevem alatt.

²¹⁾ Érti Caesart.

F. XIV. 17.

VII.

401.

M. T. Cicero, Terentiájának üdvet!

Ha jól vagy, örvendek: én jól vagyok. Csak volna hozzád mit írnom, több szóval és többször tenném ezt. A dolgok jelenleg mint vannak, látod. Én pedig magamat mint érzem, Leptától és Trebatiustól ¹⁾ megtudhatd. A magad és Tullia egészségére gondod legyen. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, decemb. végén 705

A. XI. 8.

VIII.

402.

Cicero Atticusnak üdvet!

Milly aggodalmak közt vagyok, habár jól látod, Leptától és Trebatiustól is meg fogod érteni. Legnagyobb díját fizetem oktalanságomnak s nem is tiltakozom ellene, ha ezt még annyiszor vitatod, és irogatod is hozzám. Mivel leveleid könnyíték rajtam egy kissé jelen helyzetemben. Azok által, kik érettem akarnak is, tehetnek is nála ¹⁾ valamit, szünet nélkül kell dolgoznod; főkép, hogy Balbus s Oppius neki rólam minél szorgosabban irogassanak. Mert mint hallom, törnek ellenem némellyek, úgy személyesen, mint levelek által is. Ezek előtt, mint a tárgy fontossága kívánja, szükség az útat bevágunk. Legnagyobb ellenségem ott Fufius ²⁾. Quintus hozzá fiját nem csak saját szószólója gyanánt, hanem az én vádlómúl is küldé. Azt beszéli, hogy Caesarnál ellene dolgozom;

¹⁾ Kik vele Brundisiumban találkoztak és onnét Rómába mentek. V. ö. a 402-ik lev.

²⁾ Ú. m. Caesarnál.

²⁾ Közönségesen *Fufius* íratik de nem jól.

a mit Caesar maga s minden baráti meghazudtolnak. S nem szűnik meg, merre csak jár, mindenféle rágalmat szórni ellenem. Soha semmi még nekem illy váratlanúl, semmi jelen szenvedéseimben illy keservesen nem esett. Azok, kik magát hallották, mikor Sicyonban többek előtt nyilatkozott, szörnyeket beszéltek róla nekem. Ismered az ő modorát ³⁾, meglehet tapasztaltad is, egészen fölhasználta volt azt ellenem. Hanem ennek emlegetésével csak a fájdalmat növelem nálam s költöm fel benned is. Arra térek tehát ismét, eszközöld, hogy egyenesen e tárgyban küldjön ő hozzá Balbus valakit. Kérlek, kikhez jónak látod, írj nevemben leveleket. Éljj szerencsésen.

Brundisiumban, decemb. 27-kén 705.

F. XIV. 16.

IX.

403.

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvét!

Ha jól vagy, örvendek; én jól vagyok. Bár körülményeim olyanok, hogy sem tőled levélre számolnom, sem hozzád írni semmi okom nincs: mind e mellett, én nem tudom miért, nem csak tőled várom a levelet, de magam is írok, mikor csak van, ki elvigye. Volumnia ¹⁾ nagyobb szivességgel tartozott volna irántad lenni, mintsem volt s a mit tett is, nagyobb gonddal s óvatossággal tehetne volna. Ámbár vannak egyebek is, miken még több okunk

³⁾ Milyen kíméletlen, durva kifejezéseket szokott használni a hozzá legközelebb esők irányában is, velem is ugyanazt teszi. V. ö. a 404—406-ik levv.

¹⁾ Nem bizonyos, ki volt; talán nővére annak a L. Volumnius senatornak, ki Ciceróval különös barátságban élt s meglehet valami pénzüszvegről van szó, melylyel Terentia ennek a Volumniának tartozott.

van aggódni és búsulni s mellyek engem úgy emésztnek, mint kívánták azok, a kik szándékomból kiforgattak ²⁾. Légy jó egészségben.

Brundisiumban, decemb. 31-kén 705.

A. XI. 9.

X.

404.

Cicero Atticusnak ³⁾ üdvét!

Bizony, a mint írod, mind vigyázatlanúl, mind kelletténél hamarább fogtam a dologhoz és most semmi kilátásom, miután az edictumi kivételek ¹⁾ letartóztatnak. Ha ezeket szives utánjárásoddal ki nem eszközölted volna, valami magányba lehetne vonódnom. Most még ez sem szabad. Az pedig rajtam mit segít, hogy az új tribunság ²⁾ beállta előtt jöttem meg, ha maga az, hogy megjöttem, nem segít semmit is? Ugyan mit reméljek attól, ki soha barátom nem volt? ³⁾ miután már törvénynyel is ⁴⁾ sújtva és nyomatva vagyok? Már a Balbus levelei hozzám napról napra hidegebbek s lehet, hogy ő hozzá ⁵⁾ számosan irkálnak ellenem. Én vétkem által ve-

²⁾ Rábészéltek, hogy Italiából menjek ki s Pompeius táborába vonuljak.

¹⁾ V. ö. a 400-ik lev.

²⁾ Mielőtt az új választott néptribunok hivatalukba lépnének; mert féltették, hogy ezek, Italiába visszatérése ellen kifogást és akadályokat tehetnek.

³⁾ Érti Antoniust, ki ekkor a távollevő Caesar dictator nevében, mint az *Equitum Magistere* (lovagnagyja) vitte Italiában a főparancsnokságot.

⁴⁾ Ezen törvény alatt nem érthette Cic. — mint némelylek vélik — Antonius *edictumát*; mert hisz ebben ő rá nézve kivétel volt téve: hanem értette a néptribunok azon törvényét, mellyben mindazoknak kik Pompeiust külföldre követték az Italia földére lépés általában megtiltatott. Gondolta, hogy ezt a törvényt Caesar korlátlan hatalmú helytartója ő rá is, ha akarja, bár mikor alkalmazhatja.

⁵⁾ Caesarhoz.

szek el; a sors rám semmi rosszat nem hozott; mindent a hiba idézett elő.

Mert mihelyt a háború mivoltát, — a legkészültebbek ellenében a mindenben készületlenséget, gyengeséget láttam, elhatároztam, mit tegyek s ha nem is igen hősiés, de énnekem különösen megengedhető lépésre ⁶⁾ szántam el magamat. Hanem engedtem, vagy inkább engedelmeskedtem ⁷⁾ a hozzám tartozandóknak; kik közül egy ⁸⁾ [az a kit nekem ajánlasz] milly érzelemmel volt légyen, láthatod saját leveleiből, mellyeket hozzád és másokhoz intézett s mellyeket én soha föl nem nyiték vala, ha a dolog úgy nem történt volna, hogy: hoznak hozzám egy csomót; felbontom, ha nincsen-e számomra levél. Nem volt. De volt egy Vatiniushoz, egy másik Liguriushoz — elvitettem nekik. Ők azonnal jöttek hozzám, égve a méregtől, nagy lármát csapva az ember gyalázatosságán s az ellenem mindenféle mocskolódásokkal teljes leveleket elolvasták volt előttem. Ligurius erre dühbe jött; mert, mondá, jól tudja, hogy ő Caesarnál legnagyobb gyűlöletben állott és az neki mégis nem csak hogy kedvezett ⁹⁾, de nagy öszveg pénzt is adott, én irántam való becsületből. E tapasztalt méltatlanság után, tudni óhajtottam, hát másokhoz ¹⁰⁾ mit írt. Mert magára nézve ártalmasnak véltem, ha e nagy gyalázatosságának híre talál futni. Azt is ollyannak találtam; itt küldöm a leveleket neked, hogy ha ő

⁶⁾ Hogy t. i. semmi részt a háborúban ne vegyek.

⁷⁾ Abban, hogy Pompeiushoz vonúljak.

⁸⁾ Ú. m. öcsese Quintus

⁹⁾ Mikor egykor őt legatusává nevezte.

¹⁰⁾ Kikhez a csomóban lévő többi levelek szözlottak.

rá nézve hasznosnak tartod kézbesíteni, kézbesítsd, nekem nem fog az ártani. Fel vannak ugyan tördelve: de meglesz, gondolom, az ő pecsétje ¹¹⁾ Pomponiánál. A mint ő ez elkeserültséget már hajózásunk kezdetén ¹²⁾ nekem kimutatta, engem olly nagy bűba ejtett, hogy azóta oda vagyok s mondják, most is nem annyira maga mellett, mintsem inkább ellenem dolgozik.

Így szorongattatom mindenfelől; mit kiállni alig bírok, vagy már teljességgel nem is tudok s e szomorúságaim között az az egy fölér valamennyivel, hogy azt a szegény nőt atyjától, örökségtől s minden vagyonától megfosztva kell hátrahagynom ¹³⁾. Azért téged, ígéreted szerint, látni nagyon szeretnék. Mert más senkim sincsen, kinek őt ajánljam; miután hallom, hogy anyjára is ugyanazok várnak, mik reám. Azonban, ha velem nem találkoznál is: legyen azért ő nálad elegendőleg ajánlva s nagybátyját iránta, a mennyire tudod, engeszteld ki ¹⁴⁾. Ezt hozzád születés napomon írtam, mellyen bár vagy ne születtem, vagy utánam azon.

¹¹⁾ Melylyel újra lepecsételhetők.

¹²⁾ Mikor a pharsaliai csata után darab ideig Marcus és Quintus azonegy hajón úsztak, de később elváltak, emez Asiába, amaz meg Brundisiumba menyén.

¹³⁾ Cicerót öcsésének és ennek fiának ellene Caesar előtt tett aljas rágalmozásai, mellynek folytán maga s neje összes vagyonának lehető elkoboztatásától rettegett, elannyira megkeserítették, hogy már életét is megúván, öngyilkosság felől látszott gondolkodni; azért mintha e levele lenne barátjához az utolsó, benne mintegy végrendelkezői hangon ajánlja leányát Atticus pártfogásába.

¹⁴⁾ Mintha Quintus Tulliát is, mint ennek atyját, úgy gyűlölte volna.

egy anyától senki ¹⁵⁾ többé ne született volna! Töb-
bet írnom síralmam nem enged.

Brundisiumban, január 3-kán 706.

A. XI. 10.

XI.

405.

Cicero Atticusnak üdvet!

Hihetlen gyötrelmeimhez még egy új járúl azok-
ból, miket a két Quintus felől hallok. Jó ismerősöm
P. Terentius ¹⁾, ki Asiában a rév- és legelőbérllőknél,
mint igazgató ²⁾ működött, az ifjú Quintussal Ephe-
susban, decemberhó 8-kán találkozáván, őt barátság-
unknál fogva szives volt meghívni magához, s mi-
dön tőle felőlem tudakozódnék, az, mint mondja, ki-
jelentette előtte, hogy nekem legnagyobb ellenségem
s megmutatta írásban beszédét, mellyet ellenem Cae-
sarnál tartani szándéka s ez esztelensége miatt sokat
előbe rakott volt. Később Patraeben szintolly gyalá-
zatosan beszélt előtte az öreg Quintus is: kinek őrjön-
gését azon levelekből, mellyeket hozzád küldöttem,
láthattad. Hogy ezek neked is fájdalmasan esnek,
bizonyosan tudom: engem pedig halálra kínoznak,
annál inkább, mert előre látom, hogy előttök panasz-
kodnom sem lesz szabad ³⁾.

Az afrikai ügyekről hozzánk egészen más hírek
jönnek, miutsem miket te írsz. Mert azt mondják,

¹⁵⁾ Öcsésére Quintusra ezéloz.

¹⁾ Alkalmasint az a P. Terentius Hispano, kit Cic. a 236-ik levél-
ben P. Silius bithyniai propraetornak, mint vele baráti viszonyban
álló oly egyént ajánl, ki Asiában a kincstári bérlők (*publicanusok*)
valamellyik egyleténél kitűnő állást bír.

²⁾ A kincstári javaknak a provinciákban sok bérlői voltak,
kik a közöttök legtöbbször *Magister* czímmel igazgatójokká ne-
veztek.

³⁾ Mert a hőbörtös Quintussal nem lehetett másképp békülnie,
csak úgy, hogyha neki mindenben igazságot ad.

erősebbek, készültebbek nem is lehetnének ⁴⁾). Hispania mellettök van ⁵⁾ és Italia elidegenült ⁶⁾): a legióknak is sem erejük, sem hajlandóságuk nem az előbbi, a fővárosi viszonyok fel vannak forgatva ⁷⁾).

Lehető-e valamiben megnyúgonnom, hanemha még leveleidet olvasom? És ezek is bizonyosan sűrűbbek volnának, ha tudnál valamit, a mivel aggodalmamat enyhíthetőnek gondolnád. Hanem azért kérlek, még se múlaszd el megírni nekem, akármi történik és azokat, kik olly kegyetlen ellenségeim, hahogy gyűlölnöd nem lehet ⁸⁾ korhold legalább, nem mintha általa valamit elérnél, hanem hogy hadd lássák, miszerint előtted kedves vagyok. Többet fogok írni, ha majd legközelebb küldött levelemre válaszoltál. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, január 21-kén 706.

A. XI. 11.

XII.

406.

Cicero Atticusnak üdvét!

El lévén már a roppant fájdalmak kínjától emésztve, még ha volna is, mit hozzád megírnom kellene, akkor sem könnyen bírnám azt teljesíteni, —

⁴⁾ A pharsaliai csata után Scipio és Cato Pompeius hadának összeszedett maradékával Afrikában Caesar ellen síkra szállni készültek, azalatt míg ő a háborút Egyiptomban folytatta volt.

⁵⁾ Nem lehet szó Pompeius fjának hispaniai háborújáról, mert ez ekkor még nem kezdetett meg; hanem szó van Q. Cassius Longinus felől; ez idegenítette el a hispanusokat. Lásd: *Hirt. de Bello Alex. cap. 48—50.*

⁶⁾ Antonius zsarolása s kegyetlenkedése miatt. V. ö. *Philippica* II. c. 25. és a 411-ik lev.

⁷⁾ Dolabella s Trebellius néptribunok egymás közt és Antoniusal folytatott viszálykodásaik által.

⁸⁾ Erti a két Quintust, kikből az idősb sógora, az ifjabb meg unokaöccse volt Atticusnak.

annál kevesebbé, midőn semmi írni valóm nincsen, kivált miután most remény sem mutatkozik már ahoz, hogy jobban fog lenni. A honnét már leveleidet sem várom, bár mindig hoznak valami kedvem szerint valót. De te azért csak írj, valamikor lesz kitől küldened. Legutóbbi levedre, noha már rég vettem, semmit felelni nem tudok. Mert e hosszas időközben látom minden megváltozott. Az, minek kell, jó lábon áll ¹⁾ és én esztelenségemnek keményen megadom díjját.

P. Sallustiusnak le kell fizetnem azt a 30,000 sestertzet, mellyet Cn. Sallustiustól ²⁾ kaptam volt. Láss, kérlek, utána, hogy haladék nélkül ki legyen fizetve. Írtam végette Terentiának. Csak hogy ez is már majd egészen föl van emésztve. Azért, kérlek, gondoskodjál egyszersmind arról is, hogy legyen, a miből éljek. Itten talán fogok fölvehetni, ha tudom, hogy a pénz készen áll nálatok. Hanem, mielőtt ezt tudnám, nem merek fölvenni. Látod, milly karban vannak minden dolgaim. Nincsen olly baj, mit vagy ne szenvednék, vagy ne várhatnék magamra. És ezek annál súlyosabb fájdalmat okoznak, minél nagyobb a vétkem mellettek. Az az ember Achaiában ³⁾ nem szűn meg engem kisebbíteni. Látnivaló, hogy leveleidnek nem leve semmi sikere. Éljszerencésesen.

Brundisiumban, martius 8-kán 706.

¹⁾ Érti a Pompeius pártját Afrikában.

²⁾ Ki, mint szabadosa, száműzetése alatt is sok jót tett vele és a legmeghittebb házi barátai s cliensei közé tartozott. Úgy látszik, P. Sallustiusnak — az írónak — közel rokona volt.

³⁾ Érti öcsesét Quintust.

A. XI. 12.

XIII.

407.

Cicero Atticusnak üdvet!

Cephalio tőled a levelet martius 8-kán estve hozta meg. Én meg az nap reggel indítottam el postásaimat, kiktől hozzád írtam. Mind e mellett, elolvasván leveledet, jónak láttam felelni valamit; főleg, mert tünődésedet mutatod a felett, mi okát adom Caesarnál elmenetelemnek, mikor Italiából távoztam. Semmi új okra nincs szükség. Mert neki többször megírtam s többek által tudtára adattam, hogy bár szerettem volna is, az emberek beszédeit kiállni nem bírtam s a t. Mert semmit kevésbbé nem akartam, mint hogy ő azt higgye, miszerint illy fontos tárgyban, nem saját eszem után indultam. Azután, midőn az ifjabb Balbus Cornelius egy levélben hozzám azt írta, hogy ő úgy gondolja, nekem Quintus öcsém fújta az indulót (mert így fejezte magát ki) — noha még nem tudtam, mit irkált rólam Quintus többekhez, de már akkor nekem szemtől szembe sok keserűséget mondott és tett, mégis felőle Caesar-nak szórol szóra ímezt írtam :

Quintus öcsém miatt nem kevésbbé aggódom, mintsem magam miatt. Csupán annajit bátorkodom mégis kérni tőled, hogy az istenért, ne gondold, mintha ő tett volna a végre valamit, hogy hódolatom irántad esökkenjen s téged kevésbbé szeresselek; sőt inkább ő mindig összeköttetésünkön dolgozott s elmenetelemnél útitársam, de nem vezetőm volt. Azért is ezentúl légy iránta annyi kedvezéssel, mennyit nemeslelkűséged és barátságatok igényel. Arra, hogy én neki nélad ártalmára ne szolgáljak, hathatósan s kérve kérlek.

Ha tehát találkozásom lesz Caesarral (bár nem kétlem, hogy ez ő iránta kegyes leend, sőt hogy azt már ki is jelentette) én azért az leszek, a ki mindig voltam.

De, mint látom, több okunk van aggódni Afrika miatt, ámbár róla azt írod is, hogy naponként jobban erősödik, inkább a kiegyezkedés, mintsem a győzelem reményében ¹⁾. Bár úgy volna! De én egészen mást látok ²⁾ s hiszem, magad is úgy gondolkodol, csak másként írsz, nem hogy engem ámíts, hanem hogy bátoríts; főleg miután Hispania is Afrikához csatlakozik ³⁾.

Intesz, hogy írjak Antoniusnak és a többieknek. Ha szükségesnek találod, kérlek, tedd azt, mit már gyakran tettél. Mert nekem semmi eszembe nem jön, mit lenne jó írnom. Hallod, hogy meg vagyok töretve lelkemben. De hát mit is gondolsz, mikor előbbi gyötrelmeimhez még vőm gyönyörű tetteit ⁴⁾ is járúlni látod? Te azonban, kérlek, meg ne szűnj, mikor csak teheted, írni hozzám, még ha írni való tárgyad nem lenne is. Mert nekem mindig hoznak valamit a te leveleid.

Galeo ⁵⁾ örökségébe beléptem; mert úgy hiszem,

¹⁾ Mindig jobban hiszik Afrikában, hogy Caesar s a pompeianusok közt inkább béke jön létre, mintsem hogy valamelyik párt győzzön.

²⁾ Cic. azt hitte, Afrikában a pompeianusoknak győzni kell és így szó sem lehet a kibékülésről.

³⁾ A római Afrikához, mely ekkor a pompeianusok kezén volt.

⁴⁾ Dolabella néptribunét, ki a hitelezők megrontására az adóslevelek megújításait indítványozgatta.

⁵⁾ Cicerónak valami ösmeretlen *cliense* lehetet.

az örökösödés *egyes* ⁶⁾ volt, miután több nálam nem jelentetett.

Brundisiumban, martius 8-kán 706.

A. XI. 13.

XIV.

408.

Cicero Atticusnak üdvet!

Murena szabadosa által még semmi levelet nem kaptam. Azt P. Siser hozta, melyre válaszolok. Mit az öreg Servius leveléről írsz; úgy az is, mit említesz, hogy vannak, kik Quintust Syriába érkezettnek mondják — nem való. Kivánod tudni, milly érzellemmel van, vagy volt irántam mindenik azok közül, kik ide érkeztek. Egy sem rosszal, úgy látom. S jól tudom, föl bírod fogni, mennyi fekszik ebben rám nézve. Noha nálam minden kiállhatlanúl fájdalmas, mégis leginkább olyan az, hogy olly helyzetbe jutottnak érzem magamat, hol csak az látszik hasznosnak rám nézve, a mit soha sem akartam. Azt mondják, az idősb P. Lentulus Rhodusban van, fija pedig Alexandriában és hogy C. Cassius Rhodusból Alexandriába ment légyen, bizonyos.

Quintus engem levelében sokkal keményebb szavakkal fizet ki, mintsem mikor legsúlyosban vádolt. Mert azt mondja: *értve én levedből, miszerint neked nem tetszik, hogy rólam többekhez keményebb hangon írt: sajnálja, ha kedvedet megbántá, de ő azt jogosan tette.* Azután leírja a legocsmányabbúl, mi okoknál fogva tette ezt. Egyébiránt sem most, sem előbb ki nem mutatta volna ő gyűlöletét irányomban, ha en-

⁶⁾ *Cretio simplex*; mikor csak egy személy volt nevezve örökösül. A *Cretio* formulája ez volt: *quum me Maccius (itt Galeo.) haeredem instituerit, eam haereditatem adeo cernoque.*

gem minden oldalról elnyomva nem látta. Azért vajha, mint írtad, hozzád, habár éjszakai utazásokkal is, közelebb húzodtam volna. Most, sem hol? sem mikor láthatlak, sejteni sem tudom.

A fufidianus örökösársakról semmi szükség sem volt nekem írnod. Mert követelésök méltányos ¹⁾ s bármit végeztél volna is, helyesen történnék tartanám.

A frusinói telek visszaváltása ²⁾ iránt már rég megértetted szándékomat és ámbár akkor dolgaim még jobb rendben voltak s annyira pusztulásnak indulni nem látszottak: azért most is abban a szándékban vagyok. Mint lehessen ez meg, te lásd. S kérek, gondoskodjál tőled telhetőleg a felől, hogy legyen honnét kiszolgáltatni számomra a szükséges költséget. A mi készletem volt akkor, mikor ezt tenni okosnak véltem, Pompeiusnak engedtem ált. A honnét mind gazdádtól vettem föl ³⁾ mind még máshonnan is kölcsönöztem; mikor Quintus levelében panaszkodott, hogy neki semmit sem adtam, holott sem általa megkérve nem valék, sem az említett pénzt magam sem láttam ⁴⁾. Kérek tehát, láss utána, megnyit lehetne összecsinálni és hogy nekem általában mi tanácsot adhatsz ⁵⁾; mert helyzetemet ismered.

¹⁾ V. ö. a 409-ik és 411-ik levv.

²⁾ V. ö. a 392-ik lev. 2-ik jegyz.

³⁾ Epirusban azt a 7,000 ftot, mellyről a 387-ik levélben szó volt.

⁴⁾ Mert Pompeius azt a nagy összeget, melly az asiai publicanusoknál volt letéve, onnan, Cic. utalványozása mellett, közvetlen maga vette fel.

⁵⁾ Legjobb tanács lett volna, ha Atticus, örökös pénzsziükében szenvedő kedves barátjának Cicerónak azt írja, hogy számára pénztárczáját mindig nyitva tartja — így commentálja Wieland e helyet:

Többet írnom nem enged a keserűség. Ha mi olyas volna, mit egy-vagy másnak nevében megfrándónak vélsz: kérlek tedd meg azt szokásod szerint s valamikor csak lesz kitől küldened hozzám levelet, kérlek el ne múlaszd. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, martius végén, 706.

A. XI. 14.

XV.

409.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nem sért leveledben az az ószinteség, mellynél fogva engem köz- s magános bajjoktól nyomottat, vígasztalni, mint szoktad volt, nem is iparkodol s megvallod, hogy az már lehetetlen. Mert nem úgy van, mint volt előbb, — mikor, ha egyébre nem is, kísérőkre és útitársakra ¹⁾ számolnom lehetett. Most azt mondják, minden achaiái boesánatkérők ²⁾, úgy az Asiában levők is, kik boesánatot nem kaptak, sőt a kik kaptak is, Afrikába vitorláznak. Így Laeliuson ³⁾ kívül, egy büntársam sincs s még neki is annyival jobb helyzete van, mert ő már biztosított. Nem kétlem, hogy ő Balbusnak s Oppiusnak írt végettem; kik, ha mi örvendetesb léteznék azt velem tudatták s neked is megmondták volna. Szeretném, ha velek ez iránt szólanál s a mit neked válaszolni fognak, velem közölnéd; nem, mintha az általa adandó biztosítás valami állandósággal bírna, hanem lehetne mégis a szerint egyet-mást kiokoskodni s előkészíteni. Noha én mindnyá-

¹⁾ Kik velem Italiába jöjjenek.

²⁾ Azon pompeianusok, kik a pharsaliui csata után Caesarhoz Achajába mentek amnestiát kérni, mit meg is nyertek.

³⁾ Lásd : a 400-ik lev. 7-ik jegyz.

jok látásától iszonyodom ; kivált illy vő ⁴⁾ mellett : mégis e nagy bajok között , mit kívánjak mást , nem tudom.

Quintus folytatja a dolgot , mint hozzám Pansa s Hirtius írták s mondják , hogy Afrikába megy folyamodni a többivel együtt.

Minuciusnak ⁵⁾ Tarentumba majd írok — megküldöm neki leveledet is ⁶⁾. Tudósítani foglak, tett-e valamit. A 30,000 sestertzen esodálkozhatnám, ha nagy része a Fufidius jószágból nem került volna ⁷⁾ ki, hanem látom, úgy van.

Várlak téged, kit, hacsak lehető (minthogy a dolog sürgetős) látni igen szeretnék. Ímmár a végperczen vagyunk. Mi miért veszélyes? nehéz megítélni ⁸⁾. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, aprilisben 706.

A. XI. 15.

XVI.

410.

Cicero Atticusnak üdvet!

Miután helyes okokat hordasz fel, miknél fogva mostanában nem láthatlak, kérdelek: mit tegyek? Mert

⁴⁾ Érti saját vejét Dolabellát kinek gyalázatos tetteit szégyenli.

⁵⁾ Talán az a Q. Minucius Rufus, kiről Verres elleni vádbeszédeiben, mint akkor Sziciliában kereskedést üzött romai lovagról többször emlékezik. Lásd: *Ver.* II. 28. III. 64. IV. 31.

⁶⁾ Mellyben neki írod, hogy nevedben fizessen részemre 30,000 sestertiust, majd te azt fíjának Romában megadod. Azonban Minucius, mint a legközelebbi levélből ki fog tetszeni, Cicerónak csak 12,000 et adott.

⁷⁾ Cic. t. i. azt hitte, hogy a Fufidiustól reá szállt örökséget Atticus eladván, abból esinálta a 30,000 sestertiust össze.

⁸⁾ Mert, mint a következő levélben írja, Scipio, Cato és többen azzal kérkedtek, hogy maholnap roppant haddal megszállandják Italiát. Mi ha igaz, gondolá Cic. akkor nehéz megmondani, mellyik lesz veszélyes; az-e ha ők, vagy ha Caesar győznek; mind a két esetben a legnagyobb bajoktól félhetni.

úgy tetszik, ő ¹⁾ csak olyan formán bírja Alexandriát, hogy az ottani dolgokról írni is áttal ²⁾. Emezek ³⁾ meg, a mint veszem észre, Afrikából minden órán itt lesznek és az achaiiaiak ⁴⁾ is hihetőleg vagy hozzájuk Asiából visszajönni, vagy valami biztos helyen vesztegelni fognak. Mit vélsz hát teendőnek részemről? Az elhatározást nehéznek találom. Mert csak magam, vagy csak egy olyanval vagyok ⁵⁾ kinek

¹⁾ Caesar.

²⁾ Caesar, ki nem egész másfél év alatt Italiát, Hispaniát, Siciiliát, Macedoniát, Görögországot s valamennyi asiai provinciát meghódította, Egyiptomban a kiskorú király kormányzóférfiai s Alexandria népe részéről olyan nem várt nyakas ellenszegülést tapasztalt, hogy kilencz hónap kellett neki hozzá, mígten az akkori világ e második fővárosát a legnagyobb nehézségek s veszélyek között, végre egy eldöntő csata után hatalmába keríthette. A rómaiak, kik ez egész idő alatt, az egyiptomi eseményekről, csak az asiai kereskedők és hajósok útján s úgy is szűken kapták a híreket, Caesar késedelmezését oda magyarázták, hogy dolgai Egyiptomban annyira ebül állanak, miszerint azokról embereit Romában tudósítani is szégyenli. Sőt voltak, kik, mint Dio Cassius, nem csak e késedelmezést, de magát az alexandriai háborút is Caesarnak a híres Cleopatrával folytatott szerelmi kalandjaiból akarták magyaráztatni. Mind a két nézet hamis volt. Mert habár Caesarnak Potinus, Achilles s Ganymedes királyi herélték ármányai ellen sokat kellett is küzdeni, arról Romában ült embereit Oppiust Balbust és Antoniust, kik rajta nem segíthettek, tudósítani szüksége s különben is dolgait végrehajtás előtt kikürtölni szokása nem volt. A mi pedig Cleopatravali szenvedélyes viszonyát illeti: alig volt halandó valaha, ki a szépnem irányában, mint szerető, hidegebb vérű számít lehetett volna Caesarnál.

³⁾ A pompeianusok.

⁴⁾ Azok, kik a pharsaliai csata után, előbb Achaiában maradtak, azután Caesarhoz Asiába mentek, hogy amnestiát kérjenek. Ezekről Cic. most azt hiszi, nem fognak menni már Caesarhoz, hanem Asiából a pompeius párthoz ismét visszatérni, vagy valami Caesar hatalma alatt nem lévő helyen várni fognak, míg a dolgok Alexandriában így, vagy úgy eldőlnék.

⁵⁾ Érti D. Laeliust, kiről az előbbi levélben határozottan monddta, hogy már biztosított. Miután ezzel ellenkezőleg itt ismét azt mondja, hogy remény sines nyújtva számára: úgy látszik, előbbi nyilatkozatát csak gondolomra tette volt.

sem ő hozzájuk visszatérni nem lehet, sem emezektől⁶⁾ is semmi remény nem nyújtatik. De mégis óhajtnám tudni, milly véleménynyel vagy s ez az, többek között, a miért, hacsak lehetséges, látni szeretnélek. — Hogy Minucius csak tizenkettőt⁷⁾ csinált össze, múltkor már neked megírtam. A mi még hiányzik, kérek, lásd, hogy meg legyen fizetve. Quintus nem csak nem nagy bocsánatkéréssel, de még keserűbben írt hozzám; fija pedig szörnyű gyűlölettel. Nem képzelhető olly gonosz, a mi által ne nyomatnám; hanem mind tűrhetőbb a vétkem miatti⁸⁾ fájdalomnál, — ez a legsúlyosabb és örökké tartó, melly vétkemnél hogyha társaim lennének azok, kikre számítottam, az egy kis vigasztalásomúl szolgálna. De mindnyájok helyzeténél van valami menekülés: az enyimnél semmi. Némellyek elfogva, mások itt rekedve lévén, szándékukra nézve gyánúba nem jönnek, s tudni való még inkább nem, ha magoknak útat vágnak s a többivel egyesülnek⁹⁾. Sőt azok is, a kik jószántukból mentek Fufiushoz¹⁰⁾, csak félénkeknek fognak nézetni. Vannak ezenkívül sokan, kik bármilyenek is, csak hozzájuk menni akarjanak, befogadtatnak. Azért hát nem kell csodálnod, ha én ezt a nagy fájdalmat legyőzni nem bírom. Mert csupán az én hibámat nem tehetni jóvá, meg

⁶⁾ Emezek a *caesarianusok*: amazok a *pompeianusok*.

⁷⁾ Azaz: 12,000 sestertiust. Ebből s az előbbi levélből az jön ki, hogy Atticus ezzel a Minuciussal pénzviszonyban állott, mellynél fogva joga volt a kérdéses 30,000 sestertzet Cic. számára Minuciusnál utalványozni. Cic. azon levele, mellyre itt hivatkozik, válasz arra, mellyben Atticus az utalványozást küldötte, de az a levél elveszett.

⁸⁾ Hogy t. i. a pharsaliai csata után Italiába jöttem.

⁹⁾ Útjok nyilván, az afrikai hadsereghez mennek.

¹⁰⁾ Értsd Q. Fufius Calenust, kit Caesar pharsaliai győzödelme után Achaia parancsnokává nevezett.

talán a Laeliusét. Hanem mit segít ez rajtam? Hiszen a mint mondják, C. Cassius is megváltoztatta szándékát az Alexandriába menésre nézve. Ezeket neked nem azért írom, mintha te aggodalmamat megszüntetni képes volnál, hanem csak hogy lássam, mit fogsz felhozni azokra, mik engem emésztnek s mellyekhez járul még vőm ¹¹⁾ és más egyéb is, mit a siránkozás miatt meg sem is írhatok. S ím még Aesopus fija is gyötör engem! ¹²⁾ Épen semmi nem hiányzik arra, hogy a legboldogtalanabb legyek. Hanem az elsöre térek vissza: mit vélsz teendőnek? valljon titkon valahova közelebb menjek-e? vagy áltkeljek a tengeren? mert itt tovább maradnom nem lehet.

A fufidius-tömegről miért nem lehetett sehogy intézkedni? Hisz a föltétel olyan volt, melly kérdés alá esni nem szokott; miután azt a részt, melly kisebbnek látszik, árverés útján lehet pótolni ¹³⁾. Nem ok nélkül kérdem én ezt. Mert gyanítom, az örökösársak helyzetemet kétesnek gondolják ¹⁴⁾ és azért akarják, hogy a dolog elintézetlen maradjon. Éljen szerencsésen.

Brundisiumban, május 14-kén 706.

¹¹⁾ Dolabella, ki Caesarnak mindig csak rosszkat sügdösött fülébe.

¹²⁾ Érti a híres dúsgazdag Aesopus színésznek egyetlen egy korbely fiját, kit id. Plinius (*lib. IX. c. 35.*) *Clodiusnak* nevez. Ő és Dolabella a két szép madár, együtt járták azt a kéjhölgyet Metellát, ki egyik oka lön annak, hogy szegény Tullia, hozzá méltatlan férjétől elváljon. Ez a mi itt Cicerót kínozza.

¹³⁾ Azaz: elárverezni az egész vagyont s a bejött pénzt egyenlő részekben osztani fel az örökösök közt.

¹⁴⁾ Félnék, hogy talán Cic. javai Caesar parancsából el találnak koboztatni, azért nem akarják a vele közös örökséget még felosztani.

A. XI. 16.

XVII

411.

Cicero Atticusnak üdvet!

Nem az én vétkem, legalább ez úttal (előbb történt a véték), hogyha az a levél ¹⁾ engem nem vigasztal. Mert nemcsak silányan van írva, hanem nagy gyanút is gerjeszt, hogy nem tőle való — mit, gondolom, magad is észre vehettél. Az elébbemenéssel úgy teszek, a mint javaslod. Mert érkezéséről semmi szó nincs s a kik Asiából jönnek is, azt mondják, a békének hírért sem hallani és én ennek reményében jutottam e kelepcezébe. Ált nem látom, mit lehetne remélhni; főleg most, miután Asiában és Illyricumban, a Cassius esetében, úgy magában Alexandriában és a fővárosban s Italiában is olly esapásokat szenvedett ²⁾. Részemről legalább azt hiszem, hogy ha az, kiről mondatik, hogy még a hadat folytatja, visszajönni találna is: az ügy az ő megérkezete előtt be lészen fejezve. Midőn írod, hogy a jólérzőkben némi öröm támadt a levél hírére ³⁾;

¹⁾ Mellyet, mint Caesartól valót, Atticus Ciceróval közlött, de ő (talán nem is ok nélkül) koholtnak gyanított.

²⁾ Caesar ekkor valóban nagyon rossz helyzetben is volt és úgy látszott mintha a szerencse, melly eddig őt mindig karjain hordozta, most tőle egyszerre végkép el akart volna bocsúzni. Egyik legatusát Domitius Calvinust Asiában Pharnaces, — másikat, Gabiniust Illyriában Octavius Dolabella megverte; Hispaniában praefectusai Cassius Longinus és Marcellus viszálykodásaik folytán amaz ellen a keze alatt volt hadak fellázadtak; a fővárost Romát Coelius és Antonius ott elkövetett dolgai teljes forrongásba hozták és végre Italiában nem csak a városi s falusi nép kezdett Caesartól, a fölöle Afrikából vett rossz hírek miatt, elkedvetlenedni s a pompeianusok hadával közelgő Scipio felé hajolni, hanem az Italiában hátrahagyott caesarféle legiok is, rég ki nem kapott zsoldjokért fennyen zúgolódtak s a pompeius-párthoz áttérni akarás fenyegető jeleit mutatták.

³⁾ Mellyet főlebb gyanúba vesz.

látom, semmit el nem hallgatsz, a miben valami vígasztalást képzelsz. De én el nem tudom hitetni magammal, hogy egy jólérző is föltehesse rólam, miszerint rám nézve bármi jóllét bírjon annyi becsesel, hogy azt tőle kérjem; annál inkább, miután e részben már társam sem lenne senki. A kik Asiában vannak, a dolgok kimenetelét várják. Az Achaiában levők is Fufiust az amnestia- kérés reményével altatgatják ⁴⁾. Ezek eleinte szintolly félelemben és szándékban voltak, mint én. Az Alexandriában időzés az ő helyzeteket jobbá tette: az enyimet elrontotta. Azért ez úttal is csak azt kérem tőled, mit előbbi levelemben, hogy ha e kétségbeesett körülmények között találsz ki valamit, mit tennem jónak vélsz, figyelmeztess. Ha ezek ⁵⁾ befogadnak is (mi látod, hogy nem történik) még akkor sem tudom, hogy meddig a háború tart, mit tegyek, vagy hol maradjak; ha pedig így hanyattatom, úgy még kevesebbé. Leveledet hát elvárom s hogy nekem tartózkodás nélkül írj, kérlek.

Javaslod, írjak Quintusnak erről a levélről ⁶⁾. Megtenném, hogyha nekem e levél legkisebb örömöt is szerezne. Noha egy valaki ím e szavakkal írt hozzám: *Nekem a jelen bajok között nincsen kedvem ellen, hogy Patraeben vagyok s még inkább kedvemre volna, ha öcséd felőled úgy beszélne, mint én hallani szeretném.* Mondod, hogy hozzád azt írta, sohasem felelek neki.

⁴⁾ Úgy mutatják, mintha bocsánatért folyamodni akarnának, de azt egyre halogatják. Fufius pedig ezt türte, mert hihető Caesar-tól úgy volt utasítva, hogy a provinciájában tartózkodó pompeianus senatorokat csak szemmel tartsa, különben nekik, helyzetükhöz képest, teljes szabadságot engedjen.

⁵⁾ A caesarianusok.

⁶⁾ Caesar szövegben lévő leveléről.

Egy ízben kaptam tőle levelet ; arra válaszoltam Cephalió által, kit a vihar több hónapokig letartóztatott. Hogy az ifjú Quintus a legkeserűebben írt hozzám, arról már a múltkor tudósítottalak.

Hátra van még arra kérnem téged, hogy ha jónak s magadra vállalhatónak véled : Camillussal ⁷⁾ egyetértve figyelmeztess Terentiát a végrendeletre. Az idő int, hogy dolgához lásson és kielégítse, a kiknek tartozik. Hallották Philotimustól, hogy egyetmást gonoszúl tesz. Majd alig hihető. Azonban minden esetre, ha történhetnék valami, elejét kell venni ⁸⁾. Írj nekem, kérlek, mindenről, különösen pedig arról, miben tanácsodra van szükségem, még ha semmit ki nem találnál is ; mivel ebből látni fogom, hogy már nincs mit remélnem.

Brundisiumban, június 3-kán 706.

A. XI. 17.

XVIII.

412.

Cicero, Atticusnak üdvet!

Sietésben levő idegen postások által írom e levelet, azért olyan rövid és mert szándékozom az enyimeket is utánnok küldeni. Tulliam június 12-kén hozzám jött s iránta való figyelmed s szívésséged felől sokat beszélt nekem, egyszersmind három levelet kézbesíté tőled. Hanem én az ő erénye, gyön-

⁷⁾ Mert, mint több levelekből kitetszik, Camillus is mint Atticus, sok házi ügyekben meg volt bízva Cic. részéről.

⁸⁾ Cic. a maga benső házi viszonyai felől mindig olly tartózkodólag, röviden és rejtélyesen beszél, hogy azokba tisztán be nem láthatunk. Annyit észre vehetni, miszerint egy idő óta néha ollyatén szavakat szalaszt ki szájából, mellyek méltó gyanút kelthetnek az iránt, hogy vele *Animájának* nevezett Terentiája, nem épen mindenben járt egy ösvényen, mit utóbb tőle lett elválása teljesen be is bizonyít. Most azonban köztök még annyira nem jutott a dolog, hogy Cic. az elválás felől gondolkozott volna.

gédsége s kegyelete fölött nem csak azon gyönyört nem érzettem, mellyet illy ritka leány-magzatnál éreznem kellene, hanem még végtelen fájdalom is fogott el a miatt, hogy illy lélek olly nyomorú sorsban hányattatik ¹⁾ s hogy ez minden vétke nélkül, az én szörnyű hibámból történik ²⁾. Azért tőled már sem vigasztalást, mellyet, mint látom, nyújtani akarsz; sem tanácsot, mit találni lehetetlen, nem is várok; tudván, hogy valamint előbbi leveleidben többször, úgy a legutóbbiban is már mindent megkísértettél. — Cicerót Sallustiussal ³⁾ Caesarhoz akarom küldeni. Tulliát pedig, nem látom, miért kelljen illy nagy közös bánatunkban tovább magamnál tartanom. Őt hát, mihelyt engedendi, anyjához vissza fogom küldeni. — Azon leveledre, mellyet vigasztaló modorban írtál volt, képzeld, jó ember, mintha azt felelném, mit tenmagad gondolsz, hogy rá felelhettem volna. — Mit Oppius, mint írod, előtted beszélt, az az ő beszéde nem igen különböz attól, mit én gyanítottam. Egyébiránt nincs kétségem, miszerint velek semmikép el nem lehet hitetni azt, hogy a miket tesznek, én helyeselhessem, akármit mondjak is. Azonban magamat mérsékelni fogom, a mennyire lehet; jóllehet nem tudnám, mit törődjem azon, hogy nálok gyűlöletbe ne jöjjenek. — Hogy téged fontos ok gátol, a miért hozzám nem jöhetsz, látom és azt fölötte sajnálom. Hogy ⁴⁾ Alexandriából elment volna,

¹⁾ A miatt, hogy hozományát férje Dolabella elfejesérelte.

²⁾ Nekem levén kötelességem Dolabellát, mielőtt lányomat hozzá nőül adnám jól kiösmernem.

³⁾ Nem illy nevű szabadosát kiről *de Divinat. I. cap. 25.* szó van, hanem Cn. Sallustius, az író, t kell érteni.

⁴⁾ Caesar.

senkisémet jelenti; ellenben bizonyos, hogy onnét martius 15-ke óta senki még el nem jött s hogy ő december 13-kától fogva levelet sem küldött. Ebből átláthatod, hogy az a februar 9-ki levélről ⁵⁾ való beszéd (melly ha igaz volna, úgy sem érne semmit) nem igaz. Hogy L. Terentius Afrikából eljött s Paestumba érkezett, tudjuk. Mi hírt hozott? vagy mi módon jött ki és mint van a dolog Afrikában? szeretném megtudni. Mert azt mondják, Nasidius ⁶⁾ bocsátotta volna őt ki. Kérlek, ha reájössz, mint van ez a dolog: írd meg nekem. A 10,000 sestertztzel úgy teszek, mint írod. Éljen szerencsésen.

Brundisiumban, június 14-kén 706.

F. XIV. 11.

XIX.

413

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvét!

Ha jól vagy, örvendek; én jól vagyok. Tulliank június 12-kén érkezett meg hozzám. Az ő magaszas erénye s ritka gyöngédsége még fájdalmasabban érezteti velem, miszerint a mi hanyagságunk az oka, hogy ő egész más sorsban van, mintsem kegyelete és rangja ¹⁾ kívánná. Szándékom Cicerót Caesarhoz küldeni s vele Cn. Sallustius ²⁾. Hogyha elmegy, tudósítani foglak. Egészségedre gondosan ügyelj. Éljen szerencsésen.

Brundisiumban, június 15-kén 706.

⁵⁾ Mellyet a 411-ik levél elején említ.

⁶⁾ Az, kit tavaly Pompeius a Caesartól ostromolt massiliaiak segítségére 16 hajóval küldött volt s kire később, mint látszik, az afrikai partok őrzése bízott, hogy ott egy pompeianus ki, s egy caesarianus be ne jöhessen. Lásd: *Caes. de Bell. Civ. lib. II. Philipp. VII.*

¹⁾ Atyja consularis, férje patricius lévén, mégis olly nyomorú sorsban van Dolabella mellett.

²⁾ Azt, kiről az előbbi levélben szó volt.

A. XI. 18.

XX.

414.

Cicero Atticusnak üdvet!

Az embernek ¹⁾ Alexandriából történt kivonulásáról eddig semmi hír sincs, de sőt az a hiedelem, hogy igen föl van akadva. Azért is Cicerót, mint szándékom volt ²⁾ nem küldöm, hanem téged kérlek hogy engem innen segíts ki. Bármi kúu tűrhetőbb az itt maradásnál. Írtam erről mind Antoniushoz, mind Balbushoz és Oppiushoz is. Mert akár Itáliában leszen a háboru ³⁾, akár emez ⁴⁾ hajóhadat használ: énnekem itt lennem sehogy sem alkalmas. Lehet, mind a kettő meglesz — az egyik meg, bizonyosan. Oppius beszéde után, mellyet velem közlél, világosan látom, mi az ő szándékuk ⁵⁾: de kérlek, attól őket térítsd el. Igaz, hogy már szomorúnál egyebet nem várok: hanem mégis annál, a miben most vagyok, átkozottabb állapot nem lehet. Azért kérlek, beszélj mind Antoniussal, mind amazokkal is és a dolgot, a mint tudod, igazítsd el s nekem minél előbb mindenre válaszolj. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, június 20-kán 706.

F. XIV. 15.

XXI.

415.

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvet!

Ha jól vagy, örvendek; én jól vagyok. Föltettem, mint neked múltkor megírtam. Cicerónkat

¹⁾ Caesar értetik.

²⁾ V. ö. a 412 és 413-ik levv.

³⁾ Mellyet a Scipio vezérlete alatt Afrikában erőt gyűjtött pompeianusok fognak kezdeni.

⁴⁾ Caesar, nem várva míg a pompeianusok Italiát megszállják.

⁵⁾ Hogy t. i. engem egészen részökre vonjanak.

Caesarnak elébe küldeni : de szándékomat megváltottattam, minthogy érkezése felől semmit sem hallunk. Többire, bár semmi új nincs, mi a kívánságom s mit látok jelenleg szükségesnek, Sicától ¹⁾ meg fogod érteni. Tulliat még nálam tartom. Egészségedre gondosan ügyelj. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, június 20-kán 706.

A. XI. 25.

XXII.

416.

Cicero Atticusnak üdvet!

Szívesen megnyugszom leveleden, melyben bőven kimutatod, hogy olly tanácsot nem adhatsz, melylyel rajtam segíteni lehetne. Vigasztalás legalább semmi nincs, melly szenvedésemet enyhíthetné. Mert semmit sem a véletlen hozott elő (azt túrni lehetne) hanem mindent ama hibák, lelki s testi szenvedések okoztak részemről, mellyeket bár a hozzám tartozók ¹⁾ inkább orvosolni, igyekeztek volna. Ennélfogva, miután sem tanácsodra, sem bárki vigasztalására nézve is semmi reményem nem mutatkozik: ezeket nálad ezentúl keresni sem fogom. Csupán arra kérlek, ne hagyj abban — írd nekem, akármi jut eszedbe, mikor lesz kitől küldened s meddig lesz, kihez intézned — nem soká fog az tartani! ²⁾ Az ember ³⁾ már elment Alexandriából, egy nem bizonyos hír szerint, a melly Sulpicius leveléből eredt s mellyet aztán minden tudósítás erősített; mi miután

¹⁾ Az a jó embere, kitől a levelkét küldötte s kinek jószágán Vibóban, számlizetésekor megfordult. V. ö. az 59-ik lev.

²⁾ Érti öcsesét Quintust, Dolabellát és talán Terentiát is.

³⁾ Úgy beszél, mintha halni készülne.

⁴⁾ Caesar értendő.

akár igaz, akár hamis, reám nézve mindegy: mellyiket óhajtsam inkább, nem tudom.

A végrendeletre nézve, miről neked már rég írtam, szeretném, ha ők¹⁾ azt valami biztos kézbe tennék le s hogy tudhassák, légy utasítással. Engem e boldogtalan nő²⁾ balgatagsága fölötti tépelődés gyötör. Nem hiszem, hogy szült volna még a föld valami hasonlót. Ha valamiben segíthetem őt, kérlek, figyelmeztess. Itt is azt a nehézséget látom, mellyet előbb a tanácsadásnál³⁾: de ez mégis inkább aggaszt, mintsem minden egyéb. A második fizetésnél⁴⁾ vakok valánk. Bár csak másként tettünk volna. De már megvan. Kérlek, hogy ha ez átkozott körülmények között lehet behajtani, össze csinálni valamit, a mi biztosítva legyen, az ezüstből s jó számú bútorból⁵⁾, iparkodjál azon. Mert már látom, a végpercz közelget és hogy békealkudozás nem lesz s ez, a mi van, ellenfél nélkül is dugába fog dőlni⁶⁾. Erről, hogyha jónak látod, szólhatsz Terentiával is alkalmilag. Mindent megírnom nem lehet. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, quintilis 5-kén 706.

¹⁾ T. i. Terentia és Tullia.

²⁾ Némelleyek ezt Terentiára s ennek fonák gazdálkodására, mások Tullióra akarják érteni, mint ki Dolabella irányában igen is sok elnézést mutatott s hozománya felől nem jól gondoskodott.

³⁾ Látom, szintolly nehéz most elhatározni, jó lesz-e Dolabellának a házassági szerződést felmondani, mint a milly nehéz volt egykor a felett itélni, neki adjuk-e Tulliát vagy sem.

⁴⁾ Midőn Tullia hozományának a másik felét kiadtuk.

⁵⁾ Azaz: hogy ha ez ingókból eladás útján pénzt csinálni s azt biztosítani is lehet.

⁶⁾ Bár Cic. szándékosan nem beszél is tisztábban, világos, hogy ekkor már ő Caesar ügyét elveszettnek hitte.

Cicero Atticusnak üdvet!

A mi végett írtam ¹⁾, hogy Camillussal közölnéd, arról mint Camillus értesít, vele már szólottál. Várom tőled a levelet. Bár a dolgot, ha mindjárt másként van és kell is lennie, nem hiszem, hogy megváltoztatni lehessen ²⁾. Azonban mikor a Camillus levelét vettem, nem levén ott a tiedet, azt hittem, hogy még nem értesítettél ³⁾. Csakhogy egészséged volna. Mert írtad, hogy a betegség bizonyos neme kerülget. Quintilis 8-ik napján valami Acusius jöve Rhodusból. Ez azt a hírt hozta, hogy az ifjú Quintus május 29-kén Caesarhoz elment; Philotimus az előtt való nap érkezett Rhodusba, levéllel számomra. Magától Acusiustól meg fogod hallani, csakhogy ő lassacskán utazik, azért kívántam e sorokat is gyorsabban járóra bízni. Mi lesz abban a levélben ⁴⁾, nem tudom, hanem Quintus öcsém fölötté örül végettem ⁵⁾. Én részemről, olly nagy vétkem mellett ⁶⁾, semmit eszemmel kitalálni nem tudok, mi csak tűrhető is lehetne rám nézve.

Esedezve kérlek, gondolkodjál e szánandó nőről ⁷⁾, úgy arról is, miről hozzád legközelebb írtam,

¹⁾ A 411-ik levélben.

²⁾ Czéloz Terentia végrendeletére, mellyről azt hitte, eddig már elkészülhetett, noha azzal az életbe igenis szerelmes Terentia nem nagyon sietett.

³⁾ Hogy van, kitől hozzám írass.

⁴⁾ Mellyet Philotimus hozott s mellynek miut a 421-ik levélből látni fogjuk, Caesartól valónak kellett volna lenni.

⁵⁾ Quintus annyi megbocsáthatlan bántalmi után csak egy jó szót ad bátyjának s im ez már kész mindent felejteni.

⁶⁾ Hogy Pompeius pártját oktalanul követtem, aztán meg elhagytam. V. ö. 410, 411 és 425-ik levv.

⁷⁾ Tulliaról.

hogy legyen az inség elhárítására össze csinálva valami ⁸⁾ — nem különben a végrendeletéről ⁹⁾. Bár amaz is előbb történt volna : de mindentől félttem. Bizonyos, hogy a legrosszabbak között, jobb nem lehetett az elválásnál ¹⁰⁾. Kezdhattunk volna valamit, mint például részegeskedését, vagy új betáblázásait ¹¹⁾, vagy éjjeli ostromait ¹²⁾ s Metelláját ¹³⁾, vagy összes gonoszságait véve okúl : úgy a vagyon ¹⁴⁾ nem ment volna tönkre ; mi pedig némi férjfiás elkecsereledést mutattunk volna. Jól emlékezem leveleidre, hanem az akkori időre is — noha jobb lett volna bármi is. Most még ő látszik fenyegetőzni ¹⁵⁾. Mert halljuk, milly karban van a közügy ¹⁶⁾. Egek ura ! épen az én vőmnnek kelle olly eszközhöz nyúlni, mint az új betáblázások ? Azért jónak látom veled együtt, a válólevelet kiadni. Meglehet, a harmadik fizetést követelni fogja. Gondold meg hát, várjuk-e, míg ő kezd ? ¹⁷⁾ vagy hogy megelőzzük ? Én ha csak módját ejthetem, még éjszakai útazással is megkísértem, hogy láthassalak. Kérlek, engem erről s egyébről

⁸⁾ Egy kis pénz az eladandó ezüst és bútorok árrából. V. ö. a 416-ik lev.

⁹⁾ T. i Terentiáéről, mely egyszerűs mind Tulliat is illette.

¹⁰⁾ Mint hogy Tullia Dolabellától elváljon.

¹¹⁾ Mellyek megújításait hirdetgette Dolabella, hogy vele a hitelezők romlására az adósokon segítsen.

¹²⁾ A kéjhölgyek s hordélyházak körül.

¹³⁾ V. ö. a 410-ik lev. 12-ik jegyz.

¹⁴⁾ A Tullia hozománya.

¹⁵⁾ Az elválással.

¹⁶⁾ Részéről, ki mint néptribun a legbotrányosb tetteket követi el, mellyek az én elveimmel elannyira ellenkeznek, miszerint ebből is látszik, hogy ő neki velem, vagy akarja, vagy nem, végkép szakasztni kell.

¹⁷⁾ Az elválásra lépést tenni.

is, ha mi ollyas lenne, mit tudni érdekekben áll, értesíts. Éljen szerencsésen.

Brundisiumban, quintilis 9-kén 706.

F. XIV. 10. XXIV. 418.

M. T. Cicero, Terentiájának sok üdvet!

Mit gondolok jónak tenni ¹⁾, megírtam ²⁾ Pomponiusnak — később, mintsem kellett volna. Ha ő veled beszélsz : tudni fogod, mit akarok. Nyiltabban írnom nem szükség, miután neki már írtam. Erről, úgy más körülményekről is, nekem, kérlek, minél előbb levelet küldj. Egészségedet gondosan ápolj. Éljen szerencsésen.

Brundisiumban, quintilis 9-kén 706.

F. XIV. 13. XXV. 419.

M. T. Cicero Terentiájának üdvet!

A válólévl megküldésére nézve, miről neked legközelebb írtam : nem tudom, hogy ő most milly hatalommal bír s mennyire izgatott a nép ¹⁾. Ha félhetni haragjától : nyugton maradj ²⁾; hiszen tőle is megjön az talán ³⁾. Fontold meg egész dolog mivoltát és mit a legroszabb körülmények között legkevésbé rosznak találasz, azt tedd. Éljen szerencsésen.

Brundisiumban, quintilis 10-kén 706.

¹⁾ Tullia elválására nézve; mert hogy ide ezélok, a következő levélből ki fog tetszeni.

²⁾ A föntebbi 417-ik levélben.

³⁾ Szó van veje Dolabella hatalmáról, ki ez évben egy plebeius által történt színlett *adoptio* útján néptribunná lévén, erővel kivinni akart veszedelmes törvényjavaslataival egész Romát forrongásba hozta.

⁴⁾ Szót ne tégy az elválásról.

⁵⁾ Maga elő fogja hozni az elválást.

A. XI. 19.

XXVI.

420.

Cicero Atticusnak üdvet!

Minthogy alkalmam van embercüd által küldenl levelet, nem mülasztom el azt, noha írnl valóm nlnsen. Te nekem már ritkábban is, rövidebben is írogatsz, mintsem szoktál volt; hihető, mert semml nlnsen, miről föltehetnéd, hogy olvasnom, vagy hallanom jó ízfen esnék. De azért mégls szeretném, hahogy törtévnén valami, akárml legyen, megírnád. Rám nézve azonban csak egy kívánatos: *ha a béke íránt* ¹⁾ lehetne végezni; hanem ehez semml reményem slnes. Mégls, mert te néha kissé ezélsasz reá, remélnl késztetesz azt, ml óhajtnl allg szabad. Azt mondják, hogy Philotimus sextilishó 13-kán itt lesz ²⁾, semmlt felőle többet nem tudok. Kérlek, mlket múltkor írtam, azokra válaszolj. Nekem csak annyl íő kell, hogy e legroszabb helyzetben egyetmást előkésztsek — én, a kl soha semmlben előrelátó nem voltam! Éljl szerencsésen.

Brundisiumban, quintilis 22-kén 706.

A. XI. 24.

XXVII.

421.

Cicero Atticusnak üdvet!

Ml nekem régóta (s már Tulllának is két ízben) írtál felőlem, érzem, hogy igaz. Nyomorúságot — bár úgylátszik, hozzá többet nem adhatnl — tetézl az, hogy mlőm a legsúlyosabb bántalmat szenvedem, nem csak haragunnom, de fájdalmat mutatnom

¹⁾ Caesar és a pompeianusok közt.

²⁾ Sextilis 12 kén már megjött, mlnt a 423-ik levélből láthatnl.

sem szabad büntetlenül ¹⁾). Ezt tehát túrnünk kell. Ámbár ha túróm is, mégis azt kell majd szenvednem, mi végett, hogy meg ne essék vigyázatra intesz ²⁾). Mert olly vétket követtem el, a mellynek, úgy látszik, bármilly köztársaság s bárminő nép mellett, hasonló következménye lenne ³⁾.

De már saját kezemmel folytatom ⁴⁾); mert mi most jön, arról titkon kell szólni. Gondolkodjál, kérlek tovább is a végrendelet felől, melly akkor tétett, mikor az asszony már felakadni kezdett ⁵⁾. Nem hinném, hogy azon megindúltál volna; mert hiszen téged meg nem kért ⁶⁾), valamint engem sem. De ha úgy volna is, miután már szóba elegyedtel ⁷⁾ figyelmeztessd őt, hogy bízson meg valakit, a kinek vagyona e háború által nincs veszélyeztetve. Legjobb szeretnélek téged ⁸⁾), ha Tullia is bele egyeznék; kitől azonban szegénytől titkolni akarom, hogy e részben félek ⁹⁾). Mi ama másikat ¹⁰⁾ illeti: tudom ugyan, hogy most semmit eladni nem lehet;

¹⁾ Alig szenvedhet kétséget, hogy e hely itt Dolabellára vonatkozik, kitől Cicerónak Caesar kedvéért még most mindent elnyelnie kellett.

²⁾ Hogy t. i. Caesar velem rosszul ne bánjon. Ettől a jó Cicerónak félni szerintünk semmi különös oka nem volt.

³⁾ Azaz: Caesar haragunni fog rám, hogy ellene küzdöttem; a pompeianusok gyűlölni fognak, hogy őket elhagytam.

⁴⁾ És így eddig a levelet dictálta Cie. Hanem itt egy pár sor fölötté meg van rongálva; azért a *varius* és commentár is többféle. Wieland egyet sem lelt elfogadhatónak. Minket a tőlünk választott kielégít.

⁵⁾ Mikor Terentia (mert róla van a szó) házi ügyeivel már zavarba jutott.

⁶⁾ Jó tanácsért és gyámolításért.

⁷⁾ Terentiával a végrendelet iránt.

⁸⁾ Megbízatni általa.

⁹⁾ Miszerint a végrendeletileg neki esendő rész, a háború miatt, veszélybe juthat.

¹⁰⁾ T. i. az e: üst és bútorok eladását, a mi végett a 416-ik levélben megkérte.

de lehet eldugni és félretenni azokat, hogy a pusztulástól, melly bekövetkezik ¹¹⁾, megóva legvenek. Mert midőn azt írod, hogy nekem az enyim, Tulliónak a tied készen áll: *a tied* felől elhiszem, hanem az enyim mennyire mehet ¹²⁾? Mi pedig Terentiát illeti (elhallgatok számtalan egyebet), kell-e még több ennél? Te azt írtad, vegyek fel 12,000 sestertzet, hogy ennyi van még a pénzből. Ő küld 10,000et s azt írja mellette: *ennyi a mi maradt*. Mikor még e kevésből is ezt a keveset lehúztá, elképzelhetd, az egészről mint intézkedhetett ¹³⁾.

Philotimus nem csak felém sem jött, de még levél, vagy izenet által sem tudósít, mit végzett. Az Ephesusból jövők azt mondják, hogy látták őt ottan törvény előtt megjelenni saját pöreiben, melylyek (mint ez valószínű) alkalmasint Caesar megjövételéig el lesznek halasztva. És így azt gondolom, vagy semmi nincs nála, a mit hozzám hamarjában meghozandónak tartana s hogy e szerint még inkább meg vagyok vetve ¹⁴⁾; vagy ha volna is nála afféle: azt, mielőtt minden dolgait végezné, nekem kézbesíteni eszébe sem ötlik. E miatt nem csekély bossúságot érek ugyan, de mégsem akkorát, mint talán kellene. Mert semmit rám nézve kevésbbé érdekesnek nem tartok, mint azt, mi jön onnét. Hogy miért? azt te, jól tudom, ált fogod látni.

¹¹⁾ Félt, hogy a fővárost ki fogják rabolni, hallván, hogy ott merő felfordultság uralkodik, mindennap emberölések, gyújtogatások történnek, és hogy az egymással veszekedő néptribunok Dolabella s Trebellius, Roma alkalmasb állomásait már fegyveres néppel rakták meg.

¹²⁾ Mennyit tehet.

¹³⁾ Azaz: bizonyosan végintézetében, mind irántam, mind leánya iránt igazságtalan volt.

¹⁴⁾ Caesartól, ki Philotimus által egy pár sorral megtisztelni méltónak nem tartott.

Intesz, hogy arczomat s beszédemet az időhöz alkalmazzam. Noha nehéz: mégis reá kényszeríteném magamat, ha gondolnám, hogy segít rajtam valamit. Miután azt írod, hogy nézeted szerint, az afrikai ügy levelek által elintézhető: szeretném, ha megmondanád, mi okon vélekedel így. Nekem eszem ágában sincs, hogy azt lehetőnek tartsam; hanem azért, ha lesz, a mi némi vígasztalást nyújthat, kérek, megírd nekem. Ha ellenben, mint én látom, semmi nem lenne is, közöld azt is. Én veled, hogyha valamit hamarabb meghallani találok, közölni fogom. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, sextilis 6-kán 706.

F. XIV. 23. XXVIII. 422.

M. T. Cicero, Terentiájának sok üdvet!

Ha jól vagy, örvendek; én jól vagyok. Még sem Caesar érkezteről, sem ama levélről¹⁾, a melly Philotimusnál lenni mondatik, semmi bizonyost nem tudok. Ha valami tudva lesz előttem, azonnal értesítelek. Egészségedre ügyelni el ne felejts. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, sextilis 11-kén 706.

F. XIV. 24. XXIX. 423.

M. T. Cicero, Terentiájának sok üdvet!

Ha jól vagy, örvendek; én jól vagyok. Vettem végre a Caesar levelét¹⁾, melly eléggé nyájas. Ma-

¹⁾ V. ö. a 417 és 421-ik levv.

¹⁾ A levél, mellyben ezt kétségkívül ugyan ez nap Atticusnak is megírta, elveszett; miután a hozzá legközelebb intézett 425-ik levélben a felől szót sem tesz.

gáról azt mondják, előbb mintsem vélik, meg fog érkezni. Mihelyt azt, hogy elébe menjek-e, vagy itt ²⁾ várjam be őt, elhatároztam, értesíteni foglak. Szeretném, ha nekem a levélvivőket minél hamarább vissza küldenéd. Egészségedet gondosan ápold. Éljen szerencsésen.

Brundisiumban, sextilis 12-kén 706.

F. XV. 15.

XXX.

424.

M. T. Cicero, C. Cassiusnak sok üdvet! ¹⁾

Noha mind kettőnkkel a béke reménye és polgárvértől irtózás hagyatta ott a makacs háborút ²⁾; mégis, mivel e lépésnek, úgy látszik, kezdője én valék: talán több felelőséggel tartozom irántad, mintsem a mennyit tőled várhatok. Ámbár, mint gyakran meg szokott fordúlni eszemben, az én bizalmas közlekedésem veled s a tied én velem, bírt volt mindkettőnket arra a nézetre, miszerint jónak talál-

²⁾ Brundisiumban.

¹⁾ Cicerónak *ad Familiares* írt levelei közt nem egy találtatik, mely maga nemében valódi remekmű s azért különös figyelmet s tanulmányozást érdemel. Ez a levél is itt olyan. Cassius Longinus kihez szól, 700-ban Crassus proconsul quaestora volt Syriában és annak eleste után ő védte meg a tartományt a parthusok ellen. A polgári háborúban eleinte Pompeius részén állt s mint sicíliai hajóhadparancsnok sok dolgot adott Caesarnak; hanem a mint a fatalis pharsaliai csata után, Pompeius haláláról értesült, azonnal egyenest Caesarhoz általment; később Caesar meggyilkolásában M. Brutussal fő részt vett, végre ugyan e jó barátjával együtt a Philippinél történt ütközet alatt ő is maga gyilkosa lett. Akkor midőn hozzá e levél íratott, nagy kegyében állt Caesarnak, s úgy látszik Cic. nem egyébért kereste meg őt e remek iratával, minthogy ez úton személyét általa Caesarnál szépen kimosassa s ennek egész kedvét megnyerhesse. De Cic. e szándékát, merő önzetlen színt játszó elbeszélő modorába oly mesterségesen be tudja burkolni, hogy azt csak a majd egészen elolvasott levél végső szavainál kezdjük észrevenni.

²⁾ A pharsaliai csata után.

lók hogy egy csata, ha nemis az egész ügyre, de legalább a mi határozatunkra nézve, döntő legyen ⁵⁾. És e gondolkodásunkat soha senki komolyan nem is rosszalta; kivéve azokat, kik azt hiszik, hogy jobb a köztársaságnak végkép eltöröltetnie ⁴⁾, mintsem megcsonkítva s elerőtlenítve maradnia fenn ⁵⁾. Én, részemről, annak elenyészéséből magamnak ugyan legkisebb reményt nem alkottam: hanem maradványaiból igen. Azonban olly dolgok következtek be, miknél, nagyobb csoda, hogy megtörténhettek, mintsem hogy bekövetkezésüket előre nem láttuk s mert emberek vagyunk, meg nem jósolhattuk. Én megvallom, akkép okoskodtam, hogy amaz, úgy szólván, végzetszerű csata után ⁶⁾, mind a győzők a közös jóllétről, mind a győzöttek a magokéről fognak gondoskodni ⁷⁾ s úgy hittem, ez mindenik a győző gyorsaságától függ. Ha ez megtörténik: szintolly kegyelemben részesül Afrika, minőt tapasztalt Asia s minőt Achaia ⁸⁾ is, ha jól emlékezem, a te közbenjárásod és szószólásod folytán. De el lévén szalasztva az idő, mellytől főleg a polgárháborúban legtöbb függ, a közbe jött év némelyeket arra bírta, hogy győzelmet reméljenek; másokat meg arra, hogy a meggyőztetést se vegyék semmibe és mind ezen bajokért a vétek a sorsot terheli. Mert ki gondolhatta, hogy vagy e háborút az *alexandriai* olly hosszúra fogja nyújtani, vagy egy nem tudom, mi-

⁵⁾ Úgy, hogy azontúl a háborúban részt ne vegyünk.

⁴⁾ Pompeiusnak teljes megsemmisítése által.

⁵⁾ Caesar kényuralma alatt.

⁶⁾ Érti a pharsaliait.

⁷⁾ Iparkodnak békét kötni.

⁸⁾ Vagyis a pharsaliai csata után Caesart e tartományokban bocsánatért fölkeresett pompeianusok.

féle Pharnaces Asiát rettegésbe hozza? Mi azonban, egyenlő gondolkozásunk mellett, különböző sorsban részesültünk. Mert te emehez a párthoz állottál, hogy mind tanácskozásaiknál ott lehess ⁹⁾ mind — mi az aggodalmat enyhíti — a jövőt észszel előre láthasd. Én, a ki siettem, hogy Caesart Italiában láthassam (mert erre számoltunk) és őt, ki sok becsületes férfiakat ¹⁰⁾ megtartott, visszaérkeztek a békére, mint mondani szokás, *futásában sarkantyúzom*: tőle legtávolabb vagyok és valék. És itt hányódom, vetődöm Italianyögdelése s a főváros siralmas panaszaik között ¹¹⁾, mellyeknek, meglehet, én egy, te másfelől, kiki a maga részéről, valami segélyt nyújthatánk vala, ha a gazda honn volt volna. Kérlek tehát, hogy irántam való állandó szívességedhez képest, írnád meg nekem, mi a nézeted, mint érzesz és mit vélsz várhatónak vagy teendőnek részemről? Nagy súlya lesz levelednek nálam s vajha annak az elsőnek, mellyet Luceriából küldöttél ¹²⁾, szót fogadtam volna; akkor díszes állásomat, legkisebb baj nélkül megtarthatám vala.

Brundisiumban, sextilisben, 706.

⁹⁾ Cassius Caesarral a Hellespontuson találkozáván, magát neki nemcsak megadta, hanem oldala mellett is marad.

¹⁰⁾ Kiket győzedelme a Pompeius-pártból hatalmába ejtett.

¹¹⁾ Miket Caesar zsarnok helyettese Antonius, úgy Coelius s Dolabella néptribunok botránys eljárásaikkal okoztak. V. ö. *Philipp.* II. cap. 25.

¹²⁾ Mikor ott két évvel ez előtt Pompeiusnál valál s mellyben tanácsoltad, hogy Italiában maradjak.

A. XI. 20.

XXXI.

425.

Cicero Atticusnak üdvet!

Sextilishó 16-kán, huszonnyolczadnapra érkezett ide meg Seleucia-Pieriából ¹⁾ C. Trebonius; ki azt mondja, látta Antiochiában az ifjú Quintust Caesar-nál Hirtiussal együtt és hogy ők Quintus részére ²⁾ a mit kívántak, legkisebb nehézség nélkül megnyerték. Jobban örvendenék ezen, ha a tőlök kinyertekre ³⁾ biztos reményt építhetnénk. Hanem más oldalról félnünk lehet, nem csak egyebektől, de még tőle magától is, miután az, mi általa, mint urunk által adatik, csakis az ő kényétől függ. Megbocsátott Sallustiusnak ⁴⁾ is. Általában, amint mondják, ő senkitől meg nem tagadja azt és épen ez gerjeszt gyanút, hogy a vizsgálat elhalasztatik. M. Gallius ⁵⁾, Quintusnak fija, Sallustiusnak a rabszolgákat visszaadta. Ő ⁶⁾ azért jött, hogy a legiókat Siciliába vigye ált, hova Caesar azonnal megy utána Patraeból. Ha ezt teszi: úgy én valahova közelebb vonúlok, mit bár előbb cselekedtem volna. Válaszodat azon levelemre, a mellyben legutóbb tanácsodat kértem, erősen várom. Isten veled.

Brundisiumban, sextilis 17-kén 706.

¹⁾ Syriában kilencz *Seleucia* nevü város lévén, megkülönböztetés végett, mindenik még egy melléknevet is viselt. A *Pieria*, mellyről itt szó van, Antiochia és Apamea szomszédságában fekütt volt.

²⁾ Cic. testvére, az idösb Quintus értetik.

³⁾ Mellyekről Cic. Caesar nyájjas levéléből már akkor értesült.

⁴⁾ Alkalmasint a történetíró értendő.

⁵⁾ Caesar táborában hadtribun; Sallustiustól mint pompeianus tól, rabszolgáit elvette; most pedig, mivel az Caesarnak meghódolt, a szolgákat neki szépen visszaadta.

⁶⁾ T. i. Gallius.

A. XI. 21.

XXXII.

426.

Cicero, Atticusnak üdvet!

Sextilis 21-kén kelt soraidat 27-kén vettem s a Quintus rút tette miatt szenvedt régibb fájdalमत, mellyet már levetkeztem volt, olvasván levelét ¹⁾), újra a legnagyobb mértékben érzettem. Bár sehogysen tehetéd is, hogy nekem e levelet meg ne küldd: mégis jobb szeretném, ha meg nem küldötted volna.

Arra nézve, mit a végrendeletről írsz, te lásd, mit és miként. A pénz felől az asszony is ²⁾ úgy írt hozzám, mint én hozzád múltkor s ha szükség lesz, ellátom magamat abból, a mire útalsz.

Ő ³⁾), úgy látszik, september 1-én nem lesz Athenaeben. Mondják, sok késeleli Asiában s leginkább Pharnaces ⁴⁾). Azt is beszélük még, hogy a XII-ik legio, mellyhez Sylla először ment ⁵⁾), kövekkel kergette el az embert. Egyről sem hiszik, hogy megmozdúljon. Magáról ⁶⁾ azt vélik, hogy Patraeból egyenest Siciliába indul. Hanem ha ez való: akkor erre ⁷⁾ kell neki jönnie. Bár inkább más felé; mert úgy innét menekültem volna. Most félek várnom kell

¹⁾ Kétség kívül e levelét Quintus a bátyához és nem Atticus-hoz írta; mert különben Atticusnak nem lett volna szüksége vele Cicerót megszomorítania.

²⁾ T. i. Terentia. Szó van pedig azon 12,000 sestertzről, melyet Atticust utalványára, Terentia Cicéronak tartozott volna küldeni, de a melly helyett csak 10,000-et küldött.

³⁾ Az örökös *ille*—mondja Wieland. Ki ne találná ki, hogy Caesarról beszél?

⁴⁾ A ki Pontust elfoglalta s mint látszott, háború nélkül oda hagyni sem akarta.

⁵⁾ Azért, hogy a legiókat Siciliába vigye át, hova Caesar Patraeból menni szándékozott.

⁶⁾ Caesarról.

⁷⁾ Brundisium felé.

s túrnöm itt vesztetre, egyebek közt még a hely egészségtelen voltát is.

Intesz, hogy arra ügyeljek, mint alkalmazzam az időhez magamat. Tenném, ha a körülmény engedné s valahogy lehető volna. De a magam nagy hibái s az enyimek annyi bánatalmai ⁸⁾ mellett, sem valami hozzám méltót tenni, sem színeskedni nem tudok. Sylla tetteit hozod például ⁹⁾. De azoknál minden a maga uemében igen dicséretes ¹⁰⁾, csak kissé kevesebb mérséklettel intézett volt. Ezek ellenben olyanok, hogy én, magamról megfeledkezve, inkább azt óhajtom, a mi hasznosb mind azoknak, a kiknek érdekét az enyimnek néztem ¹¹⁾. Te azonban, kérlek, írj nekem minél gyakrabban; annál inkább, mert kívülötted más senki nem ír és habár minden írna is, a te leveleidet várnám legjobban. Azt mondod, hogy ő érettem Quintus iránt engeszteltebb leend. Már a múltkor írtam neked, hogy Quintus fíjának azonnal mindent megadott; felőlem említést sem tett. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, sextilis 27-kén 706.

A. XI. 22.

XXXIII.

427.

Cicero Atticusnak üdvet!

A csomót Balbus postása pontosan kezemhez szolgáltatta, noha te utóbbi soraidban aggódni láttá-

⁸⁾ Érti a két Quintust, és talán Terentiát is.

⁹⁾ Mintha akkor is így lett volna.

¹⁰⁾ Mert Sylla célja volt a tanácsot s aristocriatiát ősi alkotmányos jogaiba visszahelyezni, miért is a köztársaság minden jelesb férjfiái hozzá csatlakoztak.

¹¹⁾ Azaz: óhajtja, hogy a pompeianusok győzzenek, mert ezek érdeke volt egy az övével.

tol, hogy tán azokat a leveleket meg sem kaptam. Bizony jobbszeretném, bár soha kezemhez ne jutottak volna ¹⁾. Csak fájdalمامat növelték azok és ha valakihez tévedtek volna is ²⁾, semmi újat nem hozának vala. Hiszen minek van akkora híre, mint az ő irántam való gyűlölködésének s efféle leveleinek? mellyeket, úgy látszik, Caesar sem azért küldött meg nekik, mintha az ő gonoszságát botrányosnak lenné, hanem hihetőleg azért, hogy bajaim annál ismeretesebbek legyenek ³⁾. Azt írod, félsz, azok neki ártalmára lesznek ⁴⁾ és hogy ezt orvosolni kellene. De hisz azt sem engedte meg, hogy érette őt megkérjük; a mit részemről nem bánok; inkább sajnálom azt, hogy nekünk az illyes kegyek semmit sem használnak.

Sylla, úgy gondolom, holnap itt lesz Messalával. Futva mennek hozzá ⁵⁾, elkergettetvén a katonáktól; kik azt mondják, egy lépést sem tesznek, míg csak a magokét ki nem kapják ⁶⁾. Ő ⁷⁾ tehát erre jön; mit nem is gondoltak; noha későcskén. Mivel útjait úgy ejti, hogy a városokra több napokat szá-

¹⁾ Szó van arról a csomagról, mellyben a Quintustól bátyja ellen Caesarhoz intézett levelek voltak foglalva. Caesar ezen leveleket megküldötte Oppius- és Balbusnak; ezek oda adták Atticusnak; Atticus pedig mindnyáját Cic. kezéhez szolgáltatta.

²⁾ Úgy látszik, Atticus e kellemetlen levelek megküldését azzal indokolta Cic. előtt, miszerint félt, hogy különben más valaki kezébe találnak jutni.

³⁾ No már ezt a nemes lelkű Caesarról nem hiszszük; róla illyet föltenni, Cicerónak sem volt legkisebb oka; ezt vele csak is túlságos érzelősködése mondathatta.

⁴⁾ Már mint Quintusnak Caesarnál.

⁵⁾ Sietnek Caesarhoz, ki által azért küldettek Italiába, hogy onnét a legiókat Siciliába vigyék ált; de ezektől rosszul fogadtattak. V. ö. a 426-ik lev.

⁶⁾ A Caesartól nekik ígért zsoldot.

⁷⁾ Caesar.

mít. De akármit intézi is: Pharnaces őt késleltetni fogja, Mit gondolsz hát reám nézve? Mert testem már alig állhatja ki itt ezt a nehéz levegőt, melly kínszenvedésemben még sínlődést is hoz rám. Nemde a hozzáménőket ⁸⁾ bizzam-e meg, hogy szóljanak érttem s magam közelebb vonúljak? Kérlek, fontold meg ezt és engem (mit eddig többszöri kerésemre sem tettél) segíts tanácsoddal. Tudom, hogy az nehéz: hanem mennyiben a rossz helyzet engedi ⁹⁾. Az is nagy fontosságú rám nézve, hogy téged lássalak. Bizonyosan megyek valamire, ha ez megtörténik. A végrendeletet, mint írod, szemmel tartsd.

Brundisiumban, september 1-je körül 706.

F. XIV. 22.

XXXIV.

428.

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvet!

Ha jól vagy, örvendek, én jól vagyok. Minden nap várom postásainkat ¹⁾ kik ha megérkeznek, talán bizonyosabb leszek benne, mit kell tennem s téged azonnal értesítelek. Egészségedre gondosan ügyelj. Élj szerencsésen.

Brundisiumban, september 1-én ²⁾ 706.

⁸⁾ Ú. m. Syllát és Messalát.

⁹⁾ Mondd, mi lenne legjobb?

¹⁾ Kiket vagy magához Caesarhoz, vagy barátjaihoz küldött volt.

²⁾ T. i. az akkori időszámítás szerint; mert különben ez a nap a mi naptárunkban június 4-kének felel meg. Ezután kevés nap múlva Caesar, előbb hogysem gondolhatták volna, Tarentumban termett, s a mint innét Brundisium felé menne, Cicero az útban elébe jött; kit midőn Caesar meglátott, leszált, őt nyájasan köszöntötte s mint Plutarchus mondja, vele jó darabig csak magával beszélgetve folytatta az utat; s megengedvén neki, hogy a hova tetszik oda mo-

F. XIV. 20.

XXXV.

429.

M. T. Cicero Terentiájának sok üdvet!

Gondolom, 7-kén, vagy 8-án Tusculanumba érkezem. Készen várjon ott minden. Mert talán többed magammal megyek s mint hiszem, hosszabban fogunk ott időzni. Ha a fürdőházban kád nem volna : legyen, — úgy egyéb is, mi az élelemhez és kényelemhez szükséges. Élj szerencsésen.

Venusinumból, october 1-én 706.

F. XV. 21.

XXXVI.

430.

M. T. Cicero, Treboniusnak sok üdvet!

Mind leveledet örömmel, mind a könyvet ¹⁾ nagy gyönyörűséggel olvastam : de mégis ez élvezetnél fájdalmat éreztem a felett, hogy midőn bennem vágyat gerjesztél bővebb társalgásunk iránt (mert a szeretet közöttünk bővebb nem lehetne), akkor tőlem elmégsz ²⁾ s engem olly nagy epedésbe ejtesz, hogy csak azt az egy vígaszt hagyod számomra, majd távollétünkben az egymás után sovárgást gyakori és hosszas levelekkel fogjuk enyhítgetni; mit nem csak részemről neked, de részedről is magamnak merek is ígérni, miután semmi kétséget nem hagyta hátra

hessen, Cic. előbb villait járta be és azután Romába ment. Caesar pedig december 27 kén (az az october 6-kán) Lilibacumnál hajóra szállván az afrikai háborúra indult.

¹⁾ Cic. számos élezei s elmés mondatai, talpraesett voltakért köztetszésben részesültek s majd minden ember szájában forgottak; de a kézről kézre adás által sok belőlök elkoptatva, ferdítve s credeti alakjából kivetkeztetve lön. E körülmény Treboniust arra az ötletre vitte, hogy Cic. összes elmés mondatait és tetteit egybegyűjtve s ismertető észrevételekkel kísérve, egy külön könyvben kiadja. Erről a könyvről van itt szó.

²⁾ Caesar parancsából Hispaniába propraetorúl.

bennem az iránt, mennyire szeretsz engemet. Mert ha mellőzők is mindent, mit a hon szeme láttára tettél, midőn ellenségeskedéseimben osztoztál³⁾, midőn engem a népgyűlésekben védtél, midőn mint quaestor. ügyemben és a köztársaságéban⁴⁾, a consulo-
 lok tisztét⁵⁾ magadra vállaltad, midőn quaestor létedre a néptribunnak⁶⁾ nem engedté, noha tisztársad engedett⁷⁾; ha felejténem is amaz újabbakat, mik mindenkor emlékezetemben lesznek, hogy milly nagy volt aggodalmad érttem táborozásomkor⁸⁾ milly nagy örömed visszatértemen, milly nagy keserűséged s fájdalmad, midőn hozzád keserűségeim s szenvedéseim híre eljutott, hogy még Brundisiumba is hozzám jöttél volna, ha rögtön Hispaniába nem küldetél vala; ha, mondom, ezeket mellőzném is, miket annyira illő becsülnöm, a mennyire az életet s üdvemet becsülöm: az a könyv, melyet nekem küldöttél, milly nagy jelét viseli szeretetednek! Először is, hogy előtted mind szépnek tetszik az, a mit én mondtam, mi, meglehet, másoknál nem úgy van. Azután, hogy akár szépek, akár nem szépek is azok, a te előadásodban legkellembekké válnak, sőt még mielőtt a sor reám kerülne, már majdnem

³⁾ Clodius-t és czimboráit te is ellenségeidül nézvén.

⁴⁾ Midőn t. i. Clodius magát a patricius osztályból erővel a plebeius osztályba akarta által tetetni.

⁵⁾ Afranius és Metellus consulokét; de talán csak az elsőt akarta érteni; mert Dio azt mondja, hogy Metellus a Clodius plebeiusá avatztatásának ellenszegült.

⁶⁾ C. Herenniusnak, ki mint maga Cic. a 23-ik levélben beszéli, néptribunságában P. Clodius plebeiusá avatztatása mellett dolgozott s azt akarta, hogy e tárgyban a Márstéren egybehivandó összes nép szavazata határozzon.

⁷⁾ Trebonius 693-ban Q. Caccilius Metellus Creticussal együtt volt quaestor s e hivatalát, mint mondják, különös szigorral vitte.

⁸⁾ Midőn a háború alatt Pompeiushoz mentem.

minden nevetés ki van merítve ⁹⁾ általa. Ha ezek leírásánál semmi mást nem tettél volna, mint a mit tenned szükség volt, hogy azalatt csak én rólam gondolkodtál, egy ércz szobor volnék, ha nem szeretnék. Miután pedig azokat, miket írásba foglaltál, legnagyobb szeretet nélkül ki sem gondolhattad: nem képzelem, hogy valaki magát jobban szeretesse, mint ahogy te engem. Melly szeretetedet (vajha tudnám egyébbel is) szeretettel bizonyosan viszonzni fogom; de a mivel te, remélem, magával is meg fogsz elégedni.

Most leveledre ¹⁰⁾ térek ált; mellyre, bár terjedelmesen s kedvesen van írva, nincs sok válaszolni valóm. Mert először: arról a levélről, mellyet Calvusnak küldöttem, szintűgy nem gondoltam, mint erről, mellyet itt olvassz, hogy világ elébe jusson. Másként írjuk, a mit csak azoktól, kiknek küldjük, másként a mit sokaktól olvastatni gondolunk. Azután, hogy elmetehetségét nagyobb dicséretekkal halmoztam, mintsem te azt jogszerűleg tehetőnek véled, egyik okom az: mert úgy ítéltem. Ő élesen gondolkodott; bizonyos modort követett ¹¹⁾ — minél ha ítéletében, mellyben különben erős volt, tévedett is ¹²⁾, azt mégis elérte, hogy tetszésre talált. Sok és mély

⁹⁾ „Ezt én nem értem“, jegyzi meg e helyre a híres commentator *Ernesti*. De bizony pedig érthetni. Mert az egész csak annyit tesz: Trebonius a maga könyvében Cic. adomáinak okait és alkalmait olly mulatságosan adja elő, hogy már azon az olvasó, magát még mielőtt az adomákra kerülne a sor, jól kinevetheti.

¹⁰⁾ Mellyben Trebonius csodálkozását fejezte ki a felett, mint dicsérhette Cic. *C. Liciniust Calvus* a hozzá intézett levélben, mint valami különös szónokot.

¹¹⁾ Az úgynevezett *atticail*, mellyről Cic. szónoklati munkáiban bővebben beszél.

¹²⁾ V. ö. *Brut. cap. 82. It. Quintilian. lib. X. cap. 1. 25.*

tudománynyal bírt : erő nem volt benne. Erre buzdítottam hát őt. A serkentésre és tüzelésre pedig legtöbbet ér , ha dicsérjük azt, a kit buzdítunk. Ím ez ítéletem s nézetem Calvusról. *Nézetem*: hogy őt buzdítás okáért dicsérjem ; *ítéletem*, hogy elmetehetőségéről fölötte jó véleménynyel voltam.

Nincs más hátra, mint hogy útagon jó kívánással kísérjelek ; visszajöttödet reménynyel ¹³⁾ várjam ; távolléted alatt emlékbem tartsalak s utánnad való epedésemet levelek küldése s vétele által enyhítsem. Téged viszont arra kérlek, hogy irántam való szíveségeidről s szolgálataidról gyakran emlékezzél, miket felejteni ha neked szabad is, nekem vétek lévén, engem nemcsak jó embernek fogsz találni, hanem meg fogsz győződni arról is, hogy általam legnagyobb mértékben szeretettel. Élj szerencsésen.

Romában, decemberben 706.

¹³⁾ Azaz : jó reménynyel.

KILENCZEDIK KÖNYV.

*C. Julius Caesar III. s M. Aemilius Lepidus consul-
ságuk alatt írt levelek.*

F. IX. 1.

I.

431.

M. T. Cicero, M. Terentius Varrónak üdvet!

Atticushoz küldött leveledből, melyet ő előttem fölolvastott, értettem, hol és miként vagy; hanem hogy téged mikor láthatunk, arra nézve ugyane levélből semmit kivenni nem tudtam. Kezdem mégis remélni, hogy érkezésed közelget s vajha vígasztalásomra szolgálna ez! Mert ámbár annyi oldalról s olly nagy bajoktól zaklattatunk is, hogy senki, ha nem sült bolond, bármi könnyebbülést nem vár: talán mégis vagy neked én rajtam, vagy nekem te rajtad lehetne valamiben segíteni. Mert tudnod kell, hogy én, mióta a fővárosba jöttem, régi jóbarátainkkal, vagyis könyveinkkel ismét kibékültem; bár használatukkal nem azért hagytam volt is fel, mintha rájok haragudtam volna, hanem, mert egy kissé megszegyellém magamat előttök. Azt vettem észre tudnillik, hogy midőn a leghűtelenebb társakkal a leg-

viszályosb dolgokba ¹⁾ elegyedtem, nem eléggé fogadtam szót oktatásaiknak. Ők nekem megbocsátanak, az egykori társalgásra ismét visszahívnak és téged, ki abban megmaradtál, nálamnál bölcsőbbnek vallanak. Miután hát velek ki vagyok békülve: hiszem, illő remélenem, hogy ha téged látni foglak, valamint azokon, mik most nyomnak, úgy azokon is, mik még ránk várnak, könnyeden keresztül esem. Azért is akár Tusculanumban, akár Cumanumban, akár (mit legkevésbé szeretnék) Romában kívánsz magadhoz: csak együtt lehessünk, megfogom mutatni, hogy az mindkettőnknek igen jól fog esni ²⁾.

Romában, 707 elején.

F. VI. 22.

II.

432.

Cicero Domitiusnak! ¹⁾

Nem az tartóztatott, hogy hozzád, mióta Italiába érkezted, levelet ne küldjek, mert te sem írtál nekem

¹⁾ Semmi alapos okát nem látjuk annak, miért kelljen itt — mint némelyek akarják — a *res turbulentissimae* kifejezést Cicéronak Clodiussal volt viszályaira értenünk; s nem inkább azt hinnünk, miszerint vele Cic. azon állapotra céloz, mellyen a Pompeius dolgait találta; midőn a helyett, (mit Varro tett s Caesar neki többször tanácsolt) hogy szépen honn, jószágain maradt s könyveivel foglalkozott volna, hosszas tévovázás után egyszerre Pompeius táborába Dyrrhachiumba ment s e rögtönzött lépés által e párt nyílt harczosává lett. Csak olvassuk figyelemmel e levelet, s ne feledjük mellette, hogy Cic. több legderekabb munkáit (mint pl. *de Republica* és *de Oratore*) részint ellenségének Clodiusnak éltében, részint hamar annak halála után, 659-től 702-ig dolgozta, ettől fogva pedig töle egy felől illiciai proconsulása az üres időt, másfelől a polgárháborúban játszott political szerepe a benső nyugalmat, mi a Musákkal társalgáshoz szükséges, teljesen megvonta: azonnal önként kitétszik, hogy itt Cicéronak nem Clodius galibáji forogtak eszében, hanem az mit mondtunk.

²⁾ Akárhol jöjjünk is össze.

¹⁾ Fija a consularis L. Domitiusnak s nagyapja Nero imperatornak. Lásd: a *Tört. Mut.*

semmit is; hanem, mert sem neked mit ígérjek — magam is szűkölködvén mindenben — vagy mit javasoljak, midőn enmagamnak tanácsot adni nem tudok, — sem hogy illy nagy bajok között mi vígasztalással álljak elő ki nem találhattam. Mindez most sincs ugyan jobban, sőt még sokkal rosszabbúl van: mégis jobbszeretek habár türes levelet is, mint semmit sem írni. Még ha azt látnám is, hogy te a köztársaságért többet mertél vállalni magadra, mintsem a mennyinek megbírnál felelni: akkor is mindenmód arra intenék hogy az adott föltét mellett, akár millyen lenne is az, magadat életben megtartsd. Most pedig, midőn helyes és férjfiás elhatározásodnál azt tűzted ki végpontúl elődbe, mit maga a sors is küzdelmeink hátáraúl szánt volt: régi viszonyunkra és barátságunkra s hozzád való végtelen szerete-temre, úgy a tiédre is, melly irányomban hasonló, kérek s kényszerítlek, hogy magadat nekem, szülődnek és hitvesednek s minden tiednek, kik előtt legdrágább vagy és valál mindig, életben megtartsd; saját jóllétedről és a tiedéről is, kik tőled függenek, gondoskodjál, hogy amit tanultál és ifjúságodtól fogva a legbölcsebb férjfiaktól a legszebben előadva emlékezetedbe s eszedbe foglaltál, most fordítsd hasznodra; és kiket a legnagyobb rokonszeny s legtöbb szolgálatok által hozzád kapcsoltak közül elvesztél, azok híjját, habár nem egykedvűleg is, de férjfiásan tórd. Részemről mit tehetek, nem tudom; vagy inkább, hogy keveset tehetek, érzem: hanem azt mégis fogadom neked, hogy valamit jóllétetre s becsületre nézve hasznosnak látandok, olly készséggel teljesítem, milly készséget, szívességet te mindig mutattál az én dolgaimban. Ez érzelmemet anyádnak,

ama ritka jóságú nőnek is, ki téged úgy szeret, kijelentettem. Ha hozzám valami végett írnál, úgy fogok benne eljárni, mint gondolom, hogy óhajtod. Sőt ha nem írnál is, azért én mindenben, mit rád nézve üdvösnek találok, a legnagyobb szívességgel, pontossággal fogok intézkedni. Élj szerencsésen.

Romában, 707 elején.

F. IV. 15.

III.

433.

M. T. Cicero, Cn. Planciusnak ¹⁾ üdvet!

Vettem kurta leveledet, melyből arról, mit tudni óhajté, nem értesülhettem; megértettem ellenben azt, miről kétségen úgy sem volt. Mert hogy a köz csapásokat milly férjfiásan viseled, ki nem tanulhattam; hogy engem mennyire szeretsz, igen is jól látom. De hisz ezt már tudtam. Ha amarról értesültem volna, válaszomat ahoz alkalmaznám. Azonban, noha előbb immár megírtam, mit megírni szükségesnek láttam: mindazáltal ez úttal is röviden megemlítendőnek vélem azt, hogy magadat semmi különös veszélyben lenni ne képzeld. Nagyban vagyunk mindnyájan, de általánosban; minélfogva sem saját kivételes sorsot kívánnod, sem az általános alól kibújni nem lehet. Azért legyünk egymás iránt olyan érzelemmel, a minővel mindig valánk, mit rólad remélni, magamról fogadni merek.

Romában, 707 elején.

¹⁾ Ugyanaz, ki Cic. iránt száműzetésekor olly sok szívességgel viseltetett; miért őt Cic. később egy ma is meglevő beszédével törvény előtt védte. Lásd: a *Tört. Mut.*

F. XIII. 29.

IV.

434.

M. T. Cicero, L. Plancusnak ¹⁾ üdvet!

Nem kétlem, tudod azt, hogy azon barátaid között, kik rád atyádról maradtak ²⁾, én hozzád a legközelebb állok; nem csupán azon tekintetknél fogva, mellyek a szorosb viszony színét viselik, hanem azoknál fogva is, mik a társalgásra és együttélésre vonatkoznak; mellyekben hogy nekem atyád irányában nagy s igen örvendetes részem volt, tudod. E forrásokból eredő érzelmem irántad az atyai barátságot még növelte is; annál inkább, mivel észrevettem, hogy mihelyt korodnál fogva megítélni tudtad, kit mennyire kell becsülnöd, engem különösen becsülni, tisztelni, szeretni kezdettél. Ide járúlt nem kis kötelessége mind tanulmányinknak, — mi már magában sokat nyom — mind azon tudományoknak és művészeteknek, mellyek olyanokat, kik egyenlő hajlamúak, önként némi barátsággal fűznek össze. Várod, hiszem, hogy e nagy fenékkerítés hova céloz. Tudd hát elsőben is: hogy én ez emlékeztetést nagy és helyes ok nélkül nem teszem. C. Ateius Capito iránt a legnagyobb barátsággal viseltetem. Ismeretesek előtted viszontagságaim. Mindennemű kitérítéseim s szenvedéseimmél C. Capitónak úgy akarata, mint tette, tekintélye és hitele, sőt még vagyona is készen állt számomra és ő nekem mind bal-, mind jó szerencsémben szolgált. Ennek rokona volt T. Antistius, ki mint sors által választott quaestor, mert föl

¹⁾ L. Munatius Plancus; Caesarnak egyik kedves embere; ki most is az afrikai háborúban mellette harczolt. Lásd: a *Tört. Mut.*

²⁾ V. ö. a 792-ik lev.

nem váltatott, Macedoniában volt még, mikor Pompeius e provinciát hadával megszállta. Antistius nem mozdúlhatott. Mert hogyha tehette volna, semmit előbbvalónak nem tekint, mint hogy Capítóhoz, a kit atyjaként szeretett, visszatérjen; kivált midőn tudta, hogy ez Caesart melly igen becsüli és becsülte mindig. Hanem ott lévén szorúlva, miben meg nem tagadhatta, szolgálatot vállalt. Mikor Apolloniában ³⁾ pénz veretett, nem mondhatom, hogy azt ő intézte — ámbár tagadni sem merem, hogy ott volt, de nem tovább, csak két, vagy három hónapig. Azontúl ő a tábornak felé sem ment s minden szolgálatot került. Kérlek hidd ezt nekem, ki tanúja vagyok. Mert ő látván ama háborúban búslakodásomat, velem mindent közölt. Azután Macedonia belsejébe vonúlt, lehető legmesszebb a tábortól, hogy semmiféle dolognál nemcsak vezetőkép működni, de még jelen lennie se kelljen. Az ütközet után egy atyafijához, A. Plautiushoz ⁴⁾ Bithyniába vette volt magát. Mikor ott Caesar őt meglátta, semmi kemény, vagy keserű szóval sem illette, hanem parancsolta, hogy Rómába menjen. De csak hamar betegségbe esett, mellyből fel sem gyógyúlt. Betegen ért Corcyrába s ott meghalt. Végrendeleténél fogva, mellyet Romában Paulus és Marcellus consulok alatt ⁵⁾ készített, vagyónának $\frac{5}{6}$ részében ⁶⁾ Capito örökös; $\frac{1}{6}$ -ában olyanok, kiknek illetve, bármellyikök legkisebb panasza nélkül

³⁾ Város Macedonia *Chalcidice* nevű kerületében; előbb *Accrothoos* nevet viselt; lakói pedig mert rendkívül hosszú kort értek, *Macrobiosoknak* hívtak.

⁴⁾ Caesar embere, ki ekkor Bithyniát és Pontust mint praetor kormányozta.

⁵⁾ És így 703-ban.

⁶⁾ Római kifejezés szerint *ex parte dimidia et tertia* — felében
Cicero Összes Leveli IV. kút.

a kincstáré lehet ⁷⁾, mi is 30,000 sestertzre megy. De ezt lássa Caesar. Téged, édes jó Plancusom, atyáddali barátságom, szeretetünk, tudományaink s mindenben teljesen hasonló életpályánk tekintetéből kérlek és pedig úgy kérlek, hogy nagyobb részvéttel, nagyobb buzgalommal nem is tehetném, vedd magadra ezt az ügyet, tekintsd az enyimnek, légy utánna, sürgesd és eszközöld, hogy C. Capito az én ajánlásom, a te buzgalmad és Caesar jóvolta által, rokonának örökségéhez juthasson. Ha ezt megnyerhetem, annyiba veendem, mintha mindazt, mit mostani kegyeltséged s befolyásod mellett, tőled kéresemmel kinyerhettem volna, számomra önként megadád vala. Remélem, segítni fogja nálad a dolgot az, mit maga Caesar legjobban tudhat, hogy Capito Caesart mindig tisztelte és szerette volt. Hiszen tanú erre maga — ismerem az ember jó emlékezetét ⁸⁾. Azért neked semmi útasítást nem is adok. Csak annyit hozz elő Capito mellett Caesarnál, mennyire őt magát emlékezni sejtended. — Mit magamra nézve kitanulni tudtam, megmondom neked. Te íteld meg, mennyit nyomhat az ⁹⁾. A köztársaságban mellyik részt s mellyik ügyet pártoltam ¹⁰⁾, miféle emberekre s osztályokra támaszkodtam ¹¹⁾ és kikkel vettem

és harmadában; vagyis az összes örökség ¹⁰⁾, részében, miután az egész *fictione iuris* 12 részből állónak vétetett.

⁷⁾ Ha t. i. Caesar *confiscáltatni* akarná; mert hihető, hogy a mellékörkösök mind pompeianusok voltak.

⁸⁾ Ligarius mellett tartott beszédében úgy nyilatkozik e részben Caesarról Cic., hogy az semmit el nem szokott felejtteni, csak vett *sérelmeit*. *Orat. pro Ligar.* cap. 12.

⁹⁾ Capito ügyére nézve.

¹⁰⁾ Tudjuk, hogy az aristokratáit vagy is a senatorokét.

¹¹⁾ Ollyan emberekre, mint Pompeius, Lentulus, a Marcellusok s társaik; aztán meg a senatori és lovagi osztály nagyobb ré-

magamat körül ¹²⁾ — nem ismeretlen előtted. De azt, kérlek, nekem elhidd, hogy ha e háború alatt tettem is valamit Caesar kedve ellen (látván, maga Caesar tudja, hogy azt csak kénytelenségből teszem) a mások tanácsa, biztatása, tekintélye után követtem el, hanem hogy higgadtabb s mérsékeltebb valék, mint ama pártnál akárki, azt főkép Capito sűgaltából cselekedtem; kihez ha többi barátaim hasonlók, talán a köztársaságnak is valamit, magamnak bizonynyal sokat használhattam volna. Ha ebben Plancusom eljárász : reményemet hozzám való jó érzelmed felől megszilárdítod, magát Capitót meg, e legháládatosb, legszivesb és legderekabb embert nagy jótéted által veled szoros barátságba hozod.

Rómában, 707 elején.

F. XIII. 78.

V.

435.

M. T. Cicero, Allienus proconsulnak üdvet! ¹⁾

Democritus Sicyonból nemcsak ismerősöm, hanem miben, kivált görögöknek, nem sokaknak van részök, legjobb barátom is. Mert az ember igen becsületes és mívelt s benne idegenek iránt a nyájasság s figyelem igen nagy, aztán engem különösen becsül, tisztel és szeret. Őt nemcsak polgártársai között, de majd egész Achaiában első embernek fogod ösmerni. Én neki csak az utat akarom ismeret-

szére. Mert úgy látszik, itt a 696-beli dolgairól van szó, midőn száműzetéséből visszahívatott.

¹²⁾ Cic. leghatalmasabb pártfogója, mind nyílt ellenei voltak Caesarnak.

¹⁾ *Proconsulnak* czímezi, noha consulságot még nem viselt. De a provinciák helytartóit a nélkül is szokták néha úgy czímezni. *Allienust* a *Bellum Africanum* írója is majd praetornak majd proconsulnak nevezi; mert Siciliában helytartói minőségben működött.

ségedhez megnyitni és előkészíteni. Ha őt magad kiösmersed: hajlamod kezes érette, hogy barátságodra s vendégszeretetedre is érdemesnek találandod. Vedd hát, kérlek, e levelem olvasása után pártfogásodba őt s igérd meg, hogy érttem mindent megteendesz. Ha továbbá, mint remélem, az embert barátságodra s társalgásodra méltónak lelted, kérlek, ápoll, szeresd s számítsd a tieid sorába őt. Ez nekem nagy tetszésre fog szolgálni ²⁾.

Rómában, 707 elején.

F. XIII. 79.

VI.

436.

M. T. Cicero Allienus proconsulnak üdvet!

Mind te tudod, úgy hiszem, mennyire becsültem C. Avianus Flaccust ¹⁾; mind én e derék s háládatos embertől magától hallottam, hogy te vele milly szépen bántál volt. Fijait, kik illy atyához méltók s nekem barátaim és kiket különösen szeretek, úgy ajánlom neked, hogy nagyobb részvéttel senkit ajánlni nem tudnék. C. Avianus Siciliában: Marcus nálunk van. Kérlek amannak ott helyben kitűntetését növelni s mind a kettőnek érdekét gyámolítani ne sajnáld. Reám nézve abban a provinciában ennél kedvesebb dolgot nem tehetsz és hogy ezt teljesítsd, fölötte kérlek. Élj szerencsésen.

Rómában, 707 elején.

²⁾ E levél tonusa nagyon elüt a Plancushoz irrottétól s épen olyan formán hangzik, mintha csak Cic. valami *clienséhez*: szólna — és talán úgy is volt.

¹⁾ Kit a 181-ik levélben Titiusnak ajánlott.

F. XIII. 10.

VII.

437.

Cicero Brutusnak ¹⁾ üdvét!

Mikor hozzád M. Varro ²⁾ quaestorod elindúlt, eszembe sem jutott, hogy ajánlásra szüksége legyen. Mert gondolám, eléggé lesz ő nálad ajánlva őseink szokása által, melly — mint nem ismeretlen előted — ezt a quaestori egybeköttetést a magzatainkali viszonyhoz legközelebb állónak tartotta ³⁾. Hanem miután ő elhiteté magával azt, hogy egy róla körülményesen írt levelemnek nálad a legnagyobb súlya leend s rám esett, hogy írnék minél részletesebben: kész valék megtenni, mit e jó barátom magára nézve olyan fontosnak képzelt. És hogy lásd, miszerint ezt megtenni tartozom is: a mint M. Terentius a forumon föllépett ⁴⁾, legott barátságomat kereste;

¹⁾ Ez az a M. Brutus, ki két évvel később Caesar meggyilkolásánál egyik fő szerepvivő lett s ki mikor hozzá Cic. e levelét írta, Caesarnál nagy kegyben állott s attól Gallia Cisalpinának propraetorává tétetett.

²⁾ Hányan nem commentálták már a Cic. leveleit. És mi még sem tanácsolnok egy fordítónak is, hogy azokból bár a leghíresbnek αὐτοῦ ἔφα-³⁾ját, minden szorosabb critica nélkül amúgy vaktában kövesse. Mennyire elhajtathatja olykor a sulykot, kitünő commentatorokkal is, a figyelmetlenség, példa reá *Manutius* és *Ernesti*, kik itt Varro alatt ama híres M. Terentius Varrot a *polygraphust* akarták érteni; holott magokból e levelekből könnyű volt tudniok, hogy Varro a *polygraphus*, ki nem régen Pompeiusnál már legatusságot s propraetorságot is viselt, most, midőn hetven évet meghaladt, quaestorságot — egy fiataloknak való kezdő hivatalt — a nálánál sokkal ifjabb, s hozzá képest csaknem gyerek Brutus alatt, nem vállalhatott. Ez a Varro, a kiről itt szó van, az öregnek legfőlebb is valami távol rokona lehetett s talán az a *Varro Atacinus* kiről Horatius (*Satyr. I. 10.*) emlékezik. Legyen; nem bánjuk.

⁴⁾ A quaestor a proconsulnak vagy propraetornak, ki mellé a sors őt juttatta, mint atyjának, akként tartozott hódolni. No még az ilyen hódolat illetet volna ám jól az *Ernesti* s *Manutius* Varrójának. Hát ez is elkerülte-e azon jó urak figyelmét?

⁵⁾ Joggyakorlat végett a *virilis togában*, mint juratusaink a k. curiánál ugyan azon célból, a magyar köntösben.

aztán, hogy megemberedett, ehhez még más két ok is járult, melly iránta bennem a jó hajlandóságot növelte. Egyik : mert ép azon szaktudományomat ⁵⁾ űzi, mellyben én még most is legnagyobb kedvemmel lelem s pedig, amint tudod, észszel s nem szorgalom nélkül; másik : mert jókor a publicanusok egyletébe állt — a mit ugyan nem szeretek, mert igen nagy veszteségeket szenvedett, hanem ezen tőlem nagyra becsült renddel ⁶⁾ való kölcsönös viszonya a barátságot közöttünk még erősbbé tette. S miután mind a két padon ⁷⁾ a legszebb bizodalomban s becsületben forgott, magát még a köztársaság e megváltozása előtt hivatalért pályázásra szánta ⁸⁾ a köz szolgálatot fáradalma legszebb jutalmának nézvén. Mostanában pedig tőlem ment levéllel és megbizásokkal Brundisiumba Caesarhoz és ez úttal mind szíves hajlamát az ügy elvállalásánál, mind hűségét az eljárás és jelentéstétel körül tapasztaltam. Szándékom volt becsületessége s erkölcei felől külön szólni, ha előbb az okot, a miért őt olly igen szeretem, neked fölfedeztem : de úgy látom, már ez oknak előadásakor becsületességéről is eleget mondtam. Azt azonban különösen ígérem s fogadom, hogy ő nemcsak örömedre, de hasznodra is lesz. Mert benne egy szerény, okos, minden önzéstől legtisztább s ezenfölül igen munkás s ritka szorgalmú egyént is fogsz találni. Igérenem sem volna szükség mindezt, miután e

⁵⁾ A nyilvános szónoklatot.

⁶⁾ Úgymint a lovagok rendével, mellyből valók voltak majd mind a publicanusok.

⁷⁾ Azaz : úgy is, mint ügyvéd, úgy is mint bíró, mint a kiknek a forumon külön üléseik voltak.

⁸⁾ Quaestorságért lépett föl; e tisztség lévén az, mellyen a hivatalos pályát szokták kezdeni.

részben, hogyha őt jól kiösmersed, magad ítéletet hozhatsz; hanem minden új összeköttetéseknel sok függ attól, millyen az első föllépés s minő ajánlásra nyílnak mintegy meg a barátság kapuji. Ezt akarom én e levelemmel eszközölni; bár azt már magának a quaestori viszonynak eszközölni szükség. Azonban az nem fog azért erejéből semmit is veszteni, ha emez hozzájárul is. Légy hát rajta, ha engem úgy becsülsz, mint Varro hiszi s én érzem, hogy minél előbb tapasztalhassam, miszerint neki ez ajánlásom annyi hasznot hozott, mennyit maga remélt és én kétségbe nem vonok.

Rómában, 707 elején.

F. V. 21.

VIII.

438.

M. T. Cicero, L. Mesciniusnak ¹⁾ üdvet!

Örvendettem soraidon, mellyekből megértém, mit levél nélkül is hittem, hogy végtelen vágyat érzesz engem láthatni. Kedvesen veszem ezt; de azért e részben neked nem engedek. Mert úgy teljesüljön minden kívánságom, a milly tüzesen óhajtom, hogy veled lehessenek. Még mikor az igazi férfiak, jó polgárok, a kedves s engem szerető egyének nagyobb számmal valának is, akkor sem volt egy is, kivel örömebb lettem volna, mint veled: hát most, midőn némellyek elhaltak ²⁾ mások távol vannak ³⁾, mások érzelmökben megváltoztak! Hitemre

¹⁾ Cicero egykori quaestora Ciliciában.

²⁾ A jelesbek közül, minők voltak pl. M. Calpurnius Bibulus, L. Domitius Ahenobarbus, L. Cornelius Lentulus és a tribunságot viselt C. Curio.

³⁾ Mint a consularisok közül P. Scipio Pompeius ipa, ki Afrikában Caesar ellen harczolt és M. Marcellus, ki a pharsaliai csata

mondom, hogy veled egy napot szivesebben tölténék, mint most ezt az egész időt nagyobb részével azoknak, kik között élni kénytelen vagyok. Mert korántse hidd, hogy nekem a magánosság is (de a mellyet szinte nem lehet élveznem) jobb ízűn ne esnék, mintsem azok beszédei, kik házamat látogatják — egyet, vagy legfőlebb kettőt ha kiveszek. Azért ott keresek menedéket, hol szerintem, szükség keresned neked is: *tudományocskáinkban és érzelmeink öntudatában*. Mert, mint te legjobban tudhatod, én olly ember vagyok, ki soha semmit inkább magamért, mintsem polgártársaimért nem tettem; kire ha az, kit te (mert engem szeretted) sohasem kedveltél, irigykedni nem fog vala ⁴⁾, mind maga boldog lehetne, mind vele minden jólérzők. Én vagyok az, a ki senki hatalmának több befolyást adni nem akartam ⁵⁾, mint a becsületes béke emberének és ki, midőn azon fegyvereket ⁶⁾, mellyektől mindig rettettem, már több hatással bírni láttam is, mint a jólérzők amaz egyetértését, mellyet szinte én eszközlék ⁷⁾: bármilyen biztos

után, a győzés reményével együtt kedvét is a háborúhoz elvesztvén, Rhodusba vagy Mitylenaebe mint száműzött önként félrevonult; nem különben M. Cato kiszolgált praetor, ki Pompeius ügyét Scipióval legtüzesben védte. Ugyanekkor nem vala Romában sem M. Brutus, sem Ser. Sulpicius, amaz Galliában, emez Görögthonban helytartóskodván.

⁴⁾ Kétségkívül Pompeiusra céloz s nem Caesarra, mint némeltyek vélik. Mert Caesar mint győző, boldog volt, s neki most is megbocsátott, előbb pedig sok évekig Galliában távol lévén ellene rosszat forralni alkalmá sem nyílt; hanem a gőgös Pompeius soha nem akarta engedni azt, hogy Cic. a tanácsban magát ő hozzá mérhesse.

⁵⁾ Ugy látszik a Caesar Pompeius s Crassus között kötött *coalitiona*ra céloz, mellynek a tanácsban folyvást ellene volt.

⁶⁾ Caesaréit; ki első consulságától fogva föltette magában, hogy a kérdést, ki legyen első az akkori világban, utóbb — ha más-ként nem lehet — fegyverrel döntse el.

⁷⁾ Tudjuk, ez neki consulságából egyik legnagyobb érdeme, **pe mellyre szeret is minden alkalommal hivatkozni.**

föltét mellett készebb valék békét elfogadni, mintsem a hatalmasb ellen erővel küzdeni. De erről és sok egyébről rövid időn személyesen beszélhetünk. Engem már semmi más nem is tartóztat Rómában, mint az afrikai események bevárása. Mert úgy látom, a dolog elváló félben van. S azt képzelem, némi érdekekben fekszik (noha ez is mit használhat, nem igen látom) hogy mégis akármí hír jön onnét, barátim tanácsától messze ne legyek. Mert immár oda jutott a dolog, hogy bár nagy is a különbség a harczosfelek ügye között, győzelmeiknél, úgy hiszem, nem nagy különbség lesz. Azonban nálam a lélek, melly a kétes körülmények között talán nem elég erős volt, most a kétségbeesteknél bizonyynyal sokat edződött; erősítésére szolgált legutóbbi leveled is, mellyből láttam, sérelmedet *) millyen férjfiasan túród s örvendtettem, hogy kitűnő míveltséged s tudományosságod hasznodra szolgáltak. Mert, igazat mondva, kissé gyöngébb keblűnek hittelek, minők majd mindnyájan vagyunk, kik a boldog és szabad hazában szép életet élünk. Pedig valamint ama kedvező viszonyokat mértékkal élveztük: úgy ezt a nemcsak kedvetlen, de végkép földült sorsot is szilárdúl illő viselnünk; miszerint a legnagyobb rosszak közt legalább azt az egy jót elérjük, hogy a halált, mellyet boldog korunkban is megvetnünk kell vala, azért, mert semmi érzéssel nem jár — most, midőn így sújtoltatunk, nemcsak megvetni, de még óhajtni is szükségesnek tartjuk. Te, ha engem szeretsz, élvezd

*) Úgy látszik, Mesciniusnak, azért mert cleinte pompeianus volt, Caesar büntetésül, megtiltotta a Rómában tartózkodást; a mikövetkeznek, erre mutatnak.

ez üres idődet s hiteds el magadd al, hogy a hibán s vétken kivül (mitől mindig ment valál és léssz is) az emberre nézve semmi iszonyatos, vagy mitől fél-
nie kelljen, nem történhetik. Ha jó móddal megeshet-
őnek látandom, rövid időn hozzád megyek. Ha
valami adná magát elő, miért szándékomat megvál-
toztatnom kellene, arról azonnal tudósítalak. Engem
látni csak úgy kívánj, hogy helyedből, olly gyönge
egészségeddel ki ne mozdúlj, míg tőlem levélben meg
nem kérded, mit akarok, hogy tégy. Engem, kérlek,
mint eddig, úgy szeress és egészségedre s lel ked nyú-
galmára gondod legyen.

Rómában, 707 elején.

F. IX. 3.

IX.

439

Cicero Varrónak!

Ámbár nincs mit írnom, mégsem tehetem, hogy
a hozzád menő Caninius ¹⁾ által semmit ne küldjek.
Mit kellene hát leginkább írnom? Azt, mit tudom,
kivánsz: *hogy maholnap hozzád megyek*. Noha gon-
dold csak meg, kérlek, eléggé helyes-e nekünk, mi-
dőn az állam így lángba van borúlva ²⁾, azon a
vidéken ³⁾ lennünk? Beszédre adunk okot azoknak,
kik nem tudják, hogy mi, akárhol vagyunk is, szo-
kott életmódunkat követjük. Mindegy! azért mégis
szóba keveredtünk. No bizony! kell is azon igen
törődnünk, hogy míg egész világ a bűn és undokság

¹⁾ Talán az a Caninius, kiről már fordúlt szó elő. Lásd: a
Tört. Mut.

²⁾ Még ekkor nem vett hírt arról, hogy a tüzet Afrikában Cae-
sar eloltotta, legközelebb kivítt győzödelme által. V. ö. a 440-ik
lev. 1-ső jegyz.

³⁾ A *baiaei* híres fürdő- és mulató-helyen, a hova Varro Cicerót
hívta, hogy vele menjen el.

minden nemében fertőzik, a mi magunkkal is egymás közötti mulatozásunkat megtalálják szólni. Azért biz én, megvetve a gorombák tudatlanságát, utánnad eredek. Mert noha e nyomorú viszonyok legnyomorúbbak, mégis a mi szaktudományaink⁴⁾, nem tudom, de most gazdagabb gyümölcsöt hozni láttatnak, mintsem hoztak hajdan; vagy azért, mert most semiben másban megnyugvást nem lelünk, — vagy mert a betegség súlyos volta orvosszert szükségel nálunk és most tűnik fel ollyannak előttünk az, a minek hatékonyságát, míg egészségesek valánk, nem éreztük. De mit beszélek én itt neked illyekről, kinek házadnál termenek ezek? ⁵⁾ *Athenaebe baglyot* ⁶⁾. Tudni való, nem egyébért, mint hogy válaszolj reá valamit és várj engem. Azt cselekedd tehát.

Rómában, aprilis 13-a körül, 707.

F. IX. 2.

X.

440.

Cicero Varrónak!

Caniniusod, ki nekem is emberem, egyszer késő este nálam betoppan, jelentvén, hogy holnap jókor hozzád fog indulni. Én rá azt mondtam, majd reggel adok neki valamit s megkértem jönne el érette. Azon éjjel meg is írtam a levelet; de ő többé felém nem jött. Azt hittem, megfeledezett. Hanem azért a levelet mégis elküldöttem volna neked embereim

⁴⁾ *Artes nostrae*. Érti alatta az irodalom s philosophia mindazon ágait, mellyeknek művelésében tudós barátjával Varróval osztozott.

⁵⁾ Érti a maga és Varro által dolgozott munkákat és irodalmi foglalkozásaikat.

⁶⁾ Ismeretes görög közmondás megfelelő e mienk nek: *Dunába vizet*. Jelenti az úgy is soknak vagy elégnek szükségtel en szaporítását. A görögnek eredete onnét van, mert sehol a világon annyi baglyat nem lehetett látni mint Athenae b en, hol az, mint a város véd

által, ha ugyan ő tőle azt nem hallám vala, hogy másnap Tusculanumból elfogsz menni. Íme azonban néhány nap múlva s mikor legkevesbbé várnám, jön egy reggel Caninius s mondja, hogy azonnal indul hozzád. Noha már az említett levél óság volt, — kivált miután azóta olly fontos új hírcink érkeztek ¹⁾: mégsem akarám, hogy virrasztásom veszendőbe menjen azértis azt áltadtam Caniniusnak, de neki, mint eszes s téged igen szerető embernek, szóval megmondtam mindent; mit gondolom, veled közölt. Egyébiránt neked szintazon tanácsot adom, a mellyet magamnak: *kerüljük az emberek szemeit, ha már nyelveiket nem könnyen lehet is.* Mert a kik győzelmökben kevélyek, ránk is mint győzöttekre úgy néznek: kik pedig a mieink legyőzetését kedvetlenül veszik, sajnálkoznak felettünk, hogy élünk. Kérded talán, hogy ha a fővárosban így van a dolog, miért nem távozom innét, mint te? Bezzeg te, ki észszel rajtam s másokon is túltéssz, mindent beláttál ²⁾ — már téged semmi meg nem csalt. Ki lehetne ollyan hiúz szemű ³⁾ hogy ezen nagy sötétségben sehol ne botoljon. Sehol a falnak ne menjen? Nekem is már rég megfordult eszemben az, melly szép lenne valahova félremenni, hogy a mit itt tesznek és beszélnek sem látnom, sem hallanom ne kelljen. De magam megszóltam magamat érette. Gondolám, a ki csak velem találkozik, bízvást gyanusíthat, vagy ha nem gyanusítna is, azt fogná

istennőjének madara, szobrokon, pénzeken, épületeken, mindenütt ott volt.

¹⁾ Bizonyosan azon döntő csatáról, mellyben Caesar a consularis Scipio s Juba mauritaniai király egyesült hadait Thapsusnál legyőzte.

²⁾ Tréfás ironiával van mondva.

³⁾ *Quis est tam Lynceus?*

mondhatni: *ez vagy fél és azért szökik, vagy valamit forgat az eszében s hajója készen áll.* Végre még ki legkevésbé gyanúsítna és talán legjobban ismerne is, azt fogná gondolni, hogy azért távozom, mert szemeim bizonyos embereket ki nem állhatnak. Ezeket látván elöttem, Rómában maradok; úgy is immár a hosszas megszokás lassanként kéreggel vonta be gyomromat. Érted gondolkodásom mivoltát. Reád nézve azt találnám jónak, ha még ott lappanganál egy kissé, míg ez az örömjaj⁴⁾ lecsillapúl s míg meghalljuk, hogy a dolog mint végződött; mert én hiszem, hogy véget ért. Attól pedig sok fog függni, minő lesz a győző hangulata, millyen a dolgok ki-
menetele. Noha tudom, engem sejtelmem hova visz: azért mégis várok. Azt azonban nem akarnám, hogy addig Baiaebe elmenj, míg csak a hír torka be nem reked. Mert szebb lesz ránk nézve, ha még mikor innen távozunk is úgy fog kijönni, mintha arra a vidékre inkább siránkozni, mintsem úszkorászni men-
nénk. De ezt magad jobban megítélhetd. Csak az álljon nálunk, hogy egymással fogunk élni tudományainknak, melyekben eddig csak mulatságunkat kerestük, de most immár menedékünket is s hogy ha valaki bennünket a köztársaság alkotásához nem építőmesterekül, de csak kézművesekül is alkalmazni kíván, magunkat ki nem húzandjuk, sőt édesörömost elősietünk; ha pedig szolgálatunkkal senki élni nem akarna: legalább írni s olvasni fogunk a *köztársaságról* és ha curián s forumon nem is, irodalom s könyvek útján, mint a régi nagy tudósok tették⁵⁾, az álladalomnak szolgálui, erkölcsök s törvények körül

⁴⁾ Caesar afrikai győzödelme felett.

⁵⁾ Jelezen a görög philosophusok közt.

vizsgálódni fogunk. Én így gondolkodom. Te mit akarsz s mit látsz jónak, ha nekem megírod, igen kedvesen veendem.

Rómában, aprilisben, 707.

A. XII. 1.

XI.

441.

Cicero Atticusnak üdvét!

Tizenegyed napra, hogy tőled elváltam, firkan-
tom hozzád ezt a levelkét, épen midőn a villából
napfelkelte előtt indulni akarok; és ma szándékom
Anagninumban ¹⁾, holnap meg Tusculanumban lenni;
emitt egy napot tölteni. A kitűzött helyre ²⁾ tehát
28-kán. S vajha legott Tulliám ölelésére s Attica
csókolására ³⁾ röpülnöm lehetne! És nekem erről,
kérek, írj is valamit, hogy míg Tusculanumban
megállok is, tudhassam, mit cseveg, vagy ha már
kinn faluz ⁴⁾, neked mit ír. Addig is üdvözetemet
vagy írd, vagy izend neki meg, valamint Piliának is
s bár maholnap találkozunk, nekem megírd, ha tud-
nál valamit.

A mint e sorokat összehajtogatnám, jön hozzám
éjnek idején postásod egy leveleddel, mellyet midőn
elolvastam, tudnivaló, hogy Atticán, lázacskája miatt
igen sajnálkoztam. Minden egyébről, mit vártam,
soraidból értesültem. Hanem arra hogy a reggeli

¹⁾ Jelenti Cicerónak Anagnia nevű ő latiumbeli kis város ha-
tárában fekvő mezei birtokát, Romához mintegy 6 német mérföld-
nyire.

²⁾ Alkalmast Atticusnak valami Romához közel eső vil-
lájára.

³⁾ Atticus lánykája a kis Attica, ki ekkor 7—8 éves lehetett
mint igen eleven, eszes és szép gyermek, nem csak atyjának, de
Cicerónak is nagy kedvence volt.

⁴⁾ *Rusticatur*. Azaz: kinn van a falun.

tüzeckét *öregesnek* ⁵⁾ mondod, az a megjegyzésem, hogy a botló emlékezetecske még öregesebb ám! Mert hisz én 29-két Axiusnak szántam ⁶⁾; te neked 30-kát ⁷⁾. megérkezésem napját meg, vagyis 31-ket Quintusnak. Ezzel hát ki vagy fizetve. Újság semmi. Mi szükség volt úgy levélre? No bizony! Hát mikor együtt vagyunk, nem fecsegünk mindent össze, a mi nyelvünkre jön? S valóban ér is a fecsegés valamit; mert ha semmi veleje nincsen is, már az együtt beszélgetés maga kellemes.

A villából, május 25-kén, 707.

A. XII. 2.

XII.

442.

Cicero Atticusnak üdvet! ¹⁾

Pedig itt ezek a hírek: hogy Murcus ²⁾ hajótörés által elveszett; Asinius ³⁾ elevenen a katonák

¹⁾ Ezt azért írta Atticus, mert Cic. kikérte magának, hogy majd ha hozzá megy, szobájában *reggelenként* legyen ám a kandallóban egy kis *tüzecke*, és ez Atticusnak azon tréfás megjegyzésre adott alkalmat, hogy ez öregségre mutat; hanem a szövegből a *γεγορτικόν* szó kiveszett, pedig hogy itt kellett lennie, világos abból, mert ugyanezt Cic. alább comparativusban ismétli; midőn visszatorlálásképp Atticusnak azt veti szemére, hogy ő meg az összejövetelre kitézve volt napot feledte el; melly meggyöngült emlékezet még nagyobb öregséget árul el. Egyébiránt habár Cic. e levelét a bomlott római naptár után május 25-kén írta is, miután ez a nap helyes astronomiai számítás szerint a mi martiusunk 25-dikének felel meg: biz akkor a reggeli mérsékelt fűtést a Cicerónál fiatalabb test is megkívánhatta.

²⁾ Hogy azt nála *Reateben* töltöm.

³⁾ Tehát nem 28-kát, mint azt a határnapról megfeledkezett Atticus képzelte s készülleteit is az elfogadáshoz ahoz képest tette; miben aztán épen ezért Cic. is, a mint a levél elején láttuk, utóbb megegyezett.

⁴⁾ Atticus még ekkor falun volt, de hogy onnét Cicerónak már írt, a levél elején levő *tamen* szó mutatja.

⁵⁾ L. Staius Murcus, Caesar egyik legatusa (*de Bello Civ.* III. 15), de kiről az itt említett hír nem volt igaz. Lásd: a *Tört. Mut.*

⁶⁾ Ez is egyik alvezére Caesarnak; kiről szinte nem valószínű a hír. Lásd: a *Tört. Mut.*

kezébe adatott; ötven hajó ⁴⁾ az ellenkező szélről Uticába verődött; hogy Pompeius ⁵⁾ magát nem mutatja s a Balearisokon nem is volt, mint Patiecus ⁶⁾ állítja. De egyiknek sincs tudva forrása. Ezek azok, a miket itt, mióta te oda vagy, beszélnek. Ez alatt Praenestében játékok ⁷⁾. Ott Hirtius ⁸⁾ és a többiek mindnyájan ⁹⁾. És pedig játékok nyolcz nap óta. S milly lakomák, milly múlatozások! Meglehet eközben sorsunk eldőlt ¹⁰⁾. Óh csodálatos emberek! Ámde azért Balbus épít — hiszen mit is törődnék ő? ¹¹⁾ Különben, ha nem a helyest, csak a gyönyörűséget kereső embert nézed: vallyon nem szép élet-e ez ¹²⁾? És te mégis alszol. Ideje megfejtened a kérdést, ha valamit akarsz. Az én véleményemet ha kérded: én azt hiszem, véget ért a dolog ¹³⁾. Hanem minek

⁴⁾ Caesaréból.

⁵⁾ Pompeius Magnus második fija *Cneus*.

⁶⁾ L. Julius Patiecus, hispaniai születés, ki, mert Caesar romai polgárjoggal ajándékozta meg, e patronusának családi nevét is fölvette.

⁷⁾ Talán az ott különösen imádott *Fortuna* istennő tiszteletére.

⁸⁾ Így hát nem volt szemtanúja Caesar azon hadviselésének, melyet tőle *Bellum Africanum* cím alatt megírva ösmerünk.

⁹⁾ Valamennyi előkelő *caesarianus* Romából.

¹⁰⁾ Talán Afrikában a háború már bevégeztetett. Úgy látszik Cic. most sem vesztette még minden reményét el az iránt, hogy utóbb is a pompeianusok lesznek a győztesek.

¹¹⁾ Balbusnak jobb sejtelme volt, mintsem Cicerónak. Ő bizott Caesarban és szerencséjében — s nem is csalatkozott.

¹²⁾ Már t. i. a Balbusé, s azoké, kik Praenestében múlatoznak.

¹³⁾ Schütz szerint: *confectum puto*. Az e helyet közvetlenül megelőző pontban íme szavakat: *iam explicandum est problema* majd minden commentatorok úgy veszik, mintha azokkal Cic. az epicureus Atticusnak ezt akarta volna mondani: *már ideje, hogy tudassd, vallyon az erényben vagy a gyönyörben kell e keresniünk a legfőbb jót, s mintha e kérdésre Cic. maga részéről azzal felelne, hogy ő az élvezetet tartja elsőnek, itt fructum puto-t olvasnak*. De nekünk e magyarázat nem tetszik és a helyett Schütztét sokkal jobbnak tartjuk, ki is e helyett így okoskodik: Cic. a

ennyit? maholnap meglátlak s remélem, útabból egyenest hozzám jössz. Egyszersmind majd Tyrannio számára is tűzhetünk ki napot ¹⁾ s a t.

Rómában, június 1-e körül 707.

F. IX. 4.

XIII.

443.

Cicero Varrónak üdvet!

A *lehetők* körül, tudd, hogy én Diodorussal tartok. Tudd hát azt is, hogy ha eljössz! szükség volt eljőnnöd; ha pedig nem jössz: lehetetlen is eljőnnöd ¹⁾. Mármost lásd, mellyik állítmány tetszik neked inkább. Chrysippusé-e, vagy amaz, a mellyet Diodotusunk ²⁾ megemészteni nem bírt. Hanem ezekről is majd akkor beszélünk, mikor dolgunk nem lesz, a mi Chrysippus szerint is *lehetséges*. Coctiusra ³⁾ nézve szeretem a dolgot; mert Atticust szinte meg-

problémát itt, úgy mint másutt, politikai kérdésnek veszi s alatta Atticus irányában ezt érti: *ideje már kimutatnod, mint gondolkodol az afrikai d. l. gokról, ha akarod, hogy tudják mellyik párt számolhat redd. Mert én úgy hiszem, már be van végezve minden.* És ez utóbbi szavakkal azt láttatik sügni Atticusnak, hogy mármost legokosabb a győztes féllel tartani.

¹⁾ Mellyen Tyrannio grammaticussal, újonnan készült munkáját magoknak felolvastassák. V. ö. 453-ik lev.

²⁾ Úgy látszik Varro azt írta volt Cicerónak, hogy, ha *lehetséges*, maholnap meglátogatja. Ebből Cic. — hogy ez a kis levélkéje egészen üres ne legyen — alkalmat vesz magának Diodorus és Chrysippus két híres stoicusoknak a *lehetőségek* felől egymás között folytatott vitájával tréfilkozni. Chrysippus t. i. azt állította, hogy nem minden lehető lesz valóvá, vagyis lehet valami megtörténhető, de azért nem történik meg; Diodorus szerint ellenben, a mi soha meg nem történt, vagy meg sem történik, az már épen ennél fogva *lehetetlen* is. V. ö. Cic. *de Fato* lib. I.

³⁾ Stoicus volt ez is; Cic. őt sokáig hallgatta fiatal korában; később is házánál tartotta, egész haláláig; a midőn őt Diodotus örökösül nevezte.

⁴⁾ Miután nem tudjuk kiről beszél itt, ninesen mit törődnünk a *variánsokkal*, mert nekünk akár *Coctius*, akár *Costius*, vagy *Cocteus* legyen neve ennek az embernek, teljesen mindegy.

biztam az iránt. Ha te hozzám nem jössz : én hozzád ruczezanok. Csak kert legyen könyvtáradban, semmi sem fog hiányzani.

Tusculanumban, júniusban, 707.

A. XII. 3.

XIV.

444.

Cicero Atticusnak üdvét!

Csupán téged nézlek kevésbbé hizelgőnek nálamnál s ha olykor valaki iránt mind ketten azok vagyunk is, egymás közt legalább sohasem vagyunk. Halld hát, mit ámitás nélkül mondok itt előtted : veszszen el életem, kedves Atticusom, ha előttem nemcsak Tusculanum, hol egyébiránt örömet vagyok, de még a *boldogúltak szigetei* ¹⁾ is bírnak olly nagy becszel, hogy érettek annyi napig ²⁾ nélkülözhetnélek. De ám legyen kiállva ez a három nap ; hadd éreztessem ugyanezt veled, mi bizonyosan meg is lesz. Azonban szeretném tudni, ma mindjárt az árverés után-e ³⁾, vagy mellyik nap jössz el. Én az alatt könyvecskéimmal múlatok. Csak röstelem, hogy a Vennonius történelme ⁴⁾ nincs nálam. Különben nehogy dolgomat ⁵⁾ egészen mellőzzem : azon követelésemnél, melly Caesartól ered ⁶⁾, három mód is mu-

¹⁾ A régiéknél híres mesés szigetek. Lásd : *Plato : Epitaph. Pindar. Olymp. od. 2. Plin. Hist. Natur. lib. VI. c. 32.*

²⁾ Atticus azt írta Cicerónak, hogy még bele telik három nap, míg egymást láthatják.

³⁾ Cicerónak adósa volt bizonyos Meto, kit Caesar mint pártjabelit, valami *pompeianustól* elkobzott vagyonnal ajándékozott meg ; melly vagyont azután Meto árverésre tűzvéni ki, Cic. Atticust megkérte, lenne az eladatásnál jelen, s gondoskodjék arról, hogy ez alkalommal az ő követelése a bejövendő pénzből biztosíttassék.

⁴⁾ Vennonius egyik régiebb római történetiró, de kit Atticus Cicerónál *de Legib.* I. 3. csekély, silány írónak mond.

⁵⁾ Az említett pénzügyről.

⁶⁾ Azaz : mellyet neki köszönhetek. Caesar t. i. megengedvén,

tatkozik : *vagy az árverésnél vevőül lépnem fel* ⁷⁾ [de később elvesztem, miután ezt, gyalázatos volta miatt, már magát vesztésnek nézem ⁸⁾], — *vagy a vevőre átruháztnom esztendei háttáridő mellett* ⁹⁾ [de kinek leszek hitelezője ? ¹⁰⁾ vagy mikor fog ez a Meto éve ¹¹⁾ majd lejárni ?] — *vagy Vectenus sorsa a félfizetéssel* ¹²⁾. Fontold hát meg. De félek, már ő árverést sem tart, hanem, állván a játékok, a tapsot növelni siet, hogy egy olly férjfiú ¹³⁾ mellőzve ne legyen. Nohát gondoskodjál.

Tusculanumban, júniusb. 707.

hogy Cic. pompeianus létére a caesarianus Meto vagyónából magát kielégíthesse, Cic. e szivességet tőle úgy vette, mintha ez által Metónál veszendőben volt követelését egyenesen maga Caesar mentette volna meg.

⁷⁾ S lehúznom a vett javak árrából a magam követelését.

⁸⁾ A proscibált polgár elkobzott vagyónát megvenni a jobbak szegényeknek s bűnnek tartották. Ezért M. Crassust is fölülte megbélyegezte a közvélemény; mint ki Sylla idejében ez úton szerzte össze rövid idő alatt, a legolcsóbb árron roppant birtokait.

⁹⁾ Azaz: Vagy ha a jószágot más veszi meg, arra írathatom át a Meto adósságát, úgy hogy azt nekem a vevő egy év alatt megfizetni tartozzék.

¹⁰⁾ Miféle ember lesz a vevő? lesz-e hitele? lehet-e majd benne bíznom?

¹¹⁾ Cic. adósának nevéből csinált tréfás czélzás ama 19 nap-évből álló *astronomiai cyclosra*, a melly feltalálójáról Meto athenaei híres csillagászról *Meto évek* kereszteltetett, a mi naptárunkban pedig *arany számnak* neveztetik.

¹²⁾ Ez a harmadik mód; Meto Cic. adósa Vectenus bankárnak is tartozott, de mikor fizetni kellett, nem bírta az egész összeget kiteremteni, hanem felével szúrta ki a Vectenus szemét, és ez kéntelen volt ezzel is beérni. Cic. ha másként nem lehetne, illy árron is kész lenne szabadúlni Metótól.

¹³⁾ Kitért itt Cic. nem tudni. Az illető személy neve alkalmasint benn volt a szövegben, de kiveszett, azok mikkel helyét a commentatorok pótolgatni akarják, mind nem biztos találgatások; de úgy látszik valami ez időbeli nevezetesb színész, vagy bohócot említett Cicero.

A. XII. 4.

XV.

445.

Cicero Atticusnak üdvet!

Óh milly kedves és örvendetes leveled! Mondhatom, hogy ünnepnapom ezzel helyre van pótolva. Mert aggódtam, midőn Tiro mondá, hogy neki fölötte elvörösüiltnek látszottál ¹⁾. Adok tehát, mint kívánod, még egy napot. Hanem, mi *Catot* illeti ²⁾: az egy archimedesi feladat. Nem vagyok képes akkép megírni, hogy vendégid ³⁾, nem mondom, örömmel, de csak jó szívvel is fognák olvashatni. Még hogyha véleményeit, ha érzelmét és elveit, melyeket a köztársaság irányában táplált, mind mellőzném s pusztán komolyságát s szilárdságát akarnám is dicsérni: már ez is rosszúl hangzanék ez urak fülében. Pedig e férjűt kellőleg megdicsérni nem lehet, ha jelesen ki nem emeltek: hogy ő azoknak, mik most léteznek, létrejövését előre látta; hogy létre ne jöhessenek, mindent elkövetett s csak hogy létrejöttöket ne lássa, életétől megvált. Mellyiket

¹⁾ Atticus közbejött gyengélkedése miatt a föntebbi levélben megígért harmadnapon nem jelenhetvén meg Cicerónál Tusculanumban, Cic. azonnal Tiroját Romába küldötte, megtudni, mint van Atticus és miért maradt el. Tiro azzal a hírrrel jött vissza, hogy Atticust nem jó egészségben s nagyon kitézesüilt arczczal látta. Csak hamar rá Atticus tudósította Cicerót, hogy már jobban van s reméli, hogy egy nap múlva meglátogathatja. Ezen való örömben Cic. azt nyilvánítja, hogy mármost neki az a nap a melyre Atticust várta s melyet ő ünnepnapul tekintett, ezen jó hír által helyre van pótolva.

²⁾ Midőn tudva lón, hogy Cato magát Uticában kivégezte, Cicerót az elhúnytak több tisztelője s különösen Atticus is megkérte, hogy a köztársaság e nagy emberére emlékezésedet készítsen. Cic. ezt egy archimedesi problémával felérő nehéz s kényes feladatnak vallja.

³⁾ Balbus, Oppius, Hirtius s más föbb caesarianusok, kik Atticus asztalához gyakran megszoktak hívatni

tudnók ezekből Alediuossal ¹⁾ helyesltetni? Hanem, az eg-ekre kérlek, legyen egészséged és azt az előrelátást, melyet minden dolgaidnál alkalmazni szoktál, fordítsd különösen meggyógyulásodra.

Tusculanumban, júniusb. 707.

F. IX. 6.

XVI.

446.

Cicero Varrónak!

Caniniusunk felkért nevedben, írnam meg hozzád, ha volna olyas, miről gondolom, hogy tudnod szükség. Tudd hát, hogy érkezett ¹⁾ várják, — noha ez előtted sem lesz ismeretlen. Azonban mivel ő, ha jól emlékszem. azt írta, alsiumi ²⁾ birtokába jövend, övéi visszaírtak volt neki, ezt ne cselekedje, mert ott mind neki sok ember, mind maga sokaknak terhére fog lenni s hogy alkalmasbnak találják, ha Ostiában szállna ki. Részemről nem látom, mi különbség ebben. Pedig nekem Hirtius azt mondá s nem csak ő, de Balbus s Oppius is (kik, úgy tapasztalom, jó embe-

¹⁾ *Aledius* bár nem híres de még sem olly ismeretlen római név, hogy néhol elő ne jönne. Az, ki itt alatta értetik, Balbusnak a Caesar kedvencének, egy sehonnai tányérnyalója volt, ki vele olly forma lábón állott. *Vibidius* s *Balatro* Augustus kegyeltjével *Moenenassal* állt volt. (*Horat. Satyr. II. 8.*) és a minő fajta arszlánokat a nagyurak körül ma is bőven látunk sürgeni forogni. Mert ez Balbus mint árnyéka, mindenütt követte; természetes, hogy vele *Atticus* ebédeire s vacsoráira is eljárt. Hanem azért az úrfival sem *Atticus*, sem *Cic.* barátság-poharat nem ivott ám; sőt úgy látszik ez utóbbi őt e helyt is csak gúnyból hozza fel, mintha ő is a főbb caesarianusok sorába tartoznék s ahoz, mit róla mond, hamis ironicus mosolyát s orrfintorítását hozzá kell képzelnünk.

¹⁾ Caesarét, a pompeianusok ellen Afrikában teljesen bevégett háborúból.

²⁾ *Alsium* a toscanai tenger mellett fekütt gyarmat-város volt, mellynek vidékén több római nagyoknak s magának Caesarnak is volt mezei birtoka.

reid) írták neki, hogy azt tegye. Azért kívántam ezt értésedre adni, hogy tudhasd hol, vagy inkább, hogy mind a két helyen szerezz szállást magadnak. Mert mit fog ő tenni, bizonytalan s egyszersmind kényeskedni is akartam előtted azzal, hogy én ez urakkal meghitt lábon állok s tanácskozásaiknál ott vagyok. Mit miért is ne akarnék, cseppet sem látom ált. Mert nem mindegy, túrni azt a mit túrni kell és helyeselni mit helyeselni nem kell. Ámbár mit ne helyeseljek, mármost, nem tudom; hacsak nem a dolgok kezdetét, minthogy ez az akarattól függött. Láttam ugyan is (te akkor nem valál jelen), hogy barátaink a háborút kívánták: hogy emez viszont nem annyira kívánta, mintsem nem rettegte. Ez tehát az elhatározástól függött: a többi elkerülhetetlen volt. Mert győzniek vagy ezeknek, vagy amazoknak szükség volt. Tudom, mint búsultál velem mindig, midőn láttuk, milly iszonyú csapás lenne, ha bármelleyik tábor, vagy vezér elveszne és hogy minden csapások közt legnagyobb a polgárháborúbéli győzelem, melly nekem még azok részéről is félelmes volt, a kikhez állottunk. Mert ők kegyetlenül fenyegetődztek a semlegesek ellen s gyűlöletes volt előttök mind a te érzelmed, mind az én beszédem. És ha a hatalom a mieink kezébe jut vala: ők most a legféktelenebbek volnának. Mert reánk fölötte boszonkódtak, mintha mi önjóllétünkről határoztunk volna olyast, mit ő reájok nézve is jónak nem találtunk s mintha a közársaságnak több hasznára vált volna az, hogy ők, még a vadállatok segélyéhez is járúltak³⁾, mintsem

³⁾ Érti a Juba királytól Caesar ellen használt elefántokat. V. ö. *Caes. de Bello Afric. cap. 72.*

hogyha vagy meghalnak, vagy ha éppen nem is leg-
 jobb, mégis valami remény fejében életben marad-
 nak. *Igen : de földrült köztársaságban élünk.* Ki tagad-
 hatná ezt? Ámde erre nézve magokra vessenek azok,
 kik a segédforrásokat az élet minden eseteire elő
 nem szerezték. Mert hogy e pontra jöhessenek, azért
 kelle kezdett előadásomnak akaratom ellen hosszabb-
 ra nyúlnia. Én téged részemről mindig nagy ember-
 nek tartottalak : de különösen most, midőn e vészes
 időkben majd csak nem magad vagy a révben és
 élvezed a tudomány leggazdagabb gyümölcseit, affé-
 léken elmélkedvén és dolgozván, miknek haszna és
 öröme az ő minden tetteiknél és gyönyöreiknél többre
 becsülendő. Én a te tusculanumi napjaidat egy élet-
 tel fölrőknek nézem s örömet álltengedném mások-
 nak a világ minden kincseit, ha nekem, semmi hata-
 lom által nem gátolva, olly módon élnem lehetne. S
 ezt magam is, mennyire lehet, követem s tanulmá-
 nyaimban legkellemesb megnyugvást találok. Mert
 ki nem fogná azt megengedni nekem, hogy miután
 szolgálataimmal a haza élni vagy nem tud, vagy
 nem akar, arra az életre térjek vissza, mellyet sok
 tudós férfiak, lehet nem helyesen, de elég hogy sokan
 még a köz ügynél is előbbvalónak tartottak? A
 melly tanulmányok tehát, nagy emberek véleménye
 szerint, a köz szolgálattól még föl is mentenek, miért
 ne lehetne nekem, a köztársaság engedelmevel,
 magamat azokra szentelnem? De már többet teszek,
 mintsem a mire Caninius fölhivott. Mert ő ollyat
 kívánt tőlem, hogy ha tudnék, a mit te nem tudsz:
 én pedig azokat beszélem előtted, miket te jobban
 tudsz nálamnál, ki rólok beszélek. Azt fogom hát
 tenni, mire fölkérettem, hogy azokból, a mik napi-

renden vannak s miket reád nézve érdekeseknek látandók, semmi előtted ösmertlen ne maradjon.

Rómában, júniusban 707.

F. IX. 7.

XVII.

447.

Cicero Varrónak!

Seiusnál ¹⁾ valék vacsorán, midőn tőled mind kettőnknek levele érkezett. Már csakugyan itt látom az időt ²⁾. Mert, hogy előbb incselkedtem ³⁾, megvalom gonoszságomat. Azt akartam, valahol közel légy, hogy ha a szerencse szolgálni talál,

ketten együtt menvén . . . ⁴⁾

Most, midőn már minden el van döntve ⁵⁾ kérdést sem szenved, *hoggy kell lóhalálában* ⁶⁾. Mert amint az ifjú L. Caesarról ⁷⁾ hallottam, azonnal azt gondolám magamban:

hát velem atyjával mit nem tesz ő? ⁸⁾

A honnét azoknál, kik most uralkodnak, megsem is szűnök vacsorálgatni. Mit tehetek róla? Hó-

¹⁾ Gazdag római lovag, Caesar pártjához tartozó, de ki azért Cicéróval s Atticussal jó barátságban élt. A következő évben meghalt. V. ö. az 515-ik lev.

²⁾ Caesarnak elébe menni.

³⁾ Midőn azzal álltam elő, hogy nekem Rómából távoznom nem lehet; téged pedig készítettelek, halasztnád az útát odább, abban mesterkedtem, hogy Tusculanumot, melly hozzám olly közel esik, meddig csak lehet el ne hagyd.

⁴⁾ V. ö. 347-ik levelet, hol már egyszer e töredék verset idézte.

⁵⁾ Véggkép megsemmisítettén Afrikában a pompeianusok.

⁶⁾ *Equis viris*. E latin közmondást magyarban is közmondással véltük visszaadandónak, főleg midőn ahoz ennél találóbbat mondva sem lehetne csináltatnunk.

⁷⁾ Caesar rokona, de ki egész polgárháború alatt folyvást a senator-párttal tartott. Afrikai proquaestor korában megöletett, mint némelyek beszélték Caesar parancsából, mások szerint az ő híre nélkül. Lásd: a *Tört. Mut.*

⁸⁾ *Terent. Andria Sc. I. v. 112*. Az az ha rokonát L. Caesart sem mélte, hát én tőle mit várhatok?

dolni kell az időnek. De félre az enyelgéssel, kivált midőn épen nincs mit enyelgeni.

Afrika rengetegén iszonyú véstől inog a föld ⁹⁾.

És nincs semmi olly közömbös ¹⁰⁾, mitől ne tartanék. Hanem abból, a mit kérdész, hogy *mikor?* *merre?* és *hova* ¹¹⁾? még eddig semmit sem tudunk. Sőt abban is kétkednek némellyek, Baiae felé jön-e, vagy talán Sardinián keresztül, minthogy még e tanyáját ¹²⁾ nem látta. Annál rosszabb nincsen ugyan neki ¹³⁾, de azért mégsem veti meg. Részemről minden esetre inkább Sibilián keresztül ¹⁴⁾ gondolom;

⁹⁾ Vers Ennius *Annaliscinak* valamelyik könyvéből, melyet *de Oratore III. 42. és Orat. cap. 27.* is felhoz.

¹⁰⁾ *προσηγμέρον*. Hihető tréfás czélzás a stoicusok azon állítványára, miszerint csak egy jó van és ez a *honestum*, vagy is erkölcsi szép; és egy rossz, a mi ámanak ellentéte: minden egyéb pedig, mit kívánunk, vagy utálunk, még maga a legkeservesb inség, legkínosb fájdalom, leggyalázatosabb halál is szintolly kevésbé mondható *rossznak*, mint a gyönyör, gazdagság, hiúság vagy hatalomvágy élvezete *jónak*. De azért a stoicusok még sem tagadták, miszerint az ember természetében fekszik az, hogy ha választania kell és a választásnál sem ész, sem erény nem veszélyeztetik, jobbszeret pl. gazdag, mintsem szegény, egészséges mintsem beteg, szép mintsem rút lenni; szóval hogy számtalan dolog van, mit a nagy sokaság helytelenül nevez ugyan *jónak*, de mit azért, magában véve, a bölcs is sem *rossznak*, sem rútznak, sem épen megvetendőnek nem mondhat. Az illy dolgok és ellentéteik jelölésére a *προσηγμέρον* és *ἀποπροσηγμέρον* különös műszókat találták ki. Ki e tárgyról többet tudni óhajt, olvassa meg Cicerót *de Finib. III. 15., 16.*

¹¹⁾ Azaz: Caesar mikor jön? mely úton? (Sardinián-e, vagy Sibilián keresztül?) s hol száll ki Italiában?

¹²⁾ Tréfából Sardiniát úgy veszi, mintha csak egyik villája volna Caesarnak, ki egész római birodalmat hatalmába ejtvén, benne minden tartományt, ha akarta, saját jószágának nézhetett.

¹³⁾ Tán egészségtelen éghajlata miatt.

¹⁴⁾ Rosszúl sejtette Cic. mert Caesar Sardinia felé jött. V. ö. *de Bello Afric. cap. 98.*

különben legközelebb megtudjuk. mivel Dolabella már jön. Hiszem, majd ő ad oktatást ¹⁵⁾);

nem egy tanítvány tesz ki mesterén.

Egyébiránt, ha megtudom, hogy te mit végeztél: elhatározásomat egészen a tiedhez fogom alkalmazni. Leveledet hát elvárom.

Rómában, júniusban 707.

F. IX. 5.

XVIII.

448.

Cicero Varrónak!

Biz én is azt tartom, elég jókor lesz az 7-kén ¹⁾ és nemcsak a köztgy, de az évszak tekintetéből is. E napba tehát beleegyezem s ehhez fogom én is magamat tartani. Elhatározásunkat, úgy hiszem, akkor sem bánnök meg, ha azok, kik ebben minket nem követtek, most azt nem bánják. Mert mi nem a remény, hanem a köteleesség után indúltunk és nem a köteleességet, hanem a kétségbeesést hagytuk ott. És így becsületérzőbbek valánk, mintsem azok, kik elvesztvén a hatalmat, haza nem fordultak. De semmit kevésbé ki nem állhatok, mint a honnülők szigorát ²⁾ s bármint üssön ki a dolog, részemről többet tünődöm azok miatt, kik a háború alatt elvesztek, mintsem a mennyit törődöm ezekkel, kiknek azért nem teszünk eleget, mert élünk. Ha lesz időm 7-ke

¹⁵⁾ Nekem, mint egykor én adtam neki a szónoklatban. Sem Gronovius sem Manutius magyarázata nekünk nem tetszik.

¹⁾ Varro Cic. utóbbi levelére azt válaszolta, 6-kán Cumanumban lesz, (hol mindenikőjüknek volt villája) hogy aztán onnét másnap együtt Caesar elébe menjenek.

²⁾ Kik egész háború alatt hazúlról ki sem mozdultak, mégis minket, kik a háborúból hazajöttünk, ezért szemrehányással illetnek, holott erre legfőlebb is azoknak lehetne okuk, kik a háborúban végig résztvenni akartak.

előtt még Tusculanumba menni, ott meglátlak; ha pedig nem lenne, úgy Cumanumba megyek utánnad s előre tudósítalak, hogy a fürdő készen várjon.

Rómában, júniusban 707.

A. XII. 5.

XIX.

449.

Cicero Atticusnak üdvet!

Az öreg Quintus nem hétszer, de hetvenhétszer esztelen, a ki L u p e r c u s-fijának ¹⁾ — s hogy házát kettős szégyennel borítva láthassa — Statiusnak ²⁾ is úgy örül; hozzáteszem harmadikúl még Philotimust is ³⁾. Ez az ostobaság! melly, ha az enyim nagyobb nem volna ⁴⁾, párját nem lelné. Hát még

¹⁾ *Lupercus* mellékeve volt Pánnak a nyájak s pásztorok véd-istenének, kitől aztán papjaira is atszállott. A Pán tiszteletére évenként február 15-kén tartatni szokott ünnep *Lupercalia*, a számára ezentel barlang a Palatinus hegy tövében, hol az ünnepi szertartás végbement, *Lupercal* nevet viselt. Itt az ünnep napján egy bakkecske leöletvén, a papok annak vérével arcukat bekenték, aztán meztele- nen, csak derekaikra kötött kecske bőrrel s kezökben keskenyre szab- dalt kecskebőr szíjjakat vive, örvöngő kedv-mutatással, nevetséges bakugrások között a város minden utszáit befutosták, s mindenre, kit csak érhetek, korbácsaikkal jót húztak s ennek még főrendü nők is olykor magokat önként kitették, miután egy régi babonás hit szer- rint, az ilyen korbács ütésnek az a csoda ereje volt, hogy utánna a terhesnők könnyen szültek, a meddők pedig megtermékenyesültek. Hanem azért okos emberek szemében az egész *lupercalia* botrányos esztelenségnek tetszett. Ez az oka, miért Cic. meg nem foghatta, mint tehette öcscse Quintus azt a holondot, hogy egyetlen egy fijaból *lupercust* csináljon. Azt, mit némellyek gondolnak, hogy ezt Quintus nem egyébért, mint Caesar kedvéért tette, ki a lupercusok *Fabiani* és *Quintiliani* név alatt fennállott két osztályát egy az ő nevét viselő harmadikkal a *Juliani* osztálylyal toldotta meg, nem áll; mert ezeket Caesar csak a következő 708-ik évben alapította.

²⁾ Quintus kedvencz, de hitvány jellemű szabadosa. Lásd: a *Tört. Mut.*

³⁾ A maga általunk nem legjobb oldalról ismert szabadosát; hogy így a három szép madár együtt legyen.

⁴⁾ Mit ért a maga még nagyobb ostobasága alatt Cic. — nehéz

ahoz minő orca kellett, hogy e czélra tőled pénzbeli ajánlatot kívánjon? Feltéve, hogy nem szomjas forrásra⁵⁾, hanem egy Pirénére⁶⁾ akadott és belőled, amint írod, az Alpheus⁷⁾ szent kortjait üríthette volna, kivált olly szűk körülményei között: mit várhatott abból⁸⁾. Azonban ő lássa.

(*Catóm*⁹⁾ magamnak legalább, kedves. De hiszen az Bassus Luciliusnak¹⁰⁾ is az övé.

Coeliusról tudakozóldjál, mint ígéred; én chez nem értek. Ismerni kell nemcsak minőségét, hanem értékét is. Úgy Hortensius s Virginius felől is, ha valamiben kétkednél; noha, mennyire én látom tetzésszerintibbet nem könnyű találnod¹¹⁾. Mustelával¹²⁾ mint mondd, majd ha Crispus megjön. Irtam

kitalálni. Meglehet hogy itt a *mea* helyett *alia*-t kellene olvasni, mert akkor azt jelentené: hiszen van ennél Quintusnak bolondabb tette is.

⁵⁾ Üres érszönyre, mint nálad. Mert Cicerónak Atticus azt írta, hogy Quintusnak egy fillért sem adott.

⁶⁾ A Musáknak szentelt forrás Corinthus körül.

⁷⁾ Értetik alatta *Aethusa* szinte mesés költői forrása, melybe az Achaiában föld alá eltűnő és Syracusánál ismét magát felütő Alpheus szakadt — a monda szerint.

⁸⁾ Quintus magára nézve, ki már most is nyakig adós. Én, ha nem csalódom, e kifejezésben a magát föld alól *felütő* Alpheustól vett metaphora folytatását veszem észre. F.

⁹⁾ A Cato feletti emlékbeszéd, mellyen épen most dolgozott.

¹⁰⁾ Valami ekkor élt silány író lehetett, de kiről ennél többet nem tudunk.

¹¹⁾ Cic. az akkori háborgós időkben jónak látta minden ingóit s ezüst készületeit, miket csak nélkülözhetett, pénzzé tenni, s a pénz nagyobbat biztosság s könnyebb kezelhetés végett, mind csupa aranyokra váltani. Aranyt készen csak bankároknál kaphatott; de mert ezek illy esetekben néha csalni, jó arany helyett hamisat, vagy roz próbásat is a többi közbe csúsztatni szoktak, maga pedig az arany megítéléséhez nem értett, a beváltás végett az offélékben járatos Atticust kérte meg, kijelelve neki egyszersmind Coelius, Hortensius és Virginius bankárokat, kiknél a dologban kísérletet tegyen.

¹²⁾ Értsd utána: akkor végezz. Mustela és Crispus, mint látszik, örököstársak voltak, azért egyikkel a másik nélkül nem lehetett *racidálni*.

Aulusnak, hogy mondja meg Pisonak azt, mit az aranyról jól tudok ¹³⁾). Mert veled teljesen egyetérték abban, hogy a dolog nagyon elhúzódik és hogy most mindent össze kell szednünk minden felől ¹⁴⁾). Azt jól látom, hogy részedről nem is téssz egyebet, nem is gondolkodol másról, mint a mi reám tartozik és hogy hozzám jövő szándékodban csupán dolgaim gátolnak. Azonban velem lemai képzellek, nemcsak mivel ügyemet intézed, hanem mert úgy tetszik, mintha látnám, miként jársz el benne — egy órai működésed sem lévén ismeretlen előttem.

Tubulus, úgy tudom, L. Metellus s Quintus Maximus consulok alatt volt praetor. Most szeretném tudni, hát P. Scaevola a főpap, melly consulok alatt volt néptribun ¹⁵⁾). Gondolom, a legközelebb következett Caepio s Pompeius alatt. Mert P. Furius, Sex. Atilius alatt praetorkodott. Szolgáltass hát adatot tribunságáról és ha tudsz, arról is, milly vád alatt volt Tubulus. S járj, kérlek, végére annak is, valyon az a L. Libo, ki Ser. Galba ellen ¹⁶⁾ a népnél

¹³⁾ Cic. egy Piso nevű pénzváltótól is akart aranyat váltani és ebben Piso üzérét *Aulus* használta közbenjáróul. De a dolog nehezen ment, mert, úgy látszik, Piso a szokottnál nagyobb *agio*-t kívánt. Cic. hát Aulusnak, hogy általa Pisót a maga börzei avatottságáról capacitálja, megírta, miszerint ő nagyon jól tudja, mennyi jelenleg az arany *cursusa*, azért tőle sem kívánhat Piso többet.

¹⁴⁾ Azaz: a mink csak van, mind pénzzé kell tennünk minél előbb.

¹⁵⁾ Ez adatokat Tubulus és Scaevola felől, a római történetben igen jártas Atticustól azért kívánta Cic. hogy azokat ép akkor dolgozott *de Finibus* című munkájában használja, mint csakugyan *lib. II. cap. 16.* használta is mind azt, mit Atticus vele erről a Scaevola néptribunról, a népnél bevádolt nagy gonosztévőről közölt, ki felől Cic. Scarusért mondott beszéde töredékében többek közt így szól: *quem unum ex omni memoria scelestissimum et audacissimum fuisse accepimus* Egyébiránt ez a L. Hostilius Tubulus 611-ben volt praetor. P. Mucius Scaevola pedig 612-ben néptribun.

¹⁶⁾ V. ö. *de Orat.* I. 53. *Erut.* cap. 23. *Valer. Max.* lib. IX.

föllépett, Censorinus és Manilius ¹⁷⁾), vagy T. Quintius s M. Acilius ¹⁸⁾) consulok alatt volt-e néptribun ¹⁹⁾). Mivel nem tudom hányadán vagyok azzal, mi a Brutus Fanniusból való kivonatának végén van írva. Én ennek nyomán azt a Fanniust, ki történelmet írt, Laelius vejének tettem ²⁰⁾); de te mértanilag megezáfoltál; de meg téged is most Brutus és Fannius, miután én hiteles írótól, Hortensiustól ²¹⁾) úgy kaptam, mint az Brutusnál van. E pontot hát hozd tisztára.

Tírót Dolabella elébe küldöttem. Ő 15-kén jön vissza; téged utánavaló napon elvárlak.

Látom, Tulliámra igen nagy gondod van s hogy legyen is, felette megkérlek. Így hát maga mivoltában minden, mint írod ²²⁾). Bár a hónap 1-ét kerül-nöm és a Nicasiok ²³⁾) eredeti példányai s számlák készítése elől szöknöm kellett is ²⁴⁾) azért mégis semmit olly nagynak nem nézek, hogy a miatt tőled távol lenni óhajtanék. Még mikor Romában voltam s látogatásodra minden perczen számoltam is, naponként hosszaknak tetszettek előttem azok az órák mellyekben vártalak. Tudod, nekem hizelegni épen

¹⁷⁾ Consulok voltak 604-ben.

¹⁸⁾ Consulok 603-ban.

¹⁹⁾ Néptribun volt 604-hen.

²⁰⁾ *De Claris Orat. cap. 26.* melly munkáját ez év elején, még Cato életében írta volt.

²¹⁾ Érti Hortensiust az *Oratort*, ki egyszersmind jeles historicus is volt.

²²⁾ Azaz : még hát Tullia hozományából nincs elveszve semmi,

²³⁾ *Nicasio* személynév, melly Cicerónál másutt is pl. *Orat. in Verr. IV. 51.* előfordúl. *Caecilius* költő egy *Nicasio* című vigjátékot is írt. Itt valami illyen nevű fanyar uzsorásokat jelenthet.

²⁴⁾ Mert a hó 1-én kellett a hitelezők kontóit fizetni.

nem szokásom s így még valamivel kevesebbet mondok, mintsem a mit érzek.

Tusculanumban, quintilis elején 707.

F. IX. 16.

XX.

450.

Cicero Papirius Paetusnak üdvet!

Gyönyörűségemre szolgáltak rövid soraid; becsültem benne főképen azon részvétedet, melly az írásra ösztönzött, abbeli féltedben, hogy Silius ¹⁾ a maga hírével aggodalmat talált hozni rám. Valamint erről te nekem már előbb írtál volt és pedig még ismételt példányban, hogy ebből is nyugtalanságot még jobban áltlássam: úgy én neked pontosan válaszoltam rá, hogy e részben a körülményekhez képest, a tűnődéstől vagy fölmentselek, vagy legalább megkönnyebbítselek. De miután legközelebbi leveledben is kimutatod, mennyi gondot ad neked ez a tárgy: biztosítalak, édes Paetusom, hogy mit csak mesterséggel kivinni lehet (mert már észszel harczolni nem elég, némi mesterséget szükség kigondolni), mit csak, mondom, amaz urak hajlandóságának megnyerése s fentartása végett kitervezni, vagy eszközölni lehetett, a legnagyobb buzgalommal elkövettem s gondolom, nem is hiában. Mivel úgy becsülnek, úgy kitűntetnek mindazok, kiket Caesar kedvel, hogy magamat tőlök szerettetni hiszem: Ámbár nem könnyű is különbséget tenni az igaz és álszeretet között, ha csak olyan idő közbe nem jön, midőn mint az

¹⁾ Kétségtől az a Silius, ki bithyniai propraetor volt s kihez a 234 s 251-ik levelek íratlak. Ez talán Caesar Afrikában nyert győzelme s maholnap várható hazajövele felől hozott hírt s meglehet egyszersmind olyasmit is sügött Cic. fülébe, mintha ő iránta Caesar jó hajlandósága megváltozott volna.

aranyat a tűzben, úgy az őszinte hajlamot valamely veszélynél kiösmerni lehet. Különböző jellegek közösek: Hanem nálam ez egy szolgál okúl, hogy magamat tőlök szívből és igazán szerettetni higyjem, mert mind az én sorsom, mind az övék olyan, hogy a tettetésnek nem lehet alapja. Attól pedig, kinél van minden hatalom, épen nem látom ált, miért kelljen félnem; ha csak tán azért nem, mivel minden bizonytalan, ha egyszer a törvény elhagyatott s mert semmi olyannak jövő mivoltáért jótállni nem lehet, mi a más akaratától, hogy ne mondjam kényétől függ. Egyébiránt az ő kedve nincs is semmivel megsértve tőlem; e részben is a legnagyobb mérséklettel éltem. És valamint egykor a szabadszólást véltem hozzám illőnek, az én művem lévén államunkban a szabadság: úgy most annak elvesztével meg azt, hogy semmit ne mondjak, mi az ő kedélyét, vagy azokét, kiket kedvel, sérthetné. De ha azt kerülni akarnám, hogy egy vagy más elmésen, vagy tréfásan ejtett szavammal sértni ne találjak: eszem hiréről kellene lemondanom s attól, ha rajtam állana, nem is vonakodnám. Hanem hiszen maga Caesar igen éles ítélőtehetséggel bír és mint unokatestvéred Servius²⁾, ki szerintem az irodalomban legjártasb ember volt, egyszerre meg tudta mondani: *ez a vers nem Plautusé, ez az övé*, mert fülei a költők sajátosságának megrovása és folytonos olvasása által ebben gyakoroltak voltak: épen úgy, azt hallom Caesar is, ki már elmés mondatokból köteteket gyűjtött³⁾, ha valami hozzá

²⁾ Servius Claudius. Meghalt Metellus és Afranius consulok alatt s az utánna maradt könyveket Pnetus Cicerónak ajándékozta. Lásd: a 25-ik lev.

³⁾ Volumnia ἀποδευγμάτων. Azok mellyek Svetoniusnál *dicta collectanea* név alatt említetnek. *Caes. cap. 56.*

az enyim gyanánt vitetik, noha nem az enyim, félre szokta vetni s ezt most annál inkább teheti, mivel meghittei majd mindennap velem vannak és ilyenkor a sokféle beszéd között több olyas vetődik elő, mi mikor elmondom, sem tanúság nélkülűnek, sem sótalannak nem tetszik. Ezeket ő hozzá egyéb történetekkel együtt megviszik, mivel maga úgy hagyta meg. Innét aztán ha ezeken kívül hall valamit tőlem valót, figyelemre sem méltatja. Így hát Oenomausodnak ⁴⁾ semmi hasznát nem vehetem, habár Accius verseit jó helyen alkalmaztad is. Mert miféle irigységtől lehetne itt a szó? ⁵⁾ vagy mi van most rajtam irigyelni való? Azonban ha mindent fölteszünk is: részemről úgy látom, a philosophusok, kik szerintem magok birják az erény fogalmát, azzal tartanak, hogy a bölcsek nem kötelessége másra, csak a vételre nézve jótállni s ettől én, úgy hiszem, kétszeresen is ment vagyok; nemcsak, mert olyakat javasoltam, mik legjogszerűbbek voltak, hanem, mert a midőn láttam, hogy azok kivivásához elég segédeszközök nincsenek: az erősebb ellen erővel harczolni tanácsosnak nem tartottam. Abban hát, a mi egy jó polgár kötelessége, szemrehányás alá bizonyosan nem eshetem. Az volna még, hogy semmit ész nélkül, semmit bolondjában ne mondjak, vagy

⁴⁾ Accius, Roma régi költője, kinek darabjai Cic. korában még olvastattak, sőt színpadra is hozattak, a szép Hippodamia atyjáról Oenomaus pisai királyról szóló népregéből egy tragoediát készített, mellyből Paetus, levelében egy pár verset Ciceróra alkalmazva felhozott, de ez a verseket magára illőknek nem találta. Ha ismernők a verseket, tisztán érthetnők e helyet; így csak annyit lehet sejtelnünk, hogy Cic. itt Paetust ezért a neki nem tetszett idézéséért, egy kissé meg akarja leczkézni.

⁵⁾ Az Oenomausból felhozott versek, úgy látszik, az *irigységről* szólottak.

tegyek a hatalmasabbak ellen. Ezt is bölcshez illőnek találom. A többről, hogy ki mit állít tőlem mondottnak; vagy hogy ő azt miként veszi; vagy mennyiben őszinték irántam azok, kik egyre utánam járnak és figyelemre méltatnak, nem lehet felelnem. E szerint mind előbbeni elveim öntudatával, mind mostani mérsékletemmel is vigasztalhatom magamat s azt az Acciustól átvett hasonlatosságot mostmár nem az irigységre, hanem a szerencsére alkalmaztatom, mellynek, mint nézetem szerint, ingatagnak és gyarlónak, az erős s szilárd jellem, mint a hullámnak a szírten, meg kell töretnie. Mert ha a görögök emlékei bőven tanúsítják, mint tudták legbölcsebb férjfiak ⁶⁾, úgy Athenaeben, mint Syracusában az országlást úgy tűrni, hogy míg honuk szolgaságot szenvedt, ők némileg szabadok maradtak: azt higyjem-e. én nem volnék képes állásomat akkép föntartani, hogy sem senki kedélyét ne sértsem, sem saját méltóságomat le ne rontsam?

Most áltmegyek enyelgéseidre, mellyekkel az Accius Oenomausa után, nem, mint rég szokás volt *Atellanát*, hanem, mint ma divat, *Mimus* ⁷⁾ léptettél

⁶⁾ Mint Athenaeben Socrates, mikor ott a 30 tyrannus zsarnokoskodott; Syracusában Plato és Aristippus, idősb Dionysius uralkodása alatt.

⁷⁾ Vagyis: a komoly tárgyat tréfásra fordítád. Az *atellana* (*fabula*) egy neme volt azon apróbb vígjátékoknak, mellyek valami tragoedia után, mielőtt új darab kezdetnék, az alsóbb néposztály fölvidítésául, az olasz *intermezzok* modorában szoktak adadni. Nevét az oscusok városától *Atellától* kapta, mint hol alkalmasint a népmulatságok ezen aljas comicumba vágó, de az illedelmet még sem sértő nemét legelőször kapták föl. E hely arra mutat, miszerint az *atellánák* Cic. korában még divatban voltak ugyan, de az elsőséget a satyricus szellemű *monodrámák* egy új s csipősebb nemének a *Mimusoknak* voltak kénytelenek átengedni; talán azért mivel Caesar ez utóbbiakat különösen kedvelte s pártolta.

föl. Mit beszélsz nekem gályacsigáról, mit tengeri-rákról, mit a túroshalás tálról? Az efféléket előbb mint jó bolond elnéztem, de az idők megváltoztak. Most Hirtius s Dolabella a szónoklatban tanítványaim, az evésben mestereim; mert hiszem, hallottad (ha ugyan hozzátok minden megvitetik), hogy ők nálam szavalgatnak, én meg ő nálok vacsorálgatok. Azzal, hogy előttem értéked nagy részét elesküszöd⁸⁾, semmit el nem érsz. Mert mikor még volt valamid, ha a fillérezésekre jobban ügyeltél is, eltűrttem. De most, midőn javaidtól olly könnyű lélekkel válsz meg, eszedbe se jusson gondolni, hogy majd ha vendéged leszek, valami árrszabást elfogadjak⁹⁾. Jó baráttól az illy meghúztatás könnyebben is esik, mintsem egy adóstól. Aztán meg, én nem kívánok olyan ebédeket, mellyeknél sok legyen a maradék;

⁸⁾ Mint a rossz adósok hitelezőikkel tenni szoktak, mintha neked sem volna miből többet adnod.

⁹⁾ Cic. e tréfás beszédének bővebb megérthetésére szükség tudnunk, hogy Caesar mint dictator, az adósok könnyebbsége végett, törvény által megállapíttatta, miszerint a hitelezők adósaiktól, ha ezek másként fizetni nem tudnak, a zálogul bírt fekvő javakat, annyiban, mennyit a forradalom előtt értek, becslés útján elfogadni tartozanak s mivel a jószágok arra forradalom előtt sokkal nagyobb volt mintsem azután, és még az előbbi árrból, az említett törvény a már kamatkép fizetett összeget is levonatni parancsolta, ez úton a hitelezők tőkék tetemes részét, majdnem egy negyedét voltaképen elvesztették. Paetus, kit mint egyik pénzes hitelezőt e törvény szinte sújtott volt, ebből alkalmat vesz Ciceróval tréfálkozni, hogy mármost hát nem fogadhatja őt olly gazdag asztallal, mint előbb. Mire Cic. magát hitelező — Paetust pedig adósa gyanánt állítván elő, azt válaszolja: már ő ugyan Paetusnak meg nem engedi, hogy neki az ebédek értékét valami becslő biztosnak olcsó számítása szerint szabja meg, hanem tőle pompás fogadtatást és gazdag asztalt vár, kivált midőn Paetus Caesar említett törvényét olly könnyeden veszi, hogy a felett még enyelegni is eszébe jut.

a mi lesz, legyen nagyszerű és úriás ¹⁰⁾. Emlékezem, egyszer beszéltél te nekem a Phamea ¹¹⁾ ebédéről. Ennél idejebben legyen ¹²⁾ különben épen olly módon. Ha csakugyan annál maradsz, hogy engem anyád ebédére vigy vissza: elszenvedem azt is. De szeretném látni, lesz-e annyi lelked, hogy nekem azokat, a miket említesz, vagy a cziñoberes Jupiterhez ¹³⁾ hasonló tengeri pókot is előmbe rakni merd. Hidd el, nem fogod azt merni. Megérkeztem előtt eljut hozzád híre mostani falánkságomnak; úgy hogy meg fogsz miatta ijjedni. És az előétkezésre ¹⁴⁾ sincs mit számítnod; azzal egészen felhagytam, mert azelőtt olaj-bogyóiddal és kolbászaiddal mindig elrontottam magamat. De minek ezeket beszélnem? Csak egyszer oda ¹⁵⁾ mehessek: ám térj te (mert ki akarom már a félszt venni belőled) egykori túrós haladra vissza. Csak egy költséget okozok neked: hogy fürdőt kell melegíttetned számomra; a többi legyen szokásunk szerint — amazt föntebb tréfából mondtam. — A Selicius villája felől nemcsak jól végeztél, hanem igen elmésen is írtál ¹⁶⁾. Azért gon-

¹⁰⁾ *Nagyszerű*, azaz: válogatott étkekből, mint páva, fogoly, fácán- és több efiélekből álló, *úriás*, azaz: finom ízléssel készítve.

¹¹⁾ Egy Sylla idejében felgazdagodott s tékozló fényüzéséről elhírhedt szabados. Tigellius fuvolás nagyapja.

¹²⁾ Talán Phameánál is angolosan délután ötkor volt az ebéd.

¹³⁾ Jupiter szobrának arcját a capitoliumon miniommal veresre szokták festeni. Lásd: *Plin. Hist. Nat. lib. IX. cap. 29.*

¹⁴⁾ Latinban: *promulsis*: ebéd előtti, éhet elverő, rövid falatozás, mellynél mivel rendesen méhsert is (*mulsum*) szoktak föltenni, innen a *promulsis*.

¹⁵⁾ T. i. Nápolyba, hol vagy.

¹⁶⁾ Míután Cic. Nápoly városában a Sylla-házat megvenni akarta (lásd: a 473-ik lev.), kedve jött ugyanott a Selicius villáját is megszerezni; mellyről azonban úgy látszik, Paetus öt tréfás hangon leverni akarta.

dolom, hogy abban fogom hagyni; mivel só van elég: a bors kevés ¹⁷⁾). Élj szerencsésen.

Tusculanumban, quintilisb. 707.

F. IX. 18.

XXI.

451.

Cicero, L. Papirius Paetusnak üdvet!

Míg Tusculanumban dolog nélkül vagyok, elküldvén elébe ¹⁾ tanítványaimat ²⁾, hogy engemet barátjokkal minél jobban megkedveltessenek, veszem nyájassággal teljes leveledet, mellyből látom, hogy helyesled azon lépésemet, minél fogva mint Dionysius tyrannus, mikor Syracusából elűzték, a monda szerint Corinthusban iskolát nyitott: úgy én is, miután a törvényszékek megszűntek s uralmamat a forumon ³⁾ elvesztettem, mintegy az iskolamesterséghez fogtam. Ha tudni akarod: ez elhatározás magának is tetszik. Mert sokat érek el vele. Elsőben is, mire most legnagyobb szükségem van, ellátom magamat ⁴⁾ a jelen időkhöz képest. Mire megyek e részben, nem tudom: de annyi bizonyos, hogy ennél még eddig senki ellhatározását többre nem becstülöm; hacsak talán meghalni jobb nem lett volna. *Ágyban*

¹⁷⁾ *Salis enim satis est Sannionum parum.* Talán a kérdéses villa körül sót főztek, és mert a só átvitt értelemben eszességet, elmésséget, a *Sannio* pedig csúfolódót, mások orra alá borsot törött jelent, meglehet Cic. azt akarta ez enyelgő szavakkal mondani: elmés, tréfás ötletekben nem szűkölködünk (van *savunk* elég) de gúny, s csipősség nincs bennünk (a *bors* kevés) azok ellenében kik ezt ma megérdemlenék — s kik alatt érti a caesar-pártiakat.

¹⁾ Caesarnak-Afrikából jöttekor.

²⁾ Hirtius és Dolabella ifjú patriciusokat, kikkel Tusculanumban szónoklati gyakorlatokat tartatott.

³⁾ Hol mint első szónok, legnagyobb befolyást gyakorolt.

⁴⁾ Hirtius- és Domitius- s Caesar más embereivel barátkozás által.

értem; hanem ez nem történt: csatában pedig nem valék. A többiek ugyan, mint Pompeius, Lentulus, Scipio és Afranius, gyalázatosan vesztek el ⁵⁾; Cato már dicsően; hanem hisz ez, a mikor akarjuk, szabadságunkban áll, csak azon kell lennünk, hogy az nálunk olly szükségessé ne váljék, mint nála volt — s én azon is leszek. Ez hát az első. Második az: hogy magam javúlok, egy felől egészségemre nézve, mellyet testgyakorlataim félbenszakadtával elvesztettem, — másfelől az a szónoki tehetség is, melly talán bennem létezett, ha e gyakorlatokra vissza nem térek, kiapadt volna belőlem. Utolsó az, mit nem tudom, te nem elsőnek tartasz-e, hogy már több pávát megemésztettem ⁶⁾ mintsem te galambfiakat. Ám tessék neked Aterius levele ⁷⁾, nekem itt a Hirtiusé tetszik. Jer hát, ha legény vagy és tanuld meg tőlem azokat a *prolegomenákat* ⁸⁾, melyekről kérdezősködsz — bár akkor csirkétől tanulna a kotló ⁹⁾. De mivel mint látom, felbecslett

⁵⁾ Pompeius és L. Lentulus (704-ben consul) Egyiptomban orozva, Afranius mint hadi fogoly, a föllázadt katonáktól öletett meg. Lásd: *de Bello Civ.* III. 104. *de Bello Afric. cap.* 95. De Scipio halálát nem mondhatta Cic. *rutul* történetnek, mert ő, mint egy Scipióhoz illett, fegyverrel kezében halt meg. Lásd: *de Bello Afric. cap.* 96. Úgy *Livius* Epitomejában lib. XIV. *Dio* lib. XLIII.

⁶⁾ Hirtius és Dolabella asztalánál.

⁷⁾ Aterius, Paetusnak valami nápolyi barátja, kinél sokszor ebédelgetett, s kinek levesét, úgy látszik, Cic. előtt nagyon feldicsérte. Ha Aterius, mint némelyek vélik, jogtudós volt, akkor valószínű, hogy itt Cic. a *jus* szóval, melly *jogot* is *leves* is jelent, játékot üz. Egyébiránt mint alább a 456-ik levélből kitetszik, Hirtiusnak is volt saját levele, mellyet nagyon forrón szokott feladatni.

⁸⁾ Kétféleképp magyarázható. Érthetjük alatta a Cic. által Tusculanumban tartott rhetori leczkéket; s érthetjük a Hirtius különös étkeinek ismertetését is, mellynek közlésére Paetus Cicerót felkérte.

⁹⁾ *Sus Mincivan.* Hol csak lehet a közmondást közmondással adjuk vissza. Itt a mienk a Ciceróénak teljesen megfelel.

javaidat eladni s a fazekat ¹⁰⁾ fillérekkel megtöltni nem bírod: Romába kell visszavándorolnod ¹¹⁾). Jobb lesz itt esömörben, mintsem ott éhen halnod meg. Látom, vagyonodat elvesztetted s hiszem, hogy ottani ¹²⁾ barátaidat is. Véged lesz hát, ha nem eszmélkedel. Mondod, hogy maradt még egy öszvéred, — el lehet, ha paripádat már megetted, azon is poroszkálnod Romába. Megkapod mint altanító iskolában a második széket — párna is jöhet reá idővel ¹³⁾).

Tusculanumban, quintilis elején, 707.

F. VII. 3.

XXII.

452.

M. Cicero, M. Mariusnak üdvét!

Igen sokszor gondolkodván azon általános csapásokról, melyeket annyi évek óta szenvedünk és (mint látom) még szenvedni fogunk — mindig eszembe jut az az idő, mikor utójjára együtt valánk, sőt emlékezetemben tartom még a napot is. Május 13-kán, Lentulus és Marcellus consulok alatt ¹⁾ volt az, mikor én estve Pompeianumba érkezvén, te aggodalmas kebellem nálam termettél. És aggodalmadat egyfelől kötelességem, másfelől veszélyteljes helyzetem meggondolása okozta. Ha Italiában maradok, féltél, kötelességemet múlasztom el; ha a háborúba megyek: veszélyeztetésem rettegtetett. Ez úttal valóban engem is olly zavartnak találtál, hogy ki nem tudtam találni mihez lenne legjobb fognom. Mind a

¹⁰⁾ Czelzés Euclio fazekára a Plautus *Aululariájában*.

¹¹⁾ A hol jó barátaidnál ingyen fogsz ehetni.

¹²⁾ Nápolyban levő.

¹³⁾ Most hát csak fa széket ígér még neki.

¹⁾ És így 704-ben a polgárháború kiütésekor.

mellett inkább akartam a becsületre és jó hírnévre ügyelni, mintsem a magam jóllétét venni tekintetbe. Ezt a tettemet megbántam s nem annyira saját veszedelmem, mint ama sok hibák miatt, melyekre ottan akadtam, a hova mentem volt. Elsőben is : sem nagy ²⁾, sem harczias hadak ; aztán a vezéren s még nehányon kívül (értve a főbbeket) a többiek egyfelől már magában a háborúban rabláson kapkodók s másfelől beszédeikben olyan kegyetlenek, hogy még győzelmöktől is irtóztam ; a legtekintélyesb egyéneknél pedig : a roppant adósság. Szóval : az ügyet kivéve, semmi sem volt ott jó. Mindezt midőn láttam, nem remélve győzelmet, elsőben a békét kezdtem ajánlani, mellynek mindig tanácslója voltam ; azután mivel Pompeius e nézettől felette idegenkedett, azon javaslattal áltam elő, hogy halaszssa az összeütközést. Ezt néha helyeselte is s úgy tetszett, mintha e nézet mellett volna és talán annál is marad, ha egy csata után ³⁾ katonáiban bízni el nem kezd. E percztől fogva az a nagy ember nem vala többé hadvezér. Egy újoncz s gyülevész haddal szállott síkra a legderekabb legiók ellen. S rút legyőzetés után még táborát is vesztve, egyedül szökött meg. Én ekkor részemről a háborúnak véget vetettem ⁴⁾, — nem gondolván, hogy miután ép karban sem lehetünk egyenlők, megtörve fölülkerekedhessünk. Ott hagytam azt a háborút, mellynél vagy csatán elesni, vagy valami

²⁾ No pedig Plutarchus azt írja, hogy Pompeius hadai a pharsaliai csatában számra nézve kétszerte erősbek voltak Caesaráéknál.

³⁾ Érti a dyrrhachiumi csatát.

⁴⁾ Mellyet részéről Cic. el sem is kezdett ; mert a dyrrhachiumi csatánál, épen akkor benn a városban betegen feküvén, jelen nem lehetett.

kelepczébe jutni, vagy a győző kezére kerülni ⁵⁾, vagy Jubához menekülni, vagy valahová száműzött-kép vonulni, vagy önkénytes halált választani kellett volna. Valóban ezeken kívül nem maradt más annak, a ki magát a győzőre bízni nem akarta, vagy nem merte. Mind azon bajok közt pedig, mellyeket említék, semmi sem tűrhetőbb, mint a száműzetés, kivált büntelennek, kinél az semmi becstelenséggel nem jár, — hozzáadván azt is, midőn olly fővárost nélkülöz az ember, mellyben semmi nincsen, mit fájdalom nélkül szemlélni lehessen. Én inkább az enyéimmal és (és ha mondhatna az ember valamit a *magáénak*) a magaméban lenni kívántam. A mi történt, mind előre megmondottam. Haza jöttem; nem mintha itt legjobb élet volna, hanem hogy legalább, ha marad még a köztársaságnak valami alakja: itt mintegy honomban, — ha semmi sem marad, mintegy száműzetésben lehessek. Arra, hogy a halált fejemre kimondjam, semmi okot sem találtam: arra, hogy óhajtsam, sokat. Mert régi közmondás: *hol nem vagy az, a ki valál, ott nincs miért kívánj élni*. Mind a mellett büntől mentnek lenni vagy egy vigasztalás; főkép midőn nekem van még két olly tárgyam, mellyekkel magamat fenntartsam; a legüdvösebb tudományok ismerete s nagyszerű tetteim fénye, mellyek egyikétől soha a míg élek, másikatól ha halok is, senki meg nem foszthat. Ezekről, téged terhelve, azért írtam volt bővebben, mert tudom, hogy mind személyem, mind a köztársaság milly kedves előtted. Meg akarám veled ismertetni egész gondolkozásomat s tudatni először: miszerint én sohasem akar-

⁵⁾ Fogolykép.

tam, hogy valaki több hatalmat bírjon, mint az összes köztársaság; másodszor, hogy miután már valakinek vétke miatt ⁶⁾ egy ember ⁷⁾ oly hatalmas lőn, kinek ellentállni nem lehetett, a békét akartam; hogy elveszvén a hadsereg és azon fővezér, kiben fekütt egyedül a remény, a háborúnak általán másoknál is és midőn erre rá nem mehettem, magamnál legalább végét szakasztni akartam; most pedig, ha ez polgárzat: mint polgár; ha nem az: mint száműzött kívánok élni itt — nem rosszabbúl, mint hogyha Rhodusba, vagy Mitylenaebe ⁸⁾ vonúltam volna el. Mindezt veled inkább személyesen szerettem volna közleni: de mivel ez később lehetett volna csak, megírni kívántam, hogy tudj mit felelni, ha talán rágalmazóimra botlanál. Mert vannak, kik, bár halálom a közügynek semmit sem használt volna is, bűnnek nézik bennem azt, hogy élek. Ezek bizonyára azt hiszik, nem elég sokan veszték el — bár ezek is, ha én rák hallgatnak, igazságtalan békében ugyan, de azért becsületben élnének. Mert csak a fegyverre s nem az ügyre nézve állnának alantabb. Itt van a levél számodra; melly talán hosszadalmasb is, mintsem kívánnád s hinni fogom, hogy olyannak tartod, ha nekem még hosszabbat nem küldesz reá vissza. Ha azokat, a miket akarok, rendbe hoztam, remélem, rövid időn meglátlak.

Romában, quintilisb. 707.

⁶⁾ Érti Pompeiust.

⁷⁾ Caesar.

⁸⁾ Hol, mint szabad városokban a pharsaliai csata után több Pompeiánusok vonták meg magukat

A. XII. 6.

XXIII.

453.

Cicero Atticusnak üdvet!

Coeliusnál vigyázz, kérlek, hogy az aranyban hiba ne legyen ¹⁾. Én ehhez nem értek. Bizony már a lázsínál ²⁾ is elég a veszteség. Ha még az arany mellett is lenne. . . . De minek beszélnem erről? — fogsz te gondoskodni. Im, ez a Hegasias modora ³⁾ melyet Varro dicsér.

Most térek Tyranniora. Mondd meg csak; igazság volt az? Nálam nélkül! ⁴⁾. Lám én hányszor tettem volna azt, mikor dolgom nem volt? De még sem akartam *nálad nélkül*. Mivel mosod immár le ezt? Tudnivaló, csupán azzal, ahogya a könyvet megküldöd; mit hogy el ne mulassz, igen szépen kérlek. Noha magának a könyvnek nem fogok jobban örülni, mint örültem a te csodálkozásodon ⁵⁾. Én a mindent tudni akarást szeretem s hogy oly silány elméletet úgy megcsodálhattál, énnekem az tetszik, habár ez általán szokásod is. Mert neked czéled a tudás, minthogy ez a lélek egyedüli tápláléka. Hanem kérlek szépen, abból a *vékony*, meg *vastag* ac-

¹⁾ V. ö. a 449-ik lev.

²⁾ Az agionál. Látni való, hogy a lázsit a *ragio*-ból csinálta a magyar.

³⁾ Hegasias athenaei szónok rövid, töredezett mondatokban szokott beszélni. E modort utánozza Cic. jelen levelében, noha különben azt nem helyeselte. V. ö. *Orat. cap. 67: Brut. cap. 83.*

⁴⁾ Tyrannio, mint már előbb említve volt, (lásd : a 442-ik levél végén) egy új prosodiai munkát írt, mellyre nézve az volt ohajtása Cicerónak, hogy azt majd ha ő s Atticus együtt lesznek, akkor olvassák fel magoknak a szerzővel. De Atticus ezt nem várva, a mint a munkát megkapta, maga mindjárt átolvasta.

⁵⁾ A munkának jeles volta felett.

centusból mi tartozik a végeztélra ⁶⁾)? De csak szaporítom a szót; pedig meglehet, épen most valami dologgal vagy elfoglalva.

Egyébiránt tőled azért a száraz pirítkozásért, mellyet pázsitocskámon élveztél, én fényes és zsíros pirítkozást várok vissza ⁷⁾).

Hanem hogy ismét az előbbire térjek : a könyvet ⁸⁾ ha engem szeretsz, megküldd. Hiszen bizonyosan a tied az, ha már hozzád volt intézve.

Hát Chremes, dolgoz enged annyi szünidőt?)

hogy még az *Orator*t is olvashasd? No az derék! annak részemről örülök s még inkább örülni fogok, ha nemcsak a magad példányában, hanem a másokéban is könyvészeid által *Aristophanest* tetetsz az *Eupolis* helyett ¹⁰⁾).

Caesar meg, úgy látom, nevetséget íz abból a te *quaesod*-ból ¹¹⁾); de mi szépen és udvariasan hang-

⁶⁾ Melylyel én most foglalkozom ; mert Cic. épen ekkor dolgozott *de Finibus bonorum et malorum* című munkáján.

⁷⁾ Atticus a maga levelében, mellyre itt Cic. válaszol, azt írta a többek közt, hogy volt Cic. palatiumi házánál, és ott a ház körüli pázsiton a száraz napnál egyebet nem élvezett, vagyis — mint szokták mondani — a napnál ebédelt. Mit erre Cic. felel, az annyit tesz : én ha hozzád megyek, nem olly száraz nappal, hanem zsírossal, azaz : jó ebéddel akarok jóllakni.

⁸⁾ Tyrannio *Prosodiáját*.

⁹⁾ Vers Terentiusból. *Heautont*, act. 1. sc. 1. v. 23. Aligha itt Terentius versével egészen új levél nem kezdődik az év végéről. Mert Cic. ebben a hónapban *Orator* című munkáját egészen még be nem végezhetette.

¹⁰⁾ Cicerónak M. Brutushoz intézett *Orator* című könyvében cap. 9. Periclesről ez állt : *qui si tenui genere uteretur, nunquam ab Eupoli poeta fulgere, tonare permiscere Graeciam dictus esset*. Később vagy magától, vagy Atticus figyelmeztetése után észrevette Cic. hogy nem Eupolis, hanem *Aristophanes* (in *Acharn.* v. 130) mondta ezt, s hogy Atticus írja ki is igazították e hibát, onnét bizonyos, mert ma már az *Oratorban* mindenütt *Aristophanest* találunk e helyen.

¹¹⁾ Atticus azt kérte levelében Caesartól, mentné föl a butthro-

zik ¹²⁾; ezenfölül úgy fölment a gondtól, hogy nekem legalább minden kétségemet megszüntette.

Sajnálom, hogy Atticánál olly hosszsan tart ¹³⁾; de mert már borzogatással nem jár, remélem, úgy lesz, amint óhajtjuk.

Tusculanumban, quintilisb. 707.

F. IX. 19.

XXIV.

454.

Cicero L. Papirius Paetusnak üdvet!

No csak gonosz vagy te. Tudtúl adod, *hogy Balbus a vékonyka fogadtatással megelégedett*. Ezzel azt láttatol mondani, hogy ha a királyok ¹⁾ ily mértékletesek: még inkább azok tartoznak lenni a *consularisok*. Nem tudod, hogy tőle mindent kihalásztam; mert a város kapujától egyenest házamhoz hajtatott és nem azt csodálom, miért nem inkább a magáéhoz, hanem hogy nem az övéhez ²⁾. Három első szavam ez volt hozzá: „mit csinál Paetusunk?” Ő esküvel erősíté, hogy soha sehol jobb dolga nem volt. Ha ezt beszéded által érted el: én sem kevésbbé kényes füleket viszek hozzád; ha pedig étkeid által: akkor, kérlek, ne tartsd a selypeket ³⁾ többre méltóknak a szép beszédűeknél. Engem mindennap egy

tumiakat azon rendelete alól, mellynél fogva földeiket kiosztatni akarja, és ez alkalommal gyakorta használta a *quæso* szót. Ezért a humanus Caesar őt szép, nyájasan kifigurázta; nem mintha a szó melylyel élt, talán rossz lett volna, hanem mert neki olyanra Caesar irányában legkisebb szüksége sem volt.

¹²⁾ Nem Atticus részéről a *quæso* használás; hanem Caesaréről a nevetségüzés.

¹³⁾ T. i. a láz.

¹⁾ Mert Balbus mint tudjuk nagy kegyében állván Caesarnak, mint ilyen főfő szerepet játszott ekkor Romában.

²⁾ Az ő emberéhez — Caesarjához.

³⁾ Czélzás a Balbus névére s személyére.

és más gátol. De ha egyszer szabadúlnom lehet és oda mehetek : nem fogom engedni, hogy mondhasd, későn valál tudósítva tőlem ¹⁾).

Romában, sextilisb. 707.

F. IX. 17.

XXV.

455.

Cicero, L. Papirius Paetusnak üdvet!

Nem furcsa ember vagy-e te, ki miután Balbusunk nálad megfordúlt, tőlem kérded, mit gondolok, mi fog szabad községekkel történni? mintha vagy én tudnék olyast, a mit ő ne tudna; vagy ha tudok is néha egyetmást, nem tőle szoktam volna megtudni. Jobb bizony, ha engem szeretsz, te tudasd velem, mi lesz belőlünk; mert hiszen orrod előtt volt, kitől ezt vagy józan, vagy minden esetre részeg korában kitanulhattad. Különbén édes Paetusom, én az efféléket nem kutatom; részint azért, mivel már közel négy éve, hogy csak nyereségből élünk, ha ugyan az, hogy a köztársaságot túléljük, nyereségnek, vagy életnek nevezhető; részint azért, mert alkalmasint tudom is, mi fog következni. Mind az t. i. meg fog történni, mit azok akarnak, kiknél az erő lesz; az erő pedig mindig a fegyverek mellett lesz. Nekünk tehát be kell azzal érnünk, a mit juttatnak. Ki ezt elviselni képes nem volt, annak meg kellett halnia. Veiiiben és Capuában csakugyan mérik a hárt. Ez nem messze van Tusculanumtól; hanem azért egy cseppet sem félek. Élvezem, míg szabad s óhajtom, hogy mindig szabad legyen. Ha ehez épen szerencsém nem lenne is : azért nekem, miután mint

¹⁾ És ezt ürügyül használhasd a vékony és készületlen fogadásra.

szilárd férjfi ¹⁾ s reá még philosophus is, élni legszebbnek tartottam, nem lehet nem szeretnem azt, kinek jóvoltából ezt megnyertem és ki, bár óhajtaná is, hogy olyan köztársaságunk legyen, minőt talán ő is akar s mindnyájunknak kívánnunk kell, akkor sem tudná, mit tegyen, olly sokakkal összebonyolódott. De messze is terjeszkedem. Hiszen hozzád írok. Azt azonban bizonyosnak tarthatod, hogy nemcsak én, ki a tanácskozásoknál jelen vagyok, de még maga a főnök sem tudja, mi fog történni. Mert mi ő neki vagyunk szolgálai : ő meg a körülményeknek. És így sem neki, hogy mit fognak a körülmények kívánni, sem nekünk, hogy ő mit gondol, tudnunk nem lehet. Ezt neked ekkorig nem írtam meg; nem mintha rest volnék, épen a levelezésben : hanem, mert semmi bizonyosat nem tudván, nálad sem kétkedéssel aggodalmat, sem biztatással reményt gerjeszteni nem akartam. Hanem annyit a legbizonyosabban írhatok, hogy részemről eddigelé arról a veszélyről ²⁾ semmit nem hallottam. Minde mellett neked, bölcs belátásodhoz képest, a legjobbat remélened, a legroszabbat képzelned s akármi jöjjön is elviselned illő.

Romában, sextilisb. 707.

F. IX. 20.

XXVI.

456.

Cicero Paetusnak!

Kettős örömöm volt levelednél; részint mert magam rajta nevettem, — részint mert láttam belőle, hogy már te is tudsz nevetni. Azt pedig, hogy

¹⁾ Ezt ironiából mondja csak magáról.

²⁾ Melly, Paetus beszéde szerint, a nápolyi birtokokat fenyegette volna.

nekem, mint kötekedő bohócnak almát vertél a há-
tamhoz ¹⁾, nem vettem rossz néven. Csak sajnálom,
hogy azon vidékre, ²⁾ mint föltettem volt el, nem mehet-
tem; mivel bennem nem vendéget, hanem lakótársat
kaptál volna. És még minő legényt! Nem ám azt,
kit egykor ebédeddel le szoktál dolgozni. Azon éhe-
sen ülök a tojás mellé ³⁾ és úgy folytatom a mun-
kát egészen a borjúsültig. A miket az előtt bennem
úgy dicsérni szoktál, hogy milly kevésel beérő,
milly nem alkalmatlan vendég vagyok, már elmúl-
tak tőlem. Mert minden közügyre vonatkozó gondot,
tanácsbeli szavazás felett való fejtörést s pörös tár-
gyakról elmélkedést ellöktem magamtól. Ellenfe-
lem Epicurus zászlója alá szegődtem; de nem a mai
túltságig, hanem a te szépen élésedig — értve a haj-
danit, mikor még vala miből költened. Ámbár
több majorod sohasem volt, mint most ⁴⁾. Azért csak
készítsd magadat; falánk emberrel lesz dolgod s
ollyannal, a ki már ért valamit. Pedig tudod, a későn
tanulók ⁵⁾ millyen szemtelenek. Kosárkáidról s lepé-
nyeidről le kell szoktatnod magadat ⁶⁾. Én már a mes-

¹⁾ Paetus a maga kertjéből egy rakás szép almát küldött Cicero-
rónak. Különben úgy látszik, itt a *malu* szóval, melly szitkos, mocskos
szavakat is tesz, szintén játékot üz Cic. és vele ez értelmében oda
célloz, hogy kötekedéseiért Paetustól jól kikapta a magáét.

²⁾ Hol a Paetus villája volt.

³⁾ Mintha még semmit sem ettem volna az előebédnél. A
rómaiaknál tojás volt az első étel, mint nálunk a leves.

⁴⁾ Miután adósaidtól, Caesar rendelete szerint, mérég drágán
annyit által kellett vened.

⁵⁾ Millyen ő is, ki az evést-ivást későn tanulta meg Hirtiustól
és Dolabellától, kiket a 450-ik levélben a tudományokban tanítványian-
nak az evésben tanítóinak nevezett.

⁶⁾ Csemegéiddel s hideg étkeiddel szükség felhagynod ezentúl.
Az illyeneket apró kosárákban szokták volt feladni.

terséget ⁷⁾ annyira vittem, hogy Verriusodat s Camillust — ez olly kényes, olly finnyás két embert — gyakorta meghívni bátorkodom. Sőt, halld vakmerőségemet, már Hirtiusnak is adtam egy ebédet, hanem szakácsom, semmit a forró levesen kívül, utánozni nem bírt. Most hát életmódom ilyen: reggel házamnál üdvözlöm a sok jó érzelmű, de szomorú férjfiakat és meg a vidám győzőket, a kik, mondhatom, irántam igen megtisztelő s nyájas figyelemmel vannak. Mikor a tisztelgés véget ért, könyveim közé veszem magamat és vagy írok, vagy olvasok. Jönnek olyanok is, kik engem hallgatnak, mintha valami nagy tudós volnék azért, mert nálok egy kissé többet tudok. Azontúl minden időmet a testnek szentelem. A hazát immár mélyebben s hosszasabban kigyászoltam, mintsem bármi anya egyetlen gyermekét. De ügyelj egészségedre, ha szeretsz; nehogy míg betegen fekszel, én javaidat fölegyem, mert elhatároztam téged betegen sem kimélleni.

Rómában, sextilisb. 707.

F. IX. 23.

XXVII.

457.

Cicero Papirius Paetusnak!

Tegnap jöttem Cumanumba, holnap talán hozzád. De ha majd bizonyost tudok, előre értesítelek. Noha M. Ceparius ¹⁾, ki a *Gallinaria* erdőben ²⁾ velem találkozott, midőn őt kérdezém mit csinálsz, azt mondta, ágyban vagy s lábaiddal szenvedsz. Ezt

⁷⁾ Az evés s szakácsság mesterségét.

¹⁾ *Catil. III. 6.* a Catilina társai közt jön elő egy M. Ceparius

²⁾ *Silva Gallinaria.* Varro erről *de Re Rustica lib. III.* így szól: *Gallinaria a gallinis rusticis dicta, est in mari Tusco, secundum Italiam, contra montes Ligusticos.* Említi *Strabo is lib. V.*

Cicero Összes Levelel IV. köt.

ugyan, mint illet, sajnálva értettem, hanem azért mégis szándékom hozzád elmenni, hogy lássalak s meglátogassalak s egyszersmind egyem is nálad. Mert nem gondolom, hogy szakácsod is köszvényes legyen. Várd hát a vendéget ki korántsem falánk, de sőt még ellensége a költséges asztalnak.

Cumanumban, sextil. 25-én, 707.

F. VII. 4.

XXVIII.

458.

M. T. Cicero M. Mariusnak üdvet!

24-én barátoddal, vagyis inkább *barátunkkal* Libóval Cumanumba jöttem. Innét csakhamar Pompeianumba ¹⁾ készülök. De eleve tudósítani foglak. Mindig kívánom, hogy egészséges légy, de főleg a míg itt leszünk; mert tudod, milly későn lehetünk együtt azután. Azért hogyha köszvényeddel napot tüztetek ²⁾ ki egymásnak, halaszd más időre és engem e két három nap alatt elvárj.

Cumanumban, sextilis 26-ka körül, 707.

F. XII. 9.

XXIX.

459.

Cicero Atticuśnak üdvet!

Én biz örömet s napról-napra örömostebb volnék itt, ha az az okom nem volna, melyet neked előbbi levelemben ¹⁾ megírtam. Semmi e magánynál nem volna kellemesb, ha kissé Amyntas fija ²⁾ meg nem háborítná. Hanem az az ízetlen fecsegés! Kü-

¹⁾ Mellynek szomszédságában Marius is bírt egy szép villát.

²⁾ Ciceróhoz méltó élez; melylyel tréfásan annyit mond: *ha szeretődnek, köszvény kisasszonynak légyottot rendeltél.*

¹⁾ Melly levél elveszett.

²⁾ Amyntas fija, a Nagy Sándor atyja Philippus volt. Hanem itt Cic. nem akarván a személyt nevéen nevezni, alatta L. Marcius Philippus consularist érti, azt ki Caesar nővérének leányát Atiát Octavius anyját bírta nőül.

lönben valami kedvesebbet nem képzelhetsz, mint ez a villa, e partvidék, e kilátás a tengerre s minden a mi itt van. Azonban sem ez hosszabb levelet nem érdemel, sem egyéb írni valóm nincs és még -- az álmom is előfogott.

Antiumi villán, septemb. 707.

A. XII. 10.

XXX.

460.

Cicero Atticusnak üdvet!

Igazán, sajnálom Athamást ¹⁾. A te fájdalomad pedig szép ugyan : hanem illő mérséklened. Vigasztalásodra sok út áll nyitva s legegyszerűsebb ez : hogy vigye végbe az ész azt, mit az idő eszközölni fogna. Azután Alexistről ²⁾, Tiro szakasztott másáról, kit betegem küldöttem vissza Rómába ³⁾, gondoskodjunk s ha a halmon ⁴⁾ ragály uralkodnék, őt Tisamenussal ⁵⁾ együtt vitessük hozzám ált ⁶⁾. Az egész ház üres fölül, tudod. Én ezt igen czélirányosnak gondolnám.

Antiumi villán, septemb. 707.

F. IV. 3.

XXXI.

461.

M. T. Cicero Ser. Sulpiciusnak üdvet!

Sokan írják hozzám naponként, hogy igen aggodol és a közinségben még valami különös fájdalomtól is gyötretel. Bár ezt korántsem csodálom, sőt némileg magamban is felösmerem : azon mégis saj-

¹⁾ Atticusnak mostanában meghalt kedves szolgája, vagy szabadosa volt.

²⁾ Másik kedves cseléde Atticusnak.

³⁾ Hozzád a válaszszal.

⁴⁾ Érti a *Qmirinalis* halmot, hol Atticus lakott.

⁵⁾ Ez is Atticus kedveltebb szolgálói közé tartozott,

⁶⁾ A Palatiumba (*Palatinus hegyre*) hol Cic. háza fekütt.

nálkozom, hogy majdnem páratlan bölcsesség mellett, nem inkább ten szerencsédén örülsz, mintsem a mások baján tünődöl. Engem részemről, habár senkit nem tudok is, ki a köztársaság romlásából s vesztéből több keserűséget tapasztalt volna nálamnál, mégis sok vigasztal máris, de leginkább érzelmeim öntudata. Én ugyanis jó előre, mint valami örhalomról beláttam a jövő vihart s pedig nem csupán magamtól, hanem sokkal inkább a te figyelmeztetésed s jeladásod után. Mert bár consulságod alatt többnyire távol valék is ¹⁾: azért távollétemben is tudtam, mint vélekedtél e veszélyes háború eltávoztatása s megjósolása körül: sőt consulságod kezdetén magam jelen voltam, mikor a tanácsot, előhordva minden polgárháborúkat, a legbuzgóbban intetted, miszerint ne csupán azoktól féljenek, a mikre emlékezhetnek, hanem tudják meg egyszersmind, hogy ha az előttünk valók, bár még a köztársaságban erre példát nem láttak is, olly kegyetlenkedők voltak: akárki fogja jövőre a köztársaságot fegyverrel elnyomni, még sokkal kiállhatatlanabb lesz. Mert a mi példa után történik, azt jogosan történtnek is tartják s hozzá még valamit, de sőt igen sokat adnak s tesznek a magokéból is. Nem kellene hát feledned, hogy azok, a kik szavadra s tanácsodra nem hallgattak ²⁾, oktalanságuk miatt vesztek el, holott a te okosságod által megmenekülhettek volna. Mondod talán: *mi vigasztalás nekem ez, a köztársaság illy sötét helyzetének és úgy szólván, romjainak közepette?* Igaz, a fájdalom

¹⁾ Midőn t. i. 702-ben, mint proconsul, nyolcz hónapig oda volt Ciliciában.

²⁾ Érti Pompeiust s annak polgárháborúban megöletett embereit.

alig enyhíthető, oly nagy a veszteség mindenre és a kétségbeesés a visszanyerhetésre nézve : de azonban mind maga Caesar úgy ítél, mind a polgárok is általában azt tartják felőled, hogy a te feddhetlenséged, okosságod s méltóságod, mint égő szövétnek a többi kialutt közöl, akkép tündöklök ki. És ez kedvetlenséged könnyebbítésére kell, hogy nagy hatással legyen. Hogy pedig a tiedtől távol vagy, ezt annál könnyebben tűrheted, minthogy egyszersmind sok s nagy kellemetlenségtől is távol vagy; mellyeket mind megírhatnék neked, ha attól nem félnék, hogy távollétedben olyanokat fogsz tőlem megtudni, mik mivel szemed előtt nincsenek, nekem jobb sorsban lenni látszol nálunknál, kik azokat szemünkkel látjuk. Ennyit véltem jónak vígasztalásúl felhozni, hogy egy legjobb barátodtól értsd meg, mi által lehetne bajodon könnyíteni. A többi, én előttem sem ismeretlen, nemis legcsekélyebb, sőt szerintem legnagyobb vígasztalások magadban léteznek, mellyeket részemről, mindennapi tapasztalás után, oly jóknak talállok, hogy azok reád áldást hozni láttatnak. Emlékezem, hogy te serdülő korodtól fogva, minden tudománynak nagy barátja valál s mindazt, mit a legbölcsebb fők a jóléletről tanítanak, nagy kedvvel s gonddal tanulmányoztad. Ezek már a legkedvezőbb körülmények közt is hasznót s gyönyörűséget hozhatnak : a jelen időkbek pedig nincs egyebünk, mivel magunkat megnyugtathatnók. Nem akarok szerényen lenni; azért téged, a ki annyi tudománynyal s természeti hajlammal bírsz, inteni nem foglak, hogy ha azon tanulmányaidhoz vissza, mellyeknek már korod első éveitől fogva oly szenvedélylyel hódoltál. Csupán annyit mondok, mit, remélem, helyeslen-

desz, hogy én a mióta azon művészetnek, a melyet tanulmányoztam, sem curián, sem forumon helyét már nem láttam, minden gondot és szorgalmat a bölcsészetre vettem. A te kitünő s páratlan tudományodnak sem ³⁾ igen maradt nagyobb tér fenn, mintsem az enyimnek. Azért, nem intelek ugyan: de úgy vagyok meggyőződve, hogy tenedek is jó lenne olly tárgyakkal foglalkoznod, mellyek, ha kevesebb hasznot hoznának is, kedélyedet legalább a búslakodástól elvonnák. Serviusodról ⁴⁾ mondhatom, hogy ő minden nemesb tudományban s különösen abban, mellyben én, mint írárm, megnyugvásomat találok, akkép forgolódik, hogy kitünő. Én pedig őt úgy szeretem, hogy e részben egyedül neked engedek, másnak senkinek sem. Ő viszont irántam olly hálával viseltetik, hogy abból nyilván kitetszik, miszerint azt hiszi, midőn engem tisztel s becsül, áltál magát nálad is fölötte kedvessé teszi. Éljen szerencsésen.

Rómában, septemb. 707.

F. XIII. 68.

XXXII.

462.

M. T. Cicero, tisztársának Servilius Isauricus proconsulnak üdvét!

Fölötte kedvesen vettem leveledet, a mellyből hajózásaid folyamáról értesültem. Mert ez barátságunkról megemlékezésed jelét mutatja s ennél nekem semmi kedvesb nem lehetett volna. Hanem azt

³⁾ T. i. a polgárjognak; melly szakban Sulpicius minden előtte valókat fölülmult. V. ö. *Brut. cap. 41.*

⁴⁾ Fija Serviusnak; 706-ban néptribun volt.

még sokkal örömebb venném, ha engem a közügyekről, provinciád ¹⁾ állásáról és intézkedéseidről barátilag tudósítnál. Miket bár nagy híred mellett, sokaktól hallok is, saját leveledből legjobb szeretnék megtudni. Én részemről hozzád arról, hogy az állam sorsa felől mikép gondolkodom, gyakrabban írni nem fogok, az illy levelek veszélyes volta miatt; de azért a történeteket szorgalmasan közlendem. Egyébiránt reményt látok ahoz, miszerint tisztársunknak Caesarnak ²⁾ gondja lesz, sőt már van is arra, hogy valami *respublicánk* legyen. Sokat tenne, ha te az ő tanácskozásainál jelen lehetnél. De ha rád nézve hasznosabb, vagyis díszesb Asia kormányán állnod és a köztársaság e keményen sújtott részét védened: illő, hogy nekem is, a mi személyednek s dicsőségednek használand, az legyen kívánatosabb. Én azokról, a miket méltóságodra tartozóknak vélek, legnagyobb részvéttel s buzgalommal fogok gondoskodni és különösen atyádat, ezt a kitünő férfiút ³⁾ egész figyelemmel kísérendem, mint ezt mind régi barátságunknál, mind a ti szívességeiteknel és az ő méltóságánál fogva tenni köteles is vagyok.

Rómában, septemb. 707.

¹⁾ Értsd Asia-provinciát, a kol ekkor Servilius proconsulokodott.

²⁾ Caesar Servilius és Cicero az augurságban collegák voltak.

³⁾ Ekkoriban az öreg Servilius legidősb consularis lehetett mint a ki 673-ban, ez előtt 34 évvel, már consullá választatott.

F. IV. 13.

XXXIII.

463.

M. T. Cicero, P. Nigidius Figulusnak ¹⁾ üdvet!

Régóta keresgélem már, mit lehetne hozzád különösen írnom: de nemcsak semmi bizonyos tárgyat, hanem még levélnemet is, a szokottak között, ahozvalót nem találok. Mivel egy részétől és használatától azon leveleknek, mellyekkel kedvező körülményeinkben élni szoktunk, az idő megfosztott és a sors arra juttatott, hogy effélet írnom, de sőt gondolnom sem lehet. A levelezésnek csak a jelen idővel egyező bizonyos bús és nyomorú neme maradt még fenn. De nálam hiányzik ez is, mint mellynek vagy némi segély-igéréssel, vagy fájdalommal vigasztalásával kellene együtt járnia. Igérni semmit nem tudok; miután magam is hasonló sorstól sújtattván, csak a mások segélyével ²⁾ bírom el csapásaimat s többször jut eszembe panaszkodni az illy élet ellen, mintsem örülni annak, hogy élek. Ugyanis, bár különösen semmi kitünő sérelmem nem történt; sem ilyen időben affélet kívánni eszembe nem jutott, mivel Caesar önként meg ne kínálta volna: azért mégis olly gondok emésztnek, hogy azt hiszem, még életben-maradásommal is vétket követek el. Mert nélkülözöm kell sok legmeghittebbejemet, kiket vagy a halál ragadott el tőlünk, vagy a bujdosás szerte-szórt; úgy mindazon jóbarátaimat, a kiknek vonszal-

¹⁾ Varróhoz hasonló nagy tudományú ember. Lásd: a *Tört. Mut.*

²⁾ Azokéval, kik mint Caesar emberei, ügyét felfogták s személyét pártolták; minők voltak: Pansa, Hirtius, Balbus, Oppius, Matius és Postumius.

mát az általam egykor veled együtt védett³⁾ köztársaság nyerte meg számunkra; az ő hajótöréseik s kifosztogatásaik szemtanúja vagyok; nemcsak hallok, mi magában már szomorú volna, de látom is (minél semmi keservesb nem lehet) elharácsoltatni azok jószágait, kiknek segélyével oltottuk hajdan azt a tűzvészt⁴⁾ el és a melly városban csak imént a közkedvesség, tekintély és hírnév virágában élünk, ott most mindezt merőn nélkülözzük. Maga Caesar a legnagyobb nemeslelküségét érezteti velünk; hanem tőle több nem telik, mint mennyit az idők és minden viszonyok hatalma és változása enged. Így hát ki lévén vetköztetve mindenből, mihez természetem, hajlamom s a gyakorlat szoktatott, sem másoknak, mint legalább észreveszem, sem enmagamnak nem tetszem. Ugyanis, a ki arra születtem, hogy mindig valami férjfiúhoz illőt tegyek, most nemcsak tenni, de gondolni sem bírok semmit; és ki előbb ismeretlen egyéneken, sőt bűnösökön is segíteni tudtam, most egy P. Nigidiusnak, a legtudósb, legfeddhetlenebb, egykor legkedveltebb s irántam bizonynyal legszívesb embernek még jó szót sem ígérhetek. Illy nemű levélre tehát el van zárva az út.

Hátra volna, hogy vigasztaljalak s okokat hordjak fel, mikkel aggodalmaidat eloszlatni megkísértsem. De ez a képesség, a magad, vagy mások vigasztalására, hogyha valakiben, benned van meg legnagyobb mértékben. Azért annak azt a részét, melly némi kiszemelt okoskodásból és tudományból ered, meg sem is érintem, hanem egészen rád

³⁾ Hogy Cic. consul korában fontosb közügyeknél Nigidius tanácsát szokta volt használni, azt Plutarchus nyilván bizonyítja.

⁴⁾ Érti a catilinaei összeesküvést.

hagyom. Mi legyen szilárd és bölcs férjfihoz illő, — mit követel tőled méltóságod, mit magas érzelmed, mit lefolyt életed, mit a tudomány s művészet, melyekkel gyermekséged óta fénylettél — magad tudni fogod. A mennyire nekem, ki Rómában lévén, az effélékre ügyelek, s vigyázok, tudnom és sejtennem lehet, neked mint bizonyosat mondhatom, hogy azon kedvetlen viszonyokban, a mellyek között most vagy, nem soká fogsz lenni; de azokban, a mellyek között mi is vagyunk, talán örökké megmaradsz. Elsőben is: annak szívét, ki legtöbbit tehet, nyilván hajlandónak látom boldogításodra. Nem bolondjában írom ezt. Minél kevesebbé vagyok bejáratos, annál nagyobb bennem a kurkászoló vágy. Csakhogy olyanoknak, a kikre haragszik ⁵⁾, könnyebb legyen keményebb választ adnia, azért késik téged kedvetlen állásodtól fölmentni. Aztán meghittei és pediglen azok, kik nála legkedvesebbek, szörnyű jól beszélnek s éreznek felőled. Ide járúl a nép hajlandósága is, vagy a közvélemény. És maga a köztársaság, melly most ugyan még keveset tehet, de kell, hogy tehesen, bármi hatásköre lesz is, hidd nekem, maholnap ugyanazoktól, kiknek hatalma alatt áll, ki fogja vívni ügyedet.

Hogy tehát már ígérjek is számodra valamit, visszatérek arra, a miről föntebb lemondék ⁶⁾. Körül fogom venni legmeghittebb embereit, kik engem igen kedvelnek s gyakran velem vannak s neki is társaságába, mellyet eddig a szemérem elzárt volt előlem, beszínlem magamat, szóval, megkisértek

⁵⁾ Minők voltak, kik ellene a háborút Afrikában megújították.

⁶⁾ Mit tőlem nem telhetőnek vallék.

minden útat, mellyen elérhetőnek látandom, a mit óhajtunk s többet is elkövetek e részben, mintsem a mennyit megírni merek. Egyébiránt mindaz, miről, mint jól tudom, sokaknál rendelkezhetel, nálam leghamarább készen áll számodra. Nincs vagyomban seumi is, amit inkább az enyimnek, mintsem a tiednek néznék. Erről s minden effélééről azért írok rövidebben, mert inkább szeretem reméltetni veled — mit biztosnak hiszek — hogy maholnap a magadét fogod élvezhetni. Végre kérlek s kényszerítlek, légy szilárd lélekkel s necsak azt forgasd eszedbe, amit más nagy férjfiaktól kölcsönöztél, hanem azokat is, mik saját elmélkedésed és tanulmányod szüleményei ⁷⁾. Ha mindezt együvé veszed: nemcsak mindenekre nézve legjobb reményed lesz, hanem a mik történni fognak is, bárminők legyenek, bölcsen viselended. Én mindenről, mit érkekedben állónak lenni látandok, legbuzgóbban és legpontosabban intézkedni fogok és leggyászosb helyzetemben ⁸⁾ irányomban szerzett érdemeidnek emlékét híven megőrzöm. Élj szerencsésen.

Rómában, september végén, 707.

F. IV. 7.

XXXIV.

463.

M. T. Cicero M. Marcellusnak ¹⁾ üdvet;

Ámbár látom, mind ekkorig olly gondolkozással valál, mellyet rosszalni nem merek, — nem

⁷⁾ Elvek, tanok, a mellyeket magad állítál fel.

⁸⁾ Mikor Clodius Romából száműzetésbe küldette.

¹⁾ Servius Sulpicius consultársa 702-ben, ki mint ilyen a tanácsban Caesar ellen legnagyobb szenvedélyvel dolgozván, most e miatt boszújától félve Mitylenaebe menekült, s onnan többé Romába visszatérni sem akart.

mintha részemről másként nem érzének, hanem mivel benned több bölcsességet teszek föl mintsem saját nézetemet a tiednek elébe tehetném : mégis részint régi barátságunk, részint gyermekséged óta irántam tapasztalt különös vonszalmaid ösztönöz írásban közölnöm veled azokat, a miket mind jóllétedre hasznosaknak vélek, mind méltóságoddal összeférhetleneknek nem tartok. Jól emlékszem, hogy te vagy az, ki bajainkat kezdetben jó előre láttad s ki consulságodat igen derekasan s méltóságosan viselted; de tudom egyszersmind azt is, hogy neked sem a polgárháború illy módon folytatásának ²⁾ terve, sem Cn. Pompeius hadának és seregének mivolta nem tetszett s mindig igen kevés bizalmat mutattál és hogy én is e nézetben voltam, úgy hiszem, fogsz reá viszont emlékezni. E szerint valamint te a hadi intézkedésekben nem sok részt vettél : úgy én folyvást abban jártam, hogy nálok jelen ne legyenek. Mert nem oly eszközökkel harczoltunk, mellyekben erősek voltunk, mint az ész, tekintély s jogszerűség, mik nálunk túlnyomók voltak, hanem ököllet s erővel, melyekben nem mérközheténk. Azért legyőztünk; vagy hogy ha az erény le nem győzethetik, legalább megtörve s lealázva lettünk. És e részben senkinek nem lehet a legnagyobb dicséretre nem méltatni azon lépésedet, miszerint a győzés reményével levetkezted a hadakozás vágyát is s példát adtál arra, hogy a bölcs és jó hazafi a polgárháború kezdetében kénytelenégből részt vehet, de végletekig nem örömet viszi azt. Azokat, kik nem ez elvedet követték, kétfelé látom oszolva. Vannak, a kik a há-

²⁾ Azaz : Italián kívül.

borút megújítani akarták és ezek Afrikába vonultak; vagy mint én, magokat a győzőre bízták. A te elhatározásodon némi középút volt. Te talán emezt alacsony, amazt konok jellemhez illőnek tartod. Nem tagadom, sokan, sőt mondhatnám, általában, lépésedet bölcsnek, számosan még nagy és hős jellemhez méltónak is nézték: de van az illy eljárásnak, mint legalább nekem tetszik, mégis bizonyos határa; főkép miután azt hiszem, hogy minden szerencséd visszanyerésére te nálad az akaratnál egyéb nem hiányzik. Mert úgy vettem észre, hogy annál, kinél a hatalom van, nehézséget semmi más nem okoz, mint az, mert attól tart, te ezt bizonyosan jótétemnyül nem vennéd. Én e tárgyban mikép gondolkodom, nem szükség mondanom, mert hiszen látni mit tettem. De ha mindjárt úgy végezted volna is már el magadban, hogy készebb léssz örökre oda maradni, mintsem a miket nem akarsz, olyanokat látni: mégis meg kellene gondolnod azt, hogy akár hol légy is, annak, a kit kerülsz, hatalma alatt állsz és habár ez könnyen eltúrné is, hogy hazádat, vagyionodat nélkülözve, nyúgton s szabad lábon élhess: akkor is szükséges lenne megfontolnod, vallyon bármi sorsban inkább Rómában s házádban, mint sem Mitylenaeban, vagy Rhodusban kívánj-e élni? És miután olly messze terjed hatalma annak, a kinek hódolunk, hogy egész föld kerekességét magában foglalja: nem inkább akarsz-e veszély nélkül a magad házánál, mintsem veszélyeddel a másénál lenni? Részemről legalább, ha még a halál elébe kellene is mennem, azt is jobb szeretném otthon s a hazában: mintsem a külföldön s idegen helyeken. Így éreznek mind kik téged szeretnek és ezek

nagy s fényes érdemidhez képest fölötte számosak. Tekintetbe vesszük gazdaságodat is, mellyet elharagoslatni nem akarnánk. Mert habár semmi állandó sérelme nem eshetik is, miután ezt sem az, ki az álladalmat bírja, sem maga a köztársaság engedni nem fogná: de vagyonodat rablóktól megtámadva látni sem szeretném ³⁾). Kik legyenek ezek, bátran megírhatnám, ha nem tudnám, hogy elértesz. Itt melletted egyetlenegy derék testvérednek, C. Marcellusnak bús részvéte, sok és szakadatlan siránkozásai a szószólók. Gond s részvét tekintetében én hozzája legközelebb állok. A kérések nálam nehezebben mennek, minthogy magamnak is szószólóra lévén szükségem, föllépni jogom nincs. Befolyással annyit eszközölhetek, mennyit egy győzöttnek lehet; de tanácsom és részvétem Marcellusnál nem hiányzik. Többi embereid által nem használtatom, de mindenre készen állok. Élj szerencsésen.

Rómában, october körül, 707.

F. VI. 13.

XXXV.

465.

Cicero Ligariusnak ¹⁾!

Ámbár jelen helyzetekben, a köztünk fennálló barátságánál fogva, vagy vigasztalásod, vagy gyógyításod végett illő lett volna hozzád írnom valamit:

³⁾ Talán némelly eladósult *caesarianusokat* ért, kik a megbukott pompeianusok javára ásitozván, könnyen azon szemtelenségre vete-mülhettek, hogy Caesartól a Marcellus jószágait is kicsalják.

¹⁾ Ez időben három Ligarius testvér élt, közülök a legidősb *Quintus*, kihez e levél szól, még Pompeius halála után is, harczolt Caesar ellen Afrikában, Scipio alatt; midőn pedig a Pompeius pártja végkép legyőzetett, nagy inségben szerte szét bujdokolt, nem sok reménye lévén az iránt, hogy Caesartól kegyelmet kaphasson.

mégsem tettem azt mind eddig, gondolván, hogy fájdalmadat szavakkal sem enyhítenem, sem megszüntetnem nem lehet. De miután mostmár nagy reménnyel kezdek lenni, hogy téged maholnap ép karban bírhatunk: meg nem lehetne állanom, hogy előtted nézetemet s óhajtasomat ne nyilvánítsam. Elsőben is hát azt írom, miszerint úgy sejttem és következtettem, hogy Caesar irányodban nem lesz szigorúbb. Mert őt mind helyzete, mind az idő s közvélemény ²⁾ és mint látom, saját hajlama ³⁾ is napról napra szelídebbé teszi s valamint ezt mások irányában tapasztalom, úgy rád nézve legbensőbb embereitől hallom; kikenél a mióta a hír Afrikából megérkezett, én testvéreiddel együtt esedezni meg nem szüntem. S az ő becsületességök, kegyeletök, hozzád való ritka szeretetök és megmentésed körüli szakadatlan s végtelen fáradozásuk annyira vitte a dolgot, hogy nem gondolhatok olytat, a mit neked maga Caesar meg ne fogna adni. De hogy ez később történik, mintsem óhajtanók, oka az, mert ahoz, a kitől mindent kérni kell, nagy elfoglaltsága miatt, nehezen férhetni és egyszersmind az afrikai ügy végett ingerültebb is lévén, úgy látszik, tovább akarja aggódásban tartani azokat, kik miatt gondolja, hogy tartós nehézségekkel kelle küzdenie. De úgy vesszük észre, ezt is napról napra nagyobb higgadtsággal szelídséggel túri. Azért hidd el nekem s tartsd eszedben; hogy ezt én állítottam előtted: *jelen bajaidban nem*

¹⁾ Mellyet magának megnyerni óhajt.

²⁾ Caesar soha senki ellen kegyetlen nem volt s midőn Afrikából jöve Adrumetumba érkezett s Q. Ligariust az ifjabb Considius-sal ott találta volna, mind nekik, mind több ellene harczoltaknak teljesen megkegyelmezett. V. ö. *de Bello Afric. cap. 89.*

sokáig fogsz maradni. Elődbe adván, mint érzek, azt, hogy reád nézve mit óhajtok, inkább tettel, mintsem szóval fogom kimutatni. Ha annyit tehetnék, megnyit tehetnem kellene olly köztársaságban, mellynek irányában olly sok érdemem van, mint te hiszed: nem is volnál te e szomorú helyzetben; hanem ép az a körülmény, a melly a te jóllétedet veszélynek tette ki, az én erőmet is megtörte. Mind e mellett, a mi csak hajdani méltóságom árnyékától, a mi csak népszerűségem maradványától kitelik: részvétem, tanácsom, fáradságom, készségem s hűségem semmi alkalommal nem fog hiányzani testvéreidnél. Te meg légy szilárd lélekkel, millyennel mindig bírtál volt, úgy azon okoknál fogva, mellyeket említék, mint azért is, mert a köztársaság iránt mindig olly szándékkal s érzellemmel voltál, hogy nemcsak most, midőn jót illő remélned, de még ha minden rosszúl állna is, tetteid és érzelmeid öntudata mellett, akármi történnék, legszilárdabb s legnagyobb lélekkel illenék viselned. Élj szerencsésen.

Rómában, szeptemberb. 707.

F. IV. 8.

XXXVI.

466.

M. T. Cicero, M. Marcellusnak üdvet!

Sem inteni, mint kitünő okosságú férjfit, sem biztatni, mint páratlan magasztos érzelmű embert, nem merlek, — vigasztalni pedig egyáltalában nem. Mert ha mindazt, a mi történt, úgy viseled, mint halom, inkább szilárdságodon örülnöm, mintsem fájdalomdat mérsékelnem illő. Ha pedig a köztársaság illy nagy csapásai lesújtottak volna: nem vagyok ész-

ben olly gazdag, hogy vígasztalni tudjalak, miután enmagamat sem tudom. És így nem marad fenn egyéb, mint irántad mindenben ollyannak mutatkoznom s lennem, ki bármire, mit a tied kívánnak, akkép készen álljak, hogy magamat érted nemesak mindenekre, de még azokra is, mik hatalmamban nincsenek, kötelesnek tartsam. Azonban ez egyet mégis, akár intés, akár véleménykép, akár ollyasmi gyanánt vedd tőlem, a mit jó lélekkel el nem hallgathattam: hogy, mint én cselekszem, te is hitesd el magaddal, miszerint, ha lesz valami köztársaság, neked abban ott kell lenned, mint ki közvélemény szerint s tetteleg is első vagy s szükségből szabad magadat az időhöz: s még ha épen nem lenne is: ez a száműzetésre is a legalkalmasb hely. Mert hogy ha szabadságot keresünk: hol van olly hely, mely a kényuralomtól ment legyen? ha pedig bárminő helyet: van-e lak az otthoninál kellemesebb? Különben, hidd nekem, ő maga, ki mindenben úr, kedvez az elmetehetségeknak; a nemes és tekintélyes egyéneket pedig, mennyire a körülmények s érdeke engedik, két kézzel fogadja. De már többre terjeszkedem, mintsem föltettem volt. Csak azt ismétlem tehát még, hogy a tiednek intésére készen állok és fogok állani, csak ők a tied maradjanak és ha nem maradnának is, én legalább minden ügyeidben összeköttetésünknek s barátságunknak meg fogok felelni. Élj szerencsésen.

Rómában, septemb. 707.

F. VII. 27.

XXXVII.

467.

Cicero T. Fadius Gallusnak ¹⁾ üdvet!

Csodálom, hogy engem vádolsz, holott ezt neked tenni nem szabad. Vagy még ha szabad volna is: tenned nem kell vala. *Mivel én téged consul koromban figyelemben tartottalak* ²⁾. S azt mondod: Caesar utóbb is visszahelyez téged ³⁾. Mondasz te sokat, csak hogy neked senki hitelt nem ad. ⁴⁾ Azt is mondod: a néptribunságot kedvemért kerested ⁵⁾. Bár mindig tribunus volnál: úgy nem keresnél szavast ⁶⁾. Reám fogod, hogy nem merem kimondani, a mit érzek. Mintha bizony szentelen kérésedre is nem eléggé bátran feleltem volna meg ⁷⁾. Mindezt azért írom neked, hogy ismerd el, miszerint abban is, a miben akarsz tudni valamit, semmi sem vagy. Ha nekem illően panaszkodál vala: szívesen és könnyen

¹⁾ T. Fadius Gallus, pompeius-pártbeli, Cicerónak consulkorában quaestora, 696-ban pedig néptribun volt. A többi pompeianusokkal együtt ő is kiszorúlván Italiából, úgy látszik, Ciceróhoz írt levelében keményen kifakadt a miatt, mért nem követ el Cic. mindent arra nézve, hogy ő hazájába visszamehessen, holott ő (Fadius) mint egykori quaestora, tőle egészen mást érdemlene. Erre neki Cic. epésen válaszol.

²⁾ *Observaram*. E szavakat Fadius mondhatta levelében, értvén alattok, hogy ő iránta Cic. consul korában *figyelemmel viseltetett*. De midőn Cic. ezt a kifejezést most itt neki visszaadja, benne az *observaram* szót azon értelemben veszi, hogy *vigyátsam reád*; mintha vele annyit akarna mondani, igen, ügyeltem az ujjaidra, hogy valamit el ne csíphess.

³⁾ Hozzá értendő: én nálam nélkül is.

⁴⁾ Azaz: szavadra senki nem hajt, sem pénzt nem ad.

⁵⁾ Hogy Lentulus consult visszahívásom ügyében támogasd.

⁶⁾ Kinek szakállára pénzt kaphass.

⁷⁾ Úgy látszik Fadius pénzt vagy jótállást kért Cicerótól s mert ez tőle mindeniket megtagadta, azért írt Fadius neki olly gorombán.

igazoltam volna előtted magamat. Mert a miket tet-
tél, nincsenek felejtve nálam : de a miket írtál, bo-
szontók. Hogy pedig én, ki által mások szabadok ⁸⁾,
neked szabadnak ⁹⁾ nem látszom, azon csodálkozom.
Mert ha azok, a miket, mint mondod, te szolgáltat-
tál kezemre ¹⁰⁾ hamisak voltak : akkor én mivel tar-
toznám neked? ha pedig igazak: magad legjobb
bizonyosság vagy, mivel tartozik a római nép nekem.

Rómában, septemb. 707

F. IV. 9.

XXXVIII.

468.

M. T. Cicero, M. Marcellusnak üdvet!

Ámbár csak néhány nappal ez előtt küldék neked
Q. Muciustól egy terjedelmes levelet, mellyben elő-
adtam, mint gondolnám, hogy kell magadat viselned s
mit vélnék teendőnek részedről: mégsem akartam,
hogy indulóban levő szabadosod Theophilus, kinek
irántad való hűsége s jó érzelme felől meg vagyok
győződve, tőlem levél nélkül érkezzék hozzád meg.
Most is tehát szintazon tekintetekből, mikre a múlt-
levelemben figyelmeztettelek, újból arra intlek téged
hogy bármilyen is a köztársaság, abban minél előbb
megjelenni iparkodjál. Meglehet, sokat fogsz látni,
amit nem akarnál, de nem többet, mint mennyit na-
ponként hallasz. S az hozzád nem illő, hogy csak a
szemek érzéke hasson rád: ha pedig szintazon tárgy-
ról füleid által értesülsz — bár így az még nagyobb-
nak szokot tetszeni — kevésbbé illetődjél meg. Ámde
mondanod kell holmit, amit nem úgy érzesz, vagy

⁸⁾ Ki Catilina elnyomásától a polgárokat megmentém.

⁹⁾ Le nem kötöttnek.

¹⁰⁾ Mint quaestorom a Catilina-i összeesküvéskor. A levél ez
utolsó pontja a többivel nem tisztán függ össze; meglehet valami
hiányzik innen.

tenned, mit nem helyeselsz. Igaz; hanem először, az időnek engedni mindig bölcshez illőnek tartatott; azután meg, amint még most állunk, ezt a vétet ¹⁾ nem is hozza a helyzet magával. Kimondanod, a mit érzesz, talán nem lesz szabad: elhallgatnod bizonyosan szabad. Mert egyre van bízva minden. Ez még az övéi tanácsával sem él, csak a magáéval; mi nem igen volna másként, hogyha a köztársaságot az bírná is, a kit mi követtünk. Vallyon hihetnök-e, hogy az, ki a háborúban, mikor mindnyájunk veszélye közös volt, mindig csak a maga s bizonyos, épen nem okos emberek észére hallgatott, közlekedőbb fogott volna lenni a győzelem után, mintsem volt a dolgok bizonytalan állásakor? Hiszed-e, hogy a ki sem a te consulságodban legbölcsebb tanácsodat el nem fogadta, sem midőn testvéred is a consulságban példádat követte, rátok hallgatni nem akart, majd ha mindennek ura lesz vala, a mi véleményeinkre szorúlt volna? Minden szomorú a polgárháborúban, miket eleink egyszer sem, korunk már többször tapasztalt; de semmi sem olly szomorú, mint maga a győzelem, melly ha mindjárt a jobbaknak jut is, ezeket is szilajabbakká és féktelenebbekké teszi; úgy, hogy ha természettel nem ilyenek is, kényszerűségből ilyeneknek szükség lenniük. Mert sokat kell a győzőnek azok tetszésére, a kik által győzött, akaratára ellen is tennie. Nem láttad-e velem együtt, milly kegyetlen lett volna az a győzelem ²⁾? Hát akkor is nélkülözted volna-e hazádat, hogy a mit nem akarsz,

¹⁾ Hogy t. i. mást mondjunk és tegyünk, mint a mit érzünk s helyeslünk.

²⁾ T. i. a pompeianusoké.

látnod ne kelljen? *Nem én, mondd, mivel akkor bírnám vagyonomat és méltóságomat.* Igen: de jellemed magával hozta volna azt, hogy saját érdekeidet legkevesebb vedd, ellenben a közügy mellett annál tüzesbben dolgozzál. Azután, mi célja ez elhatározásodnak? Mert hisz eddig mind magadvisedet helyeslik, mind sorsodat, a mostani állapothoz képest, dicsérik. Amazt azért, mivel a polgárháborút valamint elején kénytelenségből követted, úgy végig folytatni bölcsen nem akartad. Emezt azért, hogy tisztességes téltelenségben mind rangodat, mind méltóságod jó hírét megőrizted. Hanem most már sem más helynek nem szabad előtted kedvesbnek lenni hazádnál, sem ezt nem kell kevésbbé szeretned azért, mivel disztelenebb, hanem szánnod inkább; nem pedig, miután annyi jeles férjfiaktól ³⁾ megfosztatott, még személyed látásától is megfosztnod. Végre, ha nagylelkűség volt téled, nem menned esdve a győzőnek elébe: vigyázz, hogy gögre ne találjon mutatni, ha nemesszivűségét megveted. És ha bölcsesség is nélkülözni tudni a hont: érzéketlenség nem óhajtani, s ha már a köztársaságban örömünk nem lehet, azt magán körben sem kívánnunk balgaság. S a mi legfőbb, ha ez az életmód neked kényelmesbnek tetszenék is, meg kell gondolnod, ha vallyon biztosabb-e? Nagy a fegyverek önkénye s külföldön a gaztettben is kisebb a szemérem. Nekem javad úgy szívemen fekszik, hogy e részben testvérednek Marcellusnak mása vagyok, vagy legalább hozzá legközelebb

³⁾ Csak consularistól héttől, minők: Pompeius, Bibulus, a két Lentulus, Appius Claudius, Domitius Ahenobarbus, és Scipio voltak; Catót és más sokkal számosb nem consularis jelességeket meg sem említvén.

járok. Neked meg kötelességed az időkre, épségben maradásodra, életedre, vagyonodra tekintettel lenned⁴⁾. Élj szerencsésen.

Rómában, septemb. végén, 707.

F. IV. 4.

XXXIX.

469.

M. T. Cicero, Ser. Sulpiciusnak üdvet!

Elfogadom mentségedet, melyet az iránt felhoztál, miért írtál hozzám azonegy példányban többször is. Hanem csak annyiban fogadom el, mennyiben, mint írod, megeshetik, hogy azoknak, kik a leveleket magokra vállalják, gondatlansága, vagy hűtlensége miatt, ezek kezemhez nem jutnak. Mentségednek azt a részét, mellyben azt mondod, hogy előadásbeli szegénységed (mivel így nevezed) oka annak, miért küldesz sokszor egyforma szavakban írott leveleket, sem el nem ismerem, sem nem helyeslem. Én magam, kit te tréfából (mert csak annak veszem), előadásban gazdagnak mondasz; azt, hogy a szavakban nem fölötte szegény vagyok, megvallom, nem lévén szükség tettetnem; hanem azért (és ez nem tettetés) a te velős s csfnos írásmodorodnak örömet engedek. Nézetedet, melyet, mint írod, követtél, mikor az achaiai megbízást¹⁾ el nem utasítád, mindig helyeslem s még sokkal inkább helyeslem e legutóbbi leveled olvasása után. Mert mindazon okok, mellyeket említesz, igen méltányosak s állásodhoz és okosságodhoz igen illendőek. Hanem, ha azt hiszed, hogy

¹⁾ A levelet befejező egy pár mondatában úgy beszél Cic. mintha bizonyos előérzete lett volna azon gyászos eset felől, melly Marcellust a következő évben haza felé tett útjában érte. Aligha Cic. már ekkor a Marcellus élte ellen intézett orgyilkosság gonosz terve felől valami alapos gyanút nem táplált magában.

²⁾ Cacsartól Sulpiciusra ruházott achaiai proconsulást.

dolgod rosszabbúl ütött ki, mintsem gondolád: abban veled sehogy kezet nem foghatok. Csak, mert a viszonyok annyira zavarttak és bonyolódottak és mert ez undok háború úgy megrendített és porba döntött mindent, hogy kiki a helyet, hol van, s ön magát látja legszerencsétlenebbnek, onnét jön az, hogy mind saját lépésedet ²⁾ bánod, mind mi, a kik itthon vagyunk, neked boldogoknak tetszünk; te ellenben nekünk, ha nem bajoktól mentnek is, de nálunknál boldogabbnak látszol. S csakugyan a te helyzeted már annál fogva is jobb mintsem a mienk, mert te meg mered írni a mi fáj; mi még ezt sem tehetjük biztosan s nem a győző vétke miatt, kinél mérsékeltebb senki sem lehetne, hanem a győzelemé miatt, melly a polgárháborúban mindig kíméletlen. Egy előnyünk van fölötted, az, hogy Marcellus collegád-nak ³⁾ fölmentéséről kissé hamarább értesültünk náladnál és meg főkép, hogy ez ügynek mint történt lefolyását láthattuk. Mivel úgy vedd fel a dolgot, hogy e szerencsétlenségek óta, vagy a mitől fogva a köz jog felett fegyverrel kezdtek vitatkozni, semmi még illy díszszel nem ment véghez. Maga Caesar, miután Marcellus fanyarságát ⁴⁾ [ekképen nevezé] megróttá, a te őszinteségedet és okosságodat pedig igen szépen megdicsérte: egyszerre várakozáson kívül azt mondá, hogy ő a Marcellusért esedező tanácstól, még ez ember miatt ⁵⁾, sem tagad meg semmit. A tanács pedig azt tette, hogy amint L. Piso

²⁾ Hogy az achaiai proconsulságot elvállaltad.

³⁾ A consulságban 702-ben.

⁴⁾ Érti azon magaviseletét Caesar ellenében, melylyel magát a tanácsban különösen kitüntette. Lásd: *Sveton. Jul. Caes. cap. 28.*

⁵⁾ Ki neki olly nagy ellensége volt.

Marcellust emlékezetbe hozta és erre C. Marcellus ⁶⁾ Caesar lábaihoz borúlt, egész tömegben fölkele s könyörögve járúla Caesarhoz. Ne kérdj többet. Ez a nap nekem olly szépnek tetszett, mintha csak az újból föléledő köztársaság némi képét láttam volna szemem előtt. A honnét, miután az előttem felhívtak ⁷⁾ Caesarnak mind köszönetet mondtak, kivéve csak Volcatius ⁸⁾, ki azt nyilvánítá, hogy ő hasonló helyzetben ⁹⁾ ezt nem cselekedné — a fölszólítás reám kerülvén, elállottam szándékomtól. Mert föltettem volt magamban (s bizony nem kimerültségből, hanem régi méltóságom elenyészte miatt) örökre hallgatni. De e szándékomat dugába döntötte mind Caesar nagylelkűsége, mind a tanácsnak készsége. Azért bőséges szavakban fejeztem ki hálámat Caesarnak s félek, ezzel megfosztottam más tárgyaknál is magamat azon tisztos nyugalomtól, melly a viszontagságok közt egyedüli vigaszom volt. Azonban bár kikerülni akartam is annak megbántását, a ki, ha mindig hallgatnék, talán azt vélhetné, hogy már én ezt köztársaságnak sem nézem: azért csak módjával, vagy még módján alól is fogom tenni ezt; hogy így mind az ő kívánságának, mind a magam tudományos

⁶⁾ M. Marcellusnak unoka — nem mint némellyek gondolják, valóságos testvére; mert emez, ki L. Lentulus Crussal 704-ben volt consul, tisztársával együtt a polgárháborúban elveszett.

⁷⁾ Fölvívtak szavazásra Cic. előtt, régi szokás szerint az akkor hivatalban volt senatorok, azután a Cicerónál előbb consulságot viselt consularisok.

⁸⁾ Valószínűleg a M. Aemilius Lepidussal, Caesar előtt három évvel consulságot viselt Volcatius Tullusnak fija; kit Caesar ez évben praetorrá tett; mert meg kell jegyezni, hogy miután Caesar élete fogytáig a dictatorságban megerősített, többé a tisztviselők nem comitiumokban választattak, hanem egyenesen általa neveztettek ki.

⁹⁾ T. i. a Caesaréban.

dolgainak eleget tehessek. Mert noha serdülő korom óta engem minden szépművészet és tudomány, de főkép a bölesészet gyönyörködtetett: azért még most is e szenvedélyem — hihető részint koromnak észbeli érettségénél, részint a mostani idők vétkeinél fogva — annyira növekedik naponként, hogy semmi más tárgy lelkemet a kellemetlenségektől meg nem könnyítheti. Melly szenvedélytől hogy téged dolgaid elvonnak, értem leveledből; hanem hisz az éjszakákkal ¹⁰⁾ mégis segíthetnél magadon valamit. Serviusod ¹¹⁾, vagyis Serviusunk irántam legnagyobb tisztelettel viseltetik; én meg az ő általános jószágában s ritka erkölcsében, úgy szorgalmában és tanulásában is gyönyörködöm. Ő velem a felől, hogy maradsz-e, vagy jössz, gyakorta beszélget. Én részemről most is abban a nézetben vagyok, hogy semmit ne tegyünk, mint a mit Caesar leginkább óhajtani látszik. A körülmények olyanok, hogy ha Romában volnál is, itt, a tieden kívül, semmiben örömet nem lelnéd. A többiek között ő még a legjobb. Különben minden akként áll, hogy ha választni kellene, az embernek jobb volna hallani, mintsem szemeivel látni a dolgokat. E nézetem, mert látni óhajtlak, reám nézve épen nem kellemes, hanem javadat akarom. Élj szerencsésen.

Rómában, september végén 707.

¹⁰⁾ Mellyek most hosszabbak. Mert e levél a római hibás naptár szerint, september végén íratott ugyan, de akkor e hó elseje a májusunk 30-kára esett volt.

¹¹⁾ Azaz: Servius fíjad.

F. VI. 6.

XL.

470.

M. T. Cicero, A. Caecinának üdvet!

Félek, készségemnek hiát érezed; pedig annak irányodban, sok kölesönös szolgálatainknál, tudományos és pártbeli viszonyunknál fogva hiányzania nem szabad. Mind-e mellett félek, hogy a levelezés körül készségemben szükségét látsz. Hanem én neked már régen s többször írok vala, ha naponként jobbat várva, levelembe inkább szerencsekivánást, mint szívbeli vigasztalást nem akartam volna foglalni. Most már, mint remélem, maholnap szerencsét kívánhatok ¹⁾, azért a levél e tárgyát máskorra halasztom. Jelen soraimban pedig kedélyedet, melly, mint hallom és remélem, legkevesebbé sem csüggedt, ha nem is egyik legbölcsebb, de egyik legjobb barátod közbenjárásával hathatósan támogatni czélom, nem azon a hangon ugyan, a mellyen, hogyha megtörve s már a szabadulás minden reményétől fosztva volnál, talán vigasztalni fognálak: hanem mint olyanhoz szólva, kinek épenmaradása felől szintolly kevéssé kétkedem, mint a milly kevéssé te kétkedtél, tudtom szerint, az enyimre nézve. Mert emlékszem, hogy mikor a köztársaságból engem azok kiűztek, kik annak bukását az én fennállásom mellett lehetőnek nem hitték, több látogatóktól hallottam, a kik hozzám Asiából, hol akkor valál, érkeztek, miszerint te az én fényes s gyors visszajövetelemet bizonyosnak állítottad. Valamint téged az *etruriai tudomány*²⁾

¹⁾ A felett, hogy Caesar megengedte részedre a hazajövetelt

²⁾ A madarak röptéből s más természeti tüneményekből való jóslás mestersege Etruriából jutott Romába s úgy látszik, hogy annak ismerete s gyakorlata a Caecinák családjában firől fira szállott és

augur múlt jövendöléseimmal auguri s jóslói tekintélyemet nálad megalapítottam : annak, amit előre megmondok, hitelének kell lennie. Én tehát sem a szárnyas röptéből, sem a szőlő-madár szerencéses dalából ⁹⁾ — mint az mesterségünknel történik — sem az egyes, vagy hallatszó hullatásból ¹⁰⁾ nem jóslok neked, hanem más jeleim vannak, a mikre ügyelek, mellyek ha nem biztosak is ¹¹⁾, mint amazok, de

⁹⁾ *E cantu sinistro oscinis.* Az augurok jóslataikat a madarak szólásából, repüléséből, evéséből tették. A szőlő madarakat *oscines* (ab *es* és *cano*) a többieket *alites* néven nevezték ; s mint minden jelt, úgy a madárszót és repülést is a baloldaltól jöttet tartották jobbnak, a baloldal pedig, minthogy az augur jósjelvizsgálatkor éjszaktól délnek szokott nézni, kelet felől esett. Azért minden jó jel, habár jobbról vétetett is észre *sinistrum omen*-nek mondatott. *Haud ignoro quae bona sint, sinistra nos dicere, etiamsi dextro sint.* Cic. *de Divinat.* lib. II. cap. 39.

¹⁰⁾ *Ex tripudii solistimis aut soniviis.* Jöslásnál az augurok, arra szánt szárnyasaikat meg szokták etetni, mellyek ekkor abból, a mit ettek, el el hullattak néha valamit, s ezt a hullatást nevezték *tripudium*-nak. Ha a madár etetésen kívül, száltában ejtett le szájából valamit, ez *tripudium solistimum* (egyes hullás) volt, talán a *solus* és *sto* szavaktól. Ha pedig a lehullott tárgy koppanással járt együtt, akkor azt *tripudium sonivium*-nak hívták. Cic. *de Divinat.* II. 34. ez auguri műszókat így fejtegeti : *quia quum pascuntur aves, necesse est aliquid ex ore cadere, et terram pavire, terripaviam primo, post terripudium dictum est ; hoc quidem iam tripudium dicitur. Quum igitur offa iam cecidit ex ore pulli, tum auspicianti tripudium solistimum nuntiant. Festus* pedig még bővebben e magyarázatot adja rólok : *Puls potissimum datur pullis in auspiciis ; quia ex ea necesse est aliquid decidere, quod tripudium faciat, id est terripavium. Pavire enim ferire est. Bonum enim augurium esse putabant, si pulli per quos auspiciabantur, comedissent, praesertim si eis edentibus aliquid ab ore decidisset. Sin autem omnino non edissent, arbitrabantur periculum imminere.* Ismét más helyen : *Solistimum Ap. Pulcher in Auguralis Disciplinae lib. I. ait esse tripudium quod avi cecidit ex eo, quod illa fert.* Végre Liv. lib. X. c. 40. e tárgyról ezt mondja : *quum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nuntiavit.* Ugyan Festus a *Sonivium tripudium* ról így szól : *Sonivium tripudium dicitur ut ait Ap. Pulcher, quod sonet, ut quum pullo cecidit puls, quadrupedique aliquid ex ore.*

¹¹⁾ Cic, maga is augur lévén, neki az etruriai augurmesterség hitelességét nem illett volna kétségbe vonnia.

kevesebb homály s tévedés van benne. És e jeleimet a jóslásnál két bizonyos úton szedem össze; mellyek egyikénél magából Caesarból, másikánál a polgári viszonyok természetéből s mivoltából indulok ki. Caesarban im ezek vannak : szelíd s engedékeny jellem, millyennek te őt ama derék munkádban *Pana-szaidban* ¹²⁾ rajzolod. Ide járúl, hogy a jeles észtehetéseget, a millyen a tied, fölötte kedveli, aztán sokak igazságos és kötelességérzetből, nem hiú, vagy nagy-ravágyó szeszélyből eredő kérésének enged. E részben az egyérmű Etruria ¹³⁾ erősen fog hatni reá. Miért volt mégis ezeknek eddig olly kevés sikere? Mert azt hiszi, sokak kérésének nem fog ellenszegülhetni, ha neked, kire, úgy látszik, méltóbban haragudhatik ¹⁴⁾ megenged. *Mit remélhetek hát, mondod ha reám haragszik?* Jól tudja ő, hogy azon forrásból fogja meríthetni dicséreteit is, mellyből kissé be volt fecskendezve ¹⁵⁾. Végre ő felette éles tapintatú és meszsze clórlátó ember. Tudja, hogy téged, ki Italia nem megvetendő részében kétségkívül mindenneknél kitünőbb egyén vagy : a köz álladalomban

¹²⁾ Caecina jóval a pharsaliai csata előtt Caesar ellen egy mocskos röpiratot adott ki, s ezzel magát Caesarnál annál nagyobb megrovatásnak tette ki, mert Caecinát közönségesen jeles talentomú főnek ismerték. A pharsaliai csata után nagy inségben hányódván külföldön, hogy magán segítsen s Caesart a multakért kiengesztelje, *Querelae* cím alatt egy az Ovidius *Tristiumához* hasonló új munkát készített, mellyben mind azt, mit előbb gúnyiratában mondott, jóvá tenni igyekezett.

¹³⁾ Melly tartomány Caecináért folyamodással járult Caesarhoz.

¹⁴⁾ Mint a ki ellene nem csak fegyvert fogtál, hanem őt még írásban is rágalmaztad.

¹⁵⁾ De sőt nagyon, miután Svetonius a Caecina gúnyiratát *liber flagitiosus*-nak nevezi s túlságos nagylelkűségnek nézi azt Caesaban, hogy illy szörnyű személyisértést Caecinának meg tudott bocsátani. Lásd : *in Jul. Caes. cap. 75.*

lárdsága, mind a legjobb remény által támogatni iparkodjál. Élj szerencsésen.

Rómában, october körül 707.

F. VII. 33.

XLI.

471

M. Cicero Volumniusnak üdvet!

Hogy szavalatainkban ¹⁾ részt nem vészs, vele semmi kárt nem vállalsz. Mennyiben *Hirtius sorsát irigylenéd, ha őt nem szeretnéd* : nem tudom, az irigységre mi okod lehetne; ha csak neki saját ékesszólását nem irigylenéd inkább, mintsem azt, hogy engem hallgat. Mert én ugyan, eszemadta Volumniusom vagy semmisen vagyok, — vagy legalább magamnak nem tetszem, mióta azon pajtásaimat, kikkel a te tapsod mellett, szerepeltem volt, elvesztém; úgy hogy ha olykor valami nevemhez méltót bocsátok is ki, fölsóhajtok, hogy e nyilaimat *tollas s nem páncezós testeken kell dicstelenül gyakorolnom*, amint Philoctetes Acciusnál ²⁾ mondja. Egyébiránt ha te eljössz derültebb leend előttem minden; noha mint magad tudhatod, majdnem a legfontosabb dolgaim összetódultak fogsz jönni. Hanem ha ezeken kedvem szerint általestem, akkor biz én forumnak és curiának búcsut mondok és többnyire veled s közös barátainkkal fogok múlatni. Mert valamint a te Cassiusod, úgy az én Dolabellám is (ki még inkább mind kettőnké) szintazon tanulmányokkal foglalkoznak s bennem

¹⁾ Mellyeket Cic. Hirtiussal, Dolabellával s másokkal Tusculanumban kezdett s Romában folytatott.

²⁾ Ki Sophocles illy czímű tragoediáját szabad fordításban adta. Philoctetesről *de Finib. lib. V. cap. 11.* ezt mondja Cicero: *Philoctetes, quum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucipio sagittarum; configebat tardas, celeres, stans volentes, ut apud Accium est, pennarumque contextu corpori tegumenta faciebat.*

legszívesb hallgatójokat bírják. A te simácskább s reszeltőbb bírálatod szükség ide s az az olvasottság melylyel engem beszéd közben gyakran megpirítasz. Mert nálam el van végezve, ha Caesar engedi, vagy óhajtja, lemondani már azon szerepről, mellyben neki magának is gyakorta tetszettem s egészen az irodalomba vonólni s ott veled és annak többkedvelőivel a legtisztesb nyúgalmat élvezni. Bár ne féltél volna attól, mint írod, hogy ha talán hosszabb levelet küldenél, majd kellenlenül fognám olvasni s kérlek, ezen túl bizonyosnak tartsd, hogy nekem mindig leghosszabb leveleid a legkedvesebbek.

Rómában, septe mb. vagy octoberben, 707.

F. VII. 28.

XLII.

472.

M. Cicero, Curiusnak üdvet!

Jut eszembe, mikor nekem eszelősködni látszótál, hogy inkább ott azokkal az emberekkel ¹⁾ akarsz élni, mintsem velünk; miután a fővárosban lakás [amig még ez főváros volt ²⁾] olly mívelt s kedves emberhez, mint te, sokkal jobban illett, mint, nem mondom, Patrae, hanem az egész Peloponesus. De mostmár úgy veszem észre, hogy mind akkor nagy belátásod volt, mikor itt az állapotok majdnem kétségbeesésig menvén, Görögországba vonúltál s mind jelenleg nemcsak böles vagy hogy innen magadat távol tartod, hanem még boldog is; ámbár ki lehet ma boldog, ha csak egy csepp esze van is? Különben a mit te, kinek az szabad volt, lábaid által értél

¹⁾ Érti a görögöket, jelesen a patraebelieket; mert Curius Patraeben folytatott kereskedést.

²⁾ Mintha most már Roma főváros sem volna, a mióta benne Caesar teljhatalommal kormányoz.

el, hogy t. i. ott lehess *a hol a Pelopidáknak . . .* ³⁾ tudod már a többit ⁴⁾ — azt én más módon majdsak nem elértem. Mert miután barátaim köszöntéseit bevártam, mit most a szokottnál annyival számosbban tesznek, minthogy egy jólérző polgárban fehér hollót látni képzelnek — elrejtőzöm a könyvesterembe és úgy hozom létre ama *nagy műveket*, melyeket talán csak te tartasz azoknak ⁵⁾. Mert kivettem beszédedből egyszer, a midőn házadnál búslakodásomért s kétségbeesésemért dorgáltál, hogy nem találsz bennem munkáimnak megfelelő lelket. De hidd nekem, valamint akkor a köztársaságon búsultam, melly nemcsak az általa irántam, de az általam iránta tett érdemeknél is drágább volt előttem: úgy mostan is, noha nemcsak az ész, mellynek legtöbb erővel szükség bírnia, be maga az idő, melly még a bolondokat is ki szokta gyógyítani, vigasztal — minde mellett is fájlalom, hogy a köztársaság annyira megbomlott, miszerint a még egykori jobb jövőre nézve remény sem maradt fenn. És ez nem annak hibája, kinek hatalmában minden ⁶⁾ [kivéven talán azt, hogy ennek így lenni nem kell vala], hanem némelly dolgok történetből, mások saját vétkünk miatt ütöttek volt úgy ki, hogy a történteken panaszkodnunk sem illenék. Én jövőre legkissebb reményt nem látok. Azért ahol kezdtem, oda térek

³⁾ Türedékvers egy régi költőből. Az egész imígy szól: *ubi nec Pelopidarum nomen, nec facta audiam.*

⁴⁾ Mi így következik: *sem nevét, sem tetteit nem hallom.*

⁵⁾ Azaz: nagyoknak.

⁶⁾ Kezdi Caesart mentegetni, mint már a 470-ik levélben is tette.

vissza: okos voltál ha ezt a helyzetet szándékosan, szerencsés, ha történetesen hagytad itt.

Rómában, 707 végén.

F. IX. 15.

XLIII.

473.

Cicero Paetusnak üdvét!

Két leveledre felelek. Egyik az, a melyet harmadnapja Zethus ¹⁾ által kaptam; másik, melyet postásod Phileros hozott. Amabból értettem, milly kedvesen veszed, hogy egészségeden aggódok. Ha erről meg vagy győződve, azon örvendek: hanem hidd el, nem lehetett ezt úgy, mint voltaképen van levelemből kiolvasnod. Mert bár jó sokaktól (nem lehet másként mondanom) tisztelve s szeretve látom is magamat, még sincs, ki nekem kedvesb volna náladnál. Mert az, hogy engemet szeretsz, hogy ezt már rég szakadatlanul folytatod, nagy súlylyal bír ugyan, sőt nem tudom, nem legnagyobbal-e: de ebben sokakkal osztozol; hanem hogy olly szeretetre méltó, olly kedves és minden tekintetben ollyan kellemes vagy, az sajátkép a magadé. Ide járulnak még a te nem is atticai, de atticaiaknál is ízletesb, ódon római szabású, csinos élezeid. Én pedig (ám itélj ahogy tetszik) szörnyen gyönyörködöm az elmésségekben, főleg a mienkfélékben, kivált midőn látom, hogy azok először, mikor fővárosunkat az idegen elem elárasztotta, Latium ²⁾, most meg a bugyogós s Alpokon túli népek által ³⁾ is úgy bemá-

¹⁾ Talán szabadosa Atticusnak.

²⁾ Mikor a latinus népek Sylla alatt polgárjogot kapván Romában meghonosultak.

³⁾ Bugyogósok alatt az Alpokon innen feküdt provincia *Narbonensis* vagyis *Gallia Braccata* bő nadrágos lakosait, *alpokon túliak* alatt az

zoltattak, hogymár a hajdani csinos enyelgésnek nyoma sem vehető észre. Azért mikor téged látlak, úgy képelem, mintha a Graniusokat, Luciliusokat, sőt (hogy igazán megmondjam) a Crassusokat és Laeliusokat is mind előttem látnám ⁴⁾. Vesszek el, ha ismerek kívülötted valakit, kiben a hajdani, nálunk, született elmésség képét fel tudnám ösmerni. Midőn e kellemességeidhez még irántam való igen nagy szereteted is járúl: lehet-e csodálnod, hogyha egészséged ama nagy megváltozásán oly mélyen megilletődtem?

A másik leveledben mented magadat, hogy nem a nápolyi vételt ellenzetted nekem, csak a fővárosban maradás mellett dolgoztál. Én sem értettem azt máskép. De észrevettem egyszersmind, mint ezen leveledből is látom, miszerint azt tartod, nem szabad nekem, mint én gondolám, a mostani viszonyoktól, ha nem egészen is, nagy részben elvonnom magamat. Catulust ⁵⁾ s az akkori időket emlegeted föl előttem. De hol ám itt a hasonlat? Nekem sem tetszett egykor hosszabb időre ott hagynom a köztársaság fölötti örökösödést ⁶⁾; mert a hajó ormán ültem s a kor-

először Caesar által meghódított *Gallia Comata* bozontos hajzatú népeit kell érteni. Hanem itt Cic. a gallusok fölemlítésével egy kis epés ezélvást tesz Caesarra, ki nem csak a *cisalpinus*, de *transalpinus* gallusokra is római polgárjogot ruházott, sőt közülök néhányat még a tanácsba is senatorokká nevezett. V. ö. *Sveton. in Jul. Caes. cap. 76. és 80.*

⁴⁾ E hizelgő vallomásával Cic. Paetust az ékesszólásban is kitünőnek ismeri el, mert Granius s Lucilius csipős elmésségeikről, Crassus és Laelius pedig ékesszólásukról voltak híresek. Graniusról lásd: *de Orat. II. 60. 62. 70. Brut. 43. 46. Planc. 14.* Luciliusról a *Tört. Mut.*

⁵⁾ A Mariussal consulságot viselt Q. Lutatius Catulusnak derék fia, ki szinte 675-ben consul volt, s később Caesar és Pompeius nagy-ravágyó törekvéseinek szilárd elszántással ellene dolgozott.

⁶⁾ Midőn t. i. mint consul a hivatala végével rá nézett procon-

mányrudat tartottam: hanem most a hajó fenekén is alig akad helyem. Talán azt gondolod, kevesebb tanácsvégzés fogna születni, ha Nápolyban lennék? Míg Rómában vagyok s járom a forumot, szeretőd-nél⁷⁾, barátomnál iratnak a tanácsvégzések és mikor csak eszébe jut, oda tétetik nevem a szerkeztőké közé s előbb hallom, hogy Armeniába, avagy Syriába az én javaslatomra készült tanácsvégzés érkezett, mintsem tudnám, hogy arról valaha szó is történt volna. Korántse véld pedig, hogy ezzel tréfálok. Mert tudnod kell, miszerint hozzám már legtávolabb lakó királyoktól érkeztek levelek, mellyekben ők hálájokat fejezik ki nekem, hogy őket szavazatommal királyokká neveztem, holott nemesak királylyá neveztetésök, de világon létök felől sem tudtam semmit is. No lásd! Mégis, míg a mi erkölcsrendezőnk⁸⁾ itt lesz, szót fogadok neked, hanem mihelyest távozik⁹⁾ megyek a te gombáidra¹⁰⁾. Ha lesz házam¹¹⁾, a költsést megszabó törvény minden egy napjából tized csinállok¹²⁾. Ha pedig látom, hogy kedvem szerint

sulságról előre lemondott. *Ego provinciam Galliam, senatus auctoritate, exercitu et pecunia instructam et ornatam, quam cum Antonio communicavi, quod ita exis imabam tempora reipublicae ferre, in concione deposui, reclamante populo romano. Orat. in Pison. cap. 2.*

⁷⁾ Caesarnál, ki Paetust, mint kellemes társalgót, különösen szerette.

⁸⁾ *Praefectus moribus*. E név alatt a tanács Caesarra egy három évig tartandó új hivatalt ruházott, mellynek főadata volt, a rómaiaknak már örjögésig vitt tálságos fényüzésöket korlátok közé szorítani. *Div. lib. XLIII.*

⁹⁾ Caesar készült Pompeius fiai ellen Hispaniába indúlni.

¹⁰⁾ Hihető, Paetus a gombát mint kedvencz ételét különösen jól tudta szakácsával készíttetni.

¹¹⁾ Nápolyban, hol Paetusnak volt.

¹²⁾ Azaz: a költséget, mellyet a törvény egy napra szab, tíz napra osztom el — olly takarékosan fogok élni. A költsést megszabó törvényt (*lex sumptuaria*) Caesar az afrikai háború után adta ki.

nem megy: elhatároztam te nálad lakni, mert tudom kedvesebbet nem tehetek rád nézve. -- A Sylla-házhoz ¹⁵⁾ már veszttem reményemet, mint hozzád közelebb írtam, de róla le még sem mondtam. Szeretném, ha, mint ígéred, kézművesekkel megnéznéd, mert ha a fal, vagy földél nem romlott, a többivel megelégszem.
Rómában, october körül, 707.

F. IX. 26.

XLIV.

474.

Cicero Paetusnak!

Asztalnál ültem kilencz órakor, ott firkantottam e levél eredetijét író-tárczámba. Kérdezed, hol? Volturnius Eutrapelusnál; és pedig fölül rajtam Atticus, alól Verrius ¹⁾ jó barátaid. Csodálok, hogy illy vígan megy nálunk a szolgaság? De hát mit csináljak? téged kérdelek, ki egy philosophust ²⁾ hallgatsz. Töprekdedjem? gyötörjem magamat? Mit érnék vele? aztán mi végre? Élj a tudományoknak, azt mondod. Gondolod, tán tehetek mást, vagy hogy tudnék élni, ha a tudományoknak nem élnék? De van ám ennél is, habár nem unatkozás is, de bizonyos mérték. Mikor hát ezzel felhagyok, bár a vacsorára, mit te philosophusodnak Diónak egyedüli föladataúll tűztél ki ³⁾, legkevesebbet adok is, mit tehetnék annál jobbat, mielőtt alunni mennék, nem látom. Halld csak

¹⁵⁾ Nápolyban.

¹⁾ Ugyanaz, kit a 456-ik levélben említ.

²⁾ Az epicureus Diont, kit Paetus házában tartott.

³⁾ Dion felszólítván Paetust, kérdezne tőle valamit, hogy megfejtse; Paetus reá azt felelte, *ő reggel óta azt kérdi, mi lesz a vacsora?* mint ezt alább Cic. elmondja.

tovább: Eutrapeluson alól Cytheris ⁴⁾ fekütt ⁵⁾. És fogod mondani, egy illy lakomában az a Cicero,

a kinek arczát a görögök szájlátva csodálták ⁶⁾!

Úgyse géljen, nem sejtettem, hogy ő ott lesz. De hisz a socraticus Aristippus sem pirúlt, mikor szemére vetették, hogy bírja Laist ⁷⁾. *Birom* úgymond, *de engem ő nem bír.* Görögül ez szebben jön ki ⁸⁾; fordítsd ált, ha tetszik. Rám ugyan semmi afféle ifjú koromban sem hatott soha, nemhogy most, midőn vén vagyok. A lakomázást szeretem; elszoktam ott, a mint mondják, hajigálni a szót s még a sírást is legnagyobb kaczajra változtatom ált. Vagy te talán jobb volnál e részben? a ki még philosophusodat is nevetségessé tettetted volt és midőn felszólt ⁹⁾ kinek volna valami kérdése, reá azt felelted, hogy te már reggel óta azt kérded: *mi lesz a vacsora?* Az a balszarrá várt, hogy majd azt kérded: egy ég van-e vagy számtalan? Mi gondod te neked erre? Hanem van bezzeg a vacsorára, főleg ottan ¹⁰⁾. Így mégy hát az élet nálunk; naponként vagy olvas, vagy ír

⁴⁾ Egyike a Cic. idejében élt három leghíresebb tánczosnőnek, kik egyszersmind kéjhölgyek is voltak. A másik neve *Origo*, harmadiké *Artuscula*, kikiről Horatius szinte emlékezik; emerről *Satyr. I. 10. 77.* amarról *Satyr. I. 2. 55.* Cytherist rabszolgalyánból Volumnius szabadította fel, azután mint kedvesét használta.

⁵⁾ Mint szabad személy; mert különbe n asztalnál a tisztességes nők ülni szoktak.

⁶⁾ Ennius *Telamon* című tragoediájából vett vers. V. ö. *Tusc. quaest. lib. III. c. 18.*

⁷⁾ Híres görög *hetaera* (kéjhölgy), kihez, mivel gyönyöreit nagyon drágán adta, kevesen férhettek. Lásd: *Gell. I. 8.*

⁸⁾ Ezen három szóval *ἔγω, καὶ οὐκ ἔχομαι.*

⁹⁾ Valami értekezésének felolvasása után.

¹⁰⁾ T. i. Nápolyban, hol Paetus és több ott lakott barátai (s ját tréfás előadása szerint) Caesarnak a hitelezőket megrontott törvénye miatt, jövedelmeikben olly nagy csorbát szenvedtek, hogy nagy takarékoszágra volt szükségök.

az ember valamit, aztán nehogy barátinknak semmit se juttassunk, velek lakomázunk, nemcsak nem törvényen fölül (ha lehet ma szó törvényről), de még törvényen alól is s pedig jóval. Azért hát oda jövelemtől épen nincs miért szepegned; nem sokétkű, de sok tréfájú vendéget fogsz kapni. Éljszerencsésen. Rómában, octob. vagy novemb. 707.

F. VI. 14.

XIV.

475.

Cicero Ligariusnak!

Tudd, hogy minden iparkodásomat, minden fáradozásomat, gondomat és szorgalmamat megmen-tésedre fordítom. Mert a mellett hogy mindig fölötte szerettelek, testvéreidnek is, a kikhez szinte mint hozzád, legjobb szívvvel viseltetem, ritka kegyelete s tesvéri érzelme irántad való kötelességem és részvétem semmi tárgyát, vagy alkalmát el nem hagyja múlasztanom. De hogy miket teszek és tettem éretted, jobbszeretem, ha az ő leveleikből, mintsem az enyimből fogod megérteni. Hogy pedig mit remélek, vagy hiszek, vagy tartok bizonyosnak szabadulásod felől, azt magam akarom előadni. Mert ha van, ki a nagy s veszélyes körülmények közt félénk s inkább a dolgok rossz kimenetelétől retteg, mintsem kedve-zőket remél, az én vagyok s ha ez hiba, elismerem, hogy én attól mentnem vagyok. Hanem azért ugyan-csak én, ma november 27-kén reggel, testvéreid ké-résére Caesarhoz elmentem és miután a hozzá bejutás és vele szólhatás minden lealázó kellemetlenségét ki-álltam, testvéreid s rokonaid lába elébe borulván: én meg, mit tárgy és alkalom kívánt, neki előadván, Caesarnak nem csupán beszédéből, melly valóban

nyájas és szíves volt, de szemeiből és arczából is még sok jelekből, miket észrevennem könnyebb volt mintsem megírnom, azt a meggyőződést szereztem magamnak, hogy szabadulásod előttem nem kétes. Igyekezzél hát nagy és erős lelket mutatni s ha a legviharosabb időket, mint egy böles túrted: túrd a csendesebbeket vidáman. Részemről azért ügyedben úgy fogok dolgozni, mint a legnehezebb tárgyban és nemcsak Caesarnál, hanem minden barátainál is, kiket irántam fölötte szíveseknek tapasztaltam, éretted, mint eddig tettem, a legörömeztobb fogok esedezni. Élj szerencsésen.

Rómában, novemb. 27-kén, 707.

F. VI. 8.

XLVI.

476.

M. Cicero, A. Caecinának üdvet!

Largus, e buzgó embered, beszélvén előttem, hogy számodra januar 1-e van kitűzve határnapul¹⁾, miután mindenből láttam, miszerint Caesar azt, mit távollétében²⁾ Balbus és Oppius végeznek, helyben szokta hagyni: erősen alkudoztam ezekkel, tennék meg érettem, hogy a meddig mi kívájuk, Siciliában maradhass. Ők, kik nekem, ha a tárgy afféle, min magok fel nem akadnak, azt vagy jószívűen megígérni, vagy hogyha megtagadják is, miért tagadják meg okát adni szokták, ezen kérésemre jobbnak látták nem felelni tüstént; hanem még aznap hozzám ismét eljöttek és kedvemért megengedték hogy Siciliában lehess, a meddig akarsz, jótállván, miszerint semmi bajod nem lesz. Miután tehát meg-

¹⁾ Mellyen túl Siciliában lenned nem szabad.

²⁾ Mert Caesar kevéssel ez előtt Hispaniába ment Pompeius két fíját Sextust és Cnaeust leverni.

értéd, mi van engedélyezve részedre, gondolom tudnod kell azt is, mit látok én jónak. A mondottak megtörténte után vettem tőled egy levelet, mellyben tanácsomat kéred, vallyon mit javaslok: maradj-e Siciliában, vagy hogy Asiában hátralevő dolgod után indulj. Ezt a tanakodásodat nem látom egyezni Largus előadásával. Mert ő előttem úgy beszélt, mintha, tovább Siciliában maradnod szabad nem volna; te ellenben, mintha ez meg volna engedve, úgy tanakodol. Én részemről, akár egyik, akár a másik esetben azt tartom, Siciliában kell maradnod. A hely közelsége mind a gyakori levelek s izenetek által kinyerhetőkre, mind a hamarábbi visszajöhetésre való tekintetből kedvező, hahogy, mint remélem, a dolog vagy amnestia útján, vagy más valami módon ³⁾ el lesz intézve. Azért igen is jónak találom ott maradnod.

T. Furfanius Postumus ⁴⁾ barátom- s legatusainál, kik szinte jóbarátaim, különösen ajánlani foglak, mihelyt megjönnek, mert immár mind Mutinában vannak. Ők fölötte jó emberek; a hozzád hasonlókat kedvelik s velem összeköttetésben állnak. Ha mi eszembe jut, mit érdekedben fekvőnek vélek, önként megcselekszem. Abban, mit nem tudok, hogyha útasítva leszek, bárkinek készségét megfogom hadadni. Ámbár Furfaniussal végetted úgy is akarok személyesen szólni, hogy nála levelemre többé szükséged nem lesz: mégis, mert a tieid kívánták, hogy legyen tőlem leveled, mellyet ő neki benyújthass,

³⁾ Pl. ha Caesar sorsa Hispaniában rosszra fordulna.

⁴⁾ Kit Caesar a jövő 708-ik évre Sicilia helytartójává nevezett

szavokat fogadtam. Itt alúl a levél mását megírva találod.

Rómában, 707 végén.

F. VI. 9.

XLVII.

477.

M T. Cicero, T. Furfanius proconsulnak üdvet ¹⁾!

Én A. Caecinával olly nagy barátságban s összeköttetésben voltam mindig, hogy nagyobbban nem lehettem. Mivel mind atyjával, ama híres s vitéz férjfiúval igen sok dolgom volt; mind ezt, a ki bennem gyermeksége óta, példás erkölcsisége s ékeszólása által nagy reményt gerjesztett s velem nem csak barátságos szolgálatok — de közös tanulmányainknál fogva is, szoros viszonyban állt, úgy kedveltem mindig, hogy sen kivel bensőbb összeköttetésben nem álltam. Nem szükség többet mondanom. Mennyire kötelességem javát s előmenetelét minden tőlem telhetőekkel elősegíteni, láthatod. Nincsen egyéb hátra, mint az, hogy miután számos alkalommal tapasztaltam, mint érzesz a jobbak sorsa ²⁾ s a köz társaság szenvedései körül, ne kérjek tőled egycbet mint hogy azon részvétedet, a mellyet Caecina irán-önként fogtál volna tanúsítani, az én ajánlásom folytán annyival tetézd, mennyire magamat érdemesíttetni hiszem. Ennél nekem semmi kedvesbet nem tehetsz. Élj szerencsésen.

Rómában, 707 végén.

¹⁾ Ez az a' levél, mellyet az előbbeniben Caecinának megígért.

²⁾ Érti azokat kik a köztársaság helyreállításában buzogtak.

F. VI. 7.

XLVIII.

478.

A. Caecina, M. Cicerónak üdvet!

Hogy könyvem ¹⁾ nem jutott hamarább kezedhez, bocsáss meg félelmünk miatt s szánakodjál helyzetemen. Hallom, fiam megijjedt volt (és nem is ok nélkül), hogy ha a könyv napfényre jön — mivel nem annyira az teszi meg, milly érzelemmel íratott, mintsem hogy mily érzelemmel fogadtatik — az nekem, idő előtt ártani talál, kivált miután most is írásomért lakolok.

És nekem e részben, valóban különös sorsom is van. Mert midőn az írásbeli hibát a törlés megszüntetheti és az ostobaságot a rossz hír megbünteti: nálam a tévedést ²⁾ számúzással orvosolják; kinek egész bűnöm abban áll, hogy fegyverben létem alatt ellenfelemről rosszul szóltam. Úgy vélem, egy sincs közöttünk ³⁾, ki a maga *Victoriájának* szent fogadást ne tett volna; sőt egy sincs, ki ha más tárgyért áldozott is, azért is, hogy Caesar minél előbb legyőzessék, egyszersmind ne imádkozott volna. Hogyha ő ezt föl nem teszi: akkor minden tekintetben boldog. Ha tudja s meg van róla győződve: mit haragszik arra, a ki valamit kedve ellen írt, midőn mindazoknak megbocsátott, kik az istenekhez annyit imádkoztak szerencséje ellen?

De hogy az előbbenire térjek vissza, félelmem oka im ez volt: megvallom, hogy rólad csinnyán és

¹⁾ Alkalmasint az a munkája, mellyről a 470-ik levélben volt szó. Lásd ott a 12-ik jegyz.

²⁾ Miszerint mikor Caesar ellen írtam, azt véltem, nem övé lesz a győzelem és a hatalom.

³⁾ Pompeianusok közt.

félénken írtam — nem is tartózkodva, hanem majd futva magamtól. Pedig ki nem tudja, hogy az efféle iratnak nemesak szabadnak, de lelkesültnék s fellengősnek is kell lennie? Másról rosszúl szólni tetszéstől függőnek tartatik: de óvakodni kell, hogy pajkosságig ne menjen. Magunkat dicséernünk bajos, nehogy elbizakodás vétke kövesse: csupán mást lehet dicsérni szabadon, a minél ha valamit levonunk, minden esetre vagy ügyetlenségünknek, vagy irigységünknek rovatik fel. És mégis nem tudom, ha valylyon az, hogy olly félénken jártam el, nem jobban s alkalmasabbau ütött-e ki reád nézve. Mert mit jelesen tenni nem tudtam, első kötelességem volt hozzá sem fogni; második, minél nagyobb tartózkodással tenni meg. De hiszen ugyancsak tartóztattam is magamat. Sokat megkicsinyítettem, sokat megnagyobbítottam, igen sokat meg sem érintettem. És így valamint ha a lajtorja fogaiból néhányat kiszednél, másokat bemetélgelnél, másokat rosszúl megerősítve hagynál, nyaktörés veszélyére dolgoznál s nem fölhágó ösvényt készítenél¹⁾: úgy az anynyi bajtól lebilincsel s megrongált írói kedély mi hallásra méltót, vagy tetszhetőt tudna előhozni? Mikor pedig a Caesar nevére jövök, borzadás fut el egész testemen — nem a büntetéstől, hanem az ő ítéletétől való féltében. Mert Caesart nem egészen ismerem. Mit gondolsz, hogy érzek belől, midőn magammal így beszélgetek: *Ezt itt helyeselni fogja: ez a szó gyanús. Hát hogyha megváltoztatnám? De félek még rosszabb talál lenni.* Tegyük, dicsérek valakit:

¹⁾ Kinek jutott valaha eszébe ilyen létrát csinálni? A szegény Caecina nagy szorultságban lehetett, mikor illy sületlen hasonlathoz folyamodott egy Cic. előtt — mondja a mindig tréfáló Wieland

Nem sértem-e vele? Gyalázok: hátha nem akarja? Fegyveres kézzel tett írásomért ⁵⁾ ülőz: vallyon mint legyőzettel és még vissza nem helyzettel mint fog majd bänni? Növeled még félelmemet te is, ki *Oratorodban* Brutus köpenye alá bújsz s a mentséghez társat keressz ⁶⁾. Ha te, egész világ *patronusa* így téssz: mit tehetek én, egykori *cliensed* ⁷⁾, ki most az egész világ *cliense* vagyok? E zaklató félelemnek s kínzó vak gyanúnak közepette tehát, midőn legtöbbet a más érzelmének sejtése, nem saját ítéletünk szerint kell írunk, millyen nehéz kigázolni, ha te, kit ropant s ragyogó elméd minden ellen fölfegyverzett, még nem tapasztaltad, érzem én. De mégis fijamnak azt mondtam, hogy a munkát neked olvassa el s azzal vigye vissza, vagy csak olly föltéttel hagyja nálad, ha magadra veszed, hogy kiigazgatod, azaz: ha egészen újra öntöd.

Az asiai út iránt, bár a legnagyobb szükség sürgetett, mint parancsoltad, úgy intézkedtem.

Magam végett mire serkentselek? Látod, az idő már itt van s hogy felőlem valamit végezni szükség. Fijamtól, édes Ciceróm, ne sokat várj. Ő fiatal ember; mindent felgondolni sem tüze, sem kora, sem félelme miatt nem képes; neked kell az egész

⁵⁾ Mellyet ellene a pharsaliai csata előtt, mint fegyverben állott *pompeianus* írtam.

⁶⁾ Czelőz Cic. azon nyilatkozatára, melylyel magát azért, hogy Catoról dicsérő munkát írt, *Oratoráian*, Brutushoz intézve szavait, így menti: *Itaque hoc sum agressus, Statim Catone absoluto, quem ipsum nunquam attigissem, tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hostanti et illius memoriam mihi coram excitanti non parere nefas esse dixissem. Orat. cap. 10.* Tudjuk hogy Brutus, Cato nővérének fija, e nagybátyjának bámúlója s Caesernak is kedveltje volt.

⁷⁾ Mint az *Orat. pro A. Caecina* ma is tanúsítja.

ügyet magadra vállalnod; te benned minden reményem. Te, a milly belátással bírsz, tudod Caesar minek örül, mivel lehet őt megfogni. Tőled szükség kiindulni s véghezvitetni mindennek. Te ő nála sokat, minden övéi közt legtöbbet tehetsz. Ha egyszer magaddal elhited, miszerint nem az a földadatod, hogy a mire megkéretel, azt tedd (noha ez is nagy és sokatérő), hanem hogy az egész munka a tied: akkor végre is hajtod azt; ha csak talán én, vagy szerencsétlen helyzetemet tekintve igen oktalanul, vagy bárátságunkhoz képest igen szentelenül nem nyomom reád a terhet. Mert miután barátaid mellett annyit fáradozni szoktál: jóismerőseid már nem annyira remélnék, mint így *követelnek* tőled mindent.

A mi a munkát illeti, mellyet fijam kezvedbe adni fog, kérlek, hogy az tőled ki ne menjen, vagy úgy kiigazgasd, hogy nekem ne ártson.

Siciliában, 707 végén.

F. VI. 5.

XLIX.

479.

M. T. Cicero A. Caecinának üdvet!

A hányszor fijadat látom (pedig látom majd mindennap) neki készségemet s szolgálatomat ugyan a dolog, elfoglaltság, vagy idő minden kivétele nélkül igérem: befolyásomat s tekintélyemet pedig azon kikötéssel, hogy mennyiben tőlem telik és tehetem. Könyvedet olvastam és olvasom szorgalmasan s őrizem a legszorgalmasabban. Ügyeidre és érdekeidre különös gondom van; mellyek ugyan nekem naponként szebb s jobb lábon állni látszanak és úgy veszem észre, sokaknak szívén fekszenek, a kiknek részvéte s a maga kilatása felől is, hogy fijad írthoz-

zád, bizonyosan tudom. Különben azon tárgyakra nézve, mellyeket hozzávétéssel lehet fölfognunk, nem igénylem magamnak, hogy többet látok előre, mintsem te, meggyőződésem szerint, látni és tudni fogsz: de mivel meg lehet, hogy te mindezt izgatottabb kedélylyel veszed fel: kötelességemnek ösmerem, megmondani rólok véleményemet. Olyan a dolgok helyzete, olyan az idők folyása, hogy a mostani sors sem rád, sem egyebekre nézve hosszas nem lehet,— sem olly igaz ügyön, olly jó polgárokon illy keserű méltatlanság rajtok nem száradhat. És így azt a reményt, mellyet én a rangodbeliék között¹⁾ nem csak felőled táplálok tekintélyed- és érdemeidnél fogva (minthogy e jelességeid egyebekkel is közösek) még a magadé is különösen növelheti, kitünő észtehetséged- s ritka ekesszólásodért, mellyekre, mondhatom, az, kinek kezében vagyunk, sokat szokott adni. S azért jelen helyzettedben egy perczig sem fogtál volna lenni, ha magát ép azon tehetséged által, mellyben gyönyörködik, sértve nem érzette volna. Azonban ez is felejtődik naponként s úgy adatik értésemre azok által, kik körülé vannak, hogy épen e véleménye elmetehetséged felől fog nála részedre legtöbb jót kieszközleni. Mindenekelőtte hát szilárd és nagy lelket mutass. Mert úgy vagy születve, úgy nevelve, úgy képezve és úgy ismerve is, hogy ezt illő tenned. Légy továbbá reménynyel is a legjobbal, az említettem okoknál fogva. Nálam pedig, elhidd kérlek, hogy számodra s gyermekeidére minden legnagyobb mértékben készen áll; mivel ezt mind régi

¹⁾ Érti az etúruriai lovagokat, kik között Caecina legtekin-
télyesebb egyén volt. V. ö. a 470-ik lev.

barátságunk, mind az enyimek iránti szokásom, mind a te hozzám való számos szívességeid úgy hozzák magokkal.

Rómában, 707 végén.

F. IV. 11.

L.

480.

M. Marcellus M. Cicerónak tüdvet!

Hogy a te szavad én nálam mindig legfőbb erővel bírt, azt mint minden alkalommal, úgy jelesen a fennforgó esetenél tapasztalhatod. Noha testvérem C. Marcellus nem csupán tanácsosal járult hozzám, de kéréssel is ostromolt: előbb reá nem bírhatott, míg csak leveleid ki nem eszközölték, hogy mindek felett a te véleményedet követtem. Miként ment végbe a dolog, fölvilágosítják előttem leveleitek ¹⁾. Bár szerencsekivánásod, mint legjobb szívből eredő fölötte becses előttem, mégis annál sokkal kedvesb s lekötelezőbb reám nézve az, hogy midőn barátim, rokonom és hozzám tartozóim között olly kevesen találkoztak, kik szabadulásomért igazán buzognának, téged irántam olly nagy részvéttel s páratlan szívességgel viseltetni tapasztaltalak. A főváros egyéb jótékonyságait, minthogy illy időket élünk, könnyen és nyugott lélekkel nélkülöztem, de emerre nézve ²⁾ azt tartom, hogy illy férjfiak és barátok jószívüségé

¹⁾ Szó van a tanácsban Marcellus részére Caesartól kinyert amnestiáról, mellynek mint történt végbementéről lásd: a Ser. Sulpiciushoz szóló 469-ik levelet, mert az melly e tárgyban Marcellushoz volt intézve nincs meg.

²⁾ Érti előbb említett különös részvétét és páratlan szívességét Cicerónak.

nélkül, sem bal, sem jó szerencsében senki el nem lehet. E tekintetben hát boldognak vallom magamat. Te pedig, hogy meg légy győződve, miszerint egy legjobb emberednek tettel szolgálatot, azt neked tettel akarom bebizonyítani. Élj szerencsésen.

Mitylenaeben, 707 végén.

